
Irodalom történet

1985 3

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1985. LXVII. évf. 3. szám

Új folyam XVII. 3. szám

Szerkesztőbizottság:

AGÁRDI PÉTER · FÜLÖP LÁSZLÓ · KENYERES ZOLTÁN · LŐKÖS
ISTVÁN · OROSZ LÁSZLÓ · POSZLER GYÖRGY · TARNÓC MÁRTON
VÖRÖS IMRE · WÉBER ANTAL · ZAPPE LÁSZLÓ

Főszerkesztő:

NAGY PÉTER

Szerkesztő:

MEZEI MÁRTA

Technikai szerkesztő:

CSÁKY EDIT

Szerkesztőség:

1052 Budapest, Pesti Barnabás u. 1. III. 51/c

Telefon: 377—819

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza!

TARTALOM

- SAJJBÉLY MIHÁLY: Előszó és Ajánlás — Regény és közönsége
a 18. század második felében 543
WÉBER ANTAL: Fordulat az epikában — Bajza regényelméletéről 565

FORUM

- VÖRÖS IMRE: Horváth Iván: *Balassi költészete történeti poétikai
megközelítésben* 585
SIPOS LAJOS: Babits koszorúi 594

VITA

- KUN MIKLÓS: Utóirat egy interjú szövegéhez 614
PÉTER LÁSZLÓ: Babitsnak Révész Gézához írott leveléről 615
SZERDAHELYI ISTVÁN: Bonyolult verstant vagy tudományost? 617

A HOMÁLYBÓL

- RIMÓCZINÉ HAMAR MÁRTA: „A fele sem tudomány” — Attila te-
metéséről Jordanes és Móra Ferenc nyomán 632
F. KOMÁROMI GABRIELLA: Mostoha fejezet századunk ifjúsági
prózájából: a lányregény 639

SZAJBÉLY MIHÁLY

ELŐSZÓ ÉS AJÁNLÁS

REGÉNY ÉS KÖZÖNSÉGE
A 18. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

A Hadi és Más Nevezetes Történetek egyik 1790-es száma tizenkét magyarra fordított szépirodalmi mű címét sorolja fel a „Tudományi Dolgok” rovatban, melyek „*Pápán, Indzsenér Kováts Urnál . . . találatnak*”.¹ A listán akadnak olyan, egyértelműen a kor közönségirodalmába sorolható művek, mint a „Tsalárd a’ szin, avagy A’ kellemetes Férj”, s „Gróf Fieszkó avagy a’ Genovai támadás”, míg a kor nívós irodalmát Wieland, Gellert, Voltaire és Lessing művei képviselik.

„Ezt azért jelentjük — olvashatjuk a fölsorolás után a szerkesztői kommentárt —, hogy valamely Uraságot, az említett munkák közzül egyiknek, vagy másiknak ki adattatására; avagy valamely érd. Könyvnyomtatót azoknak jó móddal való általvételére, ’s közre való botsátására fel buzdíthassunk.”

E tudósítás ritka pillanatképet nyújt a kor alapvetően átalakuló irodalmi életéről, irodalomfelfogásáról; az átalakulásnak ugyanis azt a fázisát ábrázolja, amelyben a „még” és a „már” vonásai egyaránt karakterisztikusan kirajzódnak.

A szerkesztő kommentárjában első helyen „valamely Uraságot” keres, aki a fordítások megjelentetésére (azaz a nyomtatás költségeinek biztosítására) hajlandó lenne, s ez a törekvése egyértelműen a korábbi évszázadokra jellemző me-

¹ 272. old.

cenatúra rendszerét idézi fel. Azt az időszakot tehát, amikor még nem létezett igazi olvasóközönség és irodalmi közvélemény; éppen ezért valamely mű sajtó alá bocsátása kizárólag a pénzt biztosító személy ízlésétől és/vagy szeszélyétől függött. Befektetésének megtérülésében a mecénás természetesen nem reménykedhetett, legfeljebb a tudományok pártolójának kijáró dicsőségben lehetett része. A mecénatúra rendszere a modern olvasóközönség létrejöttével (Habermas szavaival a „representatív nyilvánosság” eltűnésével és a „polgári nyilvánosság” kialakulásával)² párhuzamosan, fokozatosan szűnt meg. Ebben az időben vált ugyanis a könyv áruvá, s így a tudománypártoló mecénás helyére az anyagi haszonért dolgozó kiadó léphetett. Az a tény, hogy a szerkesztő idézett mondatának második felében ehhez a kiadóhoz fordul, jelzi, hogy a modern olvasóközönség kialakulása megkezdődött Magyarországon is; a mecénatúrával párhuzamos említése viszont a folyamat korai szakaszára utal. Az átmeneti állapotra jellemző továbbá az is, ahogyan a fordító lehetőséget keres munkájának kiadására. Nem fordul közvetlenül, alázatos levélben valamely tudománypártoló urasághoz, ahogyan ez korábban természetes lett volna, de nem házal kéziratával a kiadóknál sem. A közbülső megoldást választja: *hirdet* az újságban. A lefordított művek jellege azonban egyértelműen jelzi, hogy az új, szélesebb, s nem a korábbi szűk, csupán „tudósokból” álló olvasóközönség érdeklődését akarja megnyerni; kínálata színvonalas vagy kevésbé színvonalas szórakoztató irodalomból áll, közöttük tudós munkát egyet sem találunk. Korántsem jelenti ez persze azt, hogy akár a fordító, akár a lapszerkesztő önálló és önmagáért való értéket tulajdonított volna e művek akár csak legszínvonalasabbikának is. Jellemző, hogy a „hirdetés” a „Tudományi Dolgok” között jelent meg, és ez egyértelműen amellet tanúskodik, hogy a szépirodalom még

² J. Habermas: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*, Bp. 1971.

nem szabadult ki a „tudományok szolgálóleánya” szerepköréből, azaz még előtte vagyunk az autonóm irodalomszemlélet kialakulásának. A Hadi és Más Nevezetes Történetek tehát az irodalmi élet kereteinek lényegében máig ható, alapvető átrendeződéséről, a mecénás—mű—alkotó triászának eltűnéséről, s a közönség (kiadó)—mű—alkotó modern hármasának kialakulásáról tudósít jelzésszerűen; e folyamatról többet és pontosabban tudni nyilvánvalóan igen fontos lenne.

Az irodalomtörténet művelőit természetesen mindig is foglalkoztatta az a kérdés, hogy egy-egy korszakban milyen nagyságú és milyen összetételű közönséggel rendelkezett az irodalom, s ezen belül (tovább differenciálva) mely irodalmi műfajok mely közönségréteg érdeklődésére tarthattak elsősorban számot. Az utóbbi tíz—tizenöt esztendő irodalomtudományában egyre erősödő hullámokban jelentkező befogadáselméleti és befogadástörténeti (a „műközpontú” törekvéseket visszaszorító) irányzatok még erőteljesebben hangsúlyozták az ilyen irányú vizsgálódások fontosságát, s ami még lényegesebb, a korábban meglehetősen ötletszerűen folyt irodalomszociológiai kutatásoknak viszonylag egységes és világosan definiált elméleti alapot adtak.³ Kiderült, hogy a korábban meglehetősen statikusan elképzelt alkotó—mű—olvasó viszony milyen bonyolult hatásmechanizmust takar.

Az, hogy az író miről és hogyan ír, befolyásolja közönségét; művének hatását pedig végső soron az határozza meg, hogy

³ A befogadásesztétikáról szóló gondolatmenet kialakításakor elsősorban H. Link: *Rezeptionsforschung. Eine Einführung in Methoden und Probleme*, Stuttgart/Berlin/Köln/Mainz, 1976. c. összefoglalójára támaszkodtam. Használtam továbbá: W. Solms—N. Schöll: *Rezeptionsästhetik*. Literaturwissenschaft heute, Hrsg. v. F. Nemeč—W. Solms, München, 1979. 154—197.; W. Barner: *Rezeptions- und Wirkungsgeschichte*. Literaturwissenschaft, Grundkurs 1—2. Reinbek bei Hamburg 1981. B.2. 102—125. H. Steinmetz: *Rezeptionsästhetik und Interpretation*. in: uo. 421—436.; valamint a Helikon befogadásesztétikai számát 1980/1—2.

a közönség felvevőképességét jól becsülte-e meg. Tovább differenciálva úgy fogalmazhatunk, hogy a *valóságos szerző* kiindulópontként (tudatosan vagy öntudatlanul) tisztázza, hogy milyen olvasói igényeket akar kielégíteni, azaz a *valóságos olvasók* tömegéből elvonatkoztatja az *absztrakt* vagy *ideális olvasót*. Saját közlendőjét (szintén tudatosan vagy öntudatlanul) ennek az *absztrakt olvasónak* az elvárásai szerint fogalmazza meg, redukálja vagy bővíti esetenként. Így a könyvet kezébe fogó *valóságos olvasó* sohasem a *valódi íróval* találkozik a műben, hanem annak elvonatkoztatott másával, az *absztrakt íróval*; a mű hatása pedig akkor tökéletes, ha ez az elvonatkoztatás sikeres volt, azaz az *absztrakt olvasó* képe fedi a *valódi olvasóét*. A közönség ily módon befolyásolja az írot – aki azonban nem feltétlenül kiszolgáltatni akarja közönségét, hanem alakítani is, s ennek érdekében bizonyos igényektől eltekinthet, bizonyos várakozásoknak elébe mehet. Lényeges továbbá, hogy az író a közönség igényeit nem egyszerűen egy-egy korábbi mű – műfaj sikeréből vagy sikertelenségéből ítéli meg, hanem annak a társadalmi-szellemi közegnek a kihívásaiból is, amely őt és közönségét egyaránt körülveszi. Persze lehetséges, hogy ugyanabból a közegből a közönség más kihívásokat recipiál, mint maga az író, így annak válaszai iránt érdektelen marad, (az *absztrakt olvasó* képe nem fedi a *valóságosét*), s e válaszok jobb esetben is többnyire csak egy-egy olyan közönségrétegben keltenek rezonanciákat, amelyet a közös egészen belüli mikrokönyezete, neveltetéséből, műveltségéből fakadó életérzése az író üzenetének befogadására alkalmassá tesz (az *absztrakt olvasó* képének megalkotása többnyire bizonyos közönségrétegre való redukcióval jár együtt). De lehetséges az is, hogy a közönség, illetve annak egy rétege éppen az író válaszai nyomán ismeri föl az őt körülvevő kihívásokat.

A befogadáselméleti és befogadástörténeti kutatások e vázlatosan és erősen leegyszerűsítve jelzett szempontrendszeréből a magyar irodalomszociológiai kutatások minded-

dig alig merítettek. Az általunk vizsgált korszak irodalom-szociológiájával foglalkozó legfrissebb összefoglaló, Fülöp Gézának *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*⁴ című munkája lényegében csak szélesebb körű anyaggyűjtésével haladja meg Kulcsár Adorján *Olvasóközönségünk 1800 táján*⁵ című, a második világháború idején megjelent munkáját, szemléletileg és módszertanilag alig lépett túl rajta. E munkák kétségtelenül igen sok hasznos és fontos információt tartalmaznak, ám vizsgálódásaiknak és következtetéseiknek egyaránt túlságosan szűk határt szabnak azáltal, hogy az alkotó – mű – olvasó hármasságának fentebb vázolt, szerves összefüggést, egymásrautaltságot és bonyolult hatásmechanizmust mutató voltát nem ismerték fel, s következőképpen nem vonták le belőle a közönségkutatásra vonatkozatható tanulságokat sem. A korabeli források közül csak azokra támaszkodtak, amelyek direkt adatokkal szolgálhattak: igyekeztek tisztázni az olvasnitudók számát, a kölcsönkönyvtárak helyzetét, látogatottságát; praenumerációs lajstromokat, leveleket, naplókat, könyvjegyzékeket, könyvkereskedői és kiadói feljegyzéseket vallattak. Az ily módon kialakított képből pedig túlságosan közvetlen és egyirányú következtetéseket vontak le a kor irodalmi életének egészére vonatkozólag: úgy látják és látatják, hogy az irodalomszociológiai viszonyok egyrészt egyértelműen és közvetlenül meghatározták az alkotó mozgáshetőségeit, másrészt viszont nem épültek bele szervesen az irodalmi alkotómunka folyamatába, mindig megmaradtak „külső tényezőkként”.

Ha azonban az író – mű – olvasó viszonyt állandó kölcsönhatásokon alapuló rendszerként fogjuk fel, akkor „alap” és „felépítmény” viszonya részint lazábbnak, részint szervezettebbnek és összefonódottabbnak tűnik. S ami talán még lényegesebb, világgossá válik az is, hogy nemcsak az irodalom-

⁴ Bp. 1978.

⁵ Bp. 1943.

szociológiai tényekből vonhatunk le következtetéseket az irodalom állapotára és lehetőségeire vonatkozólag, hanem fordítva, magának az irodalomnak sajátos szempontok szerinti vizsgálata is hozzásegíthet egy-egy korszak irodalom-szociológiai helyzetének tisztábban látásához. Egy-egy műnem népszerű vagy kevésbé népszerű volta, egy-egy műfaj feltűnése vagy divatjamúlttá válása, az alkotás jellegét meghatározó immanens, s az alkotásról való tudatos gondolkodást kifejező explicit poétika változása egyaránt a közönségigények átalakulására utal – s utalásai különösen világossá válhatnak akkor, ha európai analógiák nyomán bizonyos változások feltűnését az olvasóközönség bizonyos fejlődési fokához tudunk kötni.

Ily módon pontos statisztikai adatokra természetesen nem tehetünk szert. A számbeli túlsúlyánál fogva meghatározó azonban, amelynek felismerésére a hagyományos irodalom-szociológiai kutatások törekedtek, nem minden esetben, s főként nem minden nézőpontból játszik döntő szerepet; valódi jelentőségét tekintve egy új tendencia (azaz új közönségréteg) kialakulása meghatározóbb lehet még akkor is, ha számbelileg kisebbségben van. Az új tendenciák felismerésére pedig az irodalmi termésből visszakövetkeztethető belső szempontok alkalmasabbak lehetnek, mint a hagyományosan kutatott konkrét adatok. A belső szempontok nyomán nyert képet természetesen ugyanúgy óvatossággal kell kezelni, mint a statisztikai adatokból kibontakozottat, hiszen tudjuk, hogy az író által tekintetbe vett *absztrakt olvasó* nem minden esetben esik egybe a *valódi* olvasóval. Semmiképpen sincsen tehát arról szó, hogy a belső szempontok nyomán nyert adatok helyettesíthetnék a hagyományos irodalom-szociológiai kutatások nyomán kibontakozókat; ahhoz, hogy a lehető leghitelesebb képhez jussunk, a két rendszer együttes, egymás szempontjait és adatait kölcsönösen kontrolláló és pontosító alkalmazására van szükség.

E tanulmányban a Hadi és Más Nevezetes Történetek tudósításából alapvonalaiiban felismert átalakulást a hagyo-

mányos irodalomszociológiai adatok felhasználása mellett főként egy belső szempont bekapcsolásával, a korabeli regényfordítások és magyarítások élén olvasható előszó-típusok kialakulásának és eltűnésének vizsgálatával szeretnénk jobban megvilágítani. Az előszavakat természetesen a korábbi irodalomszociológiai kutatások is fontos forrásnak tekintették már. Mi azonban nem az itt-ott fellelhető, s többé-kevésbé megbízható vagy megbízhatatlan konkrét adatokra vadászunk bennük, hanem különböző típusainak váltakozásából igyekszünk következtetéseket levonni. Elméleti kiindulópontul H. Link nyomán azt a megállapítást választottuk, hogy az irodalom az emberi kommunikációnak olyan sajátos formája, mely lényegét tekintve mit sem különbözik két ember beszélgetésétől: mindegyik esetben *valaki* beszél *valamiről valakinek*.⁶ Konkrét megvalósulási formájukat tekintve természetesen már lényegesek az eltérések.

Írott szöveg esetében a „beszélő” (= az író) és a „hallgató” (= az olvasó) helyzete eleve meghatározott, s a műben testet ölt a kommunikáció tárgya is. A megválaszolható-megválaszolendő levél átmeneti formát képez az irodalom és az élőbeszéd között. Első esetben az olvasó ritkán „beszél vissza” az írónak, s akkor is keresnie kell erre a formát és az alkalmat (levél, személyes találkozás stb.); az élő beszélgetés során viszont a beszélő és a hallgató személye állandóan váltakozik, a beszélgetés tárgyát pedig közösen irányítják mindkettőjüket kölcsönösen érdeklő irányba, vagy ha ez nem sikerül, megszakítják a diskurzust. Az irodalom (írott kommunikáció) esetében tehát ez a közvetlen kapcsolat vész el. Az írónak, mint erről már volt szó, eleve el kell döntenie, hogy milyen olvasói igényeknek akar megfelelni, azaz ki kell alakítania az *absztrakt olvasó* képét, hogy szembeállíthassa vele az önmagából nyert *absztrakt író*t. A *valódi olvasónak* csak a mű kézbevétele és olvasása során lesz alkalmja arra, hogy eldöntse: a mű hozzá szól-e, vagy sem. A

⁶ I. m. 11–16.

gyakorlatban persze író és kiadó egyaránt igyekeztek és igyekeznek ezt a döntést megkönnyíteni, s lehetővé tenni, hogy az olvasó már a szövegben való elmélyedés előtt, minél gyorsabban felmérhesse: érdeklí-e a mű, vagy sem. A mai könyvkiadói gyakorlatban elsősorban a fülszöveg látja el ezt a figyelemfelkeltő-orientáló feladatot; mellette a különböző „könyvtájékoztató” kiadványoknak jut fontos szerep, míg a (többnyire tudományos könyvek előtt álló) előszó ma általában már a könyv szerves része, mely nem az olvasmány után böngésző vevőhöz, hanem a tárgy iránt érdeklődő, „szakmabeli” olvasóhoz szól, őt látja el a munka célját, tartalmát, feldolgozási módszerét stb. illető részletesebb információkkal.

A 18. században még más volt a helyzet. A cím mellett az előszóra jutott a figyelemfelkeltő-orientáló szerep, éppen ezért jóval gyakrabban bukkan fel, mint ma, s nemcsak tudományos, hanem szépirodalmi művek előtt is általános volt. A könyv kiadásának körülményeitől függően azonban az előszó az olvasóközönség orientálásán kívül, sőt (szélsőséges esetben) orientálása helyett elláthatott más funkciót is: itt mondhatott köszönetet az író a nyomdaköltséget biztosító mecénásnak, s dicsérhette nagylelkűségét, önzetlen tudománypártolását.

E köszönetmondásnak két, szorosan összetartozó formája alakult ki: a *dedikáció* és az *Ajánló Levél*. Dedikáció alatt azt a többnyire egy (de néha két – három) oldalas, változatos tipográfiával szedett szöveget értjük, mely a mecénás nevét hozta nyilvánosságra, összes címével-rangjával együtt, míg a dedikációt követő Ajánló Levél a patrónus dicsőségét, nemritkán őseinek nagy tetteit ecsetelte, a gondolatmenetet a könyv kiadása körül szerzett érdemekre futtatva ki. Előfordult persze, hogy az író közvetlenül a nagyközönséghez akart fordulni; ilyen esetben a bevezető többnyire az *Előljáró Beszéd* címet viselte annakidején. Így tehát az előszónak három típusa létezett a 18. században, s az, hogy az írók mikor melyiket használták, egyértelműen utaj

a mű kiadásának körülményeire, s közvetve az olvasóközönség állapotára,

A különböző műfajú, s ezen belül is különböző jellegű könyvek természetesen más és más „elbánásban” részesültek, attól függően, hogy mekkora közönségréteg érdeklődésére tarthattak számot: egy szórakoztató regény például már a 18. század végén sem követelt feltétlenül mecénást, míg Sallustius műveinek Szent-Györgyi Gellért által gondozott kiadása előtt még 1811-ben is dedikációt és Ajánló Levelet találunk. Egy komplexitásra törekvő vizsgálatnak természetesen gondosan össze kellene gyűjtenie és műfajok-típusok szerint értékelnie a kor teljes könyvtermését. E maximalista követelménynek nem tehetünk eleget. A korban létező műfajok közül csupán egyet választottunk ki, mégpedig a regényt, amely: *a)* mai tudatunk szerint egyértelműen szépirodalmi és a legkevésbé követel előszót; *b)* a legszélesebb közönségréteg érdeklődésére tarthatott számot; *c)* a hagyományos műfaji hierarchiából hiányzó műfajként a legnehezebben volt integrálható a hasznosságelvű irodalomfelfogásba. Következtetéseink levonásához (György Lajos bibliográfiája nyomán, azt itt-ott kiegészítve⁷) összesen 156 regényt vizsgáltunk meg, melyek 1740 és 1810 között kerültek az olvasók kezébe.

18. századi regényfordításaink előszavait áttekintve először is a jelzett három bevezető-típust kell tovább differenciálnunk; ebben az időben ugyanis az Ajánló Levél tiszta formában már alig-alig létezett. Néhány évszázaddal előbb még más volt a helyzet. „A kezdő könyvnyomtatás korában – mint Máté Károly írja – az olvasóközönség szempontjából, a közönség kedvéért semmi sem történt. A szerző csak a mecénással törődött . . . s jóformán egyedül a pártfogónak szólt a munka, akárcsak a kódexek korában.”⁸ Elméleti

⁷ *A magyar regény előzményei.* Bp. 1941.

⁸ *A könyv morfológiája.* Tanulmány a XVI–XVII. századi magyar irodalom történetéhez. Bp., 1930. 51. — Itt jegyezzük meg, hogy 18. századi előszavainkkal a szakirodalom alig foglalkozik; legtöbb ha-

kiindulópontunkhoz visszatérve úgy fogalmazhatunk, hogy akkoriban az irodalom sajátos kommunikációs formája még nem alakult ki, s éppen ezért az író dolga egyszerűbb volt: pontosan tudta, hogy kinek ír, s nem kellett az *absztrakt olvasó* képének kialakításával törődnie. Később azonban a mecénásnak szóló mű (s az ajánlás) mögött egyre világosabban kirajzolódtak az *absztrakt olvasó* szempontjai is: az ajánlásban unos-untalan visszatérő, egyértelműen megfogalmazott alapgondolat ugyanis éppen az volt, hogy a mecénás személye, dicsősége szélesebb körben ismert lesz, s neve halhatatlanná válik; ezért válhatott számára vonzó feladattá egy-egy könyv megjelentetésének lehetővé tétele. Így az ajánlások lassanként kettős funkciót kezdtek hordozni: formailag továbbra is csak a mecénáshoz szóltak, ám amit a mecénásról közöltek, azt eleve szélesebb olvasóközönségnek szánták, s emellett igyekeztek az ajánlást úgy megszerkeszteni, hogy benne minél több a műről magáról szóló, egyértelműen az ismeretlen olvasónak szóló információ kapjon helyet.

A kettős, *valóságos* és *absztrakt olvasó* felé irányulás tehát 18. századi Ajánló Levelünk legfontosabb jellemzője. Ám egyáltalán nem mindegy, hogy *ki* ez a *valóságos olvasó*, illetve, hogy a formailag a *valóságos*, illetve az *absztrakt olvasónak* szóló információk milyen arányban osztoznak e néhány oldalon; e szempontból a fejlődésnek öt fázisát különböztetjük meg.

Az első esetben az absztrakt olvasó még egyértelműen a háttérbe szorul. A. Haller *Usong* című regényének⁹ fordítója, T. Öri Fülep Gábor Ajánló Levelében mindvégig Sándor Leopold „Ertz-Hertzeghez” beszél, s azt állítja, hogy a könyvet kifejezetten számára fordította le.

szonnal Trócsányi Zoltán egyébként sok szempontból differenciálatlan tanulmányait forgattuk: *A könyvajánlások a XVIII. században*. Könyvtári Szemle, 1935. 6. sz. 47–48., ill. *Az ajánlások történetéhez*. Magyar Könyvszemle, 1938. 77–81.

⁹ Pozsony, 1792.

„Midőn én . . . ezen Magyar Uzongot alázatosan ajánlani bátorodom, semmi egyebet nem tselekszem, hanem a' pallérozottab Európának azt a jeles szokását követem, mely szerint a' Királyi Felséges Házakból származott Hertzeg-Fiak számokra, hogy velek, e' vagy ama Tudományt, avagy Nyelvet, annál inkább megkedveltesék, azt a Tudományt elő adó, vagy azon nyelven iratott . . . könyveket, készítenek . . .”

– írja mindjárt ajánlásának elején, majd részletesen kifejti, hogy a magyar nyelvet hazánk fiainak legnagyobb öröme megtanulni szándékozó hercegnek hasznos és szórakoztató olvasmányt kíván nyújtani, s csak ezután tér rá két rövid bekezdésben magának a műnek, illetve saját fordításának jellemzésére.

A második csoportba tartozó Ajánló Levelek közös jellemzője, hogy formailag a mecénásokhoz szólnak, ám szerzőik nyíltan hangoztatják, hogy könyveiket az egész nemzet épülésére fordították le. Természetesen e csoporton belül is különböző fokozatok léteznek. B. Josintzi Sándor¹⁰ még azt hangsúlyozza legerőteljesebben, hogy a könyvet patrónusa parancsára fordította le, de aztán hozzáteszi, hogy munkáját szívesen végezte, mert úgy érezte, egész nemzetének használ vele. Mándi Sámuel¹¹ kiindulópontként a regényműfaj és a mecénás magas rangja közötti ellentmondáson töpreng, majd a mecénás személyétől időnként teljesen elszakadva a kor egyik legtájékozottabb regényelméleti gondolatmenetét adja, apológiája után pedig levonja a következtetést: „. . . méltán lehetett ezekkel édes Nemzetemnek kedveskedni.” Ugyancsak egész nemzetének szánja fordítását Sófalvi¹² és Gelei József¹³ is, s maga a mű foglalja el az ő ajánlásaiknak legnagyobb részét is. Néhány ajánlásunkban a műről és a mecénáshoz/ról szóló részek egészen elvál-

¹⁰ *A' fő hadi-vezérének . . .* Kolozsvár, 1781.

¹¹ *Szivet sebhető . . . Római Mesékben . . .* Pozsony, 1786.

¹² *Oeconomia vitae humanae.* 1777.

¹³ Kampe: *Ifjabbik Robinzon*, Pozsony, 1787.

nak. S hogy a mecénás személyének egyre egyértelműbb háttérbe szorulása már eredeti funkciójának teljesítésében, ti. a mecénás megnyerésében akadályozta az Ajánló Levelet, az egyértelműen kitűnik Harsányi Sámuel¹⁴ szavaiból, aki ajánlása végén szükségesnek látta leszögezni:

„Talán, sokaknak ítélete szerint, többre kellenék ezen Ajánló-levéiben ki-terjednem: de minthogy törvény gyanánt tettem fel, egyedül csak Hertzegséged nemes tulajdonságaihoz alkalmaztatni írását, nem akarom fogadásom szentségét meg-szegni . . .”

Ám korántsem volt valamennyi fordító ennyire óvatos. A harmadik csoportba tartozó Ajánló Levelek nyíltan megszólítják a mecénás mellett az olvasót is, s ez már az ajánlások funkciójának alapvető átalakulásáról tanúskodik. „Nagyságos Uram!” – kezdi például ajánlását Peretsényi Nagy László,¹⁵ hogy aztán mecénásáról elfeledkezve máris műve fontosságának magyarázatához fogjon. Őseink dicső tetteiről mindedig alig olvashattunk magyar nyelven, eredeti műveket pedig végképp nem; regényével ezt a hiányt szeretné pótolni. Azután nyíltan az olvasóközönséghez fordul: „Miképpen teljesítettem én hivatásomat . . . a’ Bölts Olvasó! Kérem szeretettel! ítélje meg” – írja. „Vegye jó néven ezen szándékomat édes Hazám! vezérelje önkénti Szívűségével Nagyságod! ezen Eredeti könyvetskémet . . .” – folytatja néhány sorral később, párhuzamosan és egyenértékűként emlegetve olvasóközönséget és mecénást; az utóbbi megillető szokásos hízelgéseket pedig csak az utolsó sorokban találjuk meg.

Említettük korábban, hogy dedikáció és Ajánló Levél eredetileg szorosan összetartoztak, s az ajánlások eddig tárgyalt három változatának is közös jellemzője volt, hogy előttük ott állt a dedikáció – a mostani, negyedik csoportba sorolt ajánlások előtt azonban hiába keressük. E csoport

¹⁴ *Érzékeny mesék D’Arnaud által.* Sopron, 1794.

¹⁵ *Orithia Magyar Amazon Története.* Pozsony-Pest, 1804.

azonban kevésbé homogén a korábbiaknál; a körébe tartozó ajánlásokat durván két alosztályba sorolhatjuk: az egyik az Elöljáró Beszéd, a másik (paradox módon) az önmagában álló, tömör dedikáció számára készíti elő az utat. Az első alosztályba sorolt előszavak nem egyetlen emberhez, hanem egy nagyobb embercsoporthoz szólnak. „N. Erdély Országának. Kedves Hazám!” – írja Báróczi¹⁶ az *Erköltsi Mesék* elején, Naláczi József¹⁷ pedig „A nagy erdélyországi szép nemhez” megszólítást alkalmazza. Ezzel az ajánlás el is veszti eredeti funkcióját, a megszólítás ugyanis kétségtelenül *közvetlen* anyagi érdek nélkül való; benne kizárólag az *absztrakt olvasó* szempontjai kapnak helyet, jelezve hogy az író valóságos olvasóközönség létével számol. Másrészt viszont az áruvá vált könyvnek reklámra volt szüksége, s néhány szerző biztonnal úgy gondolta, s talán nem is alaptalanul, hogy a közönség kegyeit könnyebb megnyerni a személyesebb hangú, ajánlás formájú Elöljáró Beszéddel. Báróczi imént említett munkájának elején ugyanolyan dicshimnuszokat zeng, szülőföldje iránti szeretetének kinyilvánítása mellett, mintha egyetlen személyhez szólna; nála tehát a régi fogások közvetlen átültetését figyelhetjük meg. Kis János *Flóra* című almanachjának¹⁸ ajánlása viszont éppen ezeket a toposzokat veti el; a személyes jelleget csupán a „Barátomhoz!” megszólítás biztosítja. A pusztán reklámfogáson túl modernebb jelenségre vall ugyane szerző *Gyermekek' és Ifjak' Bibliothékája . . .*¹⁹ című könyvének „A' nemesebb érzésű Magyar Anyákhoz Ajánló Levél” fejléccet viselő bevezetése, s még inkább Kazinczy *Bácsmegyeyjének* „A Báróty tisz-

¹⁶ *Erköltsi Mesék Marmontel után*. In: Báróczinak Minden Munkái. Újra kiadta Kazinczy Ferenc. VIII. Pest, 1814. (Első kiadása 1775-ben jelent meg.)

¹⁷ *A' Szerentsétlen Szerelmesek, avagy . . .* Kolozsvár-Szeben, 1793.

¹⁸ *Flóra, vagy szivreható apró románok . . .* Zaid kiadója által. Első kötet. Pest, 1806.

¹⁹ Pest, 1805.

telőinek” című előszava.²⁰ Ezek ugyanis már nem formális kritériumok szerint (társadalmi állás, földrajzi elhelyezkedés stb.), s a műveltségi szint különbözőségére való tekintet nélkül határolják be azt az olvasókört, amelynek érdeklődését meg akarják nyerni, hanem egy bizonyos típusú irodalmat valamilyen okból értő, kedvelő olvasóréteg figyelmére számítanak; új, belső szempontok szerint határozzák meg tehát az *absztrakt olvasót*. Kis János feladata egyszerű és egyértelmű: az anyákhoz szól, mivel könyve a gyermekek neveléséhez szeretne segítséget nyújtani. Kazinczy viszont már egy formális kritériumok szerint teljes mértékben körülhatárolhatatlan közönségréteghez fordul, amikor könyvét Báróczi művei kedvelőinek figyelmébe ajánlja, jelezve ezzel, hogy saját fordításától is hasonló élményt várhat az olvasó. Mindez pedig egyértelműen tanúskodik annak talán öntudatlan megsejtéséről, hogy nem szólhat *minden* mű *minden* olvasóhoz, hogy az olvasóközönség nem egységes elvont tömeg, amelyet a felvilágosodás hite szerint el lehet vezetni az igazi tudományokhoz, hanem különböző érdeklődésű, s ennek megfelelően különböző olvasmányokra vágyó egyének összessége.

A negyedik csoport másik alosztályába tartozó Ajánló Leveleket az különbözteti meg a most ismertetettektől, hogy megőrzik az egyetlen személyhez szóló, hagyományos formát; az aposztrofált személy azonban már nem a mecénás, hanem a jóbarát, rokon vagy szeretve tisztelt példakép. Báróczi 1775-ben megjelent Marmontel-fordításának²¹ ajánlása a „Kapitány Bartsainak” címet viseli. „Nékem édesebb nintsen, mintha Nemzetemnek szolgálhatok ’s Hazámnak, sem nálladnál kedvesebb barátom: részeltetlek azért ezen gyönyörűségemben, ’s azt akarom, hogy a te neved alatt jöjjenek ki ezen levelek . . .” — írja ajánlásának mindjárt első bekezdésében. Tudatosan szembefordul az Ajánló Leve-

²⁰ Kassa, 1789.

²¹ *Erkölti Levelek . . .*, Béts, 1775.

lek régi közhelyeivel is. Barcsay őseinek dicsőségét, nemes származását csak valami „hízlekedő” tartaná fontosnak emlegetni, ő viszont személyes tulajdonságaiért szereti barátját (→ *vera nobilitas*):²² „. . . a természetnek mivét, elmédnek erejét, szivednek tulajdonságait ’s személyed érdemeit tisztelem te benned.” A haszonnak nem férhet árnyéka Kazinczy soraihoz sem, amikor 1793-ban volt tanárának ajánlja Wieland-fordítását²³ („Filoz. Prof. Szentgyörgyi István Urnak Sáros-Patakon”); részben háláját és tiszteletét kívánta kifejezni, részben régi vitájukat ily módon folytatni. Ivánkay Vitéz Imre pedig, aki négy évvel korábban éppen Kazinczy-nak ajánlotta fordítását,²⁴ így indokolta szándékát: „Semminek sem köszönheti e zsenge munkám annyira létét, mint a’ Tekintetes Ur Példájának”. Hasonlóképpen a „Kazintzy Ferentzhez” címet viseli az ifjú Fáy András első nyomtatásban megjelent munkájának²⁵ ajánlása is, „Mert hogy anyai nyelvembe bele szerettem . . . azt tsak a Szép Magyar Kazintzynak köszönhetem.”

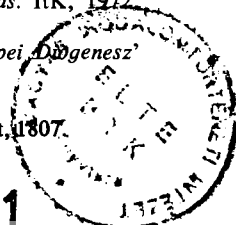
A dedikáció nélkül álló Ajánló Levelek mindkét alosztályának közös tulajdonsága tehát, hogy hiányzik belőlük a mecénás személyére, mint *valóságos olvasóra* való hivatkozás; ezt első esetben a teljes olvasóközönség köréből bizonyos szempontok szerint elvonatkoztatott *absztrakt olvasó*, második esetben a jóbarát-példakép, mint *valóságos olvasó* helyettesíti. Az utóbbi nyomon járnak az ötödik csoportot alkotó, Ajánló Levél nélkül, önmagukban álló dedikációk. Kialakulásuk annak belátásáról tanúskodik, hogy a közvetlen, látható érdekeltség nélküli tiszteletadást, baráti gesztust – elmentétkben a mecénásnak szólóval – fölösleges lenne hosszasan körülírni. „Bárótzynak, példányomnak, mesterem-

²² Vö. Hopp Lajos: *Mikes és a korai felvilágosodás*. ItK, 1972. 280–83.

²³ ΣΟΚΡΑΤΗ ΜΑΙΝΟΜΕΝΟΣ. *Az az a’ Szinopei Dögenesz’ Dialógusai*, Pest, 1793.

²⁴ *A’ Tiszta és Nemes Szeretet Ereje*. Kassa, 1789.

²⁵ *Bokréta, amellyel hazájának kedveskedik F. A.*, Pest, 1807.

nek, pályaág gyanánt” – olvashatjuk például Kazinczy *Fordított egyveleg írásainak* (1808) első kötetében.²⁶ A dedikációnak ez a tömör formája természetesen nem átmenet nélkül alakult ki. Azt, hogy gyökerüket, mint már jeleztük, valóban a jóbaráthoz-példaképhez szóló, dedikáció nélküli ajánlásokban kell keresnünk, bizonyítják azok az átmeneti formát mutató dedikációk, amelyek a korábban megszokott terjengősséghez képest már tömören, de még nem két-három szóban fejezték ki írójuk érzelmeit. Ilyen Kazinczyé 1794-ben megjelent. *A vak lantos* című fordítása²⁷ előtt: „A’ Barátság’ kezeiből a rétvirágkoszoru is kedves. – Rájnis, kinek fürtjeit rég’olta Virgil’ sirján nevededett borostyángallyak övedzik, vedd ezt Barátodtól, ’s szeresd!”. S alapvetően ebbe a típusba tartozik Farkas Ferenc²⁸ dedikációja is „Azoknak, akik a’ nyughatatlanító veszedelmes Késértet-félelmen fel akarnak adni Jó szívből az Író.” Ez utóbbi azonban nem egyetlen személyhez, hanem bizonyos megszorítással kiválasztott embercsoporthoz szól, s ez arra utal, hogy a dedikáció esetenként vállalhatott orientáló-propagáló szerepet is. Kétségtelenül ilyen az első hazai regénysorozat, a kassai *Rózsa Szin Gyűjtemény* egyik kötete²⁹ előtt álló dedikáció is: „A’kegyes Szép Nemnek lévén ez a’ gyűjtemény szentelve, hogy a’ jelenlévő különös, és Asszonyi kezek által irt történettel szolgálhat, szerentséjének tartja a’ kiadó.” Bizonyára olvasói hazafias érzelmeire számítva dedikálta Andrád Sámuel is *Magyar Nemzetemnek!* anekdotái első kötetét,³⁰ s hasonló reklámcélnak fedezhetünk fel a csupán nőkről szóló történeteket egybegyűjtő második kötet³¹ *A Magyar Asszonyokhoz!* címzett dedikációjában.

A dedikációk és Ajánló Levelek vizsgálata során világosan

²⁶ Széphalom, 1808.

²⁷ Megjelent a Sztella függelékeként. Pozsony, 1794.

²⁸ *Az éjnek diadalma* . . . Pest, 1808.

²⁹ *Adeline, avagy* . . . , Kassa, 1801–1802.

³⁰ *Elmés és mulatságos rövid Anekdoták*. Béts, 1789.

³¹ *Elmés és mulatságos rövid Anekdoták*., II. darab, Béts, 1790.

kitűnt tehát, hogy az olvasóközönség szerepe hogyan lesz egyre jelentősebb és meghatározóbb. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a jelzett fejlődési szakaszok időbelileg nem válnak el élesen egymástól, s csupán a fejlődés elméleti menetét, azaz bizonyos távlatból szemlélt meghatározó irányát jelzik. Az előszavak általános problematikájáról szólva említettük már, hogy a különböző műfajú könyvek, attól függően, hogy mekkora közönségréteg érdeklődésére számíthattak, különböző időpontban szabadulhattak ki a mecénás gyámkodása alól, s ugyanaz a felismerés áll az egy műfajon belül különböző típusokat képviselő művekre is; egy közönségregény például nyilván könnyebben talált üzleti hasznot kereső kiadót, mint értékes párja.

A régi formák így túlélnek az újak keletkezését, s valójában hosszan tartó egymás mellett élésről, a régebbi típusok lassú lekopásáról kell beszélnünk. A negyedik típus áll például legközelebbi rokonságban az Elöljáró Beszéddel; amint szerzőjük nem egy szűkebb kört, hanem az egész nemzetet, azaz a teljes olvasóközönséget szólítja meg (hogy aztán a szövegen belül határozza meg pontosabban az *absztrakt olvasót*), máris Elöljáró Beszéddé válik. Az átmenet legtisztább formában Kép Geyza László³² bevezetésének címéből tűnik ki: „A’ Magyar Authornak az Haza-fiakhoz Ajánló Levele”; ő ugyanis félreérthetetlenül az egész nemzetet szólítja meg, mégis az Ajánló Levél kifejezést használja. Az Ajánló Levél e típusa azonban csak elméletileg közvetlen előzménye az Elöljáró Beszédnek; a fejlődést történetileg szemlélve viszont kitűnik, hogy az Elöljáró Beszéd az ajánlások valamennyi formájával párhuzamosan létezett a 18. század első felétől kezdve, s bár felbukkanása érezhetően sűrűsödik a század vége felé, de kivételesnek már a további évtizedekben sem tekinthető. Megléte egyazon könyvön belül sem zárta ki automatikusan a dedikációt és az Ajánló Levelet. Ennek tudatában gondolhatnánk arra, hogy ahol egyszerre van

³² *Szerелеm példája, azaz . . .*, Béts, 1784.

jelen az ajánlás és az Elöljáró Beszéd, ott az előbbi visszakapja eredeti, csupán a mecénásról/hoz szóló formáját – hiszen mögötte úgyszint ott állnak az olvasóközönségnek szánt oldalak. Erre a funkciómegosztásra azonban csak egyetlen példát találtunk Gerő György korai, 1768-ban megjelent regényfordítása előtt;³³ máshol sohasem szorult ki az ajánlásból az *absztrakt olvasó*. Ez a tény pedig, az Ajánló Levél átalakulásához és az Elöljáró Beszéd dominálóvá válásához hasonlóan az olvasóközönség szerepének megerősödését jelzi.

A fejlődés azonban ezzel még nem ért véget; hátra van még utolsó fázisa, melyben az előszó valamennyi fajtája eltűnik a regény elől. E jelenség okaira szemléletesen mutat rá Versey Kolomposi Szarvas Gergely Urnak kalandjairól szóló, 1804-ben megjelent fordításának³⁴ bevezetője, mely nem más, mint a korábbi évszázadokban elengedhetlenné vált előszóírási gyakorlat szatirikus hangvételű kigúnyolása. A könyv „Nagyságos Asszonyom” című Ajánló Levele egyértelműen fiktív személyhez szól. Indítása a szokásos hangnemben történik, de aztán meglepő fordulatot vesz; a mecénás megszólal és leleplezi a régi közhelyeket: „Mély tisztelem után tellyes bizodalommal kérem Nagyságodat, vegye e’ munkátskát – – ’Talán erszényemnek kegyes szárnyai alá?’ – Nem, Nagyságos Asszonyom! . . . – Vagy tán kegyelmes pártfogásom alá?” Az író azonban nem hagyja magát; akkor vegye magához, mondja, „mikor a’ falura kimegy, hol játszó társaságok, theátrumok és minden egyéb városi multságok nélkül szükölködni szokott.”, s aztán kifejti részletesebben is, hogy munkájának legfőbb célja a szórakoztatás. Az Elöljáró Beszéd hasonló hangvételét már címe is jelzi: „Az érdemes Olvasóhoz Elöljáró Beszéd is, nem is”.

Tisztában volt azzal, fejti ki, hogy Elöljáró Beszéd nélkül

³³ *Keresztény Herkulesnek Bullioni Godofrednek Hadi Munkái*. Kassa, 1768.

³⁴ *Nagy nevezetű és nagy tekintetű Kolomposi Szarvas Gergely Urnak . . .*, Pest, 1804.

a legjobb könyv sem számíthat sikerre. Éppen ezért volt legfőbb gondja, miután elkészült munkájával, hogy egy jó „prefatziót” kerítsen. „Elővettem e’ végbül sok régi deák és görög classikus Könyveket, mellyek’ elejébe az ujjabb classikus Irók temérdek sok, szebbnél szebb és tudósabbnál tudósabb előljáró beszédekét készítettek, ’s mindegyikbül egynehány előljáró periódust kicsenvén, olly gyönyörű prefatziót csináltam, hogy magam sem tudtam elegendőképpen sem csudálni sem érteni.” Végül mégsem tette könyve elejére, mert rájött, hogy „előre okosan beszélni lehetetlen arrul, a’mit az ember maga sem tud.” E ponton azonban ismét közbeszól a feltételezett olvasó: „Hisz ebben nem a’ Herosnak gyermekkorául, hanem a’ jelen való munkának közre bocsátásául kellene szólni: hogy p. o. szép papiruson, szép betűkkel, kötetenkint fertály esztendőnkint vagy holnaponkint, olly ócsó áronn ammint csak lehet, sok jó barátoknak kivánságára ’sa’t fog közre bocsátatni. ’Megkövetem az Urat! ezek részént nem hozzám, hanem a’ Kiadóhoz tartoznak, részént jövődől dolgok, mellyekről előre semmi bizonyost nem lehet ígérni, egy általjában pedig az Olvasó Uraktól függnék. Mert ha ezek a könyvek kötetkéit frissen veszik és jól megfizetik, a’ Kiadó is frissen és szépen fogja nyomtatni és általam készíteni. Eggy szóval: mink ketten, a’ Kiadó tudniillik és én, ugy fogunk mindenkör tánczolni, ammint a’ Vevő Urak hegedülni fognak.” A megfogalmazás egészen egyértelmű: az üzletté vált irodalmi életben mindennek az olvasó igényei szerint kell történnie, s az olvasó már unja a régi közhelyeket.

A Verseghy által gúnyosan emlegetett tudós előszóírással való törekvés egyértelműen arra utal, hogy az Előljáró Beszéd feladata korábban elsősorban a műfaj apológiája volt, beillesztése a hagyományos, alapvetően hasznosság-elvű értékrendbe és műfaji hierarchiába.³⁵ A közbeszóló olvasó vi-

³⁵ E kérdéskörrel részletesen szoltam *Regényelméleti gondolatok a 18. század második felének magyar irodalmában* c. tanulmányomban. ItK, 1982. 1–14.

szont gyakorlati kérdésekről szeretne tájékoztatást kapni, s ezt a kívánságot már nem az író-fordítónak, hanem a kiadóknak kell teljesítenie. A regény-előszavak léte tehát azt a fejlődési fokot tükrözi, amikor a szépirodalom létjogosultsága egyedül attól függött, hogy képes-e az olvasókat a tudós irodalomhoz vezetni; az éppen adott mű ilyen tulajdonságait ugyanis célszerűnek látszott a bevezetőben ecsetelni. Eltűnésük pedig annak a jele, hogy a regény túllépett ezen a szinten; a műfaj már nem szorult védelemre, pontosabban egyre kevésbé érdekelte művelőit a „tudósok” lesújtó véleménye. Nyilván rájöttek arra, hogy rendelkeznek már egy olyan állandó közönséggel, amely csupán szórakozni akar, s ugyanúgy nem figyel az elméleti-morális aggályoskodásokra, mint a regény „apologistáinak” ellenérveire. Akkor sem, ha kedvenc olvasmánya Elöljáró Beszédében találkozhatna velük.

Előszóra tehát nincsen szükség, reklámra azonban – igen! Az Elöljáró Beszédék helyett szaporodnak a kiadói tudósítások, „Hír-Adás”-ok, „Jelentés”-ek, melyek többnyire már nem a kötet elején állnak; vagy néhány lapos kiadványként jelennek meg, vagy az utolsó lapokat foglalják el. S tartalmuk is alaposan megváltozott. A régi közhelyekből csak egy-egy fordulatot tartanak meg (pl. az olvasót tudósnak titulálják), s a hangsúlyt a mű mulattató, szívet gyönyörkötető voltának, szépségének minél meggyőzőbb kifejtésére fektetik. Hartleben Konrád Adolf 1808-ban indult *Mulatságos Könyv-Tár a' pallérozott Olvasóknak* című regénysorozata már címében is a szórakoztatást ígéri. A vállalkozás izmos voltát mutatja, hogy bátran ki meri jelenteni: „A' Pestiek nem prenumerálhatnak, egyenként vehetik a' darabokat, a'mint ki jönnek egy-más után...”³⁶ A *Téli és Nyári Könyvtár* darabjai előtt sem találunk előszót, minden kötete végén ott áll viszont a kiadó „Hír-Adás”-a. Ebben a sorozat már

³⁶ A kiadói felhívás a sorozat első kötete (Lelemények, Öltöztett Szombat-helyi Holosovszki Imre, Pest 1808.) előtt olvashatjuk.

megjelent köteteit hirdeti, s a következő regény címét, megjelenési idejét, s persze árát közli, néhány érdeklődést felkeltő mondat kíséretében. *A fősvény ángy, avagy . . .* című regényről³⁷ például ezt olvashatjuk: „Egy nagyon Szivre ható, ’s bájos, de magában még is valóságos eredetű történet, Szép Tzim képpel.” Utolsó szavai a könyv külalakjára vonatkoznak, s hogy ez egyre fontosabbá vált már a 18. század végétől kezdve, azt Fűskuti Landerer *Rózsa Szín Könyvtára* 1799-ben megjelent előfizetési felhívás³⁸ is bizonyítja: mindegyik „kötet nyolczad részben van. szép nyomtatópapíron, szép betűkkel, rózsaszín boríték alatt, gyönyörű rézre metszett képekkel, 12 és 15 árkusnyi nagyságban.” Landerer ravaszágára jellemző egyébként, hogy az előfizetési felhívás valóban nyomdatechnológiailag különleges gondossággal és tisztán, rózsaszín, finom papíron készült — a regények külalakja azonban semmivel sem volt különb az átlagosnál.

A 19. század első évtizedére tehát a szórakoztató mű — szórakozásra vágyó olvasó találkozása, legalábbis a regényirodalom terén, nagyjából zavartalanná vált. Az előszóírásról való lemondás a hagyományos keretek közé történő integrálásról való lemondást is jelentette egyben. Úgy tűnhet, a műfaj kiszabadult a „tudományok szolgálóleánya” szerepköréből, s ezzel végső soron megszületett a szépirodalom autonóm szemlélete is. A következtetések levonásánál azonban nagyon óvatosnak kell lennünk, s az előbbi mondatban talán túlságosan is előreszaladtunk már. Ahhoz ugyanis, hogy a 18. század végének irodalomfelfogásáról megbízható képet alkothassunk, be kellene vonnunk a vizsgálódás körébe más műfajokat is, s az előszavak mellett egyéb, belső következtetések levonására alkalmas források után kellene néznünk. Ezenkívül az irodalomszociológiai

³⁷ Pozsony — Pest, 1807.

³⁸ Az előfizetési felhívásra *A világnak három részeiben Bujdosó . . .* Kassa 1798. című román elejére kötve akadtam rá a Széchényi Könyvtárban (Jelzet: 192.193)

vizsgálódások által nyert adatokat természetesen ki kellene egészítenünk a kor irodalomfelfogásáról valló közvetlen forrásokkal, irodalomelméleti-esztétikai megnyilatkozásokkal. Végső soron vissza kellene nyúlnunk a 17–18. század fordulójára, a haszonelvű irodalomfelfogás egyértelműen dominálónak válásának időszakába, hogy azután innen elindulva követhessük és elválaszthassuk az autonóm irodalomfelfogás felé vezető út egyes szakaszait. Mostani tanulmányunk célja azonban csupán e problémakör jelzése lehetett, illetve annak bemutatása, hogy a belső szempontok bekapcsolásával az irodalomszociológiai kutatások hogyan járulhatnak hozzá a korábbinál szervezettebben egy korszak irodalomszemléletének tisztázásához.

WÉBER ANTAL

FORDULAT AZ EPIKÁBAN

BAJZA REGÉNYELMÉLETÉRŐL

Aligha dönthető el a kérdés, hogy az európai romantika mely műnemben (műfajban) bizonyult a legsikeresebbnek, illetve mely területen gyakorolta az irodalom fejlődésére a legmaradandóbb hatást. Az olvasói érdeklődést mindenestre a regény keltette fel leginkább, ezt a körülményt az irodalmi műfajok hierarchiájának a polgári korszakban történő átrendeződése, s ezzel együtt az olvasói szokások megváltozása egyként indokolja. Érdekes, bár korántsem feloldhatatlan ellentmondás, hogy a regényt a legtöbb e témáról szóló elmefuttatás mintegy az emberiség nagykorúsodásának jeleként emlegeti, a csodák és hősök világából az emberi hétköznapiok felé való fordulás tényét és igényét jelezve. Ez a fordulat már-már valamiféle ösztönös realizmust sejtet. A romantikus regényben kétségkívül vannak ebbe az irányba mutató vonások is. A közfelfogás azonban sem akkor, sem később nem érzekelte a romantikus regény erre utaló sajátosságait. Nem véletlenül egyébként, hiszen a romantikus próza e jegyei valóban nem jellemezték a regényépítkezés leglényegesebb összetevőit. Hiszen a romantikus regény a benne érvényesülő szenvedélytannal, világlátással egy új területre, a mindennapok miliőjébe ülteti át az egyetemesről és a különösről szóló eszméit; voltaképpen a létezésnek ugyanazokat a törvényeit keresi ebben a műfajban, mint az irodalmi ábrázolás egyéb területein.

Magyarországon az 1830-as évek első felében nem nagy becsülete van a regényírásnak. Pontosabban: a magyar szép-próza nem mutat fel ez ideig olyan eredményeket, amelyek

rangot adnának vagy népszerűséget biztosítanának ennek a műfajnak. (Felesleges itt a korábbi teljesítményekre, Kármánra, Bessenyeire stb. hivatkozni – ezek nem befolyásolják döntően a műfaj hazai megítélését). Tudnunk kell azonban, hogy az igény és az olvasói megítélés a műfaj vonatkozásában távolról sem esik egybe a honi produkciónak az irodalmi termés egészében elfoglalt helyével, rangjával. Ám a külföldi közvetítés (ezzel kapcsolatban számba veendő az idegen, első renden német nyelven olvasók köre), valamint a gyarapodó fordítások (a *Werthertől* az *Ivanhoe*-ig, a másodrendű, de akkor divatos szerzőkről nem is szólva) együttesen kialakítják azt a bázist, az igénynek azt a rétegét, amelyre a még mindig új műfaj támaszkodhat illetőleg válaszolhat. E körülményre a teória is reagál, Bajza József például *A regény-költészetéről* szóló tanulmányában. 1833-ban Bajza nem hivatkozhatott, a magyar irodalom vonatkozásában, igazán meggyőző előzményekre, s az ekkoriban legújabb teljesítmény, *A Bélteky ház*, minden történeti érdeme mellett sem volt alkalmas arra, hogy a fejlődésnek erőteljesebb impulzust adjon. Mégis érzékelhető volt az igény és a szükséglet fokozódása, miként Bajza is megfogalmazza: „Nálunk, mint némely jelekből sejteni lehet, a regényliteratúra most fog kezdődni . . .”

Bajza e tanulmányát, amelyet, mint a „Töredékek” megjelölés is mutatja, nem összefüggő koncepció kifejtése céljából vetett papírra (s mégcsak nem is túl eredetien, hanem Jean Paul nyomán), hanem bizonyos gondolatok felvázolásának szándéka vezette. A regényirodalmunk fejlődéséről szóló írásokban mindig megemlítik ezt a tanulmányt, ám gondolatmenetének sajátos összefüggéseiről mindeddig kevés szó esett. Pedig jellemző egyebek között az a körülmény is, hogy a regény (eredetileg „román”) aktualitását az új történelmi korszak jegyeivel magyarázza, abban a szellemben, ahogy Kölcsey tette ezt a *Nemzeti hagyományok*-ban, tudniillik a herderi organikus fejlődélmélet alapján. Egyetlen terjedelmes mondatban rögzíti erre vonatkozó felfogását:

„A képzelet varázsfátyola lehullt, s minden ami hajdan tündér színben mosolyga, a maga földi való alakjában jelenik meg; az emberiség bizonyos határozott karaktert nyer; a poesis közelebb lép az élethez, felkeresi az embert a maga házi körében, egyes ember viszonyaival foglalatoskodik, tetteket és történeteket festeget, melyeknek egy nemzetségre vagy háznépre volt befolyása, s ezen egyes személyek karaktereiből tükrözi vissza az apa és fiú, úr és szolga, barátok és szerelmesek ideális alakjait.”

A varázsfátyol, amely lehullt, s a naiv természetközeli élet, mely „tündér színben” mosolyga, nyilván a régi idők patriarkális viszonyaira vonatkozik. Nyilvánvaló, hogy amennyiben a poesis, a regényköltészet közelebb lép az élethez, és nem fantasztikus, hanem tényleges viszonyokat rajzol, ezt már másképpen teszi, mint a hősi epika. A regénynek ez az alapsajátossága Bajza számára is magától értetődő. A háznép, az apa és fiú, a házi kör emlegetése viszont nem annyira a regény, mint inkább a szorosabban vett poézis körébe tartozó zsánerképekre, idillekre emlékeztet. A meghatározásnak ez a bizonytalansága némiképp érthető a herderi inspirációból, s azokból a prózai műfajokból is, amelyek hasonló vonásokat mutatnak (ezekre a gessneri idill s az érzelmes regény egyiként szolgáltat példákat). Az egyes ember, mégpedig vélhetőleg a köznapi ember előtérbe helyezése viszont korszerű mozzanat, ezt a megfogalmazást azonban némileg behatárolja az ideális alakok emlegetése. Ezt a mozzanatot visszavezethetjük akár a populáris esztétikára is, melynek bizonyos hagyatékát sokan megőrzik (egyebek között az elméleti vezérfonalat nyújtó Jean Paul is), s így a költői igazságszolgáltatás sokáig uralkodó tana csakúgy, mint az etikai és esztétikai minőségek korrelációjának feltételezése alapjául szolgálhat az eszményítő ambícióknak.

A korai esztétikai gondolkozás a regényirodalmat illetően (hiszen ennek szintje még a szépprózai igyekezetekben megnyilvánuló tudatosság fokát sem éri el) abban a tekintetben is bizonytalanságot árul el, miszerint vagy egyáltalán nincsenek rangosnak tekinthető modelljei, vagy pedig olyany-

nyira kevert, egymással össze nem illeszthető típusú alkotások, hogy ezekből termékeny következtetések nem vonhatók le. Így tehát gyanúperrel kell élnünk olyan esetekben, amikor a szóhasználat a korszerűbb nézetekre emlékeztet, hiszen az egyezés néha véletlenszerű s inkább a stiláris fordulat vagy szóhasználat, mintsem valami végigvitt gondolat bizonyítéka. Így például a hétköznapi tetteket festegető regény, amikor az egyes személyek „charaktereiből tükrözi vissza” a családi és „egyéb viszonyokat”, nyilvánvalóan nem valami modernebb valóságszemlélet történeti előképe, hanem kimondatlanul is a domináns jellemvonás kiemelésének romantikus gyakorlatára utal, anélkül, hogy e gyakorlat elméletileg igazán tudatosulna. Magát a megfigyelést azonban semmiképpen sem szabad lebecsülnünk, hiszen ezt a gyakorlat már igazolja, noha a fiatal Bajza ekkor még nem tudja megvonni az alkotásoknak azt a körét, amelyből ezt a meggyőződését merítette.

Aligha lehet kételkedni abban, miszerint a valódi vagy vélt értékek regénytípológiai tisztázatlansága mellett közrejátszik e sajátos körülményben egyfajta lektűr-jellegű olvasmányréteg, melynek hatása, mintaadó szerepe még akkor is erőteljes, ha (de inkább a későbbi években) kemény szavak hangzanak el nívójukat illetően. Kotzebue vagy Zschokke nagyon is jelen van „irályával” és témakörével a korabeli magyar prózában, de még a drámában is. Kisfaludy Károlynál például, mást nem említve ezúttal. Az ilyenfajta tényekből eredeztethető egy sajátos tudathasadás, amikor valamely szerző azt rója fel vétek gyanánt, amiben maga is ludas. Bajza, talán éppen erre a tanulmányra készülve jut arra a szövegben némiképp váratlanul felbukkanó következtetésre, melynek értelmében a regényirodalom terjesztette el azt a német érzélgést, melyet „lelki bujálkodásnak” nevez.

Kétségtelen, hogy érzélgős regények igen nagy számban kerültek az olvasók kezébe, a szentimentalizmus populáris utóhullámozásának hordalékaként. Az olyan típusú olvasmányok, aminő az *Idda von Tokenburg, avagy a szerelemföltés*

(A. Lafontaine. Ford. Cseri Péter) okkal vonják magukra az említett szókapcsolatban kifejeződő megvetést. Olyan művek ezek, melyeket akár Baróti Dezső is szívesen nevezne szentimentálisnak, aki a rossz művek számára tartogatja a szentimentalizmusként emlegethető stílusirány megjelölését.¹ Ám Bajza véleményének nyilván nemcsak a magyarra fordított ilyenmű munkák adhattak tápot, hanem azok a divatos, német nyelven olvasott regények is, amelyeket a városi, műveltebb (elsősorban női) olvasóközönség forgatott előszeretettel. Az említett körülmény, ha úgy tetszik, olvasmánytörténeti tény. Később, a negyvenes években, a satirikus életképek „elménckedő” szerzői rendre ilyen olvasmányokat adnak az ábrándos biedermeier kisasszonykák kezébe.

Ami miatt ez a sommás (egyébként helytálló) vélemény mégis váratlan, az nem más, mint az a másik tény, hogy egyrészt Bajza is írt ilyet (*Ottília* címen), másodjára pedig az affektált érzelmes tónus jellemző számos költeményére is. Úgy tetszik, hogy ez esetben a személyes ízlés és a jelenségek megítélésének objektivitása közötti ellentmondás az objektivitás irányába billen. A kérdés lényegéhez talán közelebb visz azoknak a példaadó íróknak a megemlézése, akiket Bajza a műfaj további alakulása szempontjából irányadónak tart.

„Áldás az oly írókra mint Goethe és Walter Scott, mint Cooper és Irving, kik megtanítanak bennünket örök becsű művekkel, mely cél felé kelljen a regényírónak törekednie” – olvashatjuk Bajzánál. E szavak bizonyonnyal értékítéletet tartalmaznak, s halványan kirajzolódik belőlük valamilyen ízlésminta is. Walter Scott említése ebben az időben aligha meglepő, de nem meglepő az ekkoriban nagyra becsült (s korántsem kalandregény-írónak tartott) Cooper emlegetése sem. Sajátos módon őket még Balzac is mesterei és inspirálói között tartja számon. Goethe abszolút tekintélye e műfaj megítélésében is érvényesül, de Washington Irving nevével is gyakran találkozunk a reformkorban. Kiemelésük még-

¹ *A felvilágosodás fordulója*. It, 1984. 646

sem Bajza személyes válogatása csupán, minden bizonnyal inkább átvett értékítélet. E mintaadó szerzők egymás mellé állítása azon túl, hogy divatból vagy meggyőződésből, de mindenképpen egy magyarországinál szélesebb értékbeli közmegegyezésre utal, egyszersmind arra példa, hogy említésükből nem következtethetünk a regény valamely típusára, a regénykomponálás valamely favorizált módjára: csoportosításuk inkább általánosító igényű, vagy, ha úgy tetszik, nélkülözi az ízlés egységét feltételező logikát.

De vajon nélkülözi-e? Ugyanis, ha akár találomra kiválasztunk egy műfaj produktumai közül néhány kiemelkedőt, jelenti-e e tény azt, hogy ezek gyakorlati poétikát adnak a születendő alkotások számára? Nyilván Bajza (és Jean Paul) nem így gondolkodott. Annál is inkább, mert a történeti vagy akár kortársi példákból elvont tanítás sohasem az egészet tételezi modellként, hanem azok valamely aktuálisnak és folytathatónak érzett elemét. Ennek megfelelően Scott képviseli a történelmi tematikát, a goethei próza a Bildungsromant, Cooper a kalandosságnak és egzotizmusnak azt az elemét, amely vonások mind integrálódnak a romantikus regényben. Mégsem képzelhetjük el, hogy az itt működő válogató ízlés teljességgel tudatos lenne, egészen egyszerűen arról van szó, hogy a példaképek a példálózgatás során a regényműfaj jeles teljesítményeire utalnak, melyek azonban nem ellentétesek azzal az írói gyakorlattal sem, amely most van kialakulóban. Voltaképpen itt is ama klasszikus esettel állunk szemben, amikor a bontakozó új még mindig nem határolja el magát a régitől, illetőleg nem tisztázza, hogy mit folytat hangsúlyosan, mindezt majd csak a szelektáló és rendszerező utókor fogja tételesen egységben látni, olyan ismérvek alapján, melyet a valóságos kor még nem ismerhetett.

Bajzáék idején, mégpedig különösen a rendkívül rugalmas és a praktikus életszférát is magában foglaló regény esetében, meg kellett birkózni olyan kérdésekkel is, amelyek az irodalom funkciójával, küldetésével kapcsolatosak. Ilyen

például a célzatosság, irányzatosság kérdése. Olyan kor ez, amikor még a tanító költemény műfaja sem tartozik teljes-séggel a múlt relikviái közé. Így tehát szükségképpen szembe kell nézni a tendencia költészettani jelenlétével, ráelve egy-úttal a közvetettségnek ama formulájára, mely ez idő tájt általános: „igen is tanít a poesis, tanít a regény s tanítson is minden nagyra, nemesre, szépre; de csak úgy mint az a nyíló és hervadó virág, mely némán és szótlan ábrázolja képét a leányka szépségének.” A kialakuló közmegegyezést bizonyítja az a tény is, hogy a megállapítás, némi változtatással, átvétel Jean Paultól: *Der Roman soll lehren, aber nur wie die Blume durch ihren Duft und durch ihr blühendes Schlies-sen und Öffnen.*²

Ez a regényírás szemszögéből is oly jellegzetesnek mondható álláspont, melyhez prózáiróink – legalábbis az elméletben – az egész reformkoron át ragaszkodnak, nemcsak a populáris morálfilozófia leülepedett maradéka, nem is a valláserkölc (a közgondolkodásba mélyen beivódott) jelenléte, hanem inkább a művészettel szembeni társadalmi igény sajátos, sokszor a végső célokat illetően öntudatlan, újrafogalmazása. Köztudomású a hasznosság-elv szerepe a felvilágosodásban, amely igen széles skálájú, bennefoglaltatik a közjó előmozdításának szándéka csakúgy, mint egy új, az az individuumnak szóló erkölcsi tanítás körvonalazása, de még e népnevelő (izlésnemesítő), a szó szorosabb értelmében vett „felvilágosító” utilitarizmus sem idegen ettől a szellemiségtől. Nyilvánvaló, hogy a tizenkilencedik századi romantikus irányzatosság nem egylényegű ezzel a törekvéssel, hiszen éppen a szépről, jóról, nemesről vallott felfogás változott meg időközben.

A hagyomány azonban elméleti megfontolásoktól függetlenül is hatékony lehet. A filozófiai regény illetőleg az

² E megállapításra már három évvel korábban a fiatal Szalay László felhívta a figyelmet. Idézi az önállóan megjelentetett *Észrevételek a Muzárion III. és IV. kötetéről* című tanulmányában (1830).

államregény hagyatéka, mint jellegzetes kompozíció nyilván nem tűnik el azonnal, mint egyfajta, gondolatilag is megfogalmazható tézis, hanem kompozíciós elvként több regénytípusban is tovább él. Az irányzatnak a tendenciának, ha más formában is, kedvezni látszik az új korszak is. Ebben a vonatkozásban másodlagos jelentőségű érv, hogy az a magyar regény is, mely Bajzának magyar például szolgál, Fáy Bélteky-háza maga is határozott politikai célt, Széchenyi eszméinek támogatását szolgálja. Ilyenfajta célzatosság, akár közvetlenül, valamely politikai koncepcióhoz kapcsolódva (Eötvös), akár indirekte, valamely erkölcsi minőségeket hirdetve és példázatszerűen megvalósítva (Jósika) nemcsak hogy nem idegen a reformkori magyar regénytől, hanem egyenest egyik fontos meghatározója. Csínján kell bánnunk azzal a közkeletű megfogalmazással, miszerint a tézis és a tendencia eleve redukálja az esztétikumot. Sokkal valószínűbb, hogy inkább a tézis érvényesítésének közegén, a példázat életszerűségén, ábrázolt igazságtartalmának határfokán múlik a művészi teljesítmény, mintsem bizonyos célok és szándékok előzetes kizárásának tényén.

Bajzánál igazi dilemma formájában ez a kérdés meg sem fogalmazódik. Mert átveszi ugyan Jean Paul említett tételét, de a választott magyar regényt végül is nem látja ellentétes karakterűnek a vázolt kívánalommal, holott mai felfogásunk szerint az ellentmondás kézenfekvő. Ám ez esetben a honi valóságra való ráismerés élménye sokkal erősebb, mint az egyébként nagyon is hangsúlyozott célzat jelenléte. Az a körülmény is nagyon valószínű, hogy a regény általánosabb elterjedése, kontúrjainak határozottabb kirajzolódása, az esztétikai élményt szórakoztatva nyújtó szerep betöltése, a mindennapisághoz fűződő szorosabb kapcsolat és ezt igénylő olvasói magatartás a bázisa ekkoriban egy privát jellegű, fiktív regényvilágnak, amely egyúttal a közvetettség valós közege lesz. Ennek elemei már ebben a korban is adottak, legalábbis egy népszerű irodalmiság szintjén, s ebben a te-

kintetben nem véletlen, hogy már Fáy is a családregegy jól bevált módszerét (August Lafontaine nem túlságosan igényes példáját követve) használja fel nagyszabásúnak szánt korszakének komponálásán.

Ebből az a tanulság is adódhat, hogy az alkotás egyfajta olvasottságra hagyatkozó gyakorlata adott esetben jobban ki-segíthet, mint a pusztán spekulatív gondolkodás. Bajzánál azonban mintha a fordított esettel találnánk magunkat szembe. Amikor a regény tartalmi vonatkozásairól szól, az jobban illene, a herderi népelet emlegetésével, egy Arany Jánostól művelt népies verses epikához, mintsem a modern regény témájához. Ellenben a tisztán elméleti megfogalmazások, még ha lényegében kölcsönözteknek minősíthetők is, ma is találónak mondhatók, olyannyira, hogy egy hagyományosabb poétika keretében vizsgaanyagként ma is megállnák a helyüket. Ezt olvashatjuk például a novella jellemzéseként: „A novella csak epizódja az élet regényének, egy magába zárt világ ama nagy, minden részében megpróbált, sőt az idő hosszú folyamán is megutazott életvilágnak.”

A már közhellyé vált megfogalmazással szemben aligha támaszthatnánk kifogást. A figyelemre méltó mozzanat e tézis határozott hirdetésében az a korántsem elhanyagolható körülmény, hogy a magyar „beszély” eddig ismert típusai nem felelnek meg e definíciónak. Históriaink inkább, melyek, ha rövidített, zsugorított formában is, túllépnek a „zárt kis világ” szorosabb keretén, vagy ellenkezőleg, be sem tudják tölteni azt, s megelégszenek egy élethelyzet sokszor elég körülményes leírásával. Itt az általános, külföldi példákra alkalmazható tézis nyilván elébe megy a hazai gyakorlatnak.

A regény és a novella viszonyának meghatározására még inkább vonatkoznak az előbb mondottak:

„A regény a maga kezdetében motiváltabb, a dolgokat inkább eredetöknél fogja fel, s hosszú vándorlását nagyobb előlátással kezdi; a novella ellenben oly körülményeknél kezdődik, melyek már a ki-

fejlésnek bizonyos pontján állnak; hol például a szenvedélyek felingerlettek, a történet fonala feszült állapotban van s ezen állapotból kiszabadulva jut nyugalomra.”

Ezt a definíciót is könnyen elfogadhatnók. Ám most már szükségesnek mutatkozik a szöveg némiképp szorosabb vizsgálata. Az érvényes jellemzések ugyanis egy régebbi típusú poétikai elgondolásban helyezkednek el. Rendszertani elveit Jean Paultól veszi át, ám ez önmagában véve nem érinti nézeteinek végső fokon érvényesülő eredetiségét, hiszen már maga az átvétel, illetve a szelekció egy bizonyos fajta álláspontot jelent. A *Vorschule der Aesthetik* egyébként is gyakorta emlegetett hivatkozási alap, találkozzunk vele az új „romántos” költészetet első ízben és elméleti igényvel körvonalázó tanulmányban is.³ Bajza szabadon bánik forrásaival, s inkább mintákat, példákat keres, mintsem kész magyarázatot. Maga a tény, hogy fejtegetéseit (akkor még *A románköltésről* címen) a Kritikai Lapokban teszi közzé, mutatja, hogy írásának elvi és eligazító szerepet szán.

Ez azonban nem feledtetheti, hogy teoretikus szinten vizsgálódásait még behatárolja a széppróza lényegében egynemű felfogása, amely ennek megfelelően az elhatárolást fejlődéstörténetileg a verses műfajoktól tartja céljának, így azután a frappánsan definiált novella sajátos módon a regény „különös faja” lesz:

„A regénynek többféle alosztályai vannak, művészi, filozófiai, humorisztikai, szatirai, utazási, érzékeny regények, de különös faja tudomra csak egy, az úgynevezett novella, melyet mi magyarok beszélynék nevezhetnénk.”

A regényt illetően sajnálatosan hiányzanak a példák, a novella vonatkozásában viszont a klasszikus válfajra, Boccacciora utal, megjelölve a regény e „különös fajának” anek-

³ Teleki József: *A régi és új költés különbségeiről*. Tudományos Gyűjtemény, 1818.

dotai eredetét. Ám, s ez Bajzára a későbbiekben is jellemző marad, a novellának az igazi rangot az a tény adja, hogy az anekdota a „prózaiságokból” szebb, magasabb, poétikus, ha úgy tetszik: idealizált régiókba emelkedik fel. Itt kerül elő újból Irving neve, mint a novellaírás legkiválóbb mestere.

Amikor az irányzatosságot emlegettük, már annak korszerűbb, azóta általánosan ismert megfogalmazásával kapcsoltuk össze (noha vitatva e múlt századi esztétikai kánon feltétlen érvényességét). Nem véletlenül, hiszen a fejlődés ebbe az irányba mutatott, s esztétikai problémaként mind a mai napig ebben a formában él. De ha szövegközelből nézzük Bajza érvelését, kiviláglik, hogy ő maga (és forrásai) a regényírásnak azt a jelenségét idézték fel, amelynek eredete a divatos szórakoztató prózában jelölhető meg (Clauren közepszerű, Lafontaine és Kotzebue „sületlen” munkáiban):

„Szinte vétkes irány az, ” - olvashatjuk- „csak hogy nem erkölcsi, hanem művészi tekintetben, melyet sokan úgynevezett 'erkölcsi' beszélleteikkel ügyekeznek elérni. Ezek a morál prédikátori rendszerint az embert mint angyalt vagy mint ördögöt festik, hogy ennek képében a rényt szerettessék meg, amazéban pedig a vétket utaltássák el. Szertelen tévedés!”

Néhány évvel a már minden tekintetben valódi magyar regény születése előtt még mindig érvényesek az új műfajjal kapcsolatos előítéletek. Az egyik vélemény, konzervatív és vallási eredetű, a regényeket tűzrevaló, haszontalan, sőt káros olvasmánynak tartja, a másik mint erkölcsi példázatot legalizálná. Bajza ez utóbbi célzat ellen emeli fel szavát, a művészi ábrázolás révén s így közvetett formában és automatikusan remélve a morál érvényesülését.

Az erkölcsi célzatosság tehát ez idő tájt a kegyes és szórakoztató lektür tulajdonsága volt, s ilyen módon a művészi minőség kérdéseként bukkant fel. Azokat a dolgokat, melyeket komolynak gondolt egyáltalán nem tekintette üres moralizálásnak, s így az a fajta „irány”, melyet Fáy regénye is kifejezett, Bajza számára egy egészen más kategóriát je-

lentett, a hazafias buzgalomét, melynek érvényesülését magától értetődőnek, s az irodalmi alkotás feladatával összeegyeztethetőnek tartotta. Ez a vélekedése összefügg ama ténnyel is, hogy Fáy regénye legfőbb erényének a karakterfestést tekintette. S mégpedig nemcsak eme munka vonatkozásában, hanem általában is.

„A valódi regénynek, mint eddig mondottainkból látható, nagy, nemes célja van, az emberiség karakterének ábrázolata. Azon regényíró, ki e célra híven és szerencsével dolgozott, nem kevésbé méltó a koszorúra, mint az eposz- és drámaíró.”

E megállapítás már csak azért is fontos, mert benne foglaltatik a szépprózának a hagyományos műfajokkal való egyenjogúságának, egyenrangúságának gondolata. E ténynek a magyar irodalom viszonyai közt külön aktualitása van.

A jellemábrázolás, sőt „psychologi és szívismeret” ama elsődleges mérce, amellyel összevetve az említett külföldi (főként német) szerzők mellett a hazai Cseri Péter és Pálffy Sámuel is a selejtes munkák alkotói közé sorolhatnák, de ebbe a csoportba kerülnek némi hazai vonatkozású érdemek fenntartásával a „Dugonicsok, Gvadányiak (!)” is. S most, a jellemábrázolás kérdésénél érkezünk ama ponthoz, mely irodalomszemléleti vonatkozásban túllép Bajza szűkebb fejtegetéseinek keretein. Az individuum és a nem viszonyáról van szó.

„Egyik költő t.i. csak individuumot látat, de a fajból oly keveset, hogy alakjának létét csak úgy hihetnők el, ha költői tartományából leszállván, historice azaz oklevelekkel bizonyítaná be; a másik ellenben jól fest fajt és nemet, de benne az individuum nincs kijelelve.”

Az itt említett dilemma döntő jelentőségű, különösen ha meggondoljuk, hogy a költői igazság és a történelmi igazság között a szerző eleve jelentékeny különbséget tételez fel, mégpedig a poesis belső igazságát tartván mértékadóknak. Ez a körülmény messzemenően kihat a történelmi témák kezelésére a későbbiekben is. Ekkor még azért viszonylag kevésbé,

mert a széppróza ekkori történelmi kísérletei, beleértve Kisfaludy Károly ilyenmű beszélyeit is, egyszerűen balul sikerült és kezdetleges kísérletek. Maga a gondolat azonban érvényes lesz a későbbi időkben is, s ez némiképp magyarázza az immár romantikus történelmi regénynek azt a sajátosságát, melyben felismerhetünk ugyan egy atmoszférikus, a külsőségeket kedvvel felidéző írói miliőt, koloritot, de a téma magvát képező költői gondolat iránya elágazik a szorosabb historikumtól, s inkább a jelen számára testesít meg aktuális magatartásformákat. E meghatározottság meglehetősen markáns jegyei felismerhetők, különböző intenzitással és felületesebb vagy sűrűbb belső tartalommal a Jósika – Jókai – Kemény-féle regényírás egész vonulatában.

Az imént körvonalazott szemlélet ősforrása a *Hamburgi Dramaturgia*. Bajza is erre hivatkozik, ezt írván:

„Költőnél a históriai factum mindig mellékdolog, . . . s nem keli feledni, hogy ha van prózai, azaz testi szemekkel látható természet, van egy más is, a művészi ti., s hogy históriai igazság s poetai igazság között nagy a különbség.”

E gondolatmenetben nagy szerepet játszik, noha kimondatlanul, az a tény is, mely már a korábbi idők prózáíróit is foglalkoztatta, s kiváltképpen őket, hogy tudniillik a széppróza lényege a fikció, de önmagában a korai fejlődési szakaszban a képzelt történet valamiféle hitelesítésre szorul, ezért találkozunk annyi „igaz” történettel (the true history of . . . stb.). E sajátosságos írói pozíció maradványaiként tartathatjuk számon a különböző keret-történeteket, „megtalált” feljegyzéseket, az írókat mint közrebocsátót, és így tovább. Mindez természetesen összefügg a választott hősök mindennapi voltával, olyan emberek viselt dolgaival, akiknek tetteit nem jegyezte fel a történelem, nem alkotják részét semmiféle mítosznak, mondakörnek. A regényolvasással kapcsolatos közmegegyezés csak fokozatosan alakul ki, s így annak tudatosodása is, hogy a széppróza valóságalapja egészen más természetű, mint az eposzé.

Bajza idejében e játékszabályok már bevett esztétikai normatívák, noha közismert az a tény, hogy a *Fanni hagyományait* kiadó Toldy még szó szerint vette a fiktív keretet és a szerencsétlen Fanni alakjában Kármán elhagyott kedvesét vélte felfedezni, nem jó fényt vetve ezáltal a szerzőre. Mégis, mindent összevetve Bajza ama nézet mellett áll ki, miszerint a regény karaktere — s e gondolatnak kétségkívül van logikai alapja — lényegében általánosabb természetű, s e körülmény oka éppen a történelmi alapok hiányában jelölhető meg. Szó szerint ezt olvashatjuk:

„Valamint az eposz a leendő emberiség képét ábrázolja, úgy a regény a meglelt s értelemre jutott emberiségét a maga okaival és következményeivel. Benne nem többé egy nagy közönséges története az emberiségnek, hanem az emberi karakter s emberi természet maga ábrázoltatik; s bizonyos tekintetben mondani lehetne, hogy az eposz költői históriája az emberiségnek e vagy ama történetének, a regény pedig költői históriája (töredékben) magának az emberiségnek.”

Az idézetben felismerhető a herderi fejlődélmélet nyomán az a megállapítás, hogy a regény az emberiség fejlődésének egy adott fokán lényegében átveszi az eposz funkcióját. Ez a vélemény egyelőre csak teoretikus igazság, a magyar fejlődés még nem igazolja. Annyi azonban már most is kirajzolódik, egyelőre a poétika szintjén, hogy melyek azok a sajátosságok, melyekhez a regény- és beszélyírónak magát általában s így Magyarországon is tartania kell. Nyilván feleslegessé válik a csodás elem, illetőleg ez csak a regény témájával összefüggő hiedelem gyanánt jelenhet meg, korfestő vagy a népeletet jellemző elemként. A regény dikciója is eltér az eposztól, hiszen az érettebb kor kevésbé lelkesült vagy csapongó. „Ezen okból a regénynek csendesen haladó prózában kell iratnia, mely ne rohanjon mint a magával ragadó Vág, hanem zaj nélkül ömledezzen mint szélcsendkor a Duna.”

Fontosabb azonban az említettnél annak az igazságnak tételezése, melynek lényege a regény különböző összetevők-

ből létesülő egysége. A regény ugyanis felvesz olyan intellektuális elemeket is, melyek a verses műfajokban nem helyénvalóak. Ennek következtében redukálendő a poétai emelkedettség. A beszédfolyamról olvasva találkozunk azzal a kíváncsisággal, hogyha az elbeszélés medre szép vidékek közt kanyarog is, ne tévedezzen virágos tavaszi mezőkre „... s partjait csak itt-ott hímezzék költői képek és hasonlatok virágai”. E képes beszéd elméleti háttereként könnyen felismerhető a prózaiság ama igénye, mely diszkrét költőiséggel párosul. Az előadásnak ez a módja engedi meg azt is, hogy az „... előadás némelykor didaktikaivá is lehet, mert a regény korának bélyege a szemlélődés; kicsaponghat a reflexiók országa felé is, miként ezeket a valódi regény teremtője, Goethe munkáiban láthatni.”

A regény e tulajdonsága, hogy tudniillik a tárgy értelmezése során számos olyan mozzanatot is beolvaszthat a műbe, melyek a tradicionális felfogás szerint nem tekinthető szorosabban költői témának, valóban olyan minőség, amely tapasztalati szféra kiterjesztését, s az új viszonyok megragadását és sajátos formába való befogadását teszik lehetővé. Ez viszont az esztétikum ugyancsak tradicionális normáinak újragondolását teszi szükségessé. Ezt a feladatot éppen az ilyenfajta elmélkedések végzik el, lényegében véve érvényesen, még akkor is, ha nem alapulnak teljességre törekvő áttekintésen, és sok vonatkozásban a kiindulás is régebbi tételekből merít gondolati lendületet. A váltás mozzanatára éppen ezért sokszor nem a hibátlan logikai lánc valamely eleméből ismerhetünk rá, hanem olyan sztereotip fogalmak beékelődéséből, melyek nem alkotják, vagy csak áttételesen érintik a gondolatmenet lényegét. Erre vonatkozólag igen jellemző példa a „két költemény” (ti. az eposz és a regény) közötti különbség összegező definiálása:

„Így válik el a két költemény egymástól a maga különböző céljában, s így lehet meghatározni félreértés nélkül s okokra állapodva, hogy e kettőnek külsőleg elválasztó jegyei a prózai és a versi előadás,

belsőleg pedig a karakter s életábrázolat egyfelől, s nemzeti érdekű történet és a fenség ideája másfelől.”

E ponton érdemes kissé elidőzni. A regény meghatározásával foglalkozó fejezet ugyanis a herderi organikus fejlődés hasonlatától eltekintve egyáltalán nem foglalkozik a nemzet vagy a nemzeti érdekek műfajbeli szerepével, sőt tisztán teoretikusan felfogva e mozzanat nem is része a gondolatmenetnek. Mégis teljességgel magától értetődő a nemzeti jelleg követelményének itt történő bevezetése. E követelmény ugyanis ez idő tájt az evidencia erejével bír, különösebb bizonygatásra nem szorul, gondolkozásbeli közmegegyezésen alapul. Ilyen és ehhez hasonló „immanens” érvek egyébként korántsem ritkák egyéb korokban sem, mi sem lenne nagyobb hiba, mint gondolati konstrukciók első, verbális rétegéhez ragaszkodni az értelmezés során.

A mondottak vonatkoztathatók a jellemábrázolás ama szabályára is, amely még Schiller gondolataira vezethető vissza, s amelynek lényegében Bajza is osztozik, noha elismeri a „schillerizálás” lehetséges veszélyeit.

„Óvakodjék a költő igen speciális karaktert festeni; személyeiben nem annyira embert és individuumot, hanem az individuumban . . . az emberiség képét ügyekezék visszaadni; vagy mint Schiller igen alkalmasan mondá: a személyt emelje fel a nemzethez és fajához.”

Ha az érintett követelményhez ragaszkodnánk, mégpedig abban a lebegő meghatározatlanságban, amit a szöveg sugalmaz, akkor csak az eszményítés mozzanatát fedezhetnők fel ebben az összefüggésben. Ám az emberiség-képzet csakúgy mint a nemzet és faj olyan eszmei stilizációk rendszere, amelyekhez szükségképpen kapcsolódnak konkrét képzetek is. Mint ahogy tény, hogy Schiller, aki Schaubühnéről értekezik, melyet erkölcsi intézménynek tart, egyúttal a Nationalbühne eszményéről is gondolkodik, s a drámát egy sajátos nemzeti történelmi tudatban is elhelyezni törekedik, s ma-

gát a befogadó közeget meghatározott, ha úgy tetszik nemzeti közösségnek tartja, emberiségképe nemcsak általában vett kiemelkedő személyiségekben, hanem igen nagy súlyllyal a német történelem alakjaiban és problematikájában is realizálódik.

Meg aztán a figurák elvontságának kérdése sem annyira egyszerű, ahogyan hovatovább hozzászoktunk az illetén megítéléshez. Nyilvánvaló, hogy sem drámai, de még inkább epikai, alak nem arra való, hogy formás, netán emelkedett gondolatokat elmondjon, s az individualitást inkább csak a neve jelezze vagy esetleg a névhez tapadó képzetek. Valójában e kérdéssel Schiller csakúgy, mint a kor poétikája igyekezett gyakorlatiasabban szembenézni. Az „asszonyi karakterek” vonatkozásában olvashatjuk Bajzánál, hogy (némi képp Jean Paullal polemizálva) a görög költő e téren szerencsésebb lehetett, mint az újkori, hiszen nekik kevesebb „individuális váljegyök” (nota characteristica) van mint a férfiaknak. Ám ezt a körülményt történelmi meghatározottságként kezeli, mondván, hogy az emberiség ifjúkorában, az egyszerűbb életkörülmények közepette az individuumok még nem voltak egymástól oly „élesen különböztetve” mint mostani férfikorában.

Az újkori költészetben, így a regényköltészetben már számolni kell azzal, hogy az újkori irodalomban létezhetnek régebben ismeretlen „kicsapongó” sajátosságok. Summa summarum:

„Az újabb költőknél általában több individuumot lehet találni, mint a régieknél, az imént érdeklét ok miatt. Shakespeare, Goethe, Hugo Victor és Scott Walter munkáiban egész lajstromát lehetne találni az individuumoknak . . .”

E gondolatokból nyilvánvaló módon kiviláglik, hogy az „individuális váljegy” korántsem közömbös Bajza számára, sőt az individualitást az újabb kori fejlődés hozadékaként értékeli, ami egyenest kötelességévé teszi az írónak, hogy az emberi karaktert a maga konkrétságában is igyekezzék

megragadni. Ha ennek ellenére is érzünk némi lebegő elvontságot az itt jellemzett követelményrendszerben, az nem annyira valós ábrázolási problémák hiányos ismeretéből származik, hanem az eszményítés minden szinten fenntartott igényéből. Eme esztétikai berögződésnek régi, s szerfölött nehezen eltérhető gyökerei vannak. Valahogy a fennköltebb vagyis fontosabb témák mindig is a stilizáció eme tartományába sorolódtak, ezen általában véve a populáris jelentek, párhuzamok enyhítettek, a középkori interludiumoktól kezdve a modernebb drámák népies betétjeiig. A regénynek elvben éppen az az egyik legfőbb újítása, hogy ezt a kettőséget kialakulása folyamán fokozatosan megszünteti. Igen ám, de ez a körülmény nem jellemző minden típusára, s igazán csak ott eredményes, ahol egyrészt a célba vett közönség kevésbé hajlamos a régi fajta ünnepélyességre, másrészt a szatirikus szándék, a moralizáló komédia szelleme dominál a prózai alkotásban. Ám az ilyen típusú alkotások tipológiai jelentősége azon nemzedék (és forrásai, példaképei) számára, melyhez Bajza is tartozott, még korántsem világos. Ebből a szemszögből nézve teljességgel törvényszerű, hogy a példatárból éppen az erre bizonyosságul szolgáló művek (a tizennyolcadik századi angol regény alkotásai) hiányzanak.

Hozzájárul az eszményítés eme követelményének fenntartásához a goethei emelkedettség csakúgy, mint a korai romantika sajtáságos, az ünnepélyességtől, lirizáló hajlamoktól egyáltalán nem idegenkedő elbeszélő technikája. Bajza személyes ízlését azután az e munkájában is képviselt meggyőződés annyira tartósan hatja át, hogy még a negyvenes években is védelmezi az eszményítés gyakorlatát, s mégpedig nemcsak a széppróza vonatkozásában. Az talán inkább véletlen, hogy a magyar széppróza a komolyabb nemben ezt a meggyőződést látszik erősíteni. Az igazi áttörést viszont a területen is nem annyira a teoretikus ismeretek gyarapodása, hanem a prózai műfajokban mind nagyobb kedvvel kísérletező írók természetes gyakorlata idézi elő.

Ez utóbbi körülmény az európai irodalommal való kapcsolatok kibővüléséhez vezet, melynek félreismerhetetlen jele bizonyos szerzők, művek felbukkanása a jelesebb folyóiratok hasábjain. Hogy ez utóbbi körülmény mennyire összefonódik bizonyos közönségigény tudomásulvételével, azt egy furcsa gyakorlat is alátámasztja. Mindössze hat esztendővel Bajza tanulmányának megjelenése után például az Athenaeumban, amely a „tudományok és szépművészetek tára” megjelölést viseli, s ahol Vörösmarty és Schedel mellett éppen Bajza a „szerkesztő társ”, külön rovatot képez a szép-literatúra, s ezen belül *Novellák és rokon* címen a széppróza. Csak utalásként néhány címszó az 1839-es évfolyam első félévéből. Találkozunk egy-egy címmel pl. *XIV. Lajos halála* (Bulwerből), továbbá: *Actaea* (Dumas legújabb regényéből), ami talán önmagában is figyelemre méltó, hiszen Dumas igazán népszerű lesz a negyvenes években, az angol Bulwer pedig már ekkor is az. Az igazán feltűnő körülmény azonban az a szokás, amelynek következtében a különböző fordítások az eredeti szerzőjének megjelölése nélkül kerülnek közlésre.

A sírásó című elbeszélésről például kideríthető, hogy betét Dickens *Pickwick Club* című regényében, de egész sorozat található olyan angol, német, sőt olasz szerzők műveiből, akiknek neve nincs feltüntetve, a fordítóé sem mindig, pusztán az eredeti nemzetisége van megjelölve meglehetősen következetességgel. Azt már csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a magyar beszélyt az Athenaeumnak e számaiban Kuthy Lajos képviseli több írásával. Az itt vázolt sajtósági eljárásban mindenképp felfedezhető az olvasói igény fokozódása, de az a tény is, hogy a szerzők és művek önmagukban még nem elég fontosak, a széppróza honi és nemzetközi értékrendje még nem szilárdult meg az irodalmi tudatban. A regény és a novella helye ez idő tájt valahol a nemes és mindinkább igényelt szórakoztatás és a körvonalaiiban felismert új típusú esztétikum között lebeg. Ám a gyakorlat azt mutatja, hogy funkciói teljesítésére már ebben a helyzetben is képes. Jósika

Abafija már nemzeti érdekű problémát dolgoz fel történelmi környezetben, s a fiatal Eötvös is regényben fogalmazza meg ebben az esztendőben nemzedéke világnézeti-erkölcsi krízisét, jelentős európai tradíciókhoz kapcsolódva. A felbukkanó olvasmányok, a fordítás-irodalom, ha divatok nyomában is, mindinkább közismert teljesítmények felismerésére mutatnak. Ennek egyik jele, hogy az Athenaeum *Egyveleg* rovata már George Sand honoráriumairól is közöl értesülést („A George Sand név alatt ismeretes Dudevant asszony, a Párizsban megjelenő Revue des deux Mondes című hírlapba dolgozik” stb.) Tény tehát, Bajza 1833-as tanulmánya olyan elméleti szempontokat igyekszik rögzíteni, melyek valóban azt a felismerést tudatosítják, hogy „mint némely jelekből sejteni lehet, a regényliteratúra most fog kezdődni . . .” Alig néhány esztendő múltán a sejtés beigazolódott.

FORUM

HORVÁTH IVÁN: BALASSI KÖLTÉSZETE TÖRTÉNETI POÉTIKAI MEGKÖZELÍTÉSBN

Horváth Iván könyve mind módszerei, mind filológiai eredményei alapján jelentős eseménye a Balassi-kutatások történetének. Az általa következetesen alkalmazott konnotációelemzés, „az ismétlődő költemény-elemek szintjén végzett összehasonlítás, kontextus-megállapítás” (296.) nyomán a szerző a vizsgált versciklusok számos, eddig rejtve maradt szerkezeti sajátosságára mutat rá, ugyanakkor érdekes hipotézist állít fel Balassinak a magyar, illetve az európai líra történetében elfoglalt helyéről.

A versciklusokkal kapcsolatban meggyőzően fejti ki, hogy felépítésük rendkívül fontos az életmű értelmezésének szempontjából, s hogy a verseknek a kritikai kiadások szabályzata által megkövetelt, a keletkezés időrendjében való csoportosítása – eltekintve a kronológiának Balassinál egyébként is gyakran megállapíthatatlan voltától – eltünteti a költő kötetkompozíciójának Gerézdi Rabán és Klaniczay Tibor által már az irodalomtörténeti kézikönyvben megsejtett szimbolikáját. Horváth Iván 1976-os Balassi-kiadásának viszont, amely hosszú idő után először szakított a kronológiai elvvel, egy másik nehézséggel kellett szembenéznie, nevezetesen azzal, hogy a költő koncepciójának egyes részletei (a *Maga kezével írt könyvéről* fennmaradt másolat hiányos volta miatt) ugyancsak nem állapíthatók meg teljes biztonsággal. Horváth Iván jelen munkájának első része épp ezért az általa pár évvel korábban sajtó alá rendezett Balassi-kiadás szerkesztésével foglalkozik. S bár gondolatmenete során ő maga is elismeri, hogy konkrét bizonyítékok híján sokszor felte-

vésekkel kénytelen dolgozni (40.), az az érvelése például, amellyel kikövetkezteti a *Júlia-ciklus* valószínű felépítését (34–46.), megnyugtatóbbnak látszik, mint amelyet a versek időrendjének megállapítására – egy mesébe illő, váratlan filológiai felfedezés nélkül – valaha is ki lehetne dolgozni.

Meggyőzőek azok az elemzések is, amelyekben a szerző a versciklusokban, illetve az egyes versekben megvalósuló kompozíciós elvet vizsgálja. Egyik legérdekesebb felismerése a Varjas Béla által *Nagyciklusnak* nevezett 2×33 -as sorozat felépítésének chiasztikus szimmetriájára vonatkozik (84–85.). Az első harminchárom vers tematikus rendje:

HÁZASSÁG – SZÉPSÉGEK – ANNA – BŰNBÁNAT:
HÁZASSÁG,

a második harmincháromé:

HÁZASSÁG: BŰNBÁNAT – JÚLIA – SZÉPSÉGEK – EL-
BUJDOSÁS.

A Zsófi nevére, a bécsi Zsuzsannáról s Anna-Máriáról vagy a Margarétáról szerzett költemények így (eddiggi ismereteinkhez képest) sokkal természetesebben illeszkednek bele a sorozatba. Horváth Iván kitűnő megfigyelése szerint ez utóbbi szerkezeti elem, a más szépségekhez való fordulás a ciklus vége felé, a *Célia-gyűjteményben* is visszatér, a lengyel szép Zsuzsannáról és a porcozös Annókaról írt versek révén – amelyeket tehát helytelen volna a ciklus egészétől idegen műveknek tekinteni – (86.), sőt, az úgynevezett *Cím nélküli gyűjteményben* is, amelynek utolsó darabjában, Júlia és Célia után, már Fulviáról beszél a költő (89.).

A számszimbolikus szerkesztés tárgyalásából a hármas felépítésű Balassi-strófa keletkezésének a Szentháromságról szóló hármas himnuszhoz való kapcsolása a leglényegesebb (66–72.). Ismeretes, hogy Balassi a Pataki Névtelentől átvett $a_{10}a_{10}a_{10}$ metrumot belső rímekkel gazdagítva alakította

ki a később róla elnevezett versszakot. Horváth Iván számításai szerint a belső rímekkel ellátott sorok aránya a *Csak bú bánat* kezdetű versben (1577 – 78 körül) még csak 37,5%, a *Nő az én gyötrelmem* kezdetűben (1584 előtt) 40%, a *Széllal tündökleni* és a *Cupido szüvemben* kezdetűekben (1584) már 61,9, illetve 66,7%, a *Fiúisten-himnusz*-ban pedig 100% (71.), ami a százalékarány állandó, fokozatos emelkedését jelenti. A Balassi-strófa létrejöttének a *Hymni tres*-hez való kapcsolásában (tehát a lényegben!) nem kételkedve ugyan, de megjegyezném, hogy megvizsgálván e belső rímeket, az emelkedést nem érzem ilyen töretlennek. A *Nő az én gyötrelmem*-ben például a 30 sorból csupán 5-ben van a szó szoros értelmében vett belső rím („vagyok ~ kívánok”, „elfuttán ~ halálán”, „gyászruhámot ~ voltamot”, „tülelem ~ keressem”, „magadért ~ szerencsédért”; a „szerelmem ~ teljességgel”-t és a „magamban ~ nyomorodott rab”-ot már nem tekinteném rímnek), az adatot 40%-ra kiegészítő többi esetben (pl. „elmémnek ~ engedhetnél meg”, „megrepedezett ~ termett”, „legelt ~ nevelt”) nem egyazon soron belül csengenek össze a hat szótagból álló egységek, hanem két szomszédos sor belső egységei rímelnek egymással, ami nem pontosan a Balassi-strófa irányába mutat.

A monográfia egyik legfontosabb fejezete Balassi metrumainak áttekintését tartalmazza, egybevetve az egyes metrumfajtákat a 16. századi nyomtatott magyar költészet egészében való gyakoriságukkal. A statisztika alapján fölvázolt diagramból egyértelműen kiderül, hogy Balassi költészetének ritmikája radikálisan eltér kortársaiétól: míg ő legtöbb versét heterorímes-heterometrikus formában írta, a nyomtatott anyagban egészen Balassi haláláig nem mutatható ki ilyen metrumfajta (142.). A költő „heterorímes-heterometrikus metrumai” közül a legjellegzetesebb az a csoport, amelyik a Balassi-strófát és a hozzá hasonló versszakfajtákat (pl. $a_6a_6b_4c_6c_6b_4$ vagy $a_4a_4a_6b_6c_4c_4c_6b_6d_5d_5b_{10}$) tartalmazza. Horváth Iván ezt a csoportot – amelyhez összesen hétféle metrumot sorol – *Balassi-versszak*típusnak nevezi el, s joggal

állapítja meg, hogy Balassi költészetének líratörténeti konnotációját kutatva, mindenekelőtt ennek a versszaktypusnak az európai lírában való kialakulását, illetve hagyományait kell megvizsgálni. A szóban forgó vizsgálat a könyv legérdekesebb, legtanulságosabb részei közé tartozik, még akkor is, ha egy-két ponton esetleg vitára adhat okot.

A szerző egyik, többször visszatérő alaptétele az, hogy a „Balassi-versszaktypus” középkorias jellegű forma (188.), nem reneszánsz vívmány (190.), „nem elsődlegesen reneszánsz poétikai környezetben fordul elő” (162.). Ennek ugyan ellentmond az a tény, hogy a 16. századi francia költészetben igen gyakori, főleg az *aabccb* rímképletű, *sixain*-nak nevezett változata (163.). Horváth Iván véleménye szerint azonban „a francia reneszánsz költészetben a Balassi-versszaktypust, mint jellegzetesen régi metrumot, tudatosan élesztik újjá”, valószínűleg „nemzeti konnotációja” miatt, „a nemzeti múlt formakincsének feltámasztására irányuló törekvés” jegyében (165.), ami összefügg „a francia reneszánsz poétikai gondolkodás élénk érdeklődésé”-vel „a francia középkor költészete iránt” (166.). Az említett „élénk érdeklődés”-nek bizonyítása a szerző szemében „nem jelent problémát, hiszen jól ismert tény, hogy maga Clément Marot adja ki Villont, sőt a *Roman de la Rose*-t, de számos korabeli nyilatkozatot is ismerünk a kérdésről.” (166.)

Nos, a helyzet korántsem ilyen egyszerű. Clément Marot és követői valóban nagyra értékelték a középkori költészetet, ezt az álláspontot képviseli például Thomas Sébillet *Art poétique* című, 1548-ban megjelent munkája is. A francia reneszánsz költészet csúcsát jelentő Pléiade-nak azonban homlokegyenest ellenkező volt a véleménye, amint azt Du Bellay-nek – többek közt épp Sébillet ellen írt – *Défense et Illustration*ja is megfogalmazza (1549): a régebbi francia költők közül a *Roman de la Rose* szerzőin kívül senkit sem érdemes olvasni („De tous les anciens poètes français, quasi un seul, Guillaume de Lorris et Jean de Meung, sont dignes d’être lus . . .”. 2. könyv, II. fejj.); a régi francia költemények

a nyelvi ízlés megrontói, s legfeljebb tudatlanságról árulkodnak („... ces vieilles poésies françaises ... corrompent le goût de notre langue, et ne servent sinon à porter témoignage de notre ignorance.” 2. könyv, IV. fejt.). Joggal állapíthatta meg Philippe van Tieghem¹ hogy a Pléiade felfogása a középkor likvidálását („liquidation du moyen âge”) jelenti. Erre persze azt lehetne válaszolni, hogy abban a felsorolásban, amelyet Horváth Iván a „Balassi-versszak típus”-t használó 16. századi francia költőkről a 163. lapon közöl, nem is fordul elő a középkori lírát ilyen élesen elítélő Du Bellay neve. Csakhogy a Pléiade több más költőjéé igen, s ráadásul a lista, amelyet maga a szerző is „rögtönzött szemlé”-nek nevez, korántsem teljes: egyebek közt épp Du Bellay-vel kellene kiegészíteni (lásd *A vous troupe légère* kezdetű versét)! Hangsúlyozom, hogy több lényeges dologgal itt is egyetértek: Balassit valóban trubadúr típusú költőnek érzem, s az is kétségtelen, hogy az *aabccb* versszak típus története a középkorba nyúlik vissza. Azt azonban, épp a francia anyag alapján – amelyet a szerző „a probléma kulcsának” nevez (164.), de amelyet kissé differenciáltabban kellene kezelnie, mint ahogy e monográfiában teszi –, nem látom egyértelműen bizonyítottnak, hogy a francia reneszánsz poétái a vizsgált versszak típust középkorias konnotációja miatt használták volna.

A „Balassi-versszak típus” kialakulásával kapcsolatban Horváth Iván érdekes analógiát tételez fel a magyar költő és az első trubadúr, Guilhem de Peitieu között. Ahogy irodalmunkban Balassi, úgy a trubadúrköltészetben Guilhem használta először a szóban forgó metrumot. Abban a tekintetben, hogy Guilhem honnan vette, megoszlik a filológusok véleménye: a „thèse liturgique” szerint az *aabccb* rímképlet a latin szekvenciákból került át a vulgáris nyelvű lírába (169–173.), a „thèse arabe” szerint viszont a spanyolországi arab költészet zadzsál-formájú verseinek khardzsa nevű füg-

¹ *Les grandes doctrines littéraires en France*. 1968^a. 12.

gelékeiben kell keresni a forrását (173–175.). A két elmélet ismertetésének lezárásaként a szerző Pierre Le Gentil 1963-ban publikált tanulmányára hivatkozik, amely szerint a kérdést egyelőre nem lehet eldönteni (175.).

Horváth Iván a Guilhem de Peitieu és Balassi között feltételezett analógiát arra is kiterjeszti, hogy a magyar költő esetében ugyancsak megvizsgálja a „Balassi-versszakítus” e kétféle származtatásának esélyeit: a szekvencia-formának, illetve a keleti (a mi esetünkben természetesen nem az arab, hanem a török) költészet zadzsál-rímképletű verseinek esetleges hatását. A szekvencia-formát illetően megállapítja: „Úgy látszik, kellő anyag áll rendelkezésre ahhoz, hogy . . . rímképletében a magyar Balassi-versszakítust megalkotó költő közvetlen inspirációját ismerjük fel.” (186.) Ugyanakkor feltételezhetőnek tartja, hogy Balassi találkozhatott zadzsál-formájú török versekkel is, hiszen a 16. századból ránk maradt két, török–magyar makaróni-nyelven írt szerelmi költemény tanúsága szerint a magyarországi török lírában nem volt ismeretlen a kérdéses rímképlet (187–188.). Elemzése alapján Horváth Iván Kelet és Nyugat „figyelemre méltó szimbiózisá”-ról beszél, „a sequentia- és a zadzsál-forma összetalálkozásá”-ról „e két első lírikus lantján” (191.).

Nem lévén kompetens a trubadúr-líra forrásainak kutatását illetően, csupán arra szorítkozom, hogy néhány kérdőjelet állítsak, mindenekelőtt Zemplényi Ferencnek *A korai trubadúrköltészet kérdései és Guilhem de Peitieu „új dala”*² című tanulmányára támaszkodva. Elgondolkoztató, hogy a 11–12. századból a hatalmas kiterjedésű arab nyelvterületen mindaddig sehol másutt nem sikerült kimutatni a kérdéses versformát, csak az újlatin népek lakóterületével szorosán érintkező, azt részben átfedő vidéken, pontosabban Ibériában. Ráadásul az ott keletkezett, ilyen jellegű költemények kétnyelvűek, s a trubadúrokra állítólag ható forma

² FK, 1978. 425–45.

az arab verseknek épp az újlatin nyelven komponált függelékében jelentkeznek. Zemplényi szerint

„bizonyosak lehetünk benne, hogy nem az arab költészet megtermékenyítő hatásával állunk szemben . . ., — egyetlen bizonytalan esetet kivéve — egyetlen arab eredetű költői terminust vagy arabból fordított verset sem tudtak a provanszál költészetben kimutatni. A khardzsák felfedezése sokkal valószínűbbé teszi azt a feltevést, hogy egy, az egész Romániában [vagyis az újlatin nyelvterületen] elterjedt verselési gyakorlat termékenyítette meg az arab költészetet . . .” (426.)

Horváth Iván természetesen azzal válaszolhat Zemplényi érvelésére, hogy őt is besorolja a „thèse liturgique” hívei közé, maga pedig továbbra is egyetért Pierre Le Gentil-val abban, hogy jelenlegi tudásunk alapján a két elmélet között nem lehet dönten. Ilyen körülmények között azonban három hipotézis érvényességének lehetőségével kell számolnia: (a) *vagy* a szekvencia-költészet Guilhem de Peitieu forrása, (b) *vagy* a khardzsák, (c) *vagy* mind a kettő. Amikor tehát *Metrum és kontextus* című fejezetének végén fölillantja azt a — fentebb már érintett — kérdést, vajon „mi a jelentősége Kelet és Nyugat ily figyelemre méltó szimbiózisának, a sequentia- és a zadzsál-forma összetartozásának épp e két első lírikus lantján” (191), úgy foglal állást a (c) lehetőség mellett, hogy a bizonyítástól eltekint.

Hangsúlyozni szeretném, hogy nem kételkedem a nyugati és a keleti civilizációnak már a középkor folyamán igen jelentős kapcsolatában, amely kapcsolat sokkal mélyebb és erősebb volt, mintsem azt a filológia még a 20. század első felében is föltételezte. Az első trubadúr esetében azonban még nem történt meg Kelet és Nyugat „szimbiózis”-ának minden kétséget kizáró igazolása, így hát a Balassi és Guilhem de Peitieu között vont, igen szellemes párhuzam érvényessége ezen a ponton (csakúgy, mint a 16. századi török zadzsál-formának Balassira való esetleges hatását illetően!) még további bizonyításra szorul.

Elismerésre méltó a szerzőnek az a törekvése, hogy pontosabbá tegye a történeti poétika magyar terminológiáját. Ebből a szemszögből különösen a *Szerelem-ideológia és kontextus* című fejezet jelentős, amelyben „a hagyományos magyar terminusok, a lator és udvari virágének fogalmilag tisztább használata kedvéért” (227.) a 16. századi magyar költészet elemzésére fölhasználja a *populáris* és *arisztokratikus regiszternek* Paul Zumthor és Pierre Bec által kidolgozott megkülönböztetését (amelyet egyébként nem szabad összetéveszteni a „népköltészet és műköltészet” kettősségével!). Jogosan állapítja meg Horváth Iván, hogy mind az első provanszál trubadúrnál, mind Balassinál közös „a trubadúr-típusú költészet legfőbb jellemvonása: az arisztokratikus regiszter megteremtése”, s hogy Balassinak „Guilhem de Peitieu-val fennálló hasonlósága ... ennek a mély párhuzamnak a segítségével”, a szekvencia és a zadzsál-forma hatásának kérdéséről „akár eltekintve” is, „jórészt megmagyarázható” (226–227.). A tipológiai párhuzam kidolgozása – már csak a filológiai kutatások pillanatnyi állása miatt is – valóban megnyugtatóbb eredményhez vezet a monográfiában, mint a genetikus összefüggések vizsgálata.

A kötet egészének koncepcióján túl, az egyes részletekkel kapcsolatban csak néhány kisebb megjegyzés kívánkozik ide. Annak a kitételnek az érvényessége, amely szerint a magyar lírában „mindmáig megmarad a terjengősségre való hajlam” (108.), erősen relatív: másképp fest Juhász Ferenc, s megint másképp Nemes Nagy Ágnes vagy Pilinszky esetében. Meliusz Juhász Péternek az antitrinitáriusok elleni kifakadásában a „hamis értelm”-nek, illetve a bolondsággal és vaksággal felérő „okosság”-nak az elítélése, amelyben Horváth Iván szerint „már megjelenik az értelmiség-ellenesség” (206.), valójában az I. Korinthusi levél egyik részletének (1: 19–21) parafrázisa: Pál apostol művében tehát már másfél ezer évvel korábban „megjelent” ez a gondolat, Meliusz Juhász Péter legfeljebb egy újabb csoportjára alkalmazta a világ bölcseinek. A 138. lapon pontatlan egy Csanda Sán-

dortól vett idézet („minden sorában” helyett „minden strófában” kellene), a 290. lapon pedig kilenc sorral lejjebb csúsztott a lapalji jegyzetre utaló szám, ezért úgy tűnik, mintha Stoll Béla nevezte volna el Guilhem de Peitieu-t „kétarcú trubadúr”-nak, az RMKT 17 harmadik kötetében. Igen rokonszenves a szerzőnek az a gesztusa, hogy jegyzeteiben helyt ad a már elkészült szövegével kapcsolatos, még a ki nyomtatás előtt elhangzott ellenvéleményeknek is (205., 207.), s hogy ha kell, önkritikusan helyesbíti korábbi publikációiban kifejtett álláspontját (156.).

A monográfia záró fejezete, *Történeti poétika és magyar irodalomismeret* címmel, arról tanúskodik, hogy a könyv célja nem csupán egy irodalomtörténeti problémakör feltárása volt, hanem egyúttal az irodalomtudomány egy nálunk még szokatlan, új módszerének, a recenzióknak elején már említett konnotáció-elemzésnek egy konkrét anyagon való kipróbálása is. A hagyományos irodalomtörténeti értekezéseken nevelkedett olvasó számára szokatlan lehet az a tény, hogy „a tárgyalásban Balassi-verselemzés, a műalkotás egészének immanenciáját tiszteletben tartó leírás nincs” (297.), hogy hiányzik „Balassi szellemi portréja” (299.), s hogy a szerző „műelemzések”-ből kibontakozó „pályakép” helyett az egyes művek elemeinek a korabeli irodalmi kontextusban elfoglalt helyét, abban játszott szerepét igyekszik meghatározni (297.). Szemléletének frissessége, ugyanakkor pedig módszereinek szigorú következetessége, elméleti megalapozottsága a régi magyar irodalom kutatásának új lehetőségeire világít rá, s ha egyes megállapításai a fentiekben itt-ott kritikai észrevételekre is okot adtak, munkáját az utóbbi évek legszínvonalasabb tudományos teljesítményei között kell számon tartanunk. (Akadémiai Kiadó, 1982)

VÖRÖS IMRE

BABITS KOSZORÚI

Az 1983-as centenáriumi év rendkívül fontos időnek bizonyult a Babits-kutatásban. Két évvel Rába György alapvető könyve, a *Babits Mihály költészete* után megjelent a költő – irodalomtörténész kismonográfiája, folytatódott Belia György szerkesztésében az életmű kiadása, ebben az évben fejeződtek be a *Halálfiái* publikálásának előkészületei, megjelent Belia posztumusz munkája, a *Babits Mihály tanulóévei*, meg a Petőfi Irodalmi Múzeum tanulmány- és dokumentumkötete, a *Mint különös hírmondó* és az írói-költői utat végigkísérő gyűjtemény, a *Babits Mihály száz esztendeje*. Több válogatás is a könyvesboltokba került. Szervezetek, intézmények, városok, folyóiratok gyűjteményes kötetekkel, konferenciákkal, emlékszámokkal vettek részt az ünneplésben. A sort a Babits-családnak 1801-ig otthont adó Somogy megye nyitotta meg február 1-én a Kaposváron tartott emléküléssel (ennek anyaga Laczkó András szerkesztésében, rekordidő alatt meg is jelent *Babits Mihály világa* címmel). Az ünneplést – többek között – a miskolci Napjaink folytatta: áprilisi és októberi számának jelentős részét a költő emlékének szentelte. Aztán a szekszárdi Dunatáj, s majd minden folyóirat novemberi emlékszám, megemlékezése következett. Az évet egy vándorgyűlés és egy emlékülés zárta. Októberben Pécsen zajlott le az egyik, ezt az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, a TIT Országos Választmánya, Baranya megye és Pécs városa készítette elő; a másik ülészakra Budapesten, az Akadémia épületében, az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, a Magyar Írók Szövetsége és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság rendezésében került sor.

*

Az évfordulóra megjelent kötetek sorában könyvészeti szempontból az Országos Béketanács támogatásával készült

Helikon-kiadvány, a háborúellenes versekből összeállított *Fortissimo* a legfontosabb. Szép könyv, mint a kitűnő könyvművész, Szántó Tibor minden alkotása. A belső kettős címlap, a választott betűtípus, a versek elhelyezése, az oldalak tervezése azt a gondosságot is megidézi, mellyel a valamikori Babits-kötetek a Nyugat és az Athenaeum kiadásában forgalomba kerültek.

A válogatás és a szerkesztés, ugyancsak Szántó Tibor munkája, néhány problémát is jelez. Legelőbb a válogatás. Babits, amint írta, harmincéves koráig csak könyvből ismerte a háborút. Abban a hitben, annak a „matematikai igazság”-nak a tudatában élt, hogy Európában háború nem lehetséges. A századforduló csatái, közülük az orosz–japán háború egyik fontos ütközete, a csuzimai tengerszorosban lezajlott öldöklés, a tengerbe veszett ötezer orosz tengerészszel és a fogságba jutott másik hatezerrel, messze voltak, s az európai értelmiség számára – Babits szavait ismételve – volt „valami egzotikus . . . jellegük”. Hihetetlennek tűntek itt. Ha ezen a földrészen a béke és a háború gondolata ez idő tájt fölmerült, akkor a harc lehetetlenségét nem etikai, hanem természeti érvekkel bizonyították. „. . . a fizikában, úgy az életben is minél kevesebb erőpazarlásra tör a természet” – hangoztatta ezt a gondolatot a költő is 1910-ben Fogarason, a hivatalos békenapon elmondott iskolai beszédében.

Az 1914-ben kitört világháború éppen ezért fizikai, kulturális és etikai lehetetlenség volt számára. S alapvetően megváltoztatta az életét. Egyrészt megerősítette benne a költői és gondolkodói felelősséget, a nemzettel való kapcsolat érzését, s személyiségének határait áthágó közszereplésre inspirálta, másrészt befolyásolta filozófiai érdeklődését: Kant felé és a békefilozófiák irányába fordította figyelmét. Ez a változás versben, tanulmányban, fordításban, hozzászólásban, meg nyilatkozatban egyaránt formát kapott. És nem csökkent a két világháború közti rövid szünetben sem. Ellenkezőleg. A békegondolat ekkor Babitsot különböző szervezetekhez kapcsolta: a War Resisters Internationalhoz, a Pán-

európa-mozgalomhoz, szembe fordította bizonyos irracionalista filozófiákkal és a nemzeti szocializmussal, s arra készítette, hogy a Nyugatban 1934-ben ankétot szervezzen a háború ellen, 1935-ben pedig megszövegezen egy kiáltványt a Népszövetséghez azért, hogy (amint Török Sophie feljegyzésében olvasható) ébren tartsa a veszély tudatát, s segítse Magyarországot a biztosra vett elkövetkező katasztrófa idején. A békegondolat emígy Babits életének integráns, alakító-feszítő része lett.

Az összeállító Szántó Tibornak mindezek ismeretében két lehetősége volt. Vagy összegyűjt minden vagy majdnem minden ide illő verset, tanulmányt és alkalmi szöveget, vagy ebből a nagyon gazdag anyagból csupán szemlét ad. A *Fortissimo* ünnepi jellege nyilvánvalóan ezt a második megoldást választotta. Ebben az esetben azonban egy olyan válogatás, melyben nemcsak néhány vers, de legalább néhány cikk-, tanulmány- vagy fordításrészlet is szerepel, akárcsak jelzésként, jobban reprezentálhatta volna azt a megrendítő-kiforgató folyamatot, melyet Babits megélt.

És van egy szerkesztői megoldás, melynek nemcsak az igazolására lehetne érveket felhozni: a könyv élére állított, *Előszó helyett* címmel összefoglalt hat Keresztury Dezső-vers. Ezek a költemények nem az őket megillető helyen vannak. Egyrészt azért, mert szokatlan szituációba jutottak: egy másik költő kötetében foglalják el az egyheted részt, másrészt azért, mert nem ezt a művet vezetik be: vagy rájátszanak Babits sorokra és ritmusokra s felidéznek, vagy az utóélet méltatlanságaira utalnak s megidéznek. Ilyenformán talán a Szekszárd és Esztergom közös kiadásában megjelent, Babitshoz szóló versek leiratát tartalmazó kitűnő kötet, a *Főhajtás Babits Mihály centenáriumán* nyitányát jelenthetnék igazán.

*

A jubileumi év kiadványai közül Babits nemzetközi megismertetésében az *Arion 14*, a Somlyó György szerkesztésé-

ben megjelenő *Nemzetközi Költői Almanach* füzete vállalt szerepet.

Babits abszolút világirodalmi értéke, akár a Petőfié, a Vörösmartyé, a Madáché, az Aranyé, régi probléma. Igazában ugyanis a *Balázsolás* szerzője sohasem lett még az európai íróközösség tagja sem. Stefan J. Klein és mások minden erőfeszítése ellenére életében verseivel nem jutott tovább az antológiáknál, novelláival egy német nyelvű kötetnél, *A gólyakalifa* regényével keltett szerény, viszonylagos és rövid ideig tartó külföldi népszerűségénél. Pedig magyar kortársai 1941-ben már a legjelesebbekhez mérték őt. Szabó Lőrinc az *Emlékkönyvben* a világirodalom történetének húsz-harminc legnagyobb szerzője közé sorolta, Gellért Oszkár *Ezer aranyhíd* című versében Homérosz, a régi görögök, az evangélisták, Catullus, Szent Ágoston, Dante, Shakespeare, Goethe, a franciák (és Vörösmarty) mellé állította. A legutóbbi évek vizsgálódásai, főként Rába György tanulmányai, pedig már tételesen is dokumentálják, mennyire együtt haladt Babits a kor líratörténeti törekvéseivel, hogyan és milyen módon jutott sokszor az európai költői gyakorlatot megelőzve új és új megoldásokhoz. Mennyire egyenrangú társa volt Swinburne-nek, Apollinaire-nek, T. S. Eliot-nak, Saint-John Perse-nek. Egyik oldalon tehát az ismeretlenség, a másikon a sejtéstől a bizonyosságig erősödő tudás.

Egy füzettel természetesen nem lehet ezen a helyzeten változtatni. De fel lehet villantani, mennyire európai költő volt Babits. És milyen sokoldalú. A több nyelven közölt költemények – *A lírikus epilógja*, a *Húsvét előtt*, a *Fortissimo*, a *Régen elzengtek Sappho napjai*, a *Balázsolás* –, a *Jónás könyvének* és a *Jónás imájának* a teljes fordítása, valamint az őket kísérő magyarul, franciául, angolul, oroszul szóló tanulmány, egy nyílt levél, a Bergsonról készült írás részlete, a *Kant és Az örök béke* egy passzusa, Illyés bevezetője és Radnóti búcsúztatója, a *Csak csont és bőr és fájdalom* s a kötet egész felépítése azonban kitűnően jelzik ezt.

*

Az 1983. év fontosnak bizonyult a Babits-mikrofilológiában is. Töttös Gábor dolgozata, a *Babitsról Babitsért* mellett, mely a Tolna megyei sajtóban a költőre vonatkozó adatokat összegezte, megjelent Apró Ferenc könyve, a *Babits Szegeden*.

Babits a bajai gyakorlóév letöltése és a sikeres „pedagógiai vizsgálat” után, 1906 őszén került a Tisza-parti városba egy felső reáliskolába. Teljesen új, még mindig dinamikusan épülő világba érkezett, ahol – mint ő maga írta 1909-ben az *Útinaplóban* – „széles, egyenes utcák”, „könnyed ívű hatalmas híd”, „kettős városháza”, „magas paloták”, „új szép szobrok” voltak. 1902 óta független polgári liberális napilapot is kiadtak itt, a Szeged és Vidékét, mely többször hozta Juhász, Kosztolányi, Csáth Géza, Ady, Dutka Ákos és Emőd Tamás műveit is. Mindezek ellenére Szeged a 20. századi magyar társadalom és irodalom megújulásában nem játszott számottevő szerepet. Nem úgy fogadta be a kort, mint Nagyvárad. A városban azonban mégis egymásra találtak a rokon lelkek, ahogy azt Ady a Körös-parti Párizsról írta. Apró Ferenc könyvének legfőbb érdekessége, hogy részletesen, számtalan adattal bemutatja azt a kultúrtörténeti szituációt, melybe Babits került, s kisportrékban felsorakoztatja azokat az embereket, akik túlságosan jelentős inspirációt nem nyújtottak ugyan, de érdeklődésük irányával, pályájuk, sorsuk egy-egy modell-értékű részletével esetleg befolyásolhatták a kezdő költőt, műfordítót és kritikust. A Babitsot befogadó társaságban legérdekesebb alak kétségtelenül Kun József tanár volt.

Kun – amint ez Apró Ferenc adataiból kiderül – az Új Időkben, a Vasárnapi Újságban, A Hétben közölt verseket, jól ismerte a külföldi irodalmakat, és tájékozott volt a kortárs képzőművészetben is. Babitsra talán sokirányú érdeklődésével és Oscar Wilde iránti rajongásával hathatott. Szívesen fordított volna vele közösen egy kötetnyit az angol költőtől. Erre azonban nem került sor. Babits bizonyára ózdkodott attól, hogy a századvégi líra harmadik vo-

nalába tartozó poétával együtt szerepeljen, Oscar Wilde-ra azonban lehet, hogy e közös terv és Kun munkássága révén figyelt föl. Az angol költészet felé terelhetette érdeklődését az érkezése után hamar elhunyt kollégájának, Hegedüs Pálnak az özvegytől megvásárolt könyvtárkészlete is. Nem kevésbé mozgathatta meg fantáziáját Bérczi Ede sem. Bérczi, akiről 1912-ben *Magántudósok* címmel a Nyugatban is megemlékezett, testnevelést tanított, de kitűnő matematikus volt, s igen jártasnak bizonyult a görög–latin kultúrában és a filozófiában. Sorsával dokumentálhatta azt, hogy az embernek meg kell ölnie magában a polihisztort, ha munkáját komolyan akarja venni. Apró Ferenc óvatosan még a költő környezetében föltűnő mellékalakokat is megrajzolja. Röviden ír például Pazár Béláról, a „turáni gondolat” hívéről, a japán és a török nyelv szakértőjéről, a „szittyák” történetére vonatkozó kútfők kutatójáról, aki esetleg inspirálhatta a *Turáni indulót*, Eisner Manóról, aki a Szeged és Vidékében 1908-ban elismerő kritikát írt A Holnapban szereplő Babits-versokről, pontosan megérezvén azt, hogy Adyt könnyebb lesz utánozni, mint kollégáját.

Nem kevésbé számottevő része a könyvnek az itt eltöltött majdnem két évnyi idő napi krónikája, a Szegeden készült művek pontos jegyzéke és az esetleges inspirációkat regisztráló rész. A további vizsgálódások szempontjából ez utóbbi tűnik különösen fontosnak. Azok az adalékok ugyanis, melyeket Apró Ferenc egy-egy mű mögé sorjáztat, az alkotói folyamatról is tudósítanak, de a teljesebb befogadást is elősegítik. Jól reprezentálhatja mindezt a *Messze, messze* kibővített keletkezéstörténete. A versre ilyen szempontból legelőbb Éder Zoltán tért ki. *Babits a katedrán* című könyvében a költő 1907-es külföldi ösztöndíj-kérelmének az elutasítását, s az elutasítás miatt érzett szomorúságot vonta be a költemény lehetséges inspiráló elemei közé. Rába György monográfiájában, elfogadva Éder Zoltán gondolatát is, tovább tágítja a kört: azok közé a „memóriaképek” közé, melyekkel (Babits szerint) a költő „kényszerül” magát körül-

venni, a versre vonatkozóan beiktathatónak érzi Gautier egyik művét is, a romantika elvágódás-érzését is. Apró Ferenc nem a világeköltészet körében keres újabb befolyásoló elemeket. Legelőbb részletesen bemutatja a külföldi ösztöndíj iránti kérelem koreográfiáját, azt, hogy a tanári testület támogató határozata után Babits szinte biztosra vehette az utazást; ezután a jobbára kiadatlan korai versekben motívumvizsgálatot végezve részletezi, mennyire állandó erővel jelentkezett a költőben az utazás és a megismerés utáni vágy; mindehhez hozzákapcsolja a mozi-élményt, az ennek nyomán alakuló mozgóképszerű szerkesztés jellegzetességeit, s egy eddig kevésbé ismert önéletrajzzal érzékelteti, milyen lehetőséget látott Babits egy város „képvágásos” bemutatásában. A *Messze, messze* teremtésében így egy pillanatnyi érzélem, egy állandósult vágy és egy más művészi gyakorlatban megtapasztalt szerkesztési lehetőség véletlen egybeesését is valószínűsítette.

*

A Babits-filológiában már évek óta megkülönböztetett érdeklődés fogadja azokat a művészi kiállítású könyvecskéket, melyek Téglás János szerkesztésében, elő- és utószavaival, jegyzeteivel jelennek meg a Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet diákjainak mester munkájaként. Az első évben, 1977-ben, amikor Ady Endre verseit Babits válogatásában kiadták, a munkára figyelmezők a tanár és növendékei példás tevékenységében Vajthó László kezdeményezésének folytatását köszöntötték. Később, ahogy újabb és újabb kötetek jelentek meg, s a *Babits miniatűr sorozat* mellett elkészült nagyobb formátumban az *Interjúk Babits Mihállyal, Az irodalom elmélete, a Halálfi* első variációja, az *Önéletrajzok és interjúk* című könyv, látszott, hogy itt nem egy hagyomány pusztá folytatásáról van szó. Nyilvánvaló lett, a szerkesztő úgy kíván közös alkotómunkát diákjaival, hogy az ne csak a maiakat fűzze a régiekhez, hanem valóban segítse a Babits-kutatást is. Azok a

könyvek ugyanis, amelyek az iskola remekeként és ajándéka-ként írókhoz és irodalomtörténészekhez eljutnak, alig hozzáférhető anyagokat tartalmaznak. Az *Interjúk* . . . egyes darabjait napilapokból, a Nyugatból, szakfolyóiratokból kellett összeszedni, *Az irodalom elméletét* két volt egyetemi hallgató, Fábry Zoltán és Nagy Sándor Kálmán jegyzeteinek összevetéséből lehetett rekonstruálni, a *Halálfiait* a szerkesztő a Pesti Napló oldalairól gyűjtötte egybe.

Téglás János az 1983. évet öt kötettel köszöntötte. A miniatúr sorozatban a költő és az 1969-ben Marosvásárhelyt meghalt erdélyi szavalóművész, Tessitori Nóra levelezését bocsátotta közre, Bodri Ferenc közreműködésével *Babits és Esztergom* címmel válogatást készített a kedves városhoz kötődő vallomásokból és dokumentumokból, összegyűjtötte Török Sophie-nak a költőre vonatkozó emlékeit, egy másik kötetben a Babits-hoz szóló versek java részét, s egy antológiát állított össze az 1941-es *Emlékkönyvből*.

A *Török Sophie Babitsról* kötet kitűnően megszerkesztett, több célú kiadvány. A három fejezetet bevezető egy-egy vers, Török Sophie költeményei, egy régóta nem szereplő poéta rehabilitációját szeretnék elindítani. A közönség elé nem bocsátott, az Országos Széchényi Könyvtár Babits Archívumában őrzött naplók és feljegyzések új oldalról kívánják bemutatni a *Halálfi* szerzőjét. Az 1940-es évekből való emlékező írások és interjúk pedig a költő utóéletének első szakaszát elevenítik meg.

Mindegyik főlvállalt célkitűzés érdekes és érdemes. Az a teljes, kiadás nélküli csend ugyanis, ami most körülveszi Török Sophie életművét, semmiképpen nem indokolt. Nem azért rostálta ki őt az emlékezet a halála utáni harmincadik évre, az utóélet legveszélyesebb szférájában, ahogy Escarpit nevezi ezt a periódust, mert érdektelen, amit írt. Török Sophie kihullásának mindenképpen irodalompolitikai oka volt. Ma már azonban nagyon valószínű, hogy *Az asszony a karosszékekben*, az *Öröme születéltél* és a *Sírató* néhány szabadversének, a *Hintz tanársegéd úrnak*, meg talán egypár

kritikájának a számbavétele nélkül nem lehet elképzelni a magyar avantgarde költészetet. Az *Azelőtt mindent szerettem, amit te*, a *Halálfiái*, a *Kegyetlen varázslat* és néhány itt közölt próza meggyőzően bizonyítja ezt.

Török Sophie naplói és feljegyzései a közös életről, a babitsi személyiség kevésbé látható oldalairól, néhány mű esetében az ihlet forrásvidékéről tudósítanak. Az önminősítő emlékezet, akárcsak Szendrey Júlia esetében, a tényeknek csupán egyik részletét emeli ki. Nem arról az elementáris kitörési vágyról tudósít például, amely Tanner Ilonával a tanulást, a színészetet és a költészetet egyaránt kipróbáltatta, s ez utóbbi területen Szép Ernőhöz, Herczeg Ferenchez, Kiss Józsefhez is elhajtotta, legalábbis levelekben, hanem csak arról a nyomorról szól, melyet a hivatalnokságba beleunt, de azt kötelességből végző fiatal lány élt. Nem tesz említést tudásának bizony igen hézagos voltáról, meg arról, hogyan próbálta e hiányokat vele Babits pótolni, csak a közös olvasmányok jegyzékét rögzíti. A házasságukat versben és prózában áldozatok sorozataként írja le („Te elhasználtad az / én életemet és fölépült / a Mű” – olvasható a *Halálfiái* című versben), arról azonban nem tudósít, mikor és milyen tartós nézeteltérések zavarták együttlétüket. Maupassant-nak (és Török Sophie-nak) azonban feltétlenül igaza van: a magánélet nem tartozik a közönségre. Sem a valóságos, sem az emlékezetben megmaradt. Így a közlések ilyen szempontú információ-értéke végül is nem fontos. A naplók és feljegyzések jelentőségét ugyanis nem a személyre érvényes feltétlen igazság-tartalom adja, hanem az, hogy az emlékek ilyen elrendezésében is elárulnak valamit Babits szokásairól, gondolkodásáról, esztétikai nézeteiről. Legfontosabb közlés talán (a folyóiratban már olvasható) adathalmaz az egyes versek megírásának kísérő jelenségeiről, az Illyés-terminológiával jelzett „lírai hitel” és az alkotás viszonyáról, az elefántcsonttorony értelmezéséről.

A legutolsó néhány év, a teljes és felörlő magány segítette Török Sophie-t az igazi kiteljesedéshez. Váratlan dolog ez,

hiszen az ekkor készült interjúkból a mindennapok apró gondjaival küszködő, az arányokban hibázó, esendő, panaszkodó ember képe bontakozik ki. De a költőnő ebben a legnehezebb időszakban írta meg a *Sírató* darabjait, rendezte el Babits–Kosztolányi–Juhász levelezését, s miközben (a *Kegyetlen varázslat* szerint) „megrettenve” rejtette el „vak arc”-át férje „halálos fényei”-től, két érdekes rádióbeszélgetésben próbálta elhárítani a költő utóéletét zavaró, később átmenetileg lehetetlenné tevő érveket.

Téglás János sorozatának különleges értéke a Babits *Emlékkönyvből* készített bő válogatás, a legszebb „gyászszertartás”, ami valaha írók búcsúztatott, ahogy annak idején Szabó Zoltán írta, és „... *a dal szüli énekesét*” című kötet, mely a költőhöz szóló verseket gyűjtötte egybe.

Életében, főként akkor, amikor Babits a Baumgarten-díj kurátora volt, tömegével íródtak hozzá költemények. Költemények, klapanciák vegyesen. Az Archívum kilencvennél többet őriz belőlük. Ezekből itt mutatóban van egy pár. A nevezetes Ady- és József Attila-vers, a Tóth Árpád-köszöntő, meg Szép Ernő, Dutka Ákos, Erdélyi József és mások alkotása. Bár számban alig több, jelentőségében mégis sokkal fontosabb az 1941-ben készült vers-csokor. Ezek a művek főként a lezárult pálya jelentőségét és távlatait mérlegelik. Itt következik a nagy személyes pört befejező Kassák-vers, a *Gyászdob*, a „Mérték” elmúltán panaszolkodó Bóka-, Jankovich- és Radnóti-költemény, az európai nagyságot hibátlanul mérő Gellért Oszkár-féle *Ezer aranyhíd*, s Fenyő László verse, a *Sorok*, mely akkor, 1941-ben, a babitsi „fényes eszme” jegyében bizakodott.

Különös történelmet villant föl a könyv majd felét kitevő többi mű, a halál után készült alkotások sorozata. 1948-at követően ugyanis, amikor nálunk, akárcsak korábban a görög és latin irodalomtól kezdve sokszor és sok helyen, szembe került egymással a praktikus szolgálatot kívánó politikai óhaj és a direkt szolgálatra látványosan nem mindig használható múlt, Babits (Keresztury Dezső pontos szavával)

a „porba” „löketett”. Ebben az időszakban, 1948-tól 1955–59-ig jórészt költők tartották fenn az emlékezetét. Jankovich Ferenc, Berda József, Weöres Sándor, Határ Győző, Vas István, Illyés Gyula, Keresztury Dezső. Az ő tanúságuk biztos és kikezdehetetlen volt. „Hány titkos, tonnás verset írt! / Mind hiteles, követhető: / fölülmúlja a sirt / a tető!” – hangzik ebből az időből Keresztury Dezső költeménye.

Az 1950-es évek közepétől induló új nemzedékek a babitsi hagyományt már nem úgy élték meg. Nem érezték a költő halálában az egyetlen régi európai lélek távozásának a borzalmát, mint Gellért Oszkár, nem akartak bizonyosságot tenni mellette és érette, mint Keresztury Dezső és Weöres Sándor. Nekik Babits régen volt, de mindig érvényes csoda, „a legdacosabb tiszta léterkölcshű emberszellem, a legkevélyebben alázatos teremtmény szellem, . . . a leeurópaibb magyar szellem”, „az emberarcú szó” tanúságtevője. Kerék Imre, Juhász Ferenc, Veress Miklós (az előző idézetek tőlük valók) és a többiek már csak a művet mérlegelik. Az „Ut”-at, „mely veszni nem ereszt, és / amely örökös újrakezdés” – ahogy Szilágyi Domokos írta. A „. . . dal szüli énekesét” kötet verseiben (többek között) így van jelen egy kicsit a 20. századi magyar kultúrtörténelem is.

A Téglés János által példásan szerkesztett könyveket végigolvasva azonban lassan a bosszúság érzése kerekedik fölül. Hogyan lehet, gondolja az ember akaratlan, hogy ma, az utánnomásokat produkáló időszakban az 1941-es *Emlékkönyvből* készült válogatást nem valamelyik „nagy” kiadó bocsátotta közre? Hogyan lehet, hogy ilyen fontos dokumentumok kiadására „csak” egy kiváló tanár, néhány kollégája és egy csapat diák vállalkozik? Hogyan lehet, hogy a Babits-hoz szóló versek gyűjteménye, melyből rengeteg dolgoz kiteszik még, csak néhány ember öröme lehet?

*

A jubileumi év kiadványai közül kétségtelenül legjelentősebb Rába György kismonográfiája* és a „*Mint különös hírmondó*” címmel megjelent dokumentum- és tanulmánykötet meg a *Babits Mihály száz esztendeje*.

A Kelevéz Ágnes szerkesztésében megjelent „*Mint különös hírmondó*” dokumentumanyaga is nagyon érdekes. Itt olvashatók Illyés levelei Babitshoz, az 1919-es egyetemi előadások egy részletének immáron véglegesnek tekinthető rekonstrukciója, a költőt körülvevő kisvilág tárgyainak s a tárgyak történetének a leírata, a betegség utolsó fázisát, az orvosi beavatkozást s az ezért volt levelezést bemutató dolgozat és Sötér István 1941-es értő és híven minősítő nekrológja a Magyar Szemléből. Ez a rész tartalmazza W. Somogyi Ágnes összeállításában a Petőfi Múzeumban fellelhető fényképek teljes gyűjteményét.

Az 1921-ig készült fotográfiák java Székely Aladár műterméből való. A legismertebb képek vannak köztük: a fejet támasztó „tanáros”, az Ady-val volt „bibliás”, meg a kettesükkel állva és ülve ábrázoló többi. A házasságkötés utáni időből jóval több kép készült. Ebben bizonyára szerepe volt annak, hogy Babits a Nyugat és a Baumgarten-alapítvány révén többször közszereplésre kényszerült, de a képek szaporodását segítette Török Sophie fotós szenvedélye is. A masinát a költőnő mindenüvé magával vitte. Legelőbb Juhász Gyula szegedi jubileumán készített képeket, aztán Dömösön, Budapesten, Esztergomban, Budapesten és megint és sokszor az Előhegyen. A képek közül a leghíresebb a Rippl-Rónai Józsefet és Babitsot, a festőt és modelljét bemutató, a bajai cisztercita ebédlőt őrző és a Reviczky utcai otthon könyvespolca előtt álló költőt megörökítő. Az alkalmi fotográfusok képei között – főleg a legutolsó időkből – néhány megrázó dokumentum is van. Wachter Klára egyik, a műtét után készült képe például hirtelen megöregedett,

* A kismonográfiát az It, 1984./2. számában Pálmai Kálmán ismertette.

összetört, riadt embert mutat, egy másik fotója, néhány hónappal később, az összeboruló Török Sophie és Ildikó mellett bizonytalanul, tétován megálló, tartásával egyedüliséget, bánatot, kiszolgáltatottságot egyaránt kifejező, már-már halálba indulót ábrázol.

A kötet tanulmányainak egy része Babits és a kortársak: Osvát, Hatvany, Zsolt Béla, József Attila, Kassák, Balogh József, Halász Gábor viszonyát tárgyalja.

A költő kapcsolatai közül maradéktalanul zavartalan (Török Sophie tanúsága szerint) Schöpflin Aladárhoz, Tóth Árpádhoz, Szilasi Vilmoshoz és Illyés Gyulához fűződő barátság volt. A többit, s nemcsak Babits hibájából, hosszabb-rövidebb időre beárnyékolta valami: esztétikai vagy filozófiai véleményeltérés, egy okkal-ok nélkül volt sértődés, egy félreértés, egy feltételezett szándék, egy mondat, egy elmaradt gesztus. S mindezekből együttesen természetesen mindenki felnövekedhettek és elkövesedhettek a „fájdalom ágai” (ahogy Babitsról írta József Attila a *Magad emésztőben*).

A kapcsolattörténeti tanulmányok szerzőinek éppen ezért nem volt könnyű dolguk. Az elfogultságokat és félreértéseket valódi értékükön kellett mérlegelniük, az empirikus tényeket a magyar irodalom egésze szempontjából kellett minősíteniük. Annak ugyanis, hogy minden adatot egyaránt tisztelve pusztán regisztrálják, mikor mi történt, nem sok értelme lett volna. Az összefüggésrendszerbe és a pályákba való beillesztés – Fráter Zoltán, Máté J. György, Csaplár Ferenc és Mikó Krisztina mértéktartó és alapos tanulmányai mellett – legjobban Kabdebó Lórántnak sikerült. Kabdebó Babits és Balogh József együttműködését feldolgozó írásában egyrészt pontos rajzát adja az európai neokatolicizmus legszínvonalasabb áramlatát képviselő, toleráns, humanista személyiségnek, aki Babits három könyvét segítette – a *Dantét*, az *Amor Sanctust* és az *Oidipus Kolonosban* címűt –, másrészt értelmezi azt a rendkívül bonyolult, állandó mérlegelést igénylő magatartást, mely a költőt a Ma-

gyar Szemle Társasághoz s a Nouvelle Revue de Hongrie-hoz is kapcsolta.

Csak Tasi József nagyon nagy anyagot mozgósító tanulmánya esetében tűnik úgy, hogy néha az adatok elfödik a lényegét. A kérdés pedig, melyet egy nagyobb problémakör részeként tárgyal, Babits és József Attila viszonya, valamikor különleges jelentést hordozott, de ma sem érdektelen, s a mikrofilológiai számbavétel éppen ezért fontos volt. Egy ilyen tanulmánynak azonban néhány ténycsoporton kell nyugodnia. Legelőbb egyértelművé kell tenni: a fiatal József Attila természetesen minden erővel meg akarta jelentetni verseit. Ennek érdekében, 18 évesen, a Juhász Gyula ünnepére leérkezett 40 éves Babitsot szinte ki akarta sajátítani; erőszakosan és állandóan körülötte volt, úgyannyira, hogy az idősebb sokszor valósággal menekült társasága elől; az elementáris és néha nem eléggé mérlegelő közlési vágy még később is élt az induló költőben; ez ösztönözte a Napkelet pályázatán való részvételre olyan versekkel és olyan jeligével, amelyek — úgy gondolta — leginkább „illettek” a folyóirat irányához. Szerepléseiben éppen ezért, főként az 1930-as évek elejéig, ideológiai álláspontot vagy rendszert nem lenne célszerű keresni. Azt meg, hogy a mindenképpen berobbanni akaró fiatal poétát A Toll hecckampányaiba be lehetett ugratni, talán leginkább sajnálni lehet. De Babits és József Attila kapcsolatát a Nyugat főmunkatársa és szerkesztője szemszögéből is bizonyos tények köré kellene építeni.

A legelső ebben a sorban az 1923-as találkozás emléke. Babits Szegedre az előző év betegeskedése után érkezett, hitet teendő Juhász Gyula és közös ifjúságuk mellett. Az ünepségek, az együttlét, a felolvasás, a tápéi kirándulás és a múlt megidézése, hozzá Juhász Gyula idősebb szegedi íróbarátai (így kell elképzelnünk) túlságosan igénybe vehették. Ebben a közegben az őt akármilyen szelíden is, de kisajátítani akaró József Attila, már kora miatt is, zavaró momentum volt. A Nyugatban azonban József Attilának

ezután 1923-ban 3, 1924-ben 1 verse jelent meg; a lapban 1928-ban, Párizsból való hazatérése után 4 költeménye és már 3 recenziója, 1929-ben 2 verse volt olvasható. Érdemes mindezt, a kezdő Weöres Sándor Nyugat-beli útjára gondolva, Babits szerkesztői gyakorlatában szemlélni. Ez a gyakorlat ugyanis nem elzárta, hanem éppen megnyitotta József Attila előtt a kapukat. A valóságosat, amely Babits lakásába vezetett, s a másikat, mely a Nyugatban való jelenlétet biztosíthatta volna. Lehet azonban, hogy József Attila mindezt nem érezte elégségesnek. Lehet, hogy megharagudott Babitsra azért, mert (ahogy a költő általánosságban és többekre vonatkozóan írta Szilasi Vilmosnak 1924-ben) nem segítette „még jobban”. Akár így volt, akár úgy, a *Tárgyi kritikai tanulmány* közzétételére és az *Egy költőre* megírására József Attilának nem volt sem elvi, sem személyes oka. Még akkor sem, ha Németh László kritikája mögött, Babits véleményét vélte felfedezni. Az igaztalan támadás azonban nem befolyásolta Babits értékítéletét. Egyrészt kifejezésre jutott ez az 1933-as dedikációban, a Baumgarten-segélyek, jutalmak és a posztumusz nagydíj odaítélésében, másrészt abban, hogy a legszűkebb baráti társaságban arra a kérdésre, ki nagyobb költő (a neki végtelenül kedves) Illyés Gyula vagy József Attila, azt válaszolta: József Attila nagyon nagy költő.

A Babits – József Attila kapcsolatot értelmező dolgozatnak végezetül a konzervativizmus nagyon pontos minősítésén kell alapulnia. Nem az a fontos ebből a szempontból, hogy valamilyen jelzővel szűkíthető-e ez a fogalom vagy sem, hanem az, hogy a Babitsra érvényes tartalma egyértelműen határozódjék meg. Ehhez pedig talán árnyaltabban, a korszakba beágyazva, a mai, differenciálőbb módon kellene használni olyan fogalmakat, mint a forradalom, az ahhoz való viszony, s kellene értékelnünk az 1919-es tanulmányt, a Nyugat szerepének értelmezését, ennek a korhoz igazodását, az egyetemes magyar irodalomért érzett babitsi felelősséget, a kettéosztott irodalom feletti aggodalmat, a Napkelethez,

a Magyar Szemle Társasághoz való viszonyt. Abban az esetben ugyanis, ha az imponálóan gazdag tényanyagban nem érvényesülnek határozottan orientáló mozzanatok és értékelő gesztusok, akkor a kort nem alaposan ismerő olvasó előtt óriási méltánytalanságnak tűnik, hogy Hatvany Lajos nem jelent meg a Babits szerkesztette Nyugatban, egyszerű áruháznak látszik a Kisfaludy Társasághoz való viszony, s egymás mellé kerülhet a tragikus szárszói halálhírt hozó nekrológ, az Ady óta a „tizenöt legjobb és legmaradandóbb verset” író József Attiláról, meg Babits passzusa a „szegény” költőről, aki „nehézzé” tette neki a róla szóló írást.

A *Mint különös hírmondó* kötetben két tanulmány szól Babits világgépének alakulásáról. Az egyik, Reisinger János dolgozata, a másik, Németh G. Béla fontos munkája, a világgép és irodalomfelfogás viszonyát elemzi.

Babits katolicizmusával eddig vagy alkalmi írásokban, vagy érintőlegesen foglalkoztak. Lovass Gyula, Rónay György, Szabó Ferenc, Melczér Tibor, Németh G. Béla az esetenként föl vállalt céljuk mássága okán az egész kérdésre nem tértek ki. De talán korábban nem is térhettek volna ki. Ehhez a vizsgálódáshoz ugyanis, a katolicizmuson belüli áramlatok pontos számbavételén túl, arra is szükség volt, hogy a távlatokról érvényesen bontakozzék ki a különbség a dogma-rendszer követése, a szervezethez való igazodás, a deizmus felé hajló vallásosság és a kultúrörökségként megélt katolicizmus között; hogy világos legyen, hol és miként húzódik a határ a századelő neokatolikus buzgalma és a neokatolikus irodalom viszonylatában; legfőként pedig olyan analízisre kellett megérlelni az időt, mely megengedi a filozófusi és a költői lét külön vizsgálatát, nem feledve a kettő különbségét specifikus voltát, szuverenitását.

Pedig régóta nyilvánvaló volt: előbb-utóbb sort kell keríteni a babitsi katolicizmus értelmezésére is. Nemcsak a *Jónás könyve*, a próféta-versek sora, a Szent Ágostonhoz, Dantéhoz és a középkori himnuszokhoz húzó vonzalom, a költő kultúrájának katolikus elemei kívánták ezt, hanem elsősor-

ban költészetének bölcséleti indíttatása, erős filozófiai ihletettsége.

Reisinger János tanulmányának legfőbb érdeme, hogy a problémákat nagyon pontosan, elméleti igényvel interpretálta, megrajzolta azt a dogmatikai, eszkatalógiai, vallásfilozófiai háttérrel, melyben ezek a kérdések egyáltalán léteznek, szembesítette mindezt a művekkel, felfejtven, mikor és mennyiben más az alkotás világában érvényesülő kereszténység és az Ószövetségben, az Újszövetségben, az apostolok leveleiben, Szent Ágoston, Luther, Kálvin írásaiban, esetleg az enciklikákban megjelenő tanítás. A jövőben következő vizsgálódások, melyek az akaratszabadság, a megváltástan, az istenhit kérdéskörével kapcsolatba hozható Babits-művekkel foglalkoznak, bizonyára szembesülnek majd Reisinger János érdekes, hiteles, inspiráló eredményeivel.

A további egyedi elemzések készítőinek azonban mind ezeken felül (sok egyéb között) még két dolgot kell majd figyelembe venniük. Az egyik – s erre Reisinger János is utalt – az a tény, hogy a katolicizmus abban a rétegben, melyben Babits született és élt, elsősorban az életet kísérő, annak keretet adó alap volt, s az iskolai hittanórákon rendszerezett ismeretekre épült. Azok, akik ilyen vagy olyan szándékkal az elsajátított hitelveket bármikor kétségbe vonták vagy tovább mélyítették, mindig esetlegesen, olvasmányélményeik hatására cselekedtek, s valószínűleg a legritkábban került arra sor, hogy az előző tudást egy rendszerbe illesztett másikkal konfrontálják. Babits is így tett. Amikor a Dante-fordítás és Szent Ágoston tanulmányozása közben találkozott a Reisinger János által értelmezett vallásfilozófiai problémával, feltehetőleg sohasem az egész és a rendszer érdekelte, hanem csak az a részlet, ami az akkori (pillanatnyi) állapotában őt foglalkoztatta, ami hozzá akkor éppen közel állt. Ez vagy az aztán az ő személyes hitébe épült be. A személyes hit pedig egyszerre integrálhatott egymástól távol levő dolgokat, de a dogmatikai rendszerben és a filozófiában való válogatást is lehetővé tette. Azaz: egyedi volt.

„Minden léleknek megvan az istene” – írta talán erről a költő 1909-ben vagy 1920-ban az *Egy verseskönyv epilógusában*, sőt lehet, tette hozzá ugyanitt, hogy ezt az istent nem is mindig istennek nevezik. A másik, amit talán nem célszerű szem elől tévesztetni, az, hogy ez a „saját” isten nem egyformán létezik a költő számára élete különböző szakaszaiban. 1920 után erőteljesebben van jelen, amint erre Rónay György korábban rámutatott. Így talán a kérdéskör iránti babitsi affinitás vertikális értelmezését a majdani vizsgálódások esetében célszerű lesz kiegészíteni az egészre érvényes horizontális kutatásokkal is.

De az is lehet, hogy az így individuálissá váló filozófiának a részleteit boncolgatva a hangsúly az elemek egybeépítésének szuverén voltára tevődik át. Németh G. Béla *Az európai irodalom történetéről* szólva ezt a véleményt fogalmazza meg. A babitsi gondolatrendszerben megjelenő katolicizmusban nem ennek vagy annak az elfogadását, elutasítását, esetleg korrekcióját tekinti döntőnek, hanem azt, hogy benne minden rendű, rangú, nemzetű lélek egyaránt otthont találhat megváltásra, megvilágosodásra, megemelkedésre várva. A költő katolicizmusát Németh G. Béla éppen ezért az ókeresztény egyház elképzeléseihez érzi közel, s szívesebben a katolicitás szóval jelöli. A világképben – a pozitivistikus karakterű műveltség felfogásában és a vitalista filozófiák befolyása mellett – az így értelmezett katolicitásé a döntő szerep.

Németh G. Béla rendkívül gazdag tudománytörténeti argumentációval ennek a három elemnek a jelenlétét bizonyítja Babits irodalomfelfogásában. Az egyetemesség-igényből származtatja a kultúra örökös folytonosságának és megújulásának az interpretációját, az Ószövetség értelmezését, és a transzcendencia óhaját, a liberalizmus iránti vonzódásával és a vitalista filozófiák befolyásával hozza kapcsolatba műfaj-elméletét, műnem-választását, s ebből a szempontból minősíti a Proust-rajongást csakúgy, mint bizonyos tanulmányok kevésbé sikerült voltát.

A „*Mint különös hírmondó*” nyitó darabja, Rába György munkája, a *Babits prózából Babits vers* című tanulmány, ökonomikus szerkesztéssel intonálja az egész könyvet. Egyrészt jelzi azt a poétikai-filozófiai megközelítésmódot, mely a Babits-kutatás mai vezető szolamát jelenti, s amely olyan termékenyítő fogalmakat munkált ki a mű megközelítéséhez mint a „képszalag”, „tudatfolyam”, „erkölcsi emlékezet”, „önkéntelen emlékezet”, másrészt fölillantja azt a rendkívüli differenciáltságot, mely ezt az életművet minősíti. Rába György ez utóbbi tényt most egyetlen mozzanat: a vers-teremtés egyik lehetséges útjának föltárásával dokumentálja.

Az utóbbi időben megjelent tanulmányok sora utalt arra a probléma-közösségre, mely Babits verseit, prózáját, értekezéseit és leveleit is egybekapcsolja. Lehetett idézni például egy Juhász Gyulához szóló 1908-as levelet és az *Itália* szövegét, ki lehetett mutatni, volt róla szó, egy önéletrajz és a *Messze, messze* érintkező pontjait; kapcsolatot lehet találni egy Szilasi Vilmosnak küldött levél egy passzusa és *A vén kötéláncos* között, az utolsó évek tanulmányaiban megjelent értékmozzanatok és a pályát bezáró versek értékszempéleti vonatkozásában is. Az egymás szomszédságában keletkezett írások esetében a megszakítatlan gondolkozás tényéről esett eddig szó. A *Babits prózából Babist vers* a *Restség dicséreti*, *Az Isten és az ördög* és a *Vers csirkeház mellől* című költeményekkel kapcsolatban azt dokumentálja, a gondolkodás folyamatossága és intenzitása hogyan eredményezett egy „értekező jellegű verstípus”-t, olyant, „melynek korabeli rokonát leginkább Auden egyidejű lírájában kell keresnünk”.

*

Az 1983. évben megjelent kiadványok emígy ünnepelték Babits Mihály születésének 100. évfordulóját. Nemcsak gyarapították az empirikus ismereteket, nemcsak azt jelezték, hogyan él tovább ez a költészet, nemcsak a megközelítési módok korszerűsödését mutatták, de dokumentálták a ma-

gyar irodalomtudomány aktuális állapotát, problémaérzékenységét, sokféleségét, érzékeltették a vitapontokat. Többek között ez utóbbiakat demonstrálja a Pók Lajos szerkesztésében megjelent reprezentatív könyv, a *Babits Mihály száz esztendeje* is. Ez a kötet azonban már egy másik írás tárgyát kell hogy képezze.

SIPOS LAJOS

VITA

UTÓIRAT EGY INTERJÚ SZÖVEGÉHEZ

Igen tisztelt Szerkesztőség,

amikor az Irodalomtörténet 1984/2. számában nyugodtan és alaposan elolvastam Radnóti Miklósról szóló visszaemlékezésemet, elkésérített, hogy abból, amit elmondtam, mennyire hiányzik Radnóti valódi lénye és helyzetének megvilágítása. Több, mint félévszázados emlékeimből hevenyészve előbányászott töredékekből, amelyek még torzultak is a mélyből felmerülés közben, nem áll eléggé össze az egyik legjellemzőbb tulajdonsága: az abszolút tisztaság és őszinteség, amely emberi kapcsolatait, magatartását és életvitelét jellemezte. Távol volt tőle minden hamisság, megalkuvás. Bizonyára ezért volt számára lehetetlen, hogy hamis papírokkal éljen. Nem lehetett róla elképzelni, hogy másnak mondja magát, mint aki. Egyedül csak valamilyen lakásba, biztos helyre való elrejtése, amit reális mentési lehetőségnek gondolt, amit az utolsó percig várt és elfogadott volna, de, sajnos, ilyen segítségnyújtást sehonnan sem kapott. Minden egyéb külső mozgás hamis papírokkal közvetlen életveszélyt jelenthetett számára. Nem isteni akaratba belenyugvásáról, önfeladásról volt szó nála, csak annak rezignált tudomásulvételéről, hogy a „növelő közösségre” nem számíthat. Orttutay leszerelési akciója még az 1942/43-as munkaszolgálat idején történt.

Abban az egyre sötétedő korban, melyben ifjúságunkat éltük, Radnóti vidámságán, életörömén — mint Mozart zenéjében —, át-és áthatolt a szorongás, melyet az emberiség, hazája és saját sorsáért érzett. Az egész emberiség, az európai kultúra sorsa aggasztotta és ezen belül a magyar munkásság

és parasztság kiszolgáltatottsága és nyomora. Vágya ennek megváltoztatására határozta meg politikai magatartását, amely nem polgári demokrata volt – ahogy szerencsétlenül megfogalmaztam –, hanem kommunista állásfoglalás. A népfrontpolitikát tartotta célravezetőnek, még mielőtt az a nagypolitikában megvalósult volna.

A textiles szakma nemcsak teljesen idegen maradt számára a Reichenbergben töltött tanév után is, de költői munkáját is veszélyeztette, ezért, mint annyi más költő, író, a tanárságot választotta.

Meg kell még említenem néhány pontatlanságot: Babits nem a rímek hiányát kifogásolta nála, hanem avantgarde verseinek őszinteségében kételkedett. Erről vitáztam Babitscsal, amit ő rossz néven is vett.

Radnóti gyakran és szívesen beszélgetett anyámmal, aki francia nyelvtanár volt, de soha nem tanult nála. Radnóti maga mondogatta, hogy talán túlerős az anyanyelvi kötöttsége, ezért nem tanulhatna meg igazán jól bármely idegen nyelvet.

Bibó István nem volt tagja a Szegedi Fiatalok Kollégiumának, csak baráti kapcsolatban volt velük.

Radnótit sajtópere nagyon is aggasztotta, mert az egyetemről való kizárását jelenthette.

Szükségesnek tartottam, hogy helyesbítéseimmal hozzájáruljak a Radnóti-kép tisztázásához.

KUN MIKLÓS

BABITSNAK RÉVÉSZ GÉZÁHOZ ÍROTT LEVELÉRŐL

A levél közlője (Gábor Éva, It, 1984. 746) úgy vélte, hogy Babits e levelét Révésznek *A tehetség korai felismerése* címmel 1918-ban megjelent tanulmányára válaszul írta (747. 3.

jegyz.). Ám a levél maga – különösen első mondataival – azt teszi valószínűvé, hogy Babits – Révésznek fönn nem maradt kérésére – vagy idézett tanulmányához, vagy valamely más munkájához állított össze a tehetség irodalmi megnyilatkozásának koraiságáról adatokat. Ha ő szólt volna hozzá Révész tanulmányához, erre a megszólítás utáni első mondataiban utalt volna. Ő viszont így kezdte levelét: „Egy csomó adatot kijegyeztem. Sajnos, többet nem tudtam (részint időhiányból, részint mert az adatok nem voltak kezemnél). Ma pedig el kell utaznom; és mivel nem akarom, hogy elkésve érkezzenek az adatok, sietek előbb elküldeni őket” (748). Ha ő reflektált volna Révész írására, nem kellett volna sietnie, visszaérkezése után is ráért volna megírni adatait. De nyilvánvaló, hogy Révész – előadásához vagy írása befejezéséhez – időre kérhette az adalékokat, ezért küldte Babits hiányosan is őket sietve.

Maga Babits is egy példa az adatai között. Azt írta Révésznek: „Én magam első kötetemet, melyet a hozzáértő kritika époly kedvezően fogadott, mint a többit, s magam is nagyra tartok mint legnagyobb részben teljesen érett művet, majdnem teljesen 22 éves koromban írtam (bár jóval később jelent meg).”

Ehhez Gábor Éva jegyzetben azt fűzi hozzá: „*A hatholdas rózsakert* c. regényről van szó” (6. jegyz.). Nem fejt ki, mire alapozza ezt a föltevését. Valójában Babits nem erre az 1936-ban megjelent s csak nyilván kevéssel előbb írott regényére (helyesen: *Hatholdas rózsakert*) utalt itt Babits, hanem – ahogy írta is – első verseskötetére, amely *Levelek Iris koszorújából* címmel 1909-ben jelent meg. Ennek második (1914) és harmadik (1923) kiadásához írott előszavában Babits ezt meg is erősíti:

„E versek legnagyobb részét Baján írtam, 1905/6 telén, huszonnégy esztendőskoromban. Három évig kiadatlan heverték, míg egy véletlen őket napvilágra hozta. Kétségkívül kevésbé fölényesek későbbi költeményeimnél: a fiatalság minden túlzása és naivsága meglátszik rajtuk. Abban az időben

így is hatást tettek, és első kiadásuk régen elfogyott. De bár a közönség mind sűrűbben adta jelét, hogy egy második kiadást kíván, ennek sürgetésére nem minden habozás nélkül határoztam el magamat. Kissé szégyenlem, ebben a kinőtt ruhában megjelenni az emberek előtt. De íme: ha kinőtt is, tiszta ruha, és sehol se foszladozó. És régi napok illata szívdótt szövetébe . . .”

Azért is közöltem a rövid kis előszót teljes terjedelmében, mert nem kapott helyet Babits különféle gyűjteményes kötetekben, holott érdekes vallomás. S azért is, mert így tudjuk, mire vonatkozott Babitsné Török Sophie-nak utalása az 1945-ben a Franklin Társulat kiadásában megjelent *Babits Mihály összes művei* 1. kötetének utószavában: „Babits Mihály hagyatékának minden sora ma már irodalomtörténeti dokumentum, fejlődésének útját, emelkedésének különös vonalát rajzolja minden töredék is. Ha ő a halálnak mai távlatában láthatná magát, talán megbocsátana nekem, hogy ígéretemet megszegve nyilvánosság elé bocsátom őt *kinőtt ruhában*, mert minden írását az Egész egybeilleszkedő darabjának látom, s a gyönyörű toronyegyetlen kövecskéjét sem minősíthetem sem értéktelennek, sem méltatlannak” (1135).

A dőlt szedésű kiemelés Török Sophie-tól való.

PÉTER LÁSZLÓ

BONYOLULT VERSTANT VAGY TUDOMÁNYOST?

Kecskés András *A magyar vers hangzásszerkezete* című, új könyvéről nem szükséges szabályos recenziót írni az Irodalomtörténet olvasói számára; e könyv koncepciója – s szövegének nem kis része – ugyanis azonos Kecskés három évvel korábban megjelent munkájának koncepciójával és szövegével, amelyről e folyóirat annak idején közölt már recen-

ziójellegű ismertetést.¹ Az új könyv a régihez képest főként két ponton bővült. Az egyik a *Vershangtani ritmuselvek a világgöltészetben* című fejezet, amelynek gondolatmenete Kecskés egy korábbi publikációjából már szintén ismert,² s amelyre itt azért nem térnék ki, mert az ezt követő vita³ ténybeli, elméleti és terminológiai vonatkozású hiányosságait – de megközelítési módjának, szempontjainak előnyeit is – egyaránt világossá tehetette. A másik *A magyar vershangzás mennyiségi leírásának néhány lehetséges módszere* című, nagy terjedelmű ismertetés, amelyről általánosságban aligha lehetne mást mondani, mint azt, hogy – a legszűkebben szakmai módszertan számára – rendkívül érdekes, termékeny belső viták kiindulópontja lehet (s kellene hogy legyen). A kívülállókat azonban az ilyen módszertani részletkérdések aligha érdekelhetik; számukra a módszerek akkor válnak érdekesekké, amikor új, a korábbiaknál jobb eredményeket érünk el velük.

A könyv megjelenésének alkalmát tehát arra használnám fel, hogy Kecskésnek a magyar ütemhangsúlyos verselésről kialakított elgondolását immáron nem recenziószerűen, hanem érdemben, valamennyi lényeges tételét fontolóra véve elemezzem. Ezt az elgondolást a szerző két önálló kötete mellett két társszerzős ismeretterjesztő munkája⁴ is képviseli szellemi életünkben, mi sem idősebb hát, mint az, hogy jelentőségének megfelelő figyelemben, érveire érvekkel válaszoló bírálatban részesüljön.

¹ Vö. Ferencz Győző: *Kecskés András: a vers hangzásvilága*, It, 1983/1. 213–220.

² Kecskés András: *Ritmuselvek és versrendszerek*. Kritika, 1980/11.

³ Ld. Vekerdi József, Szepes Erika, Szilágyi Péter cikkeit és Kecskés András válaszát, Kritika, 1981/2–3.

⁴ Vö. Kecskés András–Szilágyi Péter–Szuromi Lajos: *Kis magyar verstan*. Bp. 1984; M. Boda Edit–Kecskés András: *Tengertánc*. Bp. 1984.

1.

A magyar ütemhangsúlyos verselést Kecskés a „szólamyomatékos ritmuselv” formateremtő hatására vezeti vissza, követve Vargyas Lajos szólamtagolás-elméletét (vö. 71 – 72.). Mint írja:

„Saját — nyelvészetileg korántsem kielégítő — pillanatnyi értelmezésem szerint a *szólám* az élőbeszédnek az a folyamatos szakasza, mely

1. a névelőktől eltekintve legfeljebb 2–3, értelmileg szorosan összetartozó szóból áll;

2. határai szóhatárok, tehát legalább egy teljes szó alkotja;

3. egy és csak egy kiemelkedő hanghordozásbeli főnyomatéka van, mégpedig első önálló jelentésű szavának első szótagján;

4. utána a beszédben újabb főnyomaték vagy nyelvileg kötött helyzetű beszédszünet következik;

5. esetenként még egy, a főnyomatéknál gyengébb, nem feltétlenül szóhatáron levő beszédritmikai nyomaték tagolja;

6. hangzásideje bizonyos mértékben igazodik közvetlen szövegkörnyezetének időtartam-viszonyaihoz. (. . .)

A szólamok szerinti tagolódás hangzásbeli vetülete a *hanghordozásnyomatékok* eloszlása. Ez a jelenség határozta meg már ugor kori ősköltészetünk sorképző ritmusát is, és végigvonul verstörténetünk szövegekkel igazolható évszázadain egészen napjainkig.” (76.)

A szólamok és az ütemek viszonyát is Vargyas koncepciójához igazodva képzelem el. Vargyas szerint a szólamok vagy egybeesnek a versütemekkel, vagy két ütemre tagolódnak, az utóbbi esetben az ütemhatár nemcsak értelmileg szorosan összetartozó szavakat választhat el, hanem szavakat is kettévághat. A megkötöttség itt csupán annyi, hogy a metszethatár nélküli ütemek csak fogyó sorrendben követhetik egymást (azaz a kisebbnek kell követnie a nagyobbat), s hogy az ütemek (sorvégi vagy erős metszet előtti, kivételes, egy szótagos ütemekből eltekintve) minimálisan két, maximálisan négy szótagból állhatnak. Kecskés itt mindössze annyi újítással él, hogy az egész szólamot kitöltő ütemet „szabad ütem”-nek, a két ütemre bomló szólamot „ütem-

pár”-nak nevezi el, leírása (vö. 88–96. és 116–118.) egyébként mindenben megegyezik Vargyaséval.

Az első ellenvetés, amely már ezen a ponton is kézenfekvő: miként lehet egy verstani elméletet olyan nyelvészeti fogalomra építeni, amely – mint Kecskés maga is jelzi – éppen „nyelvészeti korántsem kielégítő”? Vargyas szólam-elmélete 33 esztendeje ismeretes, és a művének megjelenését követő vitában nyomban nyilvánvalóvá vált – ő maga szögezte le⁵ –, hogy e szó nyelvészeti jelentését nem tisztázta. Több mint három évtized sem volt elegendő ahhoz, hogy e – valójában az elmélet publikációja előtt elvégzendő – feladatot el lehessen végezni? S meddig lehet még a hitelesség látszatában tartani egy olyan teóriát, amelynek éppen az alapfogalma „korántsem kielégítő”?

A másik, hasonlóan kézenfekvő ellenvetés: a (feltételezett) beszédbeli szólamtagolódás és a versbeli ütemtagolódás egymástól idegen elveket tákol egybe. A szólam, mint fent olvashatjuk, „értelmileg szorosan összetartozó” szavakból áll, s „határai szóhatárok”. Az ütemtagolódás viszont nemcsak elszakíthatja egymástól az értelmileg összetartozó szavakat, hanem – tekintve, hogy az ütemhatároknak nem kell szóhatároknak lenniük – teljesen értelmetlen szövegdarabkákra vagdoshatja a versszöveget; Kecskés egyik példájával (vö. 97.):

Arany el- | ménék
gyöngy a gondo- | latja.

Egy ilyen ütemtagolódás nyilvánvalóan nem épülhet semmiféle „szólamnyomatékos ritmuselvre”, azaz az értelmileg összetartozó szavak csoportjainak ritmusára, hiszen értelmetlen szótagtöredékekből áll.

A harmadik ellenvetés az „ugor kori ősköltészetünk”-re való hivatkozását illetheti. Kecskés egyebütt is sűrűn hozza fel bizonyítékként, hogy már „finnugor őseink” is így vagy

⁵ Vö. Vargyas Lajos: *A magyar vers ritmusa* c. könyvének megvitatása. Az MTA II. Osztályának közleményei, 1952. 256.

úgy verseltek (14.), a költészet „minden valószínűség szerint” emígy kezdődött (37.), „ősköltészeti példáinkból arra következtethetünk” (43.), a szólamtagolódás „ősi, az élőbeszéd nyomatékszerkezetéből adódó módja” ez vagy az (94.) stb. Pedig már Horváth János világosan megmagyarázta:

„Ősi» ritmusrendszerünket soha nem ismerhetjük meg, lévén az ősi mindenkor történetelőtti, tehát emléktelen, megvizsgálhatatlan (. . .) Története volt annak az ősinek is, csakhogy dokumentumai elenyésztek. Aki az ősinek a felderítését tűzi ki céljául, az lehetetlenre vállalkozik. (. . .) Versszövegek nélkül nincs verstörténet.”⁶

Ősköltészeti szövegeink azóta sem bukkantak fel, s ilyen módon az ilyen utalások nem egyebek délibábos fikcióknál: ez az elmélet tehát nemcsak fogalmilag-logikailag, hanem történetileg is megalapozatlan.

2.

Vargyas elgondolását Kecskés két ponton módosítja. Az egyik ezek közül a hangsúly szerepének felfogása. Vargyas szerint e versrendszerünkben a hangsúly semmiféle ritmusalkotó szerepet nem játszik, mert a magyarban – szerinte – szóhangsúly egyáltalán nem létezik, csak szólamhangsúly van, de a versben ez is csak másodlagos kísérőjelenség, hiszen a szólamok élén hangsúlytalan viszonyszók is állhatnak.

Ezzel szemben Kecskés „nyelvünk metrikai szempontból jelentős fonológiai tényezői” sorában éppenséggel első helyre teszi a szólamok „hanghordozásbeli (intonációs) nyomatéká”-t, amely szerinte nemcsak „az első tartalmas szó első szótagján”, hanem „a hosszabb szólamok belső, beszédritmikai osztáspontján” is ott lüktet (70.). Lehetne itt vitatni már azt is, miért mellőzi Kecskés Fónagy hangsúly-kutatásainak eredményeit (bár művét a jegyzetekben szerepelteti), s miként fest az ő „nyomaték”-fogalma, továbbá van-e bár-

⁶ Horváth János: *A középkori magyar vers ritmusa*. Berlin, 1928. 30.

miféle nyomaték azokon a beszédritmikai osztáspontokon. Mindezt mellőzhetjük azonban, mivel Kecskés is úgy találja, hogy a szólamnyomaték a szólamnak „esetenként csak a második vagy harmadik szótagját” emeli ki (41.). S tekintve, hogy a viszonylagos sorozatosságot biztosító százalékos korlátozással nem él, így felfogása voltaképpen csak látszólag tér el Vargyasétól, hiszen ha a „szólamnyomaték” szabadon ingadozhat az első, második és harmadik szótag között, lüktetése nem lesz szabályos, tehát ritmikus sem, s így Vargyasnak lenne igaza, aki a hangsúlyt kiiktatja a ritmustényezők sorából.

3.

Ahol nemcsak látszólagos, hanem valóban lényeges különbség mutatkozik Vargyas és Kecskés koncepciója között, az az ütemegyenlőség kérdése. Vargyas ütemtanának kulcsfogalma ez: ő úgy képzei ugyanis, hogy jóllehet a versben minden megkötöttség nélkül váltakozhatnak a különböző, 2–4 szótag között ingadozó terjedelmű ütemek, a nyelvi kiegyenlítődés ezeket aprózással-nyújtással egyformává stilizálja, s így adódik a ritmikus rendezettséghez szükséges sorozatosság-élmény.

Kecskés – finom megfogalmazásokkal bár, de – cáfolja ezt az elgondolást:

„A szólamnyomatékos ütemek és ütempárok rendjének van egy időtartambeli vonatkozása is, ti. a ritmusos szövegekben egymást követő időszakok *tartam* szempontjából bizonyos kölcsönhatást, egymáshoz igazodást tanúsítanak. Nincs szó ugyan tökéletes *kiegyenlítődés*ről (ez legfeljebb ritka kivételként fordul elő), de tény, hogy például az ütempárok négynél kevesebb szótagú második tagja kiszélesedik, részben lassabb beszédtempóval, részben kiegészítő szünetekkel közelíti meg az előző tag időtartamát.” (89.)

Ha viszont nincsen szó kiegyenlítődésről, akkor periodikus ismétlődésről, ritmusról sem lehet szó. S ebből két kér-

dés adódik. Az egyik: miként lesz ritmikus egy olyan szöveg, amelyben szabadon, összevissza keveredhetnek 2–4 szótag között ingadozó terjedelmű egységek, melyeket még a tempó se stilizál egyformává, csak egymáshoz közelítővé? A másik: Vargyasnál logikus az ütemek terjedelmének 4 szótagban való maximálása, hiszen ennél hosszabb egységeket a beszédtempó már nyilvánvalóan nem tudna a 2 szótagos ütemek ejtési tartamával egyenlővé stilizálni. De miért követi őt Kecskés itt is, ha egyszer az ütemegyenlőség koncepcióját elveti?

4.

Az ok egy rendkívül egyéni érzékelési teória, amelyet Kecskés a Nobel-díjas Békésy György bizonyos kutatási eredményeire szeretne építeni:

„Tudatunk — írja Kecskés — még az egyébként folytonos, változatlan hanghatást (például egyenletes füttyhangot) is kb. 0,8 másodperces lüktető szakaszokban észleli. Ez mintegy 75 rezdülést jelent percnként, vagyis a normális szív működés ütemének felel meg. (. . .) A folyamatos beszédben — mint a műszeres mérések is igazolják — kb. 3–5 szótagot birunk kimondani 0,8 másodperc alatt: éppen annyit, amennyit a nyomatékrend által létrehozott hangszakaszokban is megfigyeltünk. Nagyon valószínűnek látszik, hogy a különböző nyelvek hangzásszerkezetében és a különböző népek költészeti ritmusában is makacsul fel-feltűnő 2–5 szótagos egységek (hangszakaszok, ütemek, dipódiák, kólonok, verslábak) — a szótaglüktetéshez hasonlóan — élettani eredetűek, és összefüggenek tudatunk működésének alapvetően a szívdobogás üteméhez igazodó szakaszos jellegével.” (43.)

Innen adódnék hát az a véleménye, hogy — amint ezt egy másik munkájában szókimondóbban is megfogalmazza — „öt szótagnál hosszabb, tagolatlan ütemeket — természetes idegéletteni okból — egyáltalán nem is hallhatunk”,⁷ s hogy 4 szótagos egységek után „idegéletteni ere-

⁷ „Az idő és hírnév”. *Zrínyi három epigrammájának ritmikája*. Szerk. Kecskés András. Bp. 1984. 57.

detű ritmikai melléknyomatékok” lüktetnek beszédünkben-versünkben (81.).

Szerintem ezt a koncepciót Békésy Nobel-díjának tekintélyével több ok miatt sem lehet megalapozni. Egyrészt ugyanis világos, hogy amennyiben Békésy tétele – miszerint a folytonos hanghatásokat 0,8 másodperces lüktető szakaszokban észleljük – bármiféle összefüggésbe hozható lenne a verssel, akkor semmiféle különleges eljárásokra nem lenne szükség ahhoz, hogy egy szöveget verssé formáljunk, hiszen minden folyamatos beszéd 0,8 másodperces egységekkel lüktetve önmagától is versként hatna. A beszéd azonban nem folytonos, változatlan hanghatás, és így a két dolognak egymáshoz semmi köze. Másrészt Kecskés is tudja – sőt, másutt idézi is –, hogy „Békésy azt is kimutatta, hogy a hangérzékelés tudatszakasza *nem állandó* érték: a kiemelésekkel határozottan és egyenletesen tagolt, 2–8 rezdületű sorozatok tudatosulásának időkerete akár a kétszeres értékig, 160 másodpercig is kiterjedhet”, de ezt a tényt nem az ütemképzéssel, hanem a sorképzéssel hozza összefüggésbe.⁸ Kecskés itt figyelmen kívül hagyja azt, hogy szerinte – egyébként nagyon vitatható módon – a szótagok verstani szempontból is figyelembe veendő erős és gyenge ízből állván eleve egyfajta egyenletes lüktetést biztosítanak minden szövegnek,⁹ s így saját logikája szerint nemcsak a verssorok, hanem az ütemek is lehetnének 16 szótagos egységek.

Békésy kutatási eredményeinek itteni hasznosíthatósága egyébként akkor is kétséges lenne számomra, ha nem egészen más jelenségeket vizsgált volna, hiszen a kifejlett versforma, mint ez közhelyszerűen ismeretes, mindig „a szemnek és

⁸ Kecskés András: *Ritmuselemzés mingográfal*. MTA I. Osztályának Közleményei, 1978. 232.

⁹ Vö. Kecskés András: *Verselméletünk néhány vitás kérdése*. ItK., 1972/4. 522–523.; – Kecskés András: *A vers hangzásvilága*, Bp. 1981. 16.

nem a fülnek szóló szöveg diadalát jelzi”,¹⁰ nem mondott, hanem olvasott szöveg. Az olvasáspszichológia pedig egészen más adatokkal szolgál: bár „gyakorlott olvasóknál a figyelem átlagban csak 0,2 mp-ig időzik a mondat egy részleténél”¹¹ de ennyi idő alatt értelmes szavakból álló szöveg esetén 4–6 szót tudunk figyelmünkkel megragadni, ami folyamatos magyar szövegekben átlagosan 6–9 szótagot jelent; 7 szótagnyi egységeket még értelmetlen szöveg esetén is olyanmire meg tudunk figyelni, hogy egyetlen olvasás után vissza tudjuk mondani.¹² Még tágabb kereteket kapunk, ha a ritmusérzékelésben oly kitüntetett jelentőségű időérzékelést vizsgáljuk meg: a ritmikus jelenségek időszerkezetében jelenként érzékelt szakaszok – az ún. „pszichikai jelen”-ek – a kísérletek szerint kb. 6 és 12 másodperc közötti értéket mutatnak,¹³ ez az idő, akár hallott, akár olvasott szövegről van szó, messze meghaladja az eddig említett szótagszámok befogadásához szükséges időmennyiségeket.

Mi sem áll azonban távolabb tőlem, mint az, hogy a fenti tényekből valamiféle másik versérzékelési elméletet tákoljak össze. Egy ilyen koncepciót nem lehet innen-onnan felszípegetett ismeretmorzsák alapján kidolgozni; ehhez külön szakképzettség kellene. A vers ritmusát a zenei hallás – néghozzá az olvasás esetén a belső hallás – sajátos útján fogjuk fel, a zenei hallásról pedig tudnivaló, hogy „túlnő nemcsak az érzékelés, hanem az észlelés határain is. A zenei képek felfogására és elképzelésére irányuló képességként értelmezett zenei hallás a legszorosabban összefügg az emlékezet és a képzelet képeivel”.¹⁴ Így pedig abba a kérdésbe, hogy hány szótagig vagyunk képesek ütemként felfogni egy

¹⁰ Klaniczay Tibor: *Reneszánsz és barokk*. Bp. 1961. 285. Vö. még uo. 202–203. és 286.

¹¹ Kardos Lajos: *Általános pszichológia*. Bp. 1965². 118.

¹² Vö. uo. 130.

¹³ Vö. uo. 93.

¹⁴ Sz. L. Rubinstein: *Az általános pszichológia alapjai*. I. Bp. 1964. 357.

szövegegységet, a közönséges hallás- vagy olvasápszichológiai meghatározottságokon túlmenően belejátszik az a mozzanat is, hogy minél többször ismétlődik egy azonos szótag-számú egység, emlékezetünk annál könnyebben rögzíti ezt még akkor is, ha az ismétlődésnek nem vagyunk tudatában;¹⁵ másrészt pedig az is, hogy ha már tudatosítottunk magunkban egy ritmust, fantáziánk mintegy az olvasott – hallott szöveg előtt járva felidéz bennünk egy elvárást a soronlevő szövegrészek ritmusára vonatkozóan.

Mindez világossá teheti, hogy Kecskés tétele, miszerint öt szótagnál nagyobb ütemeket „egyáltalán nem is hallhatunk”, nemcsak hogy nem igazolható „természetes idegélet-tani” alapon, hanem valószínűnek sem mondható.

5.

Az ütemek szótagszámának illetően való maximálása pedig arra készíti Kecskést, hogy a szabályos – csak éppen 4 szótagnál hosszabb ütemezéssel szabályos – ritmusú verseket aritmikus szövegdarabkák kaotikus alakzataivá magyarázza, másfelől pedig arra is, hogy – s ha egyszer a versritmus kaotikusan rendezetlen is lehet, „logikusan” – szabadverseket versekként értelmezzen.

Igaz, szavakban a ritmust ő is „valamely szempontból egynemű valóságmozzanatok (...) sorozatosan ismétlődő rendezettségének” (31.) mondja, ezt a rendezettséget azonban a gyakorlati elemzésekben olyan tágan értelmezi, hogy az valójában a szabálytalansággal azonosul. Nagy László *Emlékezés régi viharra c.* költeményénél (101.) pl. így fest:

Vihar lök- döste, sodorta barmaimat	3 2 3 4
Visszaterelni őket orrukhoz vertem botot,	5 2 5 2
szegények bőgtek, szájuk tele volt sárral,	3 2 5 2
hátuk a féle- lemtől felpúpo- sodott.	5 2 3 2

¹⁵ Vö. D. O. Hebb: *A pszichológia alapkérdései*. Bp. 1978. 118.

Ilyen elvekkkel vers lehet minden próza. Figyeljük csak meg, miként értelmezi e példát: Kecskésnél épp úgy fest az ütemek rendje, ahogyan e mondatomba behúzógtattam:

Ilyen el- vekkel vers lehet minden próza	3 2 3 4
Figyeljük csak meg, miként értelmezi e példát:	5 2 5 2
Kecskésnél épp úgy fest az ütemek rendje,	3 2 5 2
ahogy e monda- tomba behúzo- gattam	5 2 3 2

A prózák verssé magyarázása azonban a kisebbik baj; a nagyobbik az, hogy az így értelmezett versek magyarázataiban a valódi versek is prózának mutatkoznak. Petőfi Sándor *Járnak-kelnek sokan zöld erdőben...* című költeményét Kecskés óriási apparátussal vizsgálta, minden egyes soráról 190 rubrikát tartalmazó „nyomatékozhatósági táblázatot” készített, plusz összesítő táblázatot és ezek eredményeit grafikonokon is szemléltette. Ezt követően 8 különböző személy szövegmondása alapján mingográf-felvételeket készített e versről, s ezek adatait statisztikailag összesítette. E hatalmas, a beavatottak körén kívüliek számára teljesen áttekinthetetlen és érthetetlen számoszlop-erdőből azután az ő számára az a következtetés adódott, hogy az adatok egy olyan metrum „lehetséges megvalósulását sejtetik” (178.), amely tökéletesen megfelel saját „szólamtagolási” prekonceptiójának. Eszerint a *Járnak-kelnek sokan zöld erdőben...* sorai egy olyan metrumhoz igazodnának, amelyben szabadon-véletlenszerűen keveredhetnek a 4 | 4 | 2, 4 | 2 | 4 és 4 | 3 | 3 tagolódású ütemkapcsolatok.

A szöveg maga – ezt mindenféle „nyomatékozhatósági táblázatok” és mingográf-felvételek nélkül egy diák az ujjain is kiszámolhatja – következetesen csak a 4 || 6 tagolásnak enged:

Járnak-kelnek sokan zöld erdőben;	4 6
Vagyon a nap éppen lemenőben.	4 6
Rózsákat fest utósó sugára	4 6
Dombtetőre, lombok sudarára	4 6

és így tovább, a metszet így sehol nem hibázik. A 6 szótagos egységek viszont se 4 || 2, 2 || 4, se 3 || 3 megosztásban nem tagolhatók úgy, hogy bár a minimális – 70%-os – metrikusság igényének megfeleljenek. Kecskés tehát – hiszen koncepciója ezt megengedi – szabadon váltakoztatja e három variációt, mint egyenértékű „mértékváltozatot”, s ahol a szöveg egyiknek sem enged, szóátvágásos ütemeket feltételez:

Semhogy rajta megörven dezzenek	4 3 3
Nap lementén van gyönyő rüségem	4 3 3

A hat szótagos félsorok tehát ilyen módon háromféle, különböző nagyságú ütem három változatban lehetséges kapcsolódását mutatnák: 4 || 2, 2 || 4 és 3 || 3, azaz:

A		B
B		A
C		C

Csakhogy – amint erre már régóta felhívtuk a figyelmet¹⁶ – az effajta „háromelemű háromvariációs ütempárok” egy olyan alakzatot képviselnek, melynek versjellege már nincsen. Megengedve, hogy a versben három eltérő nagyságú ütem háromféle változatban sorakozzon egymás után, ezzel egy olyan szabályt rögzítünk, melynek bármilyen prózai szöveg eleget tehet, különösen, ha egy helyen met-szethatár-átlépéssel lehet számolni. E kötelmeknek – talá-lomra kiemelt példával – megfelel a Magyar Hírlap 1984. április 25-i számának 7. oldalán olvasható, *Növekvő árbevétel* című MTI-tudósítás is:

Az Áfész-ek, szövetkezeti	4 5
vállalatok fejlődése az	4 5
elmúlt hóna pokban felgyorsult, mind	4 6
többen ismerik fel közülük,	5 4
hogy fokozott rugalmassággal,	4 5

¹⁶ Vö. Szepes Erika–Szerdahelyi István: *Verstan*. Bp. 1981. 387–389.

szervezeti korszerűsítéssel	4 6
fokozhatják eredményeiket — stb.	4 6

Mint látható, itt a 4, 5 és 6 szótagos egységek az alábbi három változatban kapcsolódnak:

4 5	A B
5 4	B A
4 6	A C

Elvontan tekintve metrikus formának is tetszhetne, s vannak is, akik feltételeznek effajta versformákat; gyakorlatilag viszont próza. Ugyanilyen — sőt, még szimmetrikusabb — alakzatba rendezhető a fenti tétel is:

Megengedve, hogy a versben	4 4
három eltérő	2 3
nagyságú ütem	3 2
háromféle változatban	4 4
sorakozzon egymás után,	4 4
ezzel egy olyan	3 2
szabályt rögzítünk,	2 3
melynek bármilyen	2 3
prózai szöveg	3 2
eleget tehet,	3 2
különösen, ha egy helyen	4 4
metszethatár- átlépéssel	4 4
lehet számolni	2 3

Ez az „ütemrend” pontosan úgy fest, ahogyan Kecskés András értelmezi a Petőfi-versben a középmetesz utáni „ütem-párokat”:

A B
B A
C C

S ha itt ellenem vethető — joggal —, hogy a Petőfi-vers félsorainak Kecskés által adott értelmezése hiába foglalható ugyanolyan algebrai képletbe, mint az én prózai szövegem „ütemrendje”, a Petőfi-versnél minden 2-2 ütem szótagszámának összege 6, míg az én szövegemnél ilyen szabály nem

mutatkozik, ez az ellenvetés éppen mellettem szól. Azt igazolja, hogy a Petőfi-vers sorai 4 || 6 szótagos ritmusegységekre épülnek, s ezek nem bonthatók kisebb ütemekre – a bontás olyan képlethez vezet, amilyen prózaszövegekben is fellelhető. S ebből logikusan következik a kérdés: mire jó, ha a verstan olyan képletekkel áll elő, amelyek nem megvilágítják, hanem a rendezetlenség látszatával elfedik a költemények ritmikai rendjét? Miféle ritmus az, amelynek szabályos ismétlődésrendje csak akkor válik érzékelhetővé, ha – két-két ütemet mindig összeadva – egy számolási műveletet is elvégzünk?

6.

A fenti kérdésekre eléggé nyilvánvaló a válasz – nézzünk inkább szembe Kecskés András kérdésével, amely így hangzik: „Szükséges-e a verstan, kell-e »tudományos« kutatás egy olyan jelenséghez, melynek meghatározásához elég, ha tud az ember szótagolni és húszig számolni?”¹⁷

E kérdés éle azok ellen irányul, akik úgy vélik, ha egy vers ütemezése olyan egyszerű, amilyen a fenti Petőfi-költeményé, akkor – az ütemrend leírásának szintjén – nincs más dolguk, mint megállapítani a 4 || 6 sorozatosságot, s fölösleges ezt elfedő „bonyolult” – aritmikus – tagolódási alakzatokat kielemezni a szövegből. S igenis vállalom kérdésére az igenlő választ, mert az a meggyőződésem, hogy a tudományos módszernek nem az az ismérve, hogy kellően bonyolult, hanem az, hogy megfelel a maga sajátos tárgyának. Akad a verstanban is éppen elég, a fentnél jóval bonyolultabb, ma még megoldatlan kérdés, nincs szükségünk arra, hogy tudományos tekintélyünk érdekében az egyszerű problémákat is bonyolulttá tudományoskodjunk.

Kecskés András a mai magyar verstani szakirodalom legtermékenyebb és leginvenciózusabb képviselőinek egyike;

¹⁷ „Az idő és hírnév”, i. m. 136.

szorgalma és tehetsége nagy hasznára lehetne e tudományágnak. Nem mindegy, milyen úton halad további munkásságában. A fenti bírálatot az a szándék vezérli, hogy mai elgondolásainak legalapvetőbb ellentmondásait nyíltan elébe tárva fogalmi apparátusának és érvrendszerének felülvizsgálatára készítse, s ezáltal hozzájáruljon ahhoz, hogy képességeit – közös hasznunkra – maximálisan kibontakoztassa. (Akadémiai Kiadó, 1984.)

SZERDAHELYI ISTVÁN

A HOMÁLYBÓL

„A FELE SEM TUDOMÁNY”*

ATTILA TEMETÉSÉRŐL JORDANES ÉS MÓRA FERENC
NYOMÁN

A hunok nagy királyának temetése évszázadok óta foglalkoztatja az emberek képzeletét. Máig az él a köztudatban, hogy Attila valahol a Tisza mélyén, hármaskoporsóban nyugszik. Mint a Tisza mentén élő diákok engem is érdekelt mindaz, amit Attiláról hallhattam. Maradandó élményként őrzöm első tanítónőm elbeszélését e témáról, halom, amint felolvassa Gárdonyi Géza verssorait a Tisza mélyén alvó, a halász furulyaszavát hallgató hun királyról. Későbbi irodalmi élményként csatlakozik ehhez *A láthatatlan ember* c. regény látványos leírása a temetésről, majd Jókai Mór mesés elbeszélése.¹ Kisdiákjaink a mai napig e novellából ismerik meg Attila temetését.) Ebben a főtáltos a következő rejtélyes utasítást adja: „Föld alá, víz alá, napsugárba, fekete éjszakába! Maga, aki eltemette se mondhatta meg, hogy hová tette.” Majd Csaba királyfi „hármaskoporsót” csináltatott. Egyiket tiszta aranyból, a másikat a legfinomabb ezüsből, a harmadikat pedig vashoz. Az aranykoporsó volt a napsugár, az ezüst a holdsugár, a vas a fekete éjszaka.” A királyt ezután bíborba, aranyba öltöztették, gyémántos gyűrűket húztak az ujjaira, derekára hímezett övet kötöttek. Aki életében egyszerűen öltözött, legalább a föld alá pompával menjen. Ezután befektették az aranykoporsóba s mellé helyezték fegyvereit. „Akkor az aranykoporsót az ezüstbe tették s végre ezt a vaskoporsóba.” Ezután jajgatás következett, majd a kőoltáron tüzet raktak, hófehér paripát áldoztak, kürtök szóltak, dobok zengtek. „Éjszaka pedig, midőn a kürtszó elhangzott, Attila kisebbik fia, Csaba vezér, tizenötezer kipróbált vitézzel egészen csendben elvitte a király holttestét a Tiszához.” Ezután rabszolgák vitték tovább a koporsót oda, ahol a Tisza kétfelé ágazik. Az egyik ágat úgy rekesztették el, hogy a víz mind a másik ágba folyt. Ekkor a folyó fenekén sírt ás-

* Móra F. egyik novelláskötetének címe.

¹ *Attila temetése*. In: *Régen volt, hogy is volt*. Történelmi olvasókönyv az ált. iskolák 5. osztálya számára. Szerk. Filla István, Bp. 1982², 214.

tak, abba helyezték a *koporsót*. A sírt betemették, a vizet pedig újra visszaeresztették előbbi folyásába. Így került a király teteme „föld alá, víz alá”. A rabszolgákat visszatértük után lenyilaszták, hogy soha senki ne tudhassa meg, hová temették el a királyt. Irodalmi emlékeim itt megszakadnak, ill. halványan ködlik Móra Ferenc novellája², melyben humorosan, de egyáltalán nem tudománytalanul cáfolja azt, hogy a hun királyt a fenti módon temették volna el.

Diákként talán egyikünknek sem jut eszébe, hogy a szép mondát a valóság mögé helyezze. Így történt, hogy évtizedekig élt bennem is a temetésről szóló monda, sőt vártuk is, hogy egyszer csak-csak előkerül a hármaskoporsó a Tisza mélyéről, és megcsodálhatjuk majd, amit a temetést végző szolgák nem láthattak, nehogy kitudódjék a hely, ahová elrejtették éjszaka a király tetemét.

Évekkel ezelőtt latin nyelvű történeti forrásolvasási órámra került kezembe immáron nem magyarul, nem mesésen, hanem latinul a temetés egyetlen forrásértékű leírása Jordanes VI. századi történetíró *Getica*³ c. művének 49. fejezetében. Sokszor olvastam el ezután a szöveget, alaposan átgondolva a szavak jelentését, értelmét. Kerestem, de nem leltem meg, hogy hol írja Jordanes azt, amit évtizedeken keresztül hittem, s benne volt, ill. van a köztudatban is. Nincs itt Tiszába temetésről szó!

„Postquam talibus lamentis est defletus, stravam *super tumulum eius, quam appellant, ipsi ingenti commessatione concelebrant, et contraria invicem sibi copulantes luctum funereum* (v. l.: *lucto funereo*) mixto gaudio explicabant, noctuque secreto *cadaver terra reconditum* copercula primum auro, secundum argento, tertium ferri rigore communiunt, significantes tali argumento potentissimo regi omnia convenisse: ferrum, quod gentes domuit, aurum et argentum, quod ornamentum rei publicae utriusque acceperit. Addunt arma hostium caedibus adquisita, faleras vario gemmarum fulgore pretiosas et diversi generis insignia, quibus colitur aulicum decus. Et ut tantis divitiis humana curiositas arceretur, operi deputatos detestabili mercede trucidarunt, emersitque momentanea mors sepelientibus cum sepulto.” A már korántsem klasszikus latin szöveghozzávetőleges fordítása a következő: „Miután ilyen siralmas panaszokkal el-siratták, *sírhalma fölött* roppant vigassággal ún. *strava*-t (halotti tort) tartottak és egymással ellentétes dolgokat egybekötvé, örvendezéssel vegyes gyászünnepet ültek, majd éjszaka a titokban földbe rejtett holttestet előbb arannyal, másodsor ezüsttel, harmadszor rideg vassal

² Móra Ferenc: *Leszámolás Attilával*. In: *Utazás a földalatti Magyarországon*. Bp. 1982.

³ Jordanes: *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis*, Mon. Germ. Auct. Antiquiss. V./1. 1882.

borították, ily módon jelezvén, hogy a nagy hatalmú királynak minden jár: a vas, mivel népeket hódoltatott meg, az arany és az ezüst, mivel mindkét birodalom diszjelveit elnyerte. Hozzáteszik még az ellenségek levágása árán szerzett fegyvereket, mindenféle drágakövektől csillogó ékességeket és különféle dísztárgyakat, az udvari fényűzés kellékeit. És hogy ennyi kincstől az emberi kíváncsiság távol tartassék, a munkára kirendelteket kárhozatos fizetésképpenlegyilkolták, azaz egyszerre jelent meg a halál az eltemetőknek az eltemetettel együtt.”

E hely alaposabb ismeretében kezdtem utánanézni, ki hogy értelmezte ezt a helyet, mi okozhatta a félreértést vagy félrefordítást. Jó néhány hely elolvasása után jutott eszembe Móra Ferenc fentebb említett írása. A régi emlékek felelevenedtek, azzal a különbséggel, hogy most nem a tréfálkozást olvastam ki Móra régészeti ismeretekkel megalapozott írásából, hanem a tudós, gondolkodó ember töprengését egy olyan dologról, ami lehetetlenség: ez a folyóbatemetés.

Móra Ferenc halálának 50. évfordulóján erre az írásra emlékezve szeretnék némi igazságot szolgáltatni a tudós írónak, aki a józan ésszel ellenkező tudománytalan állításokat nem írt le, nem próbált magyarázni megmagyarázhatatlan dolgokat, kereste a forrásokat, próbálta értelmezni azokat. Tudta az eszével, amit hidrológus szakemberek most is megerősítenek, hogy egy olyan nagy és szeszélyes folyóba temetni, mint a Tisza, technikailag kivitelezhetetlen volt egyáltalán, de különösen néhány nap leforgása alatt. Móra Ferenc tehát megerősített abban, hogy a Jordanes-szöveg kapcsán támadt kételyeim — a temetésre vonatkozóan — helytállóak, érdemes magyarázatot keresnem, megkísérelhetem a továbblépést, kereshetem a *hármaskoporsó* rejtélyét is. Móra „leszámolt” Attilával. Miután „komoly történeti irodalomban” nem találta nyomát a vízbetemetésnek, leszögezi: „Attilát éppúgy halom alá temették, mint a többi hunt . . . Most már lehet keresni Attilát, akit mégiscsak több reménységgel lehet aranyszínű homokunk alatt keresni, mint folyóvizek örvényeiben.” Komoly történeti irodalomban nincs tehát adatunk a vízbetemetésre, az egyetlen történeti forrás nem szól erről, a köztudatban mégis valóságként él Attila temetése.

A legenda kitalálójának Ipolyi Arnoldot tartják számon, tőle vette a mesés adatot Jókai. Móra itt a kutatást ezzel zárja le: „A nagyszívű és nagy lángú tudós aligha tudta volna gazdáját adni ennek a hagyománynak, melynek fontosságát neki éreznie kellett. Így nem hagyománynak számít az, csak jóhiszemű feltevésnek. Ha Alarichot folyóba temette a maga gót népe, mért ne művelték volna azt a hunok Attilával, aki még különb Isten Ostora volt, mint korábbi pályatársa.”

Itt szeretném a gondolatmenetet folytatni. Miért temette a folyóba a hun királyt Ipolyi, hisz a latin szövegből nem olvashatta ki sem ezt, sem a hármas koporsóba való temetést? (Igaz, ő ezt az utóbbit nem is állítja, csak néhány későbbi írás hivatkozik az Ipolyinál szereplő hármas koporsóra.) Csengery Antal fel is róttá neki a források felületes ismeretét. Ipolyi mindenesetre hangoztatta a történeti hitelhez való ragaszkodás igényét: „A források, tavak, folyók mentében vannak temetkezési helyeik is (ti. az ősmagyaroknak), s talán magában a folyó medrében, mint Attiláról egy hagyomány van tudtomra, mely szerint hasonlóan, mint Alarich (Jornand. 29), ő is a folyónak leeresztése után, kincsei- és fegyvereivel annak medrébe temettetik, miután a hullámok ismét föléje eresztetnek.”⁴ Hozzávetőleges fordításban: „A medrétől elterelt Busento folyóban — mivel ez a folyó a hegy tövéből a város mellett halad, — tehát a folyó medrének közepén, miután összeterelték a foglyok seregét, helyet ásnak a temetkezésnek és ebbe a gödörbe eltemetik Alarichot, sok kincessel együtt, majd a vizeket medrükbe visszaengedvén, hogy soha senki a helyet fel ne ismerje, a munkásokat mind leöldösték . . .”

Amint látjuk, Ipolyi szinte szóról szóra Alarich temetését írja le Attila temetéséről szólva. Eljárására magyarázatot ki tudna adni? Tudománytalan pontatlanságát tudóstársai mindenesetre tetszetősnek találták, idézték, hivatkoztak rá anélkül, hogy az idézett helyeket tüzetesen ellenőrizték volna. Ezt tette a tudományos igényvel szerkesztett Révai Nagy Lexikona (1911-ben), bár a cikk írója elgondolkozott azon, hogy a vízbetemetés ellentétben van a hunok szokásos *halomsíros* temetkezésével, a jelzett forrásnak mégsem nézett utána. Ha ezt megtette volna, nem talált volna benne semmilyen folyót, csak *tumulust*. Sajnos az ötven évvel későbbi Új Magyar Lexikon „Attila” címszavának írója is hasonlóképpen járt el: „Minthogy Attila székhelye a Tisza vidékén volt, és egy száz évvel későbbi krónika (ti. a Jordanesé) azt írja, hogy egy *folyó medrébe* temették, sírját ott keresik.” Tehát több, mint fél évszázad elteltével, de Móra írásának megjelenése után is jó harminc évvel *legendát* idéznek „eredeti forrásból”. Sorolhatnánk — igényes és kevésbé igényes — munkákat, amelyek egyszerűen átmásolják a hagyományos adatokat.

Tehát a vízbetemetést, a hármas koporsót mind a mai napig történeti kútfőben (Jordanesnél) olvasható bizonyosságként tartják számon. Megismétlem, Móra Ferencet már a 20-as években foglalkoztatta a vízbetemetés lehetetlensége, de a csak szépiroónak számon tartott, tudósnek nem eléggé méltányolt íróra nemigen figyelt senki. Pedig ő kézbe vette az eredeti forrást, Jordanest, de a tudós régész

⁴ Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia*. I. Bp. 1929². 280. Mommsennél: *Getica* 30. caput.

sem tudott belőle mást és többet kihámozni, mint ami ott állt: *noctuae secreto cadaver est reconditum* („Éjjel a testet földbe rejtették.” Móra F. ford.). Kesernyésen írja: „Az egyetlen történeti forrás nem azt mondja, amit mondatnak vele, hanem éppen az ellenkezőjét. Attilát nem folyóba temették, hanem földbe, hun nemzeti szokás szerint.” Kitér arra, hogy feltevése szerint Alarich temetését „fogták rá a mi nagyurunkra is, *meg is írtam, amit gondolok, be is verték érte a fejemet*”. Tudjuk, ez Móra keserű szellemeskedése, a tény viszont önmagáért beszél: a *szakkeresés* sokáig nem került át Móra megállapítása, maradt szépirodalomnak.

Eckhardt Sándor Ipolyit és *Mythológiáját* a következőképpen aposztrofálta 1940-ben: „És mióta Ipolyi Magyar Mythológiájában arról *regél*, hogy Attilát egy *folyómederbe* temették (mint Jord. Alarichját), azóta a Tisza – Maros vidéki nép képzeletét izgatja Attila *hármaskoporsója*.”⁵ Ha megérte volna Móra, biztosan nem haragudott volna meg, ha Eckhardt igényes áttekintésében nemcsak negatív célzás formájában utal az ő gondolatmenetére és eredményére. Így csak tréfálkozhatott volna továbbra is az Alarichnál „még külön istenostora” temetésével. Bóna István késői igazságszolgáltatása sem egyértelműen kedvező: „A kép (ti. a legendás temetés képe) olyan erős, hogy az itt-ott többnyire nem közkézen forgó tudományos igényű munkákban elhangzó ellenérveket a legtöbb ember már hitetlenkedve fogadja.”⁶ Tény, hogy Jordanes szövegében félreérthetetlenül benne van: „*super eius tumulum* (sc. Attilae) stravam concelebrant (sc. Hunni)”. A 49. caputból világosan kiderül a *tumulus*-ba való temetés, tehát a kritikus helyen halomsíros temetkezésről van szó. Miért ragaszkodott Ipolyi a vízbetemetéshez, miért hamisította meg a forrást, milyen „nagyobb” cél vezethette?

Ipolyi részletesen ír arról, (MM. I. 22. l.), hogy őseink vizek, források mellé telepedtek le, oda is temetkeztek, életszükségletük és tiszteltük tárgya volt a víz. Különösen tisztelt forrás volt például a pannonhegyi *fons sacer*, ahol Árpádot eltemették. Megkockáztatjuk a feltevést: ha Árpádot víz közelébe temették, akkor – Ipolyi elképzelése szerint – az elődünknek hitt hun királyt sem illett ettől a tisztességtől elútni. A nagy királynak forráshamisítás árán is meg kellett adni a vég-tisztességet, nem is forrás mellé, hanem folyóbatemetéssel. Ezt a feltevésemet igazolni látszik az a körülmény, hogy Ipolyi *Mythológiájának* II. kötetében (127.) ugyanezt ismét említi: „Pogány korunkban *hallowaink vizek mellett, vagy egyenest vizek medrébe temették*, mint

⁵ *Attila és hunjai*. Szerk. Németh Gyula. Bp. 1940. 212.

⁶ Bóna István: *A szeged-nagyszéksői hun fejedelem*. In: *A magyar régészet regénye*. Szerk.: Szombathy Viktor. Bp. 1968. 111.

⁷ Uo. Bóna I. nem közöl adatot.

Attiláról a hagyomány szól, és Árpádról, hogy a *folyó* kútfejénél, Taksony *pogány módra a Dunánál* eltemették, s mint az okiratokban fel említett pogánysírok, *sepulchra paganorum* stb. vizek mellett jönek elő.”

Ezután áttérhetünk a legenda második részére, vagyis a holttestnek hármaskoporsóban való eltemetésére: „noctuque secreto cadaver terra reconditum cooperacula primum auro, secundum argento, tertium ferri rigore communiunt, significantes tali argumento, potentissimo regi omnia convenisse: ferrum, quod gentes edomuit, aurum et argentum, quod ornamentum rei publicae utriusque acceperit.”

Felületes olvasásra valóban úgy tűnik, mintha szerepelne a szövegben hármaskoporsó. A történeti valóságot a forrásban előforduló kritikus szavak alaposabb vizsgálata révén közelíthetjük meg. Nem kutattam, ki értelmezte először így a szöveget; tény az, hogy az utóbbi kétszáz évben általában koporsót értettek bele a szövegbe. Ismét Móra-ra hivatkozom, aki a maga józan eszére hallgatva, a hun temetkezési szokások ismeretében ismét tréfásan, de cáfolja a „hagyományt”, mondván⁸: „Tudománytalan dolognak tartom az Attila keresését, s hogy a hun királyt keresztény módon koporsóba zárták, azt csak akkor hiszem el, ha kiderül, hogy Nagy Leó pápát lóháton temették el és föléje halmot domboltak.” Ugyancsak a temetkezési szokások ismeretében cáfolja újabbban a koporsós temetést Kaposvári Gyula *Sikerült-e megtalálni Attila sírját?*⁹ c. érdekes cikkében, bár nyelvi értelmezéssel ő sem próbálkozik. Bóna István tanulmánya megerősíti feltételezésemet. Bár a szövegből koporsót olvas ki, mégis józan régész-logikával érvelve írja: „Való, hogy hármaskoporsóról Jordanes beszél. Mondja, vagy költi jó 80–100 évvel a temetés után. Ez azonban példátlan temetési módja lenne egy nomád fejedelemnek.” Bóna ezután Móra Ferenc fentebb már szintén idézett mondataira hivatkozik.

A *Világirodalmi Lexikon* Jordanes-címzavában (Czuth B., 1977.) ennek ellenére még mindig hármaskoporsóról olvasunk.

A régészek tehát a tárgyi leletek alapján megkérdőjelezik az írott forrásból kiolvashatónak vélt hagyományt. Nos: Jordanes szöveghelye *megerősíti* az ásatások leletanyagából ismert tényeket. Sejtésünk szerint Attila hármaskoporsója olyan nyelvi félreértés következménye, mint az Anonymusnál szereplő Thonusoba besenyő fejedelem „élve eltemetése” a szentéletű István király parancsára. Ezt a makacsul

⁸ Móra Ferenc: *Attila koponyájáról*. In: *Utazás földalatti Magyarországon* Bp. 1982. 190.

⁹ Kaposvári Gyula: *Sikerült-e megtalálni Attila sírját?* Múzeumi Levelek. 4. Szolnok, 1961. 27. sk.

továbbélő félreértést csak a minap oszlatta szét Bollók János meggyőző filológiai elemzése.¹⁰

Van-e ellentmondás a régészeti érvek és a szöveg között, vagy a kettő erősíti egymást? A gondot feltehetőleg a *cooperculum* vagy *coopercula* szó értelmezése okozza, mely találmásra lefordítva válhatott *koporsó*vá. Elősegítette a helytelen magyarítást a két szó (*copercula* — *koporsó*) kezdőszótagjának megtévesztő összecsendülése is. A latin *copercula* sok mást jelenthet, de koporsót aligha. Valamiben el kellett azonban a holttestet temetni, így kínálkozhatott a fordításhoz a koporsó, mint *korunk* temetési eszköze. A fordítókat nem gondolkoztatta el az a tény, hogy a nomádok temetkezési szokásai nem ismertek efféle alkalmatosságot: dús arany, ezüst mellékleteket annál inkább. A *cooperculum* jelentései a következők lehetnek: rávihető, fölkenhető borítóréteg, lepel, faragott sírkő, mint borítólap, kardhüvely, borítólemez, burkolóhártya, burok, fedélzet, borítószövet, agyagborítás, díszített vagy díszítetlen fedőlap. Érdekességként megemlíthetjük, hogy a latin Thesaurus cikkírója idézi ugyan a kérdéses Jordanes-helyet, de nem értelmezi.¹¹

Marad tehát a kérdés, mivel burkolták be a tetemet, mivel óvták? Lepellel, borítólemezzel? Erre vonatkozóan csakis a *hun sírok* leletanyaga adhat megnyugtató eligazítást, ui. Attila sírjáról már a század 20-as éveiben ezt írta Móra *Hun sírok, hun nem azok* c. gyűjteményében: „Kirabolták még azok (ti. A. sírját), akik tudták, hogy hol ásták meg. A vízbe való temetés szép meséje egészen újkori keletű, s merő kitalálás, amiből egy szó sem igaz. Állítom és bizonyítom, ha sor kerül rá.”¹² A megmaradt sírok bőséges leletanyaga az írott mű szűkszavúságánál többet segít majd, a fentebb idézett latin szöveg fordítása, ill. értelmezése pedig a szerint módosul, mivel egy valami biztosnak tetszik: a hármaskoporsó soha nem fog előkerülni, olyanban nem temethették el a nagy királyt: „Éjjel és titokban a földberejttett tetet először arany-, másodsor ezüst-, harmadszor vas *copercula*-val borítják, ezzel jelölve világosan, hogy mindezek kijárnak a leghatalmasabb királynak: a vas, mivel népeket igazott le, az arany és ezüst, mivel mindkét birodalom ornatusát elnyerte.”

A szöveg helyesebb értelmezésével a hármaskoporsó legendája végképp legendának bizonyul. Móra tréfálkozása Leó pápa és Attila

¹⁰ Bollók János: *A Thonuzóba-legenda történelmi hitele*. Századok, 1979. 97–107.

¹¹ Thesaurus Linguae Latinae, s. v. p. 892, 1. 41 sq.

¹² Móra Ferenc: *Hun sírok, hun nem azok*. In: *Utazás a földalatti Magyarországon*. c. 220.

temetkezési módjával kapcsolatban nemcsak humoros ötlet, hanem filológiai értelmezéssel megerősített valóság.

Hihetőleg sikerült Jordanes szövegének elemzésével bizonyítani, hogy Móra Ferencnek Attila temetésével kapcsolatos sejtései nemcsak a humor, hanem a valódi tudomány igényeit is kielégíthették volna eddig is. Attilát hun szokás szerint *tumulus*-ba, tehát föld alá temették (*terra reconditum cadaver*), az arany, ezüst és vas (*aurum, argentum, ferrum*) pedig nem a hármas koporsó anyaga volt, hanem a *potentissimus rex*-et megillető mindenféle arany-, ezüst- stb. sírmelléklet.

RIMÓCZINÉ HAMAR MÁRTA

MOSTOHA FEJEZET SZÁZADUNK IFJÚSÁGI PRÓZÁJÁBÓL: A LÁNYREGÉNY

„Mit olvasson a bakfis lányka?
Miattam akármit, amit csak tud és
akar, csak ne a bakfis-irodalmat.”¹
(Henrik Wolgast, 1906)

Esendő műfaj a lányregény. A természeténél fogva az. Giccsveszélynek kitéve éli életét. Hogy ennek ellenére a századforduló, a századelő és a két világháború közötti időszak magyar lányregényének története iránt érdeklődünk? Első látásra nem bolygatásra érdemes irodalmi ügy. A hajdani lányregénynek régóta van már „végbizonyítványa”, amelyet egyhangúlag hitelesített az irodalmi közvélemény. Ráadásul olyannyira egyértelmű, hogy mindegy hol, mikor, milyen nyelven állították ki. Eppen ezért a példánkat idegenből idézzük: [a lányregény] „irodalmi giccs alig elképzelhető mennyiségben”.² Nem mintha az ilyen sommás vélekedések gyanún felül állnának, sőt: egyenesen kihívják a kételkedést és a kíváncsiságot. De több mint félszáz lányregényt végigolvastván úgy véljük, a kételkedésre nincs sok ok. A kíváncsiság már inkább. Önmagában ok a tartós népszerűség titka.

De túl a kételkedésen és a kíváncsiságon a magyar ifjúsági próza múltját kutatva amúgy se érhetjük be azzal, hogy mások nyomán

¹ Wolgast, Henrik: *Vom Kinderbuch* (1906) — Idézi: Tóth Rezső: *A leányolvasmányokról*. Nemzeti Nevelés, 1906. 246.

² Kropatsch, O.: *Leserziehung der Zehn- bis Vierzehnjährigen*. Wien, Österreichischer Buchklub der Jugend, 1962. 33.

rossz híret költjük egy műfajnak. Több okból sem tehetjük: 1. A 20. századi magyar ifjúsági próza megíratlan történetének vastkosabb, letagadhatatlanabb, korszándékokat kifejezőbb fejezete a lányregény, minthogy eleve törölhetnénk. 2. „Az irodalomtörténet nem lehet csak írók (és művek) története: egy kissé az olvasók történetének is kell lennie.”³ Márpedig a lányregényt százezrek olvasták. Ízlésük — meg lehet — meghatározta mindhalálig. Így az olvasó történetéről a szokásosnál is kevésbé mondhatunk le.

Tárgyunk megközelítése e kettős okból történeti, műfajelméleti, valamint irodalomszociológiai, mivelhogy a dolog természete szerint olvasásszociológiai nem lehet már. De mert „bizonyos értelemben és bizonyos határok között az író azt írja, amiről úgy hiszi, hogy meghatározott olvasótáborok 'rendelték' . . .”⁴, a maga módján néha maga a mű is vallhat az olvasóról. Különösképpen művek tucatjai, sorozatok, az újrakiadások ténye. Rajtuk kívül nincs is kit, mit faggatnunk. (Legfeljebb a tárgyidőszak olvasásvizsgálatai igazítanak el módjával.) Alapjában véve — Vitányi Iván szavaival élve — az olvasmánnyal „töltjük ki a 'kérdőívet' . . .”⁵ A kérdéseink ilyesfélék: Kik voltak a lányregény írói? Milyen poétikai jellemzőkkel írható le a műfaj? Mi volt a társadalmi funkciója? Miféleképp élménykörei? Milyen a világképe, illemkódexe, értékvilága?

Megkíséreljük elkerülni, hogy a szociológiai megközelítés során a lányregény elveszítse irodalmi jellegét. Ezért időzünk kezdetben íróinál, a legtovább poétikai jellemzőinél, később értékvilágánál, majd „futólag” az olvasónál. Előre látható, hogy a terjedelem kötöttségében a tanulmány inkább csak kísérlet, vázlat egy műfaj félszázadának bekerítésére.

Kik írták?

Időzzünk a szerzőknél! Kik írták elsődlegesen a tárgyidőszak lányregényeit?

Nagyritkán tehetséges, jelentős, mára klasszikus szerzők (Krúdy), a méltatlanul elfelejtettek egyike-másika (Lovik Károly, Kóbor Tamás), a kor ifjúsági irodalmának jelesei (Benedek Elek, Gaál Mózes, Szondy György). De valamennyiüknél otthonosabb a műfaj területén

³ Hankiss János: *A népszerű irodalom elmélete és története* (1928). — Idézi: Keszthelyi Tibor: *A detektívtörténet anatómiája*. Bp. 1979. 5.

⁴ Józsa Péter—Lenhardt, Jacques: *Két főváros—két regény—két értékvilág*. Bp. 1981. 434.

⁵ Vitányi Iván: *A népszerű regény világképe*. In: *Az olvasás anatómiája*. Bp. 1982. 320.

a lektúrszerzők serege. De közöttük is jókora lehet a különbség. A kommersz mű is lehet nemesebb, nemtelenebb, „jól megcsinált”, elpuskázott avagy egyenesen hitvány. Dánielné Lengyel Laura, Szentmihályiné Szabó Mária, Zsigray Julianna és Tutsek Anna, Ego, Nagy Méda között mégiscsak világok vannak. Az előbbiek kezéből kézműves termék is kikerült, az utóbbiakéból csak sorozatgyártmány. Sose látszik ez jobban, mint azonos regénytémában. Szentmihályiné Szabó Mária *Lorántffy Zsuzsannáját* vagy Victor Gabriella *A pataki vár gyöngye* című regényét illetlenség egymás szomszédságában említeni. Szerzőik nemcsak tárgyukkal kapcsolatos műveltségben, tudásban, de írni tudásban is mások. És szemléletükben! Victor Gabriella áhítatosan időzik a hősnő apai nagyanyjának emlékénel. Szentmihályiné Szabó Mária könyvében csak előfordul Horthy Erzsébet neve. És valljuk be, hogy mindenkor ott vannak a lányregény körében az irodalomba éppen csak beosonó dilettánsok, a táalentum nélküliek. Rejtőzködve, rangrejtve vagy teljes társadalmi státusukkal a címlapon (Katalin néni, gróf Pálffy Pálné). „... a leány-olvasmányok auktorai közt hány van ilyen!” — írták már a századelőn.⁶ S mit titkoljuk? Nők általában. A műfaj jellemzője, hogy kezdetben is, később is nőírókat tart vonzásában, és ez magyarázatra sem szorul. Már a századfordulón úgy látszik, hiába óvta nemünket Gyulai Pál az irodalmi pályától. Intelmét még egy 1943-ban írt lányregény is őrzi, igaz, hogy a szerző férfi. (Benedek Marcell: *Flóra*)

A századforduló és a századelő sok kiadást megért, hangos sikerű lányregényei közül jó néhányat azonban mégsem nők írtak, hanem az ifjúsági irodalom máig becsült vagy megbecsülésre érdemes alakjai: Benedek Elek, Gaál Mózes. A triumvirátus harmadik tagjától, Sebők Zsigmondtól sem volt idegen a műfaj, legalábbis annak történelmi-életrajzi változata. (L. *Erzsébet királyné*) Benedek Elek holtig ragaszkodott a lányregény műfajához. A meséhez se jobban! (Csak a meséi maradandók!) A korabeli siker mutatója, hogy az 1895-ben írt *Katalin* 1933-ban már az 5. kiadását érte meg, a századelő éveiben született *Uzoni Margit* 1922-ben a 4.-et. Gaál Mózes lányregényeinek sikereit is az újrakiadások jelzik. *A legkisebb lány négyszer*, a *Nótás Katica* háromszor látott napvilágot.

Körülöttük természetesen akkoriban is nőírók hada alkotott. Szabóné Nogáll Janka műhelyében még egyszer szárba szökken az arisztokrata miliójú lányregény. (*Zsófia naplója*, *A nagyobbik lány*, *A jó modor*, *Pipiske*) A szerző nem volt híján ügyes írói fogásoknak, szellemességek, problémaérzékenységnek, de eme értékeit nem lány-

⁶ Tóth Rezső: i. m. 252.

regényeiben kamatoztatta.⁷ Azokkal a Beniczkyé Bajza Lenke taposta ösvényen járt. S vele együtt Büttner Júlia, Faylné Hentaller Mária, Gömbösné Galamb Margit, Gyarmathy Zsigáné könyvei ugyanezt a századvégi lányregénytípust éltetik tovább. De más út is van: A színikritikusként is sikeres, művelt Lengyel Laura pályája kezdetén a lányregénybe próbálja átmenteni a jókais romantikát. (L. Klára regénye) Ugyanekkor Lux Terka és Fried Margit (később: Ego) könyveiben meg-megjelenik már egy emancipáltabb leányvilág, és megkezdődik a lányregény „polgárosodása”. S már a századvégen színre lépett Tutsek Anna. Ily csekély tehetséggel ekkora s ily tartós siker alighanem példa nélküli irodalmunkban.

De a lányregény „virágkora” mégiscsak a két világháború közötti időszak. Ez időben már tömegtermelésben szerzett gyakorlattal, háziipari készséggel, rutinizott technikával készül a lányregény. Ahogy a lektűr általában. Nemcsak szórakoztatni akar, holott máig ez a hír járja róla: „... van könyv, amely már külső megjelenésével elárulja, hogy célja nem más, mint kielégíteni a szórakoztatás igényeit, ilyenek a különféle detektívregény vagy lányregénysorozatok.”⁸ Ami igaz, igaz: százezrek szórakoztatója, de a maga módján tanmese, amely erkölcsi és viselkedési mintákkal szolgál. Nemritkán elviselhetetlenül tendenciózus. E hibáját már a századelőn felröptte *Vom Kinderbuch* (1906) című művében Henrik Wolgast. S egyetértően idézte őt a korabeli magyar szakirodalom.⁹

S ez időben volt már elkötelezett kiadója is a lányregénynek: a Singer és Wolfner. Privilegiumról nincs szó. Ahogy a századelő lányregényei az Athenaeumtól a Tolnai Világlapja Kiadóig számtalan helyen látnak napvilágot (Lampel, Légrády, Hornyánszky, Népszava stb.), a két világháború közötti időszak művei is szóródnak. Az Alfa, a Dante, a Hungária, a Nova csakúgy beleavatkoznak a lányregény sorsába, mint a Szent István Társulat vagy a Magyar Cserkészszövetség. De a Singer és Wolfner cég volt az, amely specializálta magát a női (középosztályi, bőséges szabadidővel rendelkező) olvasóközönségre. Sőt: fel is nevelte azt!

Feltehetően a „Százszorszép könyvek”-en serdült fel az *Új Idők* és az *Elfújta a szél* olvasótábora. 1925 és 1930 között például több mint 50 kötete jelent meg a sorozatnak. De jelentek meg lányregények — akkor is, korábban is — másféle sorozatokban is szép számmal,

⁷ Olvasáspedagógiai írásából nem egy gondolatot ma is elfogadhatunk. L. Szabóné Nogáll Janka: *Az olvasásról*. Nemzeti Névelés, 1910. 6—9.

⁸ Pomogáts Béla: *A mai magyar lektűr irodalom*. Literatura, 1979/1. 30.

⁹ Idézi: Tóth Rezső: i. m. 247.

(Benedek Elek kiskönyvtára, az Én Újságom könyvei, Protestáns Család és Iskola könyvei, Pintér leánykönyvtár), de a „Százszorszépek” az maga a lányregény. „Gyönyörű kiállítású” (túlzás!) és „páratlanul olcsó” — mondja róla a borítólapok hírverése. Az előbbi nem, az utóbbi igaz. Ráadásul a *Magyar Lányok* előfizetőinek jutányos áron járt. A sorozat ugyanis a Singer és Wolfner, valamint Tutsek Anna lapjának közös vállalkozása. Elfogultan, szuperlatívuszokkal harangozták be újdonságaikat. Jelzőik szerint a sorozat csak remekműveket terem. Pl. Beczássy Judit könyvéről írták: a „*Miklósy-ház titka* egyike a legjobb ifjúsági regényeknek, amelyet valaha írtak”. Dicsérték „poétikus szépségét”, mélyenjáró tanulságát. Bizony elbánt vele az idő. Se egyik, se másik nem volt a sajátja. Csak annyi érzelmi hatása van, amennyi a mű objektív tárgyiaságában rejlik (az örökbe-fogadás titka, kiderülése, sejtetése érzelmi töltéssel bír.) Farkas Imre *Mária meséje* című könyvét így harangozták be: „igazi meglepetésszámba fog menni. Farkas Imre, a lányok rajongva szeretett, melegszívű poétája írta, aki mint ifjúsági író is egyike a legkiválóbbaknak.” Merész állítás: a szerző elfelejtett, jelentéktelen.

Még a lányregény mesterei közé se sorolhatnánk, holott népes a szerzői gárda: Altay Margit, Beczássy Judit, Blaskó Mária, Dánielné Lengyel Laura, Ego, Kertész Erzsébet, Kosáryné Réz Lola, Nagy Méda, Nil (alias Dapsy Gizella), Szentmihályiné Szabó Mária, Tábory Piroska, Zsigray Julianna. És sokan vannak, akiket csak néhány művel jegyezhetünk a műfaj történetében: Bónyi Adorján, Geöcze Anna, a cserkész lányregények írója, Harsányi Gréte, Havas Zsigmond, M. Katona Ilona, Laczkó Márta, Magyar Gyula, a giccsjelképpé lett *Erzsébet*, a *nemesszlúvú* című regény írója, Magary Judit, Somfay Margit, Tábory Róbert és sokan mások. — Igaz, hogy ez időben kirándul Krúdy is a lányregény világába (*Tizenhat város tizenhat lánya*, *Az alispán lányai*), de ezzel együtt az is eszünkbe jut, hogy például Kaffka Margit, Móricz, Molnár Ferenc, Móra sose keveredtek ilyen irodalmi kalandba. Még képzeletbeli játékként is nonszensz, hogy Karinthy netán lányregényt írt volna. Azt is furcsálljuk, hogy Nagy Endre kezéből kikerült egy (*Kati kisasszony élettörténete*). Humorának nyoma sincs rajta. Sikerületlen zsenge? Netán egy névrokon írta?

A műfaj története, habár az irodalom a felszabadulás után ideig-óráig kitagadja, írói személyiségek révén mégiscsak folytonosabb, mint gondolnánk. Egy-egy könyvvel Altay Margit (*Amit az óra mesél*) vagy Kosáryné Réz Lola (*Leányfurfang*) mai ifjúsági prózánk történetébe is beletartozik. Palotai Boris Julika történetei már a harmincas években megszülettek (*Julika, Julika és az ötödik osztály*). Thury Zsuzsa, aki az ötvenes években visszaperelte a lányregény jogait, már a negyvenes években is írt lányregényt (*Katit visszalopják, A professzor lánya*). Kertész Erzsébet életrajzi, történelmi lányregénye i

közül némelyik megváltozott címmel napjainkban is megjelenik. (L. Sonja — *Sonyja professzor; A szabadság anyaga — Harriet regénye*) A szerző töretlen alkotókedvvel ma is e műfajt kedveli, műveli. (Jenny, Laura, Tussy. *A Marx lányok élete*. 1984.) S a 30-as években — még Dániel Anikó néven — írja első könyvét (*Flóra*) az a Dániel Anna, aki napjainkban az érzelmek differenciáltabb és a társadalom részletgazdagabb ábrázolásával megteremtette azt a lányregényt, amely egyúttal lélektani és társadalmi regény is. (*Karambol*, 1979. — *Együttes*, 1983.) Ezzel felmutatta a műfaj megmaradási lehetőségét. S mert mindennapi és olvasáslélektani tapasztalatok egyszerre bizonyítják, hogy ez a sokszor s méltán lenézett, megmosolygott, kitagadott műfaj mégsem fölösleges irodalmi portéka, örülünk e megmaradásnak.

A „maga nemében valódi”?

„... az ember csaknem szívesebben forgatná a poros, nemes eszméktől csepegő múlt századi Marlittot, mert az legalább *a maga nemében valódi*.” (Kiemelés tőlem K. G.)¹⁰ Jó tíz évvel ezelőtti e lányregényeink fölötti sóhaj. Szelíd ironiájával, hamiskás nosztalgijával kérdés kedvéért citáltuk: Valódi-e legalább a maga nemében a tárgyidőszak magyar lányregénye? A valódiság alapjában véve érték, ha csak a mindennapiság szintjén is. A dolog az, ami. Leírható és kiismerhető is.

„Történetünk” kezdetén, azaz a századfordulóra éppen devalválódott már a lányregény műfaja. Jobbára Eugenie Marlitt kezén, Klementin Helm, Emmy Rhoden, Thekla Gumpert tucatárúja nyomán. A magyar lányregényt nemcsak a német minták silányították. Marlittnak, az *Aranyos Erzsike* (1866) szerzőjének Beniczky Lenke személyében magyar tettetársa is volt. És Hedwig Courts-Mahler még fel sem lépett az irodalom színpadán! De készek már az élethelyzetek kliséi, bejárhatók az ismétlődő élménykörök, felismerhetők a műfaj sztereotípiái, működésének belső törvényszerűségei. Mindez nem felejtetheti, hogy a lányregénynek nemes ősei és rangos irodalmi rokonsága is van. Mint például Richardson és a Brontë nővérek avagy a Wertheriádák. De e nemesebb tradíció a századfordulón legföljebb nyomokban mutatható ki. Hol van már a lélekelemzés árnyaltsága, a szenvedélyek motiváltsága, a szuggesztíven megjelenített táj?! Az örökség persze így is örökség, s némely lényegi dologban is jelent-

¹⁰ Lengyel Balázs: *Emancipáljuk-e a gyermekirodalmat?* Élet é Irodalom, 1973. márc. 17.

kezik. Ez a „typisch weiblich” jelzővel bekeríthető műfaj változatlanul érzelmeket vállal és érzelmekre apellál, könnyedén szórakoztat, tendenciózusan tanít, s világában egyfolytában az erény üli diadalát.

A tárgyidőszak lányregényeinek poétikai jellemzőit, a maguk nemében való valódiságát a műfaji kereteken belül próbáljuk megragadni. „A műfaji keret eleve befolyásolja a műalkotás világának fontosabb összetevőit a szociális tér szélességétől a kommunikációs viszonyok szerkezetéig.”¹¹ Továbbá szemügyre vesszük a narrációt, amely értékeli az ábrázolt világot, és nézőpontot is meghatároz. Végül is a regény poétikai alaptörvénye szerint „bizonyos nézőpontból rendezett és felfogott világ”.¹² A lányregény esetében a műfaji keretek egy elsődleges nézőpontot is meghatároznak, amely jellegzetesen feminin. Jól tudjuk, ez a nézőpont létezik a lányregényen messze túl is. Éppen korunkban tűnik szembe. (L. Beauvoir, Mary McCarthy, Joyce Carroll Oates, Szabó Magda vagy Jókai Anna regényvilágát!)

A műfajoknak ritkán vannak látványos, külső jegyei. A lányregény kivétel. Bevallja magát a címmel, folytatásos jellegével köti magához az olvasót. Sorozatokban él, hogy jobban észrevegyék. Már mint akkor, ha valódinak akar látszani.

Malte Dahrendorf szerint¹³ a lányregénycímeknek közel felében (48,6%) lánynév szerepel, kisebb hányadukban (14,7%) a lány szó, illetve annak valamely változata. 7,3%-uk a családdal kapcsolatos asszociációkat tartalmaz. Tizedrészük (11,9%) német nyelvterületen rendületlenül őrzi a szentimentalizmus rekvizitumait. Míg a mai magyar lányregény rejtőzködik, letagadja magát, századunk első felében magamutogató volt a műfaj. A címek tanúsága szerint igencsak „typisch weiblich”. Sőt: a német mintáknál tipikusabban az. Csaknem egy félszázad 273 lányregény-címének felében (52,7%) lánynév szerepel. A címek 17,6%-ában a lány szó és variációi. 7,6%-a a regényeknek családra utaló motívumokat tartalmaz, és 15,9%-uk még mindig a szentimentalizmus rekvizitumait dédelgeti. A címvariánsok akár egyetlen szerző életművéből is felmutathatók. Igaz, Altay Margit műhelye kész lányregénygyár. Példáink: *Juli kisasszony* (1935), *Daisy gyámja* (1930), *Erzsébet férjhez megy* (1938), *Zsuzsika kisanyám* (1927), *Az amerikai lány* (1924), *Leánysors* (1927), *Csipkerózsa kisasszony* (1943), *A kis cseléd* (1933), *A kis hercegnő* (1924), *Érdekes házasság* (1925), *Béke a szívekben* (1926) *A végzet útjai* (1922), *Rózsa-*

¹¹ Veress András: *Szociológia és irodalomtudomány*. Kultúra és Közösség, 1978. 1–2. 51.

¹² Ungvári Tamás: *Poétika*. Bp. 1976². 467.

¹³ Dahrendorf, Malte: *Das Mädchenbuch und seine Leserin*. Hamburg, Verl. für Buchmarktforschung, 1970. 22.

szinű felhők (1937). Altay Margit címadási gyakorlatában állni látszik az idő két évtizeden át (ezért is jelöltük a kiadás évét), holott szélesebb körben a gyakorlat mégiscsak mutat változásokat.

Milyen monoton és fantáziátlan a századforduló és a századelő címadása! A századvég barokkosan bőbeszédű címei az újradímadásokon szinte kirínak az egyhangú közegből. (L. Rudnyánszky Gyula: *Dobó Katica, a hős honleány, avagy Egervár ostroma*, Madarassy László: *Mágnások testvérharca, avagy Hegyi Rózsika, a szép munkás-lány szerelme és szenvedései*.) A cím többnyire a pusztá lánynév (Faylné Hentaller Mária: *Árva Margit*, Gaál Mózes: *Anna*, Herman Ottóné: *Évike*, Nógrádi László: *Katóka*, Dánielné Lengyel Laura: *Edith*, Tutsek Anna: *Judith*), illetve a lánynév némiképp megtoldott változata: XY regénye, története vagy naplója. (Pl. Benedek Elek *Zsuzsika naplója*, Dánielné Lengyel Laura: *Vera naplója*, Gömbösné Galamb Margit: *Piroska története*, Zsoldos László: *Vica regénye* stb.) Bár sohasem szűnik meg teljesen ez a címadási gyakorlat (Szili Leontin: *Katinka*, 1942., Soóky Margit: *Katyi*, 1943.), később egy-egy kopott jelzővel bővülnek a címek (Ego: *A komoly Novák Magda, A zseniális Tessza*), eseményre utalóbbak lesznek, emancipáltabb regényvilágot sejtetnek (Ego: *Sári bátor ifjúsága, Bodnár Ilus pályaválasztása*, Beczássy Judit: *Márta mint detektív*, Dénes Gizella: *Jön a bajnok*, Pálosy Éva: *Dr. Végh Rozmaring*, Geöcse Anna: *Hogyan lett Viola cserkész*). Igaz ugyan, hogy a szentimentális motívumok ezzel együtt nemhogy fogynának, de szaporodnak. Arany, fehér, rózsza, szív, titok, tündér, boldogság, szenvedés — megannyi rekvizitum a szentimentalizmus kelléktárából! L.: Tábori Piroska: *Aranyszív*, Nil: *A fehér ruha*, Tutsek Anna: *Aranyfátyol*, Havas Zsigmond: *Aranys leányszív*, Fehérváry Margit: *Aranyszívű Irénke*, Tutsek Anna: *Mikor a rózsák nyílnak*, Beke Margit: *Az alpesi rózsza*, M. Katona Ilona: *A szív parancsára*, Beczássy Judit: *A Miklósy-ház titka*, Roboz Andor: *A babatündér*, Tábori Róbert: *A jégtündér*, Zigány Árpád: *A liget tündere*, Ego: *Médi szenvedései*, Somfai Margit: *Mindenki boldog akar lenni*)

De bármennyi is a szentimentális motívum címben, regényvilágban, mégis csak a századelő lányregénye a szentimentális regény. Az a műforma, a regénytechnika, a stílus révén is. Ami unalom a címadásban, az egyszerűen a szentimentális regény írójának rafinériája. Az életmesék — valakinek a naplója, regénye, története — hitelesnek akarnak látszani. Naplóregény, levélregény voltukkal az olvasó naivitására számítanak. Az író, akárcsak 18. századi őse, cseveg az olvasóval. Szavahihető tanúként próbálja elhitetni, hogy csupán közread valamit. Benedek Elek a példánk: „... igaz történet” — írja a *Katalin* előszavában. Bizonyítékként közli a főhőssel folytatott levelezést. — „Uram! Egy ’vén lány’ küldi Önnek ezt a könyvet” — kezdi Uzoni

Margit a maga történetét. Az író pedig szerénykedik: amit kapott, az nemcsak napló, de kész regény tündöklő erényekről és a sziv titkaival. A *Zsuzsika könyve* is egy serdülő lány naplójaként, levelesládájaként tetszeleg. Benedek Elek mindvégig kitart e módszer mellett (L. *Anikó regénye, Mária*), s ez akkor is poétikai manőver, ha tudjuk, hogy családja nőtagjainak életregényei lesznek lányregénnyé a kezén.

A naplóregény-, levélregény-forma teszi, hogy az elbeszélő gyakorta a főhős, akinek sorsa köré épül a regény, részese a történetnek, elfoglalt azzal szemben, általa látjuk a világot, értékszempontjai uralkodóak. — A szentimentális érzés a fiatal lányban természetesen hat. Jelenléte a narrátor szerepkörében érvényesíti a nézőpont feminin jellegét. Meghatározza a stílust. Ahogy a műköltészeti mesék nemegyszer folklorizálódtak, úgy lettek a naplóregények a valóságos leánynaplók sorvezetőivé. Át-átjárták őket az ilyesfajta fordulatok: „Elbúcsúztam már tőled kis naplóm, és lám, még sem tudunk elválni . . . újra előkerestelek . . . és míg vezetem a tollat, reád hull a könnyem.” (Blaskó Mária: *Tövisek között*) Ugyanezen könyv versikéi még fél évszázad múltán is ott voltak az emlékkönyvek lapjain. („Maradj kis bimbónak, / Ameddig csak lehet, / Mert kinyílt virágnak nincsen több kikelet.”) Jószereivel a lányregény maga sem mond egyebet, mint az emlékkönyvbe illő szentencia, azaz: őrizd erényed, míg elveszítheted a házasságban avagy elnyeri jutalmát.

A preromantika és a romantika eszközei akkor is mozgósíthatók voltak, amikor tematikája, regénytechnikája, stílusa révén a szentimentális regény kategóriájába már ritkán fért bele a két világháború közötti lányregény. Pl. Altay Margit *Zsuzsika kisanyám* vagy *A kis hercegnő* c. regényét még mindig romantikus véletlenek, végzeteszerű vétkek, kiderülések, sejtések bonyolítják. Az utóbbiban megjelenik a romantika „madame fatale”-ja is. A *Juli kisasszonyban* olyan egy képmás szerepe, mint a *Twist Olivér* utolsó, elrontottabb fejezeteiben. A műfaj legéletképesebb poétikai eszközének az áttetszően naiv, késleltető manipuláció látszik. Ez a lányregény „játékszabálya”. Némi lányregényolvasói rutinnal pontosan kiszámíthatók a szituációban rejlő bonyodalmak, a várható happy end-ek. Ébredő érzelmek, kuszálódó szerelmi szálak, párcserék és párválasztások dolgában a kezdet kezdetén megvannak a gyanúsítottjaink. Altay Margit *Leánysors*, Tábori Piroska *A Hóvár-szálló titka* vagy *Zsuzsa Párizsban* c. regényében a kiszámíthatóság jegyében úgy követhetjük a késleltető mutatványait, ahogy a profi krimiolvasó játszik. Pl. Ha hősnőnk valamely okból világgá megy, és a vasútállomáson titokzatos idegennel találkozik, biztosak lehetünk abban, hogy ő lesz az, aki a távolból vigyázza a leányzó sorsát — a kézfogóig. (L. Altay: *Juli kisasszony*, Szederkényi Anna: *Márika*) Gyermekkori találkozásokból törvényszerűen lesz mátkaság. (L.: Altay: *Az amerikai lány*, *A kis hercegnő*;

Dánielné Lengyel Laura: *A fejedelemsasszony, Honória új élete, Viki; Beczássy Judit: A Miklósy-ház titka.*) A késleltetés képtelenségeket is szül: Nagy Méda regényének (*Zsóka levelei*) utolsó előtti pillanatáig nem látják egymást a szerelmesek, csak leveleznek a „fehér szenvedély” mámorával. Ezt tán a hajdani olvasó is sokallta. — Végül is mesében, krimiben, lányregényben sztereotípiák uralkodnak. Mindhárom műfaj véges számú motívumra bontható. Az „időzsilipek”, késleltetések szerepe a krimiben sem kisebb. A lányregényben pedig máig élni látszik. (L. Eleanor H. Porter: *Az élet játéka*. Ford.: Forcher Irma. Bp. Szent István Társ., 1983.)

Ahogy a lányregény fölött múlik az idő, a polgárosultabb, emancipáltabb, huszadik századi regényvilág ábrázolása szentimentális és romantikus eszközökkel egyre furcsább, hamisabb.

De lássunk néhány példát arra a lányregényre, amely még maradéktalanul vagy majdnem szentimentális regény is. Ha egyszerű mondatokban vázoljuk a cselekményt, kiderülnek a regénységék.

Ugyanezt megkísérelték már a tárgyidőszak vizsgálódásai is. Tóth Rezső a századelőn — de még a századvég regényeire gondolva — ilyen sablonokat látott: „A dúsgazdag, de gögös, durva modorú lány szülői tönkremennek; a szegénység megtanítja alázatra. Vagy: egy jó családból való, de rossz sorsra jutott lány kedvességével, munkásságával, jó szívével mint szerez magának pártfogókat, jóbarátot s később — természetesen — férjet is. Vagy két lánytestvér éppen ellenkező természetű, az egyik nagyralátó, fennhéjázó, szívtelen, a másik szerény, munkás, jólelkű, mint aláztatik meg az egyik, mint nyeri el jutalmát a másik stb.”¹⁴ (Megjegyezzük, hogy az utolsó sablon a *Holle anyó*-típus meséé. S hogy magunk a *Hamupipőke*-típus motívumait is felfedeztük a lányregényben. L.: Kosáryné Réz Lola: *Hamupipőke*).

A századelő lányregényeiben a másodikként említett cselekménystruktúra nyomát véljük felfedezni: nemesi fészkek elszegényedett, árva vagy félárva lánya különféle kastélyokban társalkodónőként (Pálffy Pálné grófnő: *Őslaki Ella*), nevelőnőként (Nagy Endre: *Kati kisasszony élettörténete*), koldusszegény rokonként (Dánielné Lengyel Laura: *Klára regénye*) dacosan, büszkén, önérzetesen viseli sorsát, míg megváltja a szerelem és a házasság. Kevesebb számú változatban a hősnő sorsa, hogy másokért él, s a munka és áldozatvállalás örömeivel beéri. (Benedek Elek: *Katalin, Uzoni Margit*) Az áldozatvállalásnak nincs tragikum. „Az áldozat a legnagyobb műremek” mondják egy Blaskó Mária-regényben. (*Maruszja*) A lányregény világában mindenre akad gyógyír. A kiszámíthatóság jegyében sejtjük, hogy kit pestisesnek mondanak, nem az. S igazunk lesz. (Laczkó Márta: *Nádasdi Orsika*) „... de szép az élet! Ó de szép!” — lelkende-

¹⁴ Tóth Rezső: i. m. 248. l.

zik Benedek Elek egyik lányregényhőse. Ilyen a boldogsága: „El-eljárrok majd a sírjához [Reviczky Gyulához, kit csak verseiből ismert, s kinek rózsákat küldött a halálos ágyára) . . . s ő majd csodálkozva tekint le az égből: mit keres síromon az a fekete ruhás . . . sápadt képű apáca.” (*Uzoni Margit*) Az átélt szerelem titkos, az elvesztett teatrális: ugyanezen regényben a vőlegényét vesztett lány csak „azért ébredett föl egyszer, hogy újra elaléljon”. A bánat a szentimentális regény e kései változatában is „előkelőbb, mint az öröm, miért, miért nem, nehéz megmondani” – töprengünk Szerb Antal nyomán.¹⁵ – S mindez romantikus díszletek között játszódik, ahol az álom az igazibb élet. Újra csak Benedek Elek regényei lehetnek a legtisztább példáink: „Ma éjjel különös álmom volt. Pusztá elhagyott völgyben, kopár szirtek közt bolyongtam egyedül.” (*Uzoni Margit*) „Gyönyörű holdas éj volt, a csillagok miriádjai ragyogtak . . .” (*Katalin*) „Isten veled tündéri éjszaka! A lehányatló hold világa . . .” (*Zsuzsika könyve*)

A stílus mindvégig él a szentimentalizmus alapmotívumaival „Szép szomorú szemével rám nézett, hozzám hajolva szívére mutatott, melyből patakzott a vér”. (*Uzoni Margit*) Csak a képtelen, kimódolt happy end-ek idegenek a századelő lányregényében a szentimentális regény műfajától. De a hangulat, a stiláris megoldások révén mégiscsak szentimentális regénybe illők. Pl.: „Ott álltak a kerti ablakban és egymás szemébe néztek hosszan, szerelmesen. A nagy természet, a szerelmesek jóbarátja jóakarattal nézte őket. A fák mosolyogtak, a virágok beküldték lelkük üdvözlését illatukban. Énekszó is hallatszott, egypár bolondos madár nótára gyűjtött. Ki tudja, mi volt ez a dal? Talán üdvözlés, mámorosító boldogságjóslat . . .” (Dánielné Lengyel Laura: *Klára regénye*) Némelykor a dilettantizmus a szentimentalizmus paródiájává teszi e részleteket. Pl.: „Egy szó sem hangzott, László gyöngéden megcsókolta a feléje nyújtott kis kezeket, aztán egymás szemébe mélyedtek . . . lelkük zengette a szerelem himnuszát.” (Pálffyné: *Őslaki Ella*)

A szentimentális regényben szűk az ábrázolt világ és szűk a tematika. E kettő következtében ismétlődnek, vándorolnak, öröklődnek a motívumok. Némelyik évtizedeken át. De többnyire csak kopik. Altay Margit 1937-ben írt regényének expozíciója még mindig az, hogy az ősi birtok újra kerül, s a történet hősnőit munkára ítéli a sors. A megmentő sofőrruhában játssza el az „álruhás királyfi” szerepkörét. (*Rózsaszínű felhők*) A lányregény hősei is a „meseautó utasai” a maguk módján. De igazi író kezében még a kopott klisék is mások! Krúdy hősnői (*Az alispán lányai*) a nemesi fészekből szegénységbe űzötten zongoraleckét adnak, varrogatnak. Egyikük csaknem kolostorba vonul (kell-e romantikusabb motívum?!), de még időben feles-

¹⁵ Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Bp. 1978. 251.

göl kéri. Krúdy szelíd iróniával forgatja a klisé. Fricskázza is az unalomig ismételt helyzeteket. Pl.: az alispán lányait dajkáló pandúr a kolostorról halva felkötni készül magát. Hamvába hull a szándék. A vég se nem könnyes, se nem holdvilágos, nem zeng a szerelem himnusza sem, a vég humorral megpecsételt. („Az utolsó táblabíró földhöz vágta a süvegét, aztán kirohant az ajtón: Hé, János, János! — kiáltotta. Ne kösse kend föl magát, itthon marad a kisasszonyunk.”)

A klisé néha alig észrevehető, ha elegendő élet veszi körül. Ritkán fordul elő. Palotai Boris nevelőnővé lett kamasz lány hőse már-már Travers *Csudálatos Mary*-jének rokona. Ráadásul korhoz köthető a regény miliője, differenciáltabbak az érzelmek, bonyolultabbak a felnőtt—gyerek kapcsolatok, a szerzőnek humora van. S a regény mára is csak itt-ott poros. (*Julika*)

Amikor a pajkosság, szeleburdiság, makrancosság lesz vezérmotívummá a lányregényben (Tutsek Anna *Cilike*-sorozata kezdi nálunk honosítani), szentimentálisnak szentimentális, de már nem a wertheriádák rokona a lányregény. Köznapi történetet (többnyire intézeti leánycsinyeket) mond el köznapi nyelvezettel. Néha azt sem érdemli meg, hogy regénynek nevezzük. Csak hosszabb történet az élet szerzetlenségével papírra vetve. (Ego: *Kató tizenkét terve*, Szegedi Ila: *Jutkából Judit lesz*) A harmincas években már jól látszik, hogy elkoptak a „sorozatgyártmány” sablonjai. De néhány motívum vitalítására utólagosan is rácsodálkozunk. L. a makrancosságot! Dánielné Lengyel Laura hőse már a század elején (*Klára regénye*) halovány, szomorú, álmodozó és dacos, makrancos, rakoncátlan. Mintha Jókai Mayer Fannijából és Rhoden Makrancos Erzsikéjéből lenne gyúrva! És Szabó Magda Vitay Georjinája (*Abigél*, 1971) még mindig a „Trotzkopf” ősökre tekinthet vissza. Nemcsak előkelősködő tónusát, finomkodó, lírizáló fordulatait veszti e motívummal a műfaj, hanem más sablonokat vesz elő a cselekménybonyolításban. Pl.: Ezt forgatja, cifrázza, variálja a századvégről „... mint lett a rossz modorú (vagy: cifrálnakodó, vagy: lusta, későnkelő) leánykából egy minden női erénnyel ékes, tökéletes kisasszony.”¹⁶ Ezzel természetesen nincsenek kimerítve a metamorfózisok: Faylné Hentaller Mária művében a hideg, hazafiatlan leányzóból lesz a honleányok mintája (*Szödy lányok*), Gaál Mózes regényében (*Porcellán kisasszony*) az életidegen, törekeny virágszál életrevalóvá válik. A hajdani kliséét követve Bónyi Adorján hőse (*Kata nagylány lesz*) Shakespeare makrancos Katájának méltatlan utódaként sok társával együtt makrancosból lesz szelíddé. Még a lányregény történelmi változatában is a kis makrancosok átváltozása az alapmotívum. (Kosáryné Réz Lola: *A Balassi-vár kincse*, Laczkó Márta: *Nadasdi Orsika*) Némelyik kis makrancos kész

¹⁶ Tóth Rezső: i. m. 248.

feminista is: „Viki még a konyha tájékára sem akar jönni, befogja a fülét, ha főzésről van szó.” (Kertész Erzsébet: *Riporterkisasszony*) Ezekben a regényekben néha „klasszikusan” kalandos kamaszregények mintakövetése is észrevehető. Az imént említett regény indítása például a *Tom Sawyer kalandjaira* emlékeztet. A „Viktória, Viktória!” kiáltás, amely választalan, Amália néni zsémbelődése, a baracklekvár-főzésre ítélt hősnő felidézik a „Tom, Tom – semmi felelet” regényindítást, Polly néni neheztelését és a kerítésfestést. Keleti Márton *Leányvár* c. regényében a leánykák már bandáznak, s a két pártvezér valahogy úgy fog kezét a leány-Nemecsek otthona előtt (ahol a halál jár), ahogy hajdanában Boka és Ács Feri. Az is igaz, hogy eme regényekben a korábban előkelő bánat elkezd ósdiinak látszani. „. . . olyan borongós, mint egy múlt századbeli rossz regényfigura” – mondják Kertész Erzsébet regényében. (*Riporter kisasszony*)

A lányregény fél század alatt a „maga nemében” is megért tartalmi-tematikai, formai átváltozásokat. Az idő furcsa regényalakzatokat is produkált. Kóbor Tamás *Aranyhajú Rózsikája* dickens-i történet, naturalista regény, fantasztikus regény, meseregény, lányregény „egyszemélyben”. Altay Margit *Zsuzsika kisanyám* c. könyvében a romantikus kalandregény és a krimi elemei keverednek. Zsigray Julianna történetének (*Zsuzsa és a komondor*) háttérében, a regényidő múltjában egy romantikus szerelmi regény rejtőzködik. Az előtérben kincskereső bandaregény játszódik le, amelyben lány a bandavezér. E furcsa változatok ellenére a műfaj a maga nemében – többé vagy kevésbé – mindvégig valódi marad.

Illemkódex és értékvilág

A lányregény szerzője az irodalom „populáris regiszterén” játszik. Itt a mű sémákból, sablonokból áll össze. Önmagának nincs sajátos jelentés- és értékegysége. Bizonyos motívumok, epizódok jelenthetnek a műben esztétikai gesztust, értékhordozók is lehetnek. A műegész azonban nem képes erre.¹⁷ Egy-egy lányregény csak „leírja” a világot, se nem értelmezi, se nem értékeli igazán. A leírás során vagy valóságot hazudik, avagy tanmesévé sűríti azt. De magának a műfajnak van körvonalazható vilásképe, értékvilága,¹⁸ sőt illemkódexe is, hiszen modor, illem, szokás a lányregény világában csaknem annyi, mint a

¹⁷ L. Bojtár Endre: — *Egy kelet-européer az irodalomelméletben*. Bp. 1983. 82.

¹⁸ Vitányi Iván kutatásai, idézett műve nyomán körvonalaztuk a vilásképet és az értékvilágot.

morál. S mindez öröklődik műről műre, ahogy például az élménykörök (szerelem, árvaság, leánybánat, az intézeti élet csínyjei stb.). Valljuk be, néha a mai lektúr sem lép túl a kommersz „fehér” regény értékvilágának határain, mint például Segal könyve, a *Love Story*. Hősnője „az emberi tisztaság, a mély és komoly érzelmek megjelenítője. Ezt az első pillanattól fogva érzi az olvasó. De ha közvetlenül így jelenne meg, akkor egy lányregény hőstét formálta volna meg Segal. Ezért ellentétesen ábrázolja: éppen e légiés lény mondja ki a mű legtragárabb kifejezéseit . . .”¹⁹

A lányregény világképe így írható le: menny, föld, pokol. Egyszerűsített, akárcsak a társadalomkép, amelyben a jó és a rossz, a fehér és a fekete a romantika és a népmesék végletességével jelenik meg. Sohasem a valóság egészéről van szó, hiszen annak bizonyos szférái például tendenciózusan kirekesztettek. „ . . . ha van is szó az élet sötét oldaláról, nyomorúságairól, csak azért van, hogy a nemes léleknek minden diadalmaskodó jósága csak annál szembeötlőbb legyen.”²⁰ Az emberek ugyanis ezekben a történetekben hihetetlenül jók és hihetetlenül egyformák.

A lányregény a „kisvilág” regénye. Ritkán és többnyire látszólagosan veszi tudomásul, hogy „nagyvilág” is van. Pl.: Tutsek Anna *Cilike mint asszony* c. regényének világában háború van. Látszólagosan. Pedig Cilike még a háborúba is elkíséri hitvesét. „Neki is jót fog tenni, mert mégsem olyan szomorú, egyhangú itt az élet, mint odahaza” — gondolja csodálkozásunkra. Ennek a regénybeli háborúnak csak jelzői vannak: gigászi, vérfagyasztó. Cilike a háborúban is az, aki: elveszit, elcseréli, elejt, elfelejt, összetéveszt, póruljár, elkésik, leesik, elesik. Makrancos és szeleburdi. A nagy szavak végképp nem illenek hozzá és rá. Pl.: „Cilike szegény a megőrüléshez volt közel.” Vagy: [ő] „az Élet szegény kis szolgálólánya, akinek most a szenvedések kelyhét kell kiüríteni.” Nem vehetjük komolyan Tutsek Annát, hisz míg Cilike férje a krasznnojarszki fogolytáborban szenved, hősnőnk torkoskodik és párnaharcba fojtja bánatát. Se a léleknek, se a nagyvilágnak nincs igazán rajza. Csak a kisvilág jelenik meg kicsinyes történetekkel, kicsinyes erényekkel, kicsinyes hibákkal. „Az effajta regény a szélesebb társadalmi valóságot is a magánszféra szűk viszonylatrendszerére alapján ítéli meg.”²¹ Amennyiben valamennyire is tudomásul veszi azt, ideológiai megfontolásból teszi. Leckét közvetíti. Kiáltóan tendenciózus. Nagy Méda regényében például így

¹⁹ Bújdosó Rezső: *Love Story, avagy az apologetika természetrajza*. Kultúra és Közösség, 1978/1—2. 142.

²⁰ Tóth Rezső: i. m. 251.

²¹ Vitányi Iván: i. m. 327.

jelenik meg 1919 ősze: „Nemzeti zászlók lengenek a házakon, piros fejkendőt vagy ruhát még véletlenül se látni senkin, olyan gyűlölt a színe.” Ugyanitt megjelenik az a gondolat is, amely Trianonért maradéktalanul 1918/19-et teszi felelőssé: . . . amíg a nemzet a belső rend helyreállításával van elfoglalva, addig az ellenség minden oldalról letép, lefarag belőle egy darabot.” (*Zsóka levelei*, 1939) Blaskó Mária kezén a két világháború között vallásos tanok szolgálólánya lett a lányregény.

A magánszférás jelleg némiképp menthető. A nézőpont feminin, s a hajdani női lét eseményei és élményei a kisvilág tartozékai. Ezekben akar eligazítani a lányregény a kamaszlány érzelmi éhségét egy percre sem felejtve. De a magánszférás jelleg foka, mértéke különbözhet. Szerencsés, ha a regény legalább háttérként megtartja a nagyvilágot, mégpedig úgy, hogy a jelenségek valamelyest többértelműek, többarcúak, mégha van is adóssága bonyolultságuknak. Szerencsés, ha a magánszféra a bensőségesség szféráját is jelenti az átélés és az azonosulás élményeit kínálva. Többnyire a lányregény történelmi-életrajzi változatában akadunk ilyen könyvekre. (Dániel Anna: *Angyalkert*, *Erzsébet királyné*, Szentmihályiné Szabó Mária: *Lorántffy Zsuzsanna*, Zsigray Julianna: *Erzsébet királyné* [ifj. kiad.] Némely mai darabja a műfaji változatnak éppen a bensőségesség és a feminin nézőpont megtartásával adós. Igaz, hogy a hajdani lányregény tucatárúja meg túlságosan feminin.

Tutsek Anna regényéből például még az apák is eltűnnek. Legföljebb így kerülnek szóba: „Édesapa már nem volt otthon.” (*Cilike rövid ruhában*) S még a versbetéteket is a konyha szférája ihleti. Olyannyira gyatrák e versikék, hogy nem tudunk lemondani citálásukról: „Tizenöt piskótát vágjunk fel kockára, / Öntsünk néhány kanál finom rumot rája, / Három tojássárgát még hozzá keverjük, / Aztán két fehérjét kemény habbá verjük.” (Tutsek Anna: *Cilike rövid ruhában*) S még egy kis „halhatatlan” Kosáryné Réz Lola tollából: „A rostélyos pirul a parázson, / Párja nincsen az egész világon, / Tükörtójas, ha körülveszi, / Salátával a király is szívesen eszi.” (*Kéri Kató*) Végül is az efféle versikék jelenléte is tendenciózus. Tartozékai a kínált életmintának, értékvilágnak. „Hát nem szép dolog — olvassuk az egyik Cilike-történetben —, ha az ember ilyen helyesen, rendesen sűrög-forog a konyhában, az arca rózsásra pirul . . . ez a nő igazi hivatása — és nem a gimnáziumban tanulni, vagy pláne poros, füstös hivatalban ülni.” (*Cilike és bajtársai*) Másféle életminták és másfajta értékrend is érvényesül. Említjük is majd. De a Tutsek Anna sugallta életminta és értékrend amazoknál jellemzőbb a tárgyidőszak regényvilágára. Utal az olvasóra — és a „megrendelőre” is.

A lányregény világában a boldogság az élet központi kategóriája. Miután a tárgyidőszak regényeiben mindent a polgári életminőség-

eszmény hat át, az értékhierarchia csúcán álló boldogság azonos a biztonsággal. Ez pedig egyszerre jelent házasságot, családot, harmóniát, azaz anyagi, erkölcsi, érzelmi biztonságérzetet. Ez a fajta hierarchia feltételez olyan alapértékeket, mint takarékoság, tisztesség, tisztaság, szüzesség. Az utóbbi olyan fetiszizált érték, mint a Sturm und Drang drámaköltészetében utoljára. Így fogalmazódik meg: „A nővel szemben a természetnek nincs más paragrafusa, mint ez: légy tiszta!” (Lux Terka: *Leányok*) Az „értékmezőknek” valójában nincs hierarchiájuk, akárcsak a tudatformáknak, de a „fehér” regény megteremti azt az érzelmi értékeket az intellektuális értékek fölé emelve. Gaál Mózeshez hasonlóan rangsoroltak mások is: „A szív, amelyben sok a szeretet, gyakran többet ér, mint a fej, amelyben sok a tudomány.” (*Porcellán kisasszony*, 1913). A 30-as években sem ritka az ilyesfajta megfogalmazás. De nem ugyanez-e a rangsor Saint-Exupéry *A kis herceg* (1943) c. meseregényében?

Bármennyire is a szerelem, házasság élményköreibe tartozik a lányregény, a szerelem csak álmoféle benne, a szexualitás pedig elhallgatott jelenség. Van egy életet kerülő óvatosság is ebben. Egy motó intelme tökéletesen kifejezi: „Az álmoknak varázsában, / Hidd el, hogy több boldogság van, / Mint az élet valójában.” (L. Faylné Hentaller Mária: *Sződy lányok*) A lányregény hőse a szerelemben szerelmes, mert „szerelmesnek lenni jó”. (Kosáryné Réz Lola: *Kéri Kató*) De ne higgyük, hogy e fantáziajáték-szinten átélt szerelem mentes társadalmi motívumoktól (pl. társadalmi elismerés, származás). Cilike első csalódása mint banális példa igazolhatja: „... az első ideáljáról, akiről azt hitte, hogy legalábbis jogász és Elemér vagy Aladár a neve, kiderült, hogy Samunak hívják és fűszeres segéd...” (*Cilike rövid ruhában*) A lányregényhős az illemtől vezérelve éli érzelmeit. Ennyi állhat egy menyasszony illedelmes képeslapján: „Anyuskával együtt üdvözljük.” (*Cilike menyasszony lesz*) Így festhet a nászutasok Velencébe érkezése: „... mivel [Cilike] az utazástól még fáradt volt, lefeküdt kissé pihenni, Laci meg elment egyet sétálni.” (*Cilike mint asszony*)

A szerelmi szenvedély valóságos gesztusait többnyire a leánybarátság pótolja. Íme barátnők búcsúja: „Abban a pillanatban, amelyben egy végtelen hosszú csók után Lili kifejlett karjaimból, s a messzeség elnyelte alakját, az én lelkem mintha elvesztette volna tartalmát: üres lett a lelkem, üres körülöttem az egész világ. Tehetetlen kesergés, vágyakozás Lili után, sóhajtások, könnyek...” (Benedek Elek: *Uzoni Margit*) Pótlékszámba megy olyan személyiségértékek túláradása, mint az emberszeretet, részvét, kötelességteljesítés, az áldozatvállalás, a gyermeki játékosság. A vallásos áhitat és rajongás is megjelenik a szenvedély fokán. (L. Blaskó Mária: *Maruszja*) Egyébként a „fehér” regény még a szerelem szót is kerüli. Kerít helyette mást:

vonzalom, rokonszenv, tetszés, meleg ragaszkodás. „Isten tudja, miért, nekem ez óvatos körülírások, e settenkedések e nagy és szent érzés körül . . . visszataszítók” — írták már a századelőn.²² De elég bölcssek vagyunk-e manapság az élet értékeinek, örömforrásainak életkorhoz igazított közvetítésében? Ha ilyen sorokat olvasunk, állni látszik az idő: „Orsika könnyen esett át az asszonnyá levés fájdalma. A szeretet szenvedélye majdnem hogy érzéketlenné tette a testi megpróbáltatások iránt.” (Kőszegi Imre: *Szerelmes Orsikám*, 1984) A lányregény elrettent a testi szerelemtől (néha még manapság is), valahogy úgy, ahogy a modern regény elrettent a lelkitől. A „fehér” regényben a nőnek ártatlanul kell belépni a házasságba. „A mai regényben ezt a luxust nem engedheti meg magának a szerző.”²³

Az érzelmi értékek mellett többnyire és túl általános tartalommal mint erkölcsi értéket, a jóságot mutatja fel a műfaj. Ennek közhelyszótára a félszázad alatt keveset változik, de a megfogalmazás egyre inkább valláserkölcsi, Prohászka-hatást idéző. Pl. „Mindig jobbnak és jobbnak lenni, ez a cél . . . A jó szenved és tűr.” (Szederkényi Anna: *Mária*, 1925) „Jót tenni s minél többet és öntudatosan tenni. Nem akarok ebben kifáradni, nem ember kedvéért, . . . de isteni értékért teszem” — olvassuk a szerelmesek levelezésében. (Nagy Méda: *Zsóka levelei*, 1939)

Értékviláguk tekintetében komolyan különböznek egymástól lányregényeink. Benedek Elek lányregényeit megemeli, holott esztétikai szempontból porosak mára, hogy olyan erkölcsi értékek hatják át őket, mint a felelősség, kötelesség, munka, az élet, a haza, a természet szeretete. Követője eme értékek fölmutatásában a pályatárs Gaál Mózes is. Erkölcsi értékekben gazdagabban tűnik a műfaj életrajzi-történelmi változata is. Ritka regény az azonban, amelyik az életöröm, életszeretet átadására is képes, mint például Lovik Károlyé. (*A leányvári boszorkány*)

Hány hitvány regény körül volt már irodalmi zenebona, s mennyi érték körül ül a csönd. Lovik rövid életében (1874–1915) nem ért rá farigcsálni a maga szobrát, s mert írói csoporthoz sem tartozott, mások is keveset törődtek ezzel. Néhány mondattal ácsorogjunk mostoha sorsú regénye körül! A szó legnemesebb értelmében szórakoztató és vidám könyv a szépséges Málka és a diák Csernóczy szerelmi históriája. Lányregényeink közegében tán még inkább annak látszik. A mára történelminek mondható regényidőt apró dolgok és nagyobbak (szavak, tárgyak, emlékek, mozdulatok) egyaránt hitelesítik.

²² Tóth Rezső: i. m. 257.

²³ Lóránd Imre: *Elfújta a szél*. Egy makacs siker irodalomszociológiája. In: *Az olvasás anatómiája* . . . 265.

Szabadságharcos emlékek élnek a regény lapjain (Rákóczi emléke, 1848/49), de sehol semmi sémaszerűen hazafias. És Lovik fél percre se felejt el, hogy éppen a kiegyezés után, Selmeccen és Eperjesen vagyunk, ahol inkább a német szó járná. Pompás zsánerképekben bomlik ki a diákélet és a népélet. (Diákok, mesterlegények randalírozásai, magyarok – németek afférvjai, farsangi multság, lánykérés, kézfogó, babonák, hiedelmek.) Nem csak úgy általában van levegője a regényvilágnak. Szaga van a konyhának, kamrának, illata a szekrénynek, fióknak. Ráadásként Loviknak nemcsak eszköze, hanem szemlélete a humor. Regénye „fiatal lányoknak” jelent meg, így hát eredendően ifjúsági. Mégis valahogy úgy érezzük annak, ahogy például Mikszáth kisregényeit. S az is igaz, hogy egyetlenegy a századelő lányregényei közül, amely nem hordta magában végétét.

A maga módján a lányregény is „vándorló tükör”. Megmutatja, ahogy a nemes kisasszony és a középosztály leánya rácsodálkozott a munkára, megrettent tőle, megáhitotta, elfogadta. Benedek Elek Katalinja, akinek eszménye a „munka, gond, lemondás” szentháromsága, még így esik kétségbe a varrodában: „Hát ez lesz az ő sorsa is? Sápadt arc, beesett kék, karikás szemek, meggörnyedt hát...” (*Katalin*) A tízes években Ego már szántszándékkal a „kedves, komolyan dolgozó lányok” típusait akarja felmutatni. Később többen osztják e szándékot. Kissé kajánul mondjuk a mából, hogy ugyanezek a tudásra áhító, dolgozó lányok végül is örömmel somfordálnak a feleség tradicionális szerepkörébe. (L. Altay Margit: *Leánysors*, Tábori Piroska: *A Hóvár-szálló vendégei*) De ha a munka mégiscsak testet ölt valamilyen foglalkozásban, az a tanítónőség. (Benedek Elek: *Uzoni Margit*, Szederkényi Anna: *Márka*, Sas Ede: *Egy kis tanítónő regénye*, Beczassy Judit: *Méltóságos kisasszony*, Altay Margit: *A kis hercegnő* stb.) S ha a tanítónőség álmát alább kell adni, postáskisasszony lesz a hősnő. (L. Benedek Elek: *Anikó regénye*)

Ahogy a lányregény tematikailag is szűkös, értékvilága sem mutat széles skálát. Alapértékekre egyszerűsített a világa. S miután ezeknek se megsértése, se megkérdőjelezése nem merülhet fel, regényvilágokban nincsenek értékkonfliktusok, értékvesztések, alternatívák. Ennek következtében nincs tragikum, és kiszámíthatók a megoldások.

A polgári életeszemély és a keresztény valláserkölc alapértékeinek tendenciózus közvetítésével a lányregény ideológiai, valláserkölcsei, pedagógiai küldetését is betöltött a tárgyidőszakban. A távolból úgy látszik, egyre inkább hivatásának is érezte azt. Meg is sinylette, hiszen a valódi irodalomtanok szolgálóleányává sohasem teheti magát.

A rabul ejtett olvasó

„... nagyon meg tudom érteni azt az édesanyát, aki még Jókai regényeit is igen megválogatva adja leánya kezébe” — írták a századelőn.²⁴ Vajon evvel az óvatossággal hol is köthetett volna ki másutt a könyvajánlás, mint a lányregény „klasszikusainál” és mestereinél? De kellett-e kínálgatni? Nemünk régi, pszichológiailag feltárt „vétké”, hogy a kamaszkori érzelmi éhség, telítettség, túlfűtöttség, túlérzékenység idején még a giccs sincs ellenére. Hovatovább több olvasáslélektani motívum segíti a lányregény befogadását: 1.) az olvasó könnyen rátalál a főhős érzelmi hullámhosszára, hiszen legalább életkorukat, nemüket tekintve hasonlítanak egymásra. Az olvasó behelyettesít, mégpedig élményszükséglete szerint. Így Berend Klára írja, „állandó szellemi ellenőrzés” alatt tartja a történetet. „Erkölcsi és lelki energiákat kell olvasnivalóiban lereagálnia.” A lányregények éppoly „kiélési területek, mint a hasonló korú fiúk rablóhistóriái”.²⁵ 1984-ben a kamasz lányok még mindig Lakner Artúr édes-hamis lányregényén (*Az édes mostoha*) sírják ki magukat.²⁶ Élményszükségletük, hogy meghatódjanak. — 2.) A lányregény nem igényli az „olvasó éber óráját”. Az olvasó a műben „azt látja viszont, amit már ismer, gondol és megszokott . . . (s ez) nem jelentéktelen élvezet forrása.”²⁷ A műfaj félig-meddig elvégzi a művet befogadó emlékezet munkáját. Mert mi másat tesz az emlékezet, mint sémát képez, egyszerűsít, torzít, beszűkít, elszegényít. Közhelyszerűségeket helyettesít az eredetiség helyébe.²⁸ A lányregény eleve sémák szerint rendezett életanyag. S az olvasó egy idő után tárolja is emlékezetében ezeket a történet-sémákat. „A történet-séma . . . egy-egy történet felépítésére, belső szerkezetére vonatkozó várapozások készlete, kulturális minta, amely mind a felfogást, mind a visszaidézést megkönnyíti.”²⁹ Olyannyira is megkönnyítheti, hogy egy életre a lektúrolvasás zsákutcájába terelheti az olvasót e kényelmes befogadáshoz való ragaszkodás.

De eredjünk a magunk módján az olvasó nyomába. — 1908-ból idézzük: (a növendéklányoknak) „semmi nem szerez . . . igaz élvezetet csak . . . a leányok számára írt regény . . . a *Legkisebb lány*’, *Három lány története*’, *Árva Margit*’, *Rózsák között*’ és hasonló, fia-

²⁴ Tóth Rezső: i. m. 257.

²⁵ Berend Klára: *Az ifjúság irodalmi érdeklődése*. Szeged, 1935. 20.

²⁶ Szabó Éva (Magyar Rádió) vizsgálódásai és szíves szóbeli közlése révén kerültem az adat birtokába.

²⁷ Halász László: *Az olvasás nyomozás és felfedezés*. Bp. 1983. 348.

²⁸ Uo. 418.

²⁹ Uo. 423.

tal lányok számára írt elbeszélések mindig hálás, boldog olvasóra találnak.”³⁰

1911-ben Gulyás Pál *Kik a legnépszerűbb írók* c. munkájában örvendetes jelenséggént könyveli el, hogy Eugenie Marlitt háttérbe szorult. Csakhogy megjelent Courts-Mahler. 1918–38-ig 300-nál több kiadásban 157 műve jelent meg a magyar könyvpiacra. Csak a húszas évek derekán törte meg egyeduralmát Maurice Dekobra és Vicki Baum.³¹ És 1942-ben a tanonc-lányok még mindig sokan vallották kedvenc írójuknak Courts-Mahlert, . . . és Eugenie Marlittot.³² Eme világirodalmi giccssárral szemben vajon milyen sikerrel ajánlotta Szondy György bibliográfiája (1932.)³³ Karin Michäelis *Bibi*-sorozatát s a magyar lányregény olyan nemesebb darabjait, mint Benedek Elek *Uzoni Margitja*, Lovik Károly *A leányvári boszorkány* c. könyve vagy Dánielné Lengyel Laura történelmi-életrajzi lányregényei?

Berend Klára ez időben végzett vizsgálatai szerint: „Ha olvasnak is fiús könyveket a leányok, ma is marad, sőt túlnyomóan uralkodik az érzelgős, hamis világnézetet nyújtó, álerkölcös leánytörténet iránt érdeklődő réteg.”³⁴ A 10–14 évesek olvasmánylistáján „Csöpike”³⁵, a pajkos, vígkedélyű kislány után hosszú, végtelen sorban jönnek: Tutsek Anna, Altay Margit, Kosáryné. Túlságosan nagy számban szerepel Cilike, a szeleburdi kisasszony. 13–14 éves korban is majdnem kizárólag a Cilike-sorozat s Marlitt vezet. Egyszer említik *Twist Olivért*, néhányan a *Koldus és királyfit*, elvéve az *Egri csillagok* hősnőt, de a kedvenc mégis Cilike marad.”³⁶ S hogy miért szeretik? „ . . . mert nem volt modern felfogású, hanem egyszerű, jólnevelt lány” — írta egy 15 éves a harmincas évek derekán.

Ha a lányregények iránti érdeklődést mások olvasáskutatásainak tükrében is nyomon követjük, a tények, adatok Berend Klára megállapításaira visszhangként válaszolnak. Példaként: Amikor Zsák Wilfried 100 nap leforgása alatt 600 gyermekolvasó kölcsönzéseit regisztrálta, Tutsek Anna lányregényeit 126 alkalommal kölcsönözték. S akik követték a sikerlistán: Altay Margit (100), Gaál Mózes (48), Dánielné Lengyel Laura (41), Benedek Elek (38), Kosáryné Réz Lola

³⁰ Relkovics Mita: *Mit olvasnak a növendék-lányok a legszívesebben?* Nemzeti Névelés, 1908. 225.

³¹ L. Simon Zoltán: *Lektürolvasás Magyarországon*. In: *Az olvasás anatómiája* . . . 241.

³² Uo. 246.

³³ Szondy György: *Mit olvasson a gyermek?* Bp. 1932. (Szülők könyvtára 12.)

³⁴ Berend Klára: i. m. 19., 20.

³⁵ Clara Nast sorozatának hőse.

³⁶ Berend Klára: i. m. 20.

(28), Blaskó Mária (26), Bónyi Adorján (18), Ego (18). Nyilvánvalóan közrejátszottak az eredményben olyasféle tények, mint a művek választéka, a példányok száma. (Tutsek Anna például 16 művel volt jelen az adott könyvtárban.)³⁷

Ugyancsak a harmincas években Drescher Pál a felnőttek olvasmányait vizsgálta meg.³⁸ Ha valakiről hízelgő a kép, akkor a középszáthoz tartozó háztartásbeli nőkről az. Mondhatnánk úgy is, a hajdani lányregényolvasókról. A női olvasók „olvasmányainak minősége jobb, színvonala magasabb, mint a férfiaké” — írta. Szociológiai és lélektani okokkal egyszerre magyarázta a tényt. (pl.: az otthon nyugalma, időbőség, széperzék, a durvától való tartózkodás stb.) Vélekedése s adatai szerint kalandregényt, detektívtörténetet akkoriban csak férfi olvasott. „A férfi örök serdületlen . . . Nincs mi visszartartsa a szellemi lim-lomtól.” Magunk úgy véljük, „szellemi lim-lom” bőven akad az érzelmesség irodalmában és birodalmában, de ami igaz, igaz: Jókai, Móricz, Gárdonyi, Mikszáth, Móra műveit nagyobb számban nők olvasták. Az is valóságos tény ezzel együtt, hogy elsősorban közülük kerültek ki Cronin, George Sava, John Knittel, Louis Bromfield olvasói, az *Elfújta a szél*, a *Réztábla a kapu alatt* és a *Manderley-ház asszonya* rajongói. Ők voltak Erdős Reneé, Harsányi Zsolt és Zilahy Lajos olvasói, mozinézőként a *Meseautó* „utasai”. Altay Margit és Tutsek Anna olvasótáborában serdültek. S valószínűleg lektúrtól lektúrig visz legegyenesebben az olvasó útja. Habár az sem törvénytörő, hogy nem vihet máshova, mint a példa mutatja.

Egy azonban bizonyosnak látszik: a kamasz lányként „rabul ejtett” olvasó felnőttként is olvasó maradt. Olvasa, mit korszándék és divat kínálgatott. A nők olvasmányainak felét (48%) a szentimentális irodalom tette ki — állapíthatjuk meg a korabeli olvasásvizsgálatok dokumentumai alapján.³⁹ Eme olvasói állapothoz vezethetett út a *Werthertől* is, de valószínűbbnek látszik a lányregény bűvópatakként rejtőzködő, alattomos hatása.

F. KOMÁROMI GABRIELLA

³⁷ Zsák Wilfried: *A Fővárosi Könyvtár és ifjúsági olvasói*. In: A Fővárosi Könyvtár évkönyve. 1936. Bp. (1937). 153–158.

³⁸ Drescher Pál: *Mit olvas a Fővárosi Könyvtár közművelődési fiókjainak közönsége?* In: A Fővárosi Könyvtár évkönyve. 1934. Bp. (1935). 35–72.

³⁹ Simon Zoltán: i. m. 246.

SZEMLE

TARNAI ANDOR:
„A MAGYAR NYELVET ÍRNI KEZDIK”

IRODALMI GONDOLKODÁS
A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

E fontos kötet az Akadémiánk Irodalomtudományi Intézetében, az irodalomtudomány és kritika viszonyát elemző kutatások folyamán új módszerű, elmélyült latin és magyar szövegvizsgálatok alapján készült. Középkori irodalmunk egyes jelenségeit már korábban is többen kutatták, a húszas évektől kezdve főleg Horváth János és tanítványai, majd pedig az utóbbi évtizedekben új szempontok szerint, az akadémiai irodalomtörténet megalkotói. Tarnai műve ezektől az előzményektől abban különbözik, s hozzájuk képest abban jelent újdonságot, hogy, mint az előszó is kimondja, a középkori magyar irodalmi gondolkodás rendszeres feldolgozására tett első kísérlet eredményeit tárja elénk.

Szerzőnk híven követi azt az említett irodalomtörténet 1964-ben közzétett kötetében kifejtett nézetét, amely szerint középkoron a magyar irodalom kezdetétől az 1530-as évekig terjedő századok értendők, s így tárgyalása során nem szól a reneszánsz első hazai szakaszáról, e lemondás árán érve el a középkorinak tekintett állapot egységes bemutatását. De e korlátozás miatt nem kell sajnálkoznunk, mivel Tarnai ígérete szerint a humanista irodalom kialakulásának 1450-től 1530-ig terjedő szakaszát a következő kötet fogja tárgyalni.

Tarnai irodalmi gondolkodáson általánosságban azoknak a követelményeknek a megnyilvánulását érti, amik a később szerzőknek nevezett egyéneket szó- vagy írásbeli közlendőik megformálásában vezették, s amiket a jelenlévőnek tekinthető vagy ilyennek képzelt közönség is elvárt. Persze, a követelmények más formában jelentkeztek az énekmondó fellépésekor, másként az oklevélíráskor, s megint másként a papok prédikációja, vagy latint magyarra való fordítása közben. E többféle indítékú tevékenység fejlődését eddig is vizsgálta az irodalomelmélet, a kritika és az irodalomtörténetírás. Szerzője e monográfiát — szerényen — mégis azért nevezi első kísérletnek, mivel

a felhalmozott adatokat eddig nem próbálták meg rendszerezni, s még kevésbé vállalkoztak kutatóink arra, hogy a kínálkozó anyagot az irodalmi gondolkodás történetének szemszögéből vegyék górcső alá.

Az első kísérlet — s ezt Tarnai is említi — előnyökkel és hátrányokkal is jár. E módszer azért ígérkezik előnyösnek, mivel segítségével az ars praedicandira, a szó- és írásbeliség viszonyára, valamint az irodalmi magyar nyelvűségre vonatkozó kérdésköröket új módon lehet megvilágítani. A kutató azonban így hátrányos helyzetbe is kerül, mivel eddig ilyen szempontból senkitől sem vizsgált, hatalmas anyagot nagy fáradsággal elsőnek és egymagában kell felszínre hoznia, s vállalnia kell azt a kockázatot is, hogy közben fontos adatok kerülnek el figyelmét.

A munka készültét hátráltatta, hogy Tarnainak egyes hazai adatcsoportok és kezdeményezések értelmét és összefüggéseit részletesebben kidolgozott külföldi művek tükrében¹szemlélve kellett kibogoznia. Hogy emiatt a külföldi és hazai latin nyelvű munkák bemutatása kissé terjedelmesebb lett, az persze érthető és nem is baj, mivel ezt az anyagot eddig még irodalomtörténészeink többsége sem ismerhette.

A kötet három fejezetre oszlik. Ezek közül az első az irodalom meghonosodását, a második az irodalomtudomány kibontakozását tárgyalja, a harmadik pedig azt mutatja be, hogy miként cseperedett föl nyelvünk a latinság iskolájában.

Az alapokat vizsgálva szerzőnk megállapítja, hogy azok az inkább csak közvetett adatok, amelyek ősköltészetünkre és lovagi irodalmunkra vonatkoznak, nem teszik lehetővé, hogy belőlük a magyar nyelvű költés keretei között önállósodott, elméleti szféra meglétére következtethessünk. Ekkoriban tudatosan vallott és megfogalmazott énekesrendi hagyomány a franciáknál, vagy a németeknél volt ugyan, de ilyesmi nálunk még nem mutatható ki.

A rovásírás is a kritikátörténet szempontjából inkább csak tudománytörténeti vonatkozásai miatt kerülhet szóba. Ótörök eredetű *ír* és *betű* szavaink arról tanúskodnak ugyan, hogy őseink bizonyos mértékű írástudással már a honfoglalás előtt is rendelkezhettek, de a latin alapú írásbeliséggel csak a kereszténység felvétele után azoknak az írástudó rétegeknek a közvetítésével ismerkedhettek meg, amelyek a vezető kolostorok és káptalanok mellett az uralkodó curiájában gyülekeztek. Ezek azonban nemcsak németek lehettek, hanem — talán nagyobb mértékben is, mint eddig hittük — velencei olaszok. Hogy a hospesek elsősorban ezek köréből kerültek ki, azt az is bizonyíthatja, hogy — mint Tarnai kéziratának 1976 tavaszán történt lezárása után végzett kutatásaim mutatják — *vendég* szavunk minden bizonnyal a 'velencei' jelentésű *venedego* melléknévből származik. Úgy látszik, István korától kezdve nem Gellért volt az egyetlen nevezetes velencei, aki hozzánk vendékként telepedett.

Újszerű és hasznos e kötetben azoknak a külföldi tankönyveknek a számbavétele, amelyek a klerikusi alapképzettségre épülő magasabb műveltség megszerzését tették nálunk lehetővé. A pannonhalmi apátság 1093 körül összeírt javainak jegyzéke egyebek között Donatus nyelvtanának, Cato és Cicero műveinek meglétét is tanúsítja. Fontos az is, hogy e kolostor Isidorus Hispalensis *Etymologiae* c. enciklopédikus művének is birtokában volt. A hazai etimologizálást, amelynek nyomai már a László-legendában is fölbukkannak, s amely Anonymusnál fontos szerephez jut, e munkának a tanulmányozása alapozhatta meg.

A mű fentebb ismertetett vezéreszméjének alapján Anonymus azért minősül a hazai irodalomtörténetírás atyjának, mivel a jövőendő literatúratörténet gondolata nála merül fel először, a hazai középkor latin és magyar irodalma pedig abból a szempontból kerül az érdeklődés homlokterébe, hogy a gondosan követett latin írásos mintaképek ellenére is mennyiben alapul szóbeli hagyományokon, s ezáltal hogyan kezd önállósulni. A latin oklevélírásban ez a folyamat nálunk azáltal erősödik, hogy a diplomák formai elemeinek lassú állandósulásával bizonyos hazai normák jegecesedtek ki, s ugyanígy a magyarul elmondott egyházi beszédekben is kialakultak egyes, szabadon változtható, s a körülményekhez alkalmazható rugalmas formulák.

Az oklevelek latin szövegének megfogalmazása során, mint már az 1055-ben lejegyzett Tihanyi alapítólevél jelentékeny számú magyar szórványa is tanúsítja, a nótárius nem mellőzhette a magyar helyneveket és határmegjelöléseket. A jegyzőnek ilyenkor a tényállást először a birtokok megművelőivel szót értve, magyarul kellett megtárgyalnia, s az így megállapított tényállást kellett azután latinul írásba foglalnia. Egykorú feljegyzések hiányában persze nem tudhatjuk, hogy e tolmácsolgatás pontosan hogyan történhetett, de — a nyilvánvaló különbségek ellenére is — figyelmet érdemelnek Harmattának az 1975-ben fővárosunkban tartott középkori latin lexikológiai tanácskozáson elhangzott megállapításai arra vonatkozóan, hogy az óperzsa birodalom kancelláriájának íródeákjai az okleveleket arameus nyelven állították ki, de a tényállást először a helyi lakosság nyelvén, vagyis óperzsául kellett rögzíteniük. Ez a gyakorlat azért érdekelhet bennünket, mert a már Harmattától hangsúlyozott történelmi és társadalmi különbségek ellenére is, nálunk a középkorban szintén lényegében ehhez hasonlóan kerülhetett sor a latin oklevelek megírására. A határmegjelölések előzetes magyar szóbeli megfogalmazásának nyomai — mint Harmatta kimutatja — már a Tihanyi alapítólevélben világosan előtűnnek, de Anonymusnál is kimutathatók. (Mínderrevő. *Acta Antiqua* 1975. 335—344.)

Mindezt figyelembe véve joggal tehetjük föl, hogy az ilyen jellegű nótáriusi fordítói tevékenység közben ki kellett alakulnia valamiféle

hivatalos magyar nyelvi készletnek. Ugyanígy, mint a *Halotti Beszéd* és a hozzátartozó *Könyörgés* magyar szövege is bizonyíthatja, a folyamatos egyházi szónoki gyakorlat közben is bizonyos fordulatoknak egész halmaza csiszolódhatott ki.

De közben, mint 11–12. századi, ma már önálló műveknek tekintett gestáink sejtetik, nálunk már bizonyos, a latintól független írásos hagyomány is kialakul, de a múltbeli feljegyzések megbecsülését is magába foglaló irodalomtörténeti hagyomány még nincs. Az ekkori szövegek állapotát pedig Tarnai szerint az jellemzi, hogy ezek alkalmanként még eléggé szabadon alakíthatók, vagyis „nyitottak” voltak, s az ingadozó szóbeliségtől végleg elválva csak a középkor második felében váltak „zártakká”, amikor az írásos hagyományok irodalomtörténeti hagyománnyá fejlődtek.

Kétségtelen, hogy e kezdeti szakaszban nagyobb szerepe lehetett a kialakulatlan formákat eléggé szabadon változtatgató szóbeliségnek, mint eddig hittük. Tarnai kristálytisza logikán alapuló okfejtése nyomán ezt el kell fogadnunk. A dolog természetéből következik azonban, hogy e hagyománynak a meglétét, éppen azért, mivel szóbeli maradt, nem tudjuk kellőképpen bizonyítani, hanem csupán valószínűsíteni.

A jóval terjedelmesebb második fejezet az önálló hazai irodalomtudomány kibontakozását elemezve először a 13. századtól kezdve felbukkanó új külföldi, s hozzánk is elkerült tankönyvek sorában a latin nyelvtanokat és szótárakat fogja vallatóra, majd az ars dictandi, ars praedicandi és ars orandi szabályait latinul megfogalmazó kézikönyvek hazai ismeretének nyomait kutatja, nem feledkezve meg a középkori poétikák itthoni idézésének számbavételéről sem. Majd szerzőnk, nálunk fogalmazott szövegeknek a 15. század második feléből való utalásai alapján, a Jeromos óta művelt irodalomtörténetírás emlékeit elemzi, a korszak olvasmányanyagát pedig a fennmaradt kódexek tartalmából, a könyvtárjegyzékekből és az írók hivatkozásai-ból próbálja rekonstruálni. E tanulságos számbavétel is gondos, fáradtságos és hosszadalmas egyéni kutatómunka eredménye.

A hazai irodalmi tudat izmosodását a 13–14. században Tarnai szerint nagyban segítette, hogy „a középkori Magyarország a környező egyetemek filozófiai karait megközelítően telítve volt irodalmi olvasmányaggal”, s így ekkorára „az irodalom építménye fokozatosan teljessé vált”.

A külföldi szövegeket kísérő hazai kommentárok fölött szemlét tartva szerzőnk megállapítja, hogy e téren még sok ugyan a feltárni való, de abból, amit ezek mutatnak, arra lehet következtetnünk, hogy ekkori tanáraink növendékeiket nemcsak a hazai literátus-feladatok elvégzésére, hanem a Krakkó vagy Bécs filozófiai karán való továbbtanulásra is jól felkészítették.

Az ekkori ars notaria legfőbb emlékének, Uzsei János 1346–50 között összeállított művének Tarnai szerint fő célja a latin formuláknak és használatuknak a betanítása lehetett. Arra vizont, hogy ebben az időszakban milyen írott szabályokat kellett követniük a prédikáló papoknak, egybek között főleg a *Sermones dominicales* egyes megjegyzéseiből, valamint a pálos Gyöngyösi Gergely *Directoriumának Regula predicantium* című fejezetéből következtethetünk. Hogy a prédikációelméleti irodalom emlékeiből ilyen kevés maradt ránk, annak — Tarnai meggondolkoztató feltevése szerint — az lehetett az oka, hogy az efféle tractatusokat csak a legműveltebbek ismerték, a többiek pedig a gyakorlatban, csupán szóbelileg, tőlük sajátították el szónoki hivatásuk e szabályait.

E korszak jelentőségét szerzőnk az irodalomtörténetírás fokozatos fejlődésének szempontjából abban látja, hogy ekkor kezdik nálunk felfedezni az irodalom addig hiányzó történeti dimenzióját. Liturgikus művekbe, a magyar szentek legendáiba és a rendtörténetekbe, vagyis immár lezárt irodalmi művekbe ezek szerzői ekkor szerkesztették a részben még csak szóbeliségben és eléggé rendszertelenül hagyományozódó élő ismeretanyagot, miközben már gondos elemző munkát is végeztek. Az ekkori liturgikus könyvek, bár bennük a literatúra-történeti gondolat Tarnai szerint csak homályosan fejeződik ki, bizonyos hagyományt azért mégis létrehozta. Szentjeink legendái is — kritikátörténeti szempontból tekintve — akkortól kezdve váltak fontossá, amikor a liturgikus használat és a vallásos olvasmányok keretei közül kiszakadva már a maguk összességében és az idegen alkotásokkal szemben irodalmi szinten kezdik képviselni az országot.

A kötetben kimagasló helyet foglalnak el az Ágoston-rendi, domonkos, konventuális ferences, karthauzi, obszerváns ferences és pálos rendtörténetek, amelyeket Tarnai példamutató alapossgal és hozzáértéssel, szívós filológiai aprómunkával elsőként tett a hazai kritika-történet fontos tárgyaivá.

A rendkívül alapos jegyzetekkel együtt kereken száz lapnyi harmadik, záró fejezet terjedelmét Tarnai azzal indokolja, hogy az előzőleg tárgyalt latin teoretikus irodalom meghonosodásának és hazai továbbélésének itteni feldolgozásával volt csupán elérhető olyan irodalmi rendszernek a leírása, amelyen a nálunk kialakult és immár szabályokká emelkedett szokások alapultak.

A nyelvészeti szakirodalomból Pais Dezsőnek szegedi nevezetes előadása, Bárczi Gézának a történeti nyelvjáráskutatást kezdeményező értekezése, valamint Kniezsa Istvánnak a középkori magyar helyesírás történetéről írt monográfiája adhatott csupán támpontokat Tarnainak, az irodalomtörténeti művek közül pedig Horváth Jánosnak a középkort feldolgozó szintézise. De ez utóbbi sem volt igazi kritika-történet. Mindeme előzményekből éppen ezért semmiképpen sem

lehetett szerzőnknek összeállítania a szükséges anyagot, ami szerencsére nem olyan nagy, hogy előteremtése reménytelen feladat lett volna.

Eötvös kollégiumi, alapos latin filológiai ismereteinek birtokában Tarnai sikeresen vállalkozhatott arra, hogy a latin és a hazai vulgáris nyelvű írásbeliség kölcsönös viszonyának elemzése során a magyar szövegek mellett mindig megvizsgálja ezek latin mintáit is. Az irodalomszociológia követelményeinek pedig azzal tett eleget, hogy a hazai irodalmi gondolkodás fejlődésének felvázolását az írástudó rétegek kialakulásának vizsgálatával kapcsolta össze.

Horváth János 1931-ben kifejtett véleménye szerint a latin és a magyar nyelv középkori együttélésének történetében két lépcsőfokot kell megkülönböztetnünk. Az elsőt a még csupán élő szóval előadott magyar beszédek állnak, amelyek a latin mintáknak pusztán emlékezetből való szabad tolmácsolatai. A második lépcsőfokon a fordításokat találjuk, amelyek, mint a Halotti Beszédet kísérő Könyörgés, majd a középkor végi kódexek, már igazi fordítások, amelyekben a latin hatása szövegformáló jelentőségűvé válik.

Tarnai e véleményt lényegében ma is változatlanul érvényesnek tekinti ugyan, de abban eltér e nagy mesterünktől, hogy a latin szövegek kétféle anyanyelvi megértésének módját eleve adottnak, huzamos egymás mellett létezőnek gondolja. Mert bár a szóbeli tolmácsolást és az írásbeli fordítást ő is két eléggé különböző műveletnek tartja, de alighanem helyesen, azt is bizonyosnak tekinti, hogy az esetenkénti fordítók mind tolmácsoltak élőszóval is, s így akár prédikáltak, akár latin szöveget fordítottak, végeredményben ugyanazt a munkát végezték, előzőleg ugyanazon iskolázáson mentek keresztül, s ugyanazon réteghez, a literátusokhoz tartoztak.

Ha az ezzel a feltevéssel kapcsolatos kérdések mélyére hatolunk, Tarnaival együtt azt sem tarthatjuk lehetetlennek, hogy irodalmunk magyarrá válásában a döntő folyamat valójában éppen fordítva zajlott le, mint Horváth János gondolta: a 15. század végének és a 16. század elejének írott nyelve bizonyos fokra esetleg nem is elsősorban az írásbeliségen belül emelkedett, hanem sokkal inkább a literátusok mindennapi tevékenységével összefüggő élőbeszéd „irodalmon kívüli” világában. Ez Tarnai szerint azért is elképzelhető, mivel a középkorban — tankönyvek hiányában — a memorizálásnak rendkívüli jelentősége volt.

Persze Tarnai is tudja, hogy ezt a feltevést bizonyítani is kell. De annak is tudatában van, hogy ez az igazolás csak közvetett lehet, mivel szóbeliség útján, pusztán szájhagyomány alapján öröklődött szövegek ebből a korból sem állnak rendelkezésünkre.

Arra a kérdésre, hogy az élőbeszéd folyamán kialakult középkori „nyílt” szövegek miben különbözhetnek az ekkori írott, vagyis „zárt”

szövegektől, Tarnai úgy próbál felelni, hogy egybeveti különféle latin egyházi szerzők műveinek magyar tolmácsolatait, kielemezve bennük az olyan kifejezéseket, amelyek a szóbeli tanítás közben az egyes latin fordulatok magyar megfelelőiként lassanként alakulhattak ki. Ilyen vizsgálatokat ő végzett először. Kutatásainak eredményeire hivatkozva annak a reményének ad kifejezést, hogy egyszer talán egész terjedelmében megmérhetővé válik az a nyelvi készlet, amely kódexeinkben és más középkori írott emlékeinkben tárul elénk. Hogy már ekkor számos latin közmondásnak és szólásnak a magyar megfelelői is rendre kitermelődhetnek, annak Tarnai nyilván helytálló megállapítása szerint az a bizonyítéka, hogy Baranyai Decsi János, Erasmust követve, 1598-ban egyszerre több ezer latin közmondás magyar megfelelőjét tudta közreadni.

Olyan kötött textusoknak, mint a Miatyánk, az Apostoli Hitvallás, vagy a Tízparancsolat legrégebb ismert magyar tolmácsolatai, mint azt már Tarnai előtt is felismerték, a ránk maradtaknál sokszor jóval régebb szövegváltozatok meglétét sejtetik, s azok, akik e szövegeket lejegyezték, a szóbeliségben már jóval korábban is járatos alakokat rögzítettek. A kateketikus irodalom fennmaradt magyar emlékei éppúgy igazolhatják ezt, mint a legrégebb bibliafordítások, amelyeket ilyen szempontból szintén újszerűen elemezve Tarnai arra a felismerésre jut, hogy írástudóink a leírt bibliai részleteket körültekintően, a latint mindig szem előtt tartva fordították ugyan nyelvünkre, de e szövegeket a későbbi másolók gyakran megváltoztatták. Így alakulhatott ki egy olyasféle biblikus frazeológia, amely a variánsokat is megtúrta.

Abból, hogy a ránk maradt középkori magyar szójegyzékek az ekkori németekhez vagy akár a csehekhez viszonyítva is, terjedelmeknek éppen nem mondhatók, Tarnai, ismét helyesen, arra következtet, hogy ekkoriban a magyar iskolai szakkifejezések is csupán a szóbeliségben formálódtak.

Hosszabb méltatást is megérdemelnének a kötetnek a magyar ars praedicandi szerepére vonatkozó, szintén újszerű megállapításai. Szerzőnk olyan elmélyülten vizsgálja a középkori magyar prédikációk szövegének a szintén nyelvünkön tolmácsolt evangéliumokhoz és epistolákhoz való viszonyát, hogy megfigyelései egy megírandó magyar hermeneutika alapjául is szolgálhatnak. De bármennyire alaposak is a kötetnek ide vágó elemzései, szerzőnk jól tudja, hogy minden egyes, nyelvilag formulává merevedett magyar szerkezeti elem részletes feldolgozását csak egy később megírandó monográfia tárhatja majd elénk.

A levélírás magyar mesterségének kialakulására, mint tudjuk, az első adalék Várdai Aladár 1486-ban kelt missilise. Ismeretes, hogy a latin kifejezések, főleg a levelek megszólításában és záró formuláiban,

sokáig megőrződtek, mégis, már a menedéklevelekben is, mint Tarnai szintén hangsúlyozza, nyelvünk hivatalossá válásának folyamata az 1530-as évek előtti fél évszázadban nagy lendületet vett.

A kötet kritikátörténetileg különösen fontos, új megállapításait a záró fejezetek tartalmazzák, amelyekben Tarnai kifejti, hogy a többkevesbé hű, szó szerinti szövegfordítással szemben az akkomodáció módszere segítette elő a már önállóbb magyar nyelvű alkotások megszületését. Az akkomodációnak, amely az eredeti művek karakterének átalakításával is járt, nálunk a legszebb példája a Karthauzi Névtelen nagy műve. Az említett latin műszó kiválasztásakor Tarnai hivatkozhatott volna akár H. G. Gadamerre is, aki, mint tudjuk, először 1960-ban közzétett nevezetes hermeneutikai művében a szövegtolmácsolásnak a középkorban számba vett három mozzanatára, a *subtilitas intelligendira* (=szövegértés), *subtilitas explicandira* (=kifejtés), valamint a *subtilitas applicandira* (=alkalmazás) hivatkozva az utóbbit az interpretálás elmaradhatatlan tartozékának, s mintegy kiteljesedésének tekinti. Igaz, hogy e felfogás helyességét többen is vitatták, annyi azonban kétségtelen, hogy a hallottak vagy olvasottak értelme — történeti szempontból nézve — akkor válik igazán hatásossá, ha a bennük foglaltakat befogadjuk életük hatékony elemeivé hasonítják. A nyelvbölcselet szemszögéből tekintve pedig ez a folyamat az eszmélődésnek oly magas fokát tételezi fel, amely — mint Tarnai is felismerete — már az önálló gondolkodást és eredeti irodalmi művek megalkotását is lehetővé teszi. Ez ennek a rendkívüli alapossággal készült, igen jól dokumentált, ugyanakkor persze az olvasó részéről nagy elmélyedést kívánó, kitűnő monográfiának legfőbb tanulsága. (Akadémiai Kiadó, 1984.)

BALÁZS JÁNOS

FRAGMENTA LATINA CODICUM IN BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS BUDAPESTINENSIS*

Mezey László még kézbe foghatta nagyszabású vállalkozásának első kész termékét: a budapesti Egyetemi Könyvtár kódextörédei-nek, pontosabban az ott őrzött első 300 fragmentumnak a katalógusa néhány hónappal halála előtt megjelent. Évtizedes kutató, szervező munka áll mögötte, és ennek köszönhetően a folytatása is biztosított-nak látszik, amennyiben az eredetében rokon anyagot őrző Központi

* Recensuit Ladislaus Mezey. Fragmenta Codicum in Bibliothecis Hungariae, I/1.

Szemináriumban a munka már kis híján nyomdakész kéziratot eredményezett. A jelek szerint sikerült sínre tenni az ügyet. Kialakultak a szervezeti keretek, megvan a pénzügyi, kiadói, terjesztői struktúra, sőt, megvan az a tekintélyes és nélkülözhetetlen nemzetközi tudományos háttér is, amely nélkül a továbbhaladás nehezen volna elképzelhető. Elsősorban pedig megvan idehaza az a meglehetősen speciális szakismerettel rendelkező, zömében fiatal munkatársi kör, amely képes és lelkesen hajlandó folytatni a művet. Az első kötet most megjelent első felében a szerkesztőnek Fodor Adrienne, Madas Edit, Wéhli Tünde, Török József, Timkovics Pál, Sarbak Gábor, Falvy Zoltán, Erdő Péter volt a társa. A töredékek állapotát és olvashatóságát figyelembe véve, a szövegek kiböngészése roppant kemény munka lehetett. Azonosításuk — az itthoni bázisra tekintve — nem kevésbé.

Annak idején, az indulásnál némi értetlenség, itt-ott aktív ellenkezés fogadta a tervet, elsősorban azért, mert sokan úgy gondolták, hogy a kötéstáblák lefejtése, az anyagukat alkotó lapok kibontása veszélyezteti a könyvek állagát, vagy ha nem is, de mindenképpen megváltoztatja eredeti állapotukat. Az sem látszott elég világosan, milyen módszerrel érhető el, hogy a könyvek tábláiból kikerülő dokumentumanyag konkrétan a magyar kultúra szempontjából értékesíthető legyen. Viszont állt (és áll ma is) az a tény, hogy kódexállományunk csekélyke, talán ha 1200 darab, amely számon akármelyik nagyobb külföldi gyűjtemény egymagában is könnyedén felülhalad, közülük is csak mintegy másfélszáz készült idehaza, tehát minden eszközt meg kell ragadni annak érdekében, hogy készletünket legalább adatszerűen gyarapítsuk, ha szöveg szerinti gyarapodása nem várható nagyobb mértékben. Időközben a kutatás más területen, a régi magyar nyomtatványok felderítése érdekében is rátért erre az útra, és a kötéstáblák felbontása számos lelettel gazdagította az RMNy köteteit.

Az 1983-ban végre megjelent (1978-as előszóval ellátott) I/1-es kötet most érzékelhető súlyokat tesz a mérleg serpenyőjébe. Az értékeléssel azonban egyelőre várunk kell legalább addig, amíg a következő kötetek komplett képet nem adnak a hajdani nagyszombati, pozsonyi állomány egészéről. A tapasztalatok birtokában annyit már most is megállapíthatunk, hogy a kellő felkészültségű szakemberek az eljárást a könyvek veszélyeztetése nélkül tudják alkalmazni. (Ámbár a bőrüktől megfosztott, deklíben didergő könyvek csakugyan nem nyújtanak hangulatos látványt.) A könyvek teljes eredeti anyagának együtt tartására is kialakult a megfelelő metódus.

A szerkesztő rövid bevezetője után a 300 tétel leírása következik (tartalmi szempont szerint 4 fejezetre bontva), majd rövidítés- és irodalomjegyzék, aztán részletes mutatórendszer tekinti át a töredékek formai és tartalmi jellemzőit. Hátralé 50 fényképtábla ad ízelítőt a fontosabb vagy érdekesebb darabokról.

A tételek élén a kodikológiai adatokat találjuk, utánuk egy-egy szakasz foglalkozik az írás, a díszítés jellegzetességeivel, meghatározásával; rövid címleírás a hordozó kötetről („liber tradens”), utalás a kódexfragmentummal együtt előkerült egyéb anyagra („una tradita”: nyomtatványok, nem latin nyelvű és újabb kori kéziratok); a kötet korábbi tulajdonosai. Mindezek után a proveniencia megállapítása, mégpedig egyrészt a keletkezés, másrészt a használat helye. A tétel második fele az előkerült szöveget mint irodalmi alkotást ismerteti, hivatkozva a kiadásra, az irodalomra, megadva ehhez képest a szövegeltéréseket. Végül jegyzet foglalkozik a darab speciális problémáival, értékelésével, illetve szükség esetén indokolja a fentebbi rovatokban tett sommás megállapításokat. Hátralékok mellett, némely esetben a teljes olvasatot is közli.

Előkerült néhány igencsak figyelemreméltó lelet, szövegvariáns, amely iránt — mint az Egyetemi Könyvtár levelezése mutatja — máris nemzetközi érdeklődés mutatkozik. Egnéhányról a közreműködők már menet közben hírt adtak.

A mutatórendszerben található áttekintés szerint a leírt 300 darab között 87 van olyan, amelyet a szerkesztő mind a keltezés, mind a használat szempontjából magyar provenienciájúnak határozott meg, és van még kerekben 100, amely külföldön (főleg olasz, francia és német területen) keletkezett ugyan, de magyarországi használata megállapítható. Vagyis tehát 187 olyan kódextöredékről van szó, amely Magyarországon használtatott fel makulatúraként. Ez (nagyjából) 187 olyan kódexet képvisel, amelyről eddig nem volt tudomásunk. A pontos számot hirtelenében nem tudnám megmondani, mert van néhány liber tradens, amely több darabot rejtegetett, s van néhány kódex, melynek darabjai több kötésből is előkerültek, van továbbá néhány utalás ugyanezen kódexeknek a Központi Szemináriumban, más könyvkötésből előkerült fragmentumaira. Óriási szám, és mindenképpen a vállalkozás indokoltságát mutatja, még ha itt, a mutatóban, egyértelmű tényként bukkan is fel minden adat, ami a maga tételénél még kérdőjelet viselt, és még ha nyomban fel is merül a kérdés, nem túl nagy-e ez a szám. A Magyarországon keletkezett kódexek száma már ennek az első fél kötetnek a birtokában rögtön 50%-kal volna emelhető? A hordozó könyvek (kódexek, kéziratok, nyomtatványok) messze túlnyomó többsége külföldről került hozzánk. (A töredékeket szolgáltató művekről nincs kimutatás, de a magyar kiállításuk száma legfeljebb, ha 20–30 lehet.) Ezek szerint tehát a hazai földre érkezett külhoni könyvek mintegy 50–60%-a kötetlenül jött volna? Ez legfeljebb csak a kereskedelmi forgalomban bekerülőkről tételezhető fel nagyobb arányban, a peregrinusok aligha vásároltak odakint könyvet „krúdában”.

Elsőrendűen fontos volna tehát a kötés eredetére, milyenségére

vonatkozó adatok számbavétele. A kötésre vonatkozóan azonban a leírások nem sok útbaigazítást tartalmaznak, jóllehet a szóban forgó fragmentum a kötés és nem a könyvtest tartozéka volt. A továbbiakban ezen feltétlenül változtatni kell. Részletesebb felvilágosítást csak a possessorokról kapunk, akik azonban többnyire nem a töredéknek, hanem vagy a komplett kötetnek, vagy a belefogott írásműnek, vagy a kötéshez felhasznált makulatúra egyik-másik szeletének voltak a tulajdonosai. Ez a viszonylag részletes leírás sem tér ki arra, hogy az illető neve a könyv melyik részén olvasható, főleg, hogy magán a kötéstáblán-e, ami épp ez esetben nem elhanyagolható kérdés. A kötésre vonatkozó felvilágosítást (technika, hozzátvetőleges időpont stb.) a leírások nem adnak, erre rovat sincs. A kötéstáblából előkerült járulékos lelet mibenlétére a leírás többnyire csak futó célzást tesz („impr. Bohem.”, „impr. Germ. 2 calend.” és effélék), ennél többet csak ritkán árul el. Holott — véleményem szerint — ez a járulékos anyag eredetét tekintve bizonyára közelebb áll magához a szóban forgó kódextöredékhez, mint az a könyv, amelyhez felhasználták. Mindenesetre kétségtelenül volt egy olyan hely és egy olyan pillanat, ahol és amikor mind a még (vagy már) kötetlen könyv, mind a fragmentum, mind az összes járulékos anyag egy kézben volt, a könyvkötő kezében. Azt hiszem, módszertanilag ez volna a legalkalmasabban megragadható mozzanat, ezt kellene a kutatás középpontjába állítani, és innen lehetne legcélravezetőbben visszafelé indulni még a töredék keletkezésének irányába is.

Még egy javaslat. A szerkesztők a „kódex” fogalmát a nemzetközi nomenklatúra szerint értelmezik, és határát a 15. század végében szabják meg. Éppen magyar vonatkozásban jó lenne ezt a határt idébb tolni. Nálunk bizony a kódexirodalom kora, sőt virágkora jócskán a 16. század első felére esik. (Akadémiai Kiadó — Otto Harrassowitz, 1983.)

KULCSÁR PÉTER

ECSEDI BÁTHORY ISTVÁN MEDITÁCIÓI

Az Adattár sorozat újfajta vállalkozásba kezdett, amikor Ecsedi Báthori István országbírónak, Somogy, Szatmár és Szabolcs megye főispánjának töredékesen megmaradt autográf kéziratát kiadta. Újabb értékes szöveggel gazdagodott ezáltal irodalmunk, mert bár a kéziratot központi helyen, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában őrzik, csak kevesen akadtak, akik vették a fáradságot arra, hogy a nehezen olvasható, rendezésre is szoruló kéziratot végigolvassák.

A kézirat három művet rejt magában. A legterjedelmesebb (121 levél), ami után a jelen kiadvány világirodalmi párhuzamai alapján a címet is kapta, a szerző önelemző, szubjektív hangú elmélkedéseinek, imádságainak a töredékét tartalmazza. Többszöri átírás és átszerkesztés eredménye. Báthori 1579 és 1582 között, még országbíróvá való kinevezése előtt, Varannón fogott írásába. Hosszabb szünet után, a politikai élettől való visszavonulását követően, 1596–98-ban Ecse-den vette elő újra. Kiegészítette és átdolgozta. Haláláig (1605) még háromszor írta újra, állandóan korrigálta és alakíttatta; szerényen és kedvesen „íráská”-nak, „könyvecské”-nek nevezte.

Célja elsősorban az volt, hogy „örökös igaz vallásáról” (159), kálvinista meggyőződéséről bizonyosgot tegyen. Hosszan tusakodott bűneivel és az ördög kísértéseivel. Nem konkrétan, csak általánosságban szólt „bűdös dög dohos bűneiről” (96), ifjúsága vétkeiről. Részletesen elemezte lelki gyötrelmeit, mint „fertelmes bűnös ember”-re (7), „budosó bolond”-ra (13) tekintett önmagára. Bűneinek megvallását, az alázatos megbánást Isten dicsőítése, a hálaadás és az isteni gondviselésbe és bűnbocsánatba vetett hit hangsúlyozásával ellenpontozta. Az elmélkedéseket Istennek tett áldozatnak tekintette: „megáldozzuk az mi nyelvünknek áldozatját te neked” — írta (38). Kifejezőmódja, képei és stílusa a Biblia, elsősorban pedig a Zsoltárok könyvének hatásáról tanúskodik. Szavainak őszinte, néhol versbe átcsapó áradása, gondolatainak költői formába öntése alapján a régi irodalom kiemelkedő prózai alkotásai között a helye a meditációsorozatnak. Az egyes fejezetek énközpontúságát többször az ország, a nemzet nyomorúságos helyzetének a tárgyalása váltja fel. Jellemző pl. a következő mondat, amelyben először saját magáért, majd többes szám első személyben, „nyomorúságink” megszüntetéséért könyörgött: „Könyörölj uram én rajtam bűnösön az te sokságú irgalmasságid szerént, és legyen egy kis vége az *mi nyomorúságinknak*, az te véghetetlen jó voltodból.” (74).

Néhol konkrétan is említést tett az akkori „üdök szörnyűségeiről”, a korabeli politikai élet vezető személyiségeiről (Belgioso, Bocskay István stb.) és cselekedeteikről.

Hasonlóképpen értékelte a történelmi eseményeket, mint a 16. századi prédikátorok. Így Mihály vajda Báthory András fölötti győzelme szerinte a „mi régi természetünkben bűneink miatt” következett be, s azért fohászzkodott, hogy ne tekintse az Isten „az én atyámfiainak bálványozásokat . . . az országnak hitetlenségét . . . hitek szegését, köztök való sok eretnek vallásokat” (147). Zrínyi eposzában a török támadás Isten akaratából többek között hasonló ok miatt következett be, azért, mert a magyarok „gyönyörködnek különb-különb vallásoknak” (I. ének, 12).

Jellegetes kálvinista világgépe — kortársaiéhoz hasonlóan — nem

nélkülözte az ördög kísértéseiben való hit elemeit sem, valamint az égi tüneményekre, így az üstökösökre is úgy tekintett, mint amelyeket „sok dolgoknak megjelentésére” használ fel az Isten (129).

Báthory meditációit az egyik sajtó alá rendező, Erdei Klára közel-múltban megjelent tanulmányaiban elemezte. Elsősorban világirodalmi párhuzamait kutatta fel (ItK, 1980. 55–69). Nem hiányzik pedig az ilyen jellegű munka a magyarországi irodalmi termésben sem. Így pl. az Erdei Klára által említett hugenotta Daniel Toussaint *L'Exercice de l'ame fidèle, assauoir prières et meditations pour se consoler en toutes sortes d'afflictions . . .* című művét Szenci Molnár Albert magyarrá fordította a szerző német nyelvű kiadása alapján. A Szent Bertalan-éj után Németországba menekülni kényszerülő hugenották vigasztalására készült elsősorban ez az írás, Toussaint vigasztalóiratán kívül bibliai zsolttárrészleteket, zoltármagyarázatokot, imákat, bibliai részekkel kapcsolatos könyörgéseket, Augustinus-imádságokat és Hieronymus Savonarola 51. zoltármagyarázatát tartalmazza. Molnár mint *Imádságoskönyv*-ről szól róla. Fordítása — amely egyébként Molnár legelső műve is volt —, 1600-ban készült el, Békési János kassai polgár kérésére, de Báthory István hasonló művéhez hasonlóan soha nem jelent meg. 1618-ban viszont Kassán napvilágot látott Bellenyi Zsigmond Abaúj megyei alispán fordításában Savonarola 51., 31. és 80. zoltáraiban való ájtatos, hasznos és mélységes elmélkedési és magyarázata. Hazai irodalmunkban is akadnak tehát Ecsedi Báthory művével rokonítható alkotások.

A jelen editio princeps még további két Báthory-töredéket közöl: az első igen sikeresen az *Ars orandi* címet viseli. A második pedig egy Szentháromságról értekező *Tractatus*.

Míg a *Meditációk*ban elsősorban Báthory írásművészetét csodálhatja az olvasó, e művekben több alkalom van arra is, hogy mint fordítót is megismerhesse. Ellentétben az elmélkedésekben követett gyakorlatával itt ugyanis többször közölte az általa lefordított szöveg eredetijét is. „Aut” ill. „avagy” megjegyzéssel több szóval is lefordított egy-egy fogalmat, az olvasó tetszése bízva a választást. Teológiai értekezésében egy helyen ki is mondta ezt: „utrumvis lector eligas” (180). E megjegyzése arra jogosítja fel a mai kutatót, hogy Báthory valószínűleg kiadásra szánta e hitvitázó értekezését. Indulattal, „sok jámbor deák emberek írásaiból” merítve, világos, érthető stílusban érvelt és szállt szembe a Trinitas-tan ellenségeivel.

A Báthory-autográf kézirat jelen kiadása nem kívánt kritikai lenni, mégis a szöveg tekintetében nagyon sokban eleget tesz annak is. A két sajtó alá rendezőnek: Erdei Klárának és Keveházi Katalinnak nehéz dolga volt, hiszen a rendezetlen, jelöletlen levelek sorrendjének megállapítására is kísérletet tettek. A gondolati egység megőrzésének elvét követve sikerrel oldották meg ezt a feladatot. A jegyzetanyag,

szójegyzék egészében ugyancsak alaposnak mondható. Persze — mint minden ilyen jellegű munkában —, akad néhány következetlenség (pl. betűtűvésztés a szójegyzék „uigozny” szavában a főszöveghez képest, vagy szívesen láttuk volna a többször is előforduló „oralkodo” (137) szó értelmezését stb.).

A kiadványt a sorozatszerkesztő, Keserü Bálint bocsátotta néhány szóval útra. A tőle megszokott mértéktartó, sommás, érdekes információkban gazdag utószó mellett szívesen vette volna e sorok írója, ha Erdei Klára, Báthory István életművének sikeres kutatója néhány lapon összefoglalta volna eredményeit. Ehelyett mestere, Keserü Bálint precíz bibliográfiai hivatkozása alapján kinek-kinek magának kell megismerkednie Erdei eredményeivel. Végző soron nem kerül ez túl nagy fáradságra, hiszen 1980-as és 1982-es ItK-hoz könnyen hozzá lehet jutni.

Ecsedi Báthory István művei e kiadvány révén végre bekerülnek a köztudatba. Segítségével sikerül mélyebb és igazabb képet alkotni a 16–17. század fordulóján élő magyar főnemesi rétegről, hiszen Báthory az ország háborús viszonyait és vallási változásait a nemzet sorsáért felelősséget érezve élte át, s a válságos körülmények okozta lelki feszültséget szigorú önelemzéssel olyan őszintén sikerült papírra vetnie, hogy írásai alapján kulcsfigurává válhat a vele azonos társadalmi helyzetű kortársak megértésében is. ■

A dicséretes kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadásában jelent meg a kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása” kutatási főirány programjának keretében. (Budapest—Szeged, 1984. Adattár a XVI—XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 8.)

VÁSÁRHELYI JUDIT

ZRÍNYI MIKLÓS: „MINT HEKTOR TRÓJÁNAK . . .”*

A Petőfi Irodalmi Múzeum gondozásában megjelenő *Kézirattár*-sorozat fontos filológiai és irodalomtörténeti funkciót tölt be: eddig megjelent kötetei ismeretlen vagy kevésbé ismert dokumentumok egész sorát hozták nyilvánosságra, s tették hozzáférhetővé mind a tudományos kutatás, mind pedig az érdeklődő nagyközönség számára. Különösen fontos ez az adatfeltáró munka a régebbi századok irodalmából, ahol is autográf kézirat meglehetősen kevés áll rendelkezésünkre, s éppen a legnagyobbak — pl. Balassi és Zrínyi — esetében

* Bemutatja Kovács Sándor Iván

kell fájdalmasan tudomásul vennünk a szerző saját kezétől származó kéziratok szinte teljes hiányát. Jóllehet a Zrínyi-filológia jelentős eredményekkel büszkélkedhet (Négyesy László kritikai kiadása, 1914., Klaniczay Tibor Zrínyi-monográfiája, 1964. stb.) úgy tűnik, számos textológiai kérdés mindmáig tisztázatlan. Négyesy textológiai alapvetése után lényegében alig történt előrelépés a Zrínyi-autográfia tanulmányozását illetően, nem beszélve arról, hogy Négyesy és Széchy Károly egymással ellentmondó nézetei még tovább bonyolították az amúgy sem könnyű kérdéseket. Pedig egy remélt kritikai kiadás szempontjából elengedhetetlenül szükséges annak tisztázása, hogy mi is tekinthető valójában Zrínyi kézírásának.

Kovács Sándor Iván, aki már eddig is jelentős lépéseket tett a Zrínyi-filológia területén, ezúttal a valódi vagy hitelesnek vélt Zrínyi-kéziratokat veszi vizsgálat alá, több helyen revideálva a kutatásban eddig meggyökeresedett nézeteket is. Az *Elegia* címmel ismert Zrínyi-versről — melynek szövegét Széchy Károly és Négyesy László is Zrínyi kézírásának tekintette — kimutatja, hogy valószínűleg 1659-ben készült másolat, s írásképe az 1662-ből származó Zrínyi-könyvjegyzék vonalvezetésével mutat rokonságot. „Ha azonosságuk kétséges is — állapítja meg a szerző — azt a máig élő szívós filológiai babonát, hogy könyveinek ezt a jegyzékét Zrínyi a maga kezével írta össze, nyugodtan elvethetjük.”

Négy ismeretlen, illetve kevésbé ismert alkalmi verssel gazdagítja Kovács Sándor Iván a Zrínyi versek számát. Bár az itt közölt szövegek megjelentek már nyomtatásban (Kende Zsigmond: *Bibliotheca Zrinyiana* 1893., Drasenovich Mária: *Zrínyi Miklós könyvbejegyzései*, 1934.), a közreadók azonban sem a szerzőség, sem pedig a verses forma kérdésében nem foglaltak határozottan állást. Zrínyi saját kezével írt alkalmi verses könyvbejegyzései közül az első, a *Primavera alli amanti* kezdetű négyesoros, Giambattista Marino 1626-ban Velencében megjelent *L'Adone* című könyvének kötetábláján maradt fenn Zrínyi fordításával együtt: „Tavaszeremeseknek / Nyár árosnak, / Ősz vitéznek, / Tél szentnek.” A *Primavera alli amanti* szerzőségét nem sikerül ugyan tisztázni, a fordítás azonban mindenképpen Zrínyi műve. Zrínyi olasz verseként tartja számon Kovács Sándor Iván azt az *Io amo chi mi struge* kezdetű madrigált, melyet Tomaso Costo *Le otto giornate* c., 1620-ban Velencében kiadott könyvébe jegyzett be a költő, s mely Zrínyi „alighanem legkorábbi verskísérletei közé tartozik . . . Amíg nem tudjuk olasz szerzőhöz kötni (ha egyáltalán köthető valakihez, mert ‚azonosítása’ eddig nem sikerült), Zrínyi olasz verseként kell számon tartanunk” — szögezi le Kovács Sándor Iván. Zrínyi könyvbejegyzései között valóban novumként hat az a kétsoros, melyet Istvánffy Miklós művének XXII. könyvéhez fűzött epigrammának vagy verses kommentárnak is tekinthetünk „Ennek a tréfa meg-

teljesedett volt, / És ugyan valóban megsebesedett volt.” A marginális bejegyzés Drasenovich Mária közlésében már korábban is ismert volt ugyan, verses formájára azonban a szerző hívja föl először a figyelmet. Nem volt ugyan ismeretlen a kutatók előtt Zrínyi szám szerint negyedik könyvbejegyzése sem, melyet Jacobus Schrenkius a Notzing 1601-ben kiadott metszetgyűjteményében a szigetvári Zrínyi portréja mellé írt: „Una est et mirax summa virtutis imago / Vivere cum possis non timuisse mori.” Zrínyi szerzősége — akárcsak az olasz versek esetében — itt sem bizonyítható egyértelműen: „a disztichon tanult vagy olvasott szentencia is lehet.” A négy alkalmi vers szövegközlését értekes interpretációk egészítik ki.

A kötet fontos fejezete a zágrábi *Syrena-kódex* tüzetes írásképi vizsgálata, kutatástörténeti áttekintése. A zágrábi kézirat nem csupán azért fontos dokumentum, mert „Zrínyi kézírásának sajátosságait, kéziratosságváltásainak természetét tágabb összefüggésekben tanulmányozhatjuk rajta”, hanem azért is, mert az 1650–51 telén másolt versgyűjtemény — az eredeti kézirat és a nyomdai példány hiányában — az egyetlen összekötő kapocs az 1651-ben megjelent bécsi kiadáshoz. A költő által émemdált *Syrena-kódexet* az teszi különösen értékesé, hogy mintegy kétlapnyi autográf verskéziratot is megőrzött mégpedig a szigetvári hősokról szóló epigrammákat a 168b és a 169a lapokon (Szigeti Zrínyi Miklós, Deli Vid Sarkovics, Radivoj és Juranics vajdák, Frakasics Péter). Jóllehet Széchy Károly már 1898-ban felhívta a figyelmet arra, hogy a fenti epigrammák Zrínyi-autográfiaknak tekintendők, sőt véleményét Piszarevics Sándor is megerősítette 1901-ben, Négyesy mégis figyelmen kívül hagyta mindkettőjük megállapítását. A zágrábi kézirat másik fontos tanulsága, hogy a benne őrzött többi költeménnyel szemben az epigrammák később nyerhették el eredeti formájukat. Már Klaniczay Tibor bebizonyította (*Zrínyi Miklós*, Bp. 1964.), hogy a zágrábi kézirat összeállítására leghamarabb 1650 őszén kerülhetett sor, míg az epigrammákat csak az 1651-es nagy hadjárat előhangjának szánt *Feszületre* elkészülte után másolta Zrínyi a versgyűjteményébe, tehát 1651-ben keletkezettek. Érdekes tematikai összefüggés mutatható ki továbbá a XIV. és XV. énekhez hozzáillesztett két epigrammatikus strófa valamint a Deli Vid és a Szigeti Zrínyi Miklós c. epigrammák között. Kovács Sándor Iván megfogalmazásában: „Jóllehet nem a XIV. és XV. énekhez hozzáfűrt két ‚epigramma’ adhatta az ötletet az igazi epigrammák megírásához — hiszen már valamennyi epigramma olvasható a zágrábi kéziratban —, a négy új darab későbbi *saját kezű* másolásának ténye időben mégis szorosan közelíti ezt a négy epigrammát a XIV. és XV. éneket lezáró egy-egy epigrammatikus strófához.”

Bő illusztratív anyagot sorakoztat fel a kötet a zágrábi kézirat Zrínyi kezétől származó javításaiából, az írásképi elemzés pedig ki-

mutatja a másoló íródeák és Zrínyi kézírása közti különbségeket: „Zrínyi szálkás írása teljességgel elüt a másoló diák gömbölyded betűitől. A költő talpas *r*-jei különösen karakterisztikusak, ugyancsak rá vall az alul-felül öblös nagy *S*-ek alakja, a hosszú vízszintes vonalú kútágasgém-forma nagy *T* és nagy *F*, a hegyes kis *k*, illetve a nagy *V* testes bal felső gömbölyűsége — és így tovább.” A korra jellemző írásképi sajátosságok természetesen Zrínyire is érvényesek, ám a kardforgatáshoz szokott kéz „energikus, bár nem különösebben szép írása mégis összetéveszthetetlen bárkiével” — összegzi megállapításait a szerző. A zágrábi kézirat Zrínyi kezétől származó szövegeinek, bejegyzéseinek, emendálásainak részletes számbavétele a majdani kritikai kiadás feladata lesz; Kovács Sándor Iván ebben az esetben nem vállalkozhatott egyébire, mint hogy rövid ízelítőt adjon a Syrena-kódex írásképi jellegzetességeiből.

A Syrena-kódex epigrammáinak irodalomtörténeti értéke is igen jelentős: epigramma-ciklusokat Zrínyi írt először magyarul; az *Idő és hírnév* gnómius epigrammái mellett a zágrábi kézirat heroikus epigrammái (*Attila, Buda*, illetve a költő kézírásában fennmaradt négy epigramma) nem csupán a költői fejlődés útját jelölik, hanem műfaj-történeti szempontból is tanulságosak. Az eposz versformáját követő *Buda* és *Attila* c. epigrammák mindenképpen korábbiak, míg „az epigramma-zártságú Balassi-strófában írt négy epigramma már igényesebb kísérlet.” Zrínyi tehát ekkor már inkább érezte a magyar epigramma műfajához közelebb állónak a zárt struktúrájú Balassi-strófát, mint az epikus karakterű négyesrímű tizenkettőt. Így igyekeznek átalakítani az epikus hagyományt, s bár a lírában Balassi példája éppen úgy a szeme előtt lebegett, mint az olasz líra vagy az antik költészet egyéniségeinek egész sora, epigrammáinak újszerűsége mégis vitathatatlan. Szuverén módon kezeli ezt a kétezeréves műfajt, s teszi az egyéni és nemzeti sorskérdések egyidejű kifejezésére alkalmassá. Ezt a jellegzetességet mutatják a Syrena-kódex epigrammái, melyek egymással összefüggő két külön ciklust alkotnak (*Attila, Buda*, valamint a szigetvári hősokról írt négy heroikus epigramma).

Az epigrammák eredeti kéziratának a bécsi kiadással való összevetése számos eltérésre figyelmeztet, sőt a vizsgálatok eredményeinek tükrében a Négyesy-kiadás is több helyen korrekcióra szorul (pl. a Juranics írásmód esetében, mivel Zrínyi a *cs*-t mindenhol *ch*-val jelöli). Hasonlóképpen visszaállítandó néhány szó régies, Zrínyi nyelvjárását és a korabeli ejtési sajátyságot jobban tükröző alakja (pl. *Mast; lölkünk, fatum, Helén*).

Nem kevésbé tanulságos probléma az epigrammák utóélete. Kazinczy 1817-es kiadásától számítható Zrínyi „újrafelfedezése”: a 19. sz. különösen a heroikus epigrammákból merített inspirációkat. Batsányi, Kazinczy, Kölcsey, Berzsenyi és Vörösmarty éppen úgy

Zrínyi által megkezdett műfaji hagyományok folytatójának tekinthetők, mint századunkban Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula vagy Illyés Gyula, akik új fejezetet nyitottak a Zrínyi-recepció történetében.

A Zrínyi-filológia régi adósságaiból törleszt ez a reprezentatív, számos faksimilével illusztrált kötet, mely konkrét megállapításain, eredményein túlmenően jelzi a remélt kritikai kiadáshoz nélkülözhetetlen további kutatások irányát is. (Európa— Helikon, 1982.)

JÁNOS ISTVÁN

STAUD GÉZA: A MAGYARORSZÁGI JEZSUITA ISKOLAI SZÍNJÁTÉKOK FORRÁSAI I. 1561 – 1773.*

Egy jelentős művelődéstörténeti forrásfeltáró munkálat első eredményeként látott napvilágot Staud Géza kötete a hazai jezsuita iskolai színjátszás forrásairól. Bevezetésében számos elméleti és gyakorlati kérdést tisztáz. Elsőként arról a *műfaji kategorizálásról* kell szólnunk, mellyel a kérdés irodalomtörténeti, ill. színháztörténeti megközelítésének módszerei különbségeiről szól. Kifejti, hogy míg az irodalomtörténet a fennmaradt drámaszövegeket tartja elsőrendűen fontosnak s azokat az irodalmi filológia módszereivel vizsgálja, addig a színháztörténet az előadásból indul ki, mivel a közönség nem az írott szöveg, hanem az előadással találkozik, „így a színháztudományban minden esztétikai és történeti vizsgálat alapja csak az előadás és a közönség kapcsolata lehet”. Ebből következően a színháztörténeti vizsgálódás minden színjáték-típusra kiterjed, — olyanokra is, melyek kívül esnek az irodalomtörténeti vizsgálódás körén. Így a színháztörténet számára az *előadás önálló, komplex jelenség*, melynek vizsgálatához oly komplex módszerre van szükség, mely a színjáték valamennyi komponensére (szöveg, az előadás körülményei, a közönség összetétele és magatartása stb.) kiterjed. Ez a módszer szabja meg a forrásfeltárás terén követendő eljárást is.

Az irodalomtörténeti és színháztörténeti kutatási módszer különböző voltát hangsúlyozva mégsem hagyhatja figyelmen kívül az irodalomtörténet eddigi színháztörténeti eredményeinek méltatását sem. Jelzi, hogy az irodalomtörténet ugyan eddig csupán írott (elsősorban magyar nyelvű) művekkel foglalkozott s csupán irodalomtörténeti (irodalomesztétikai) módszereket alkalmazott, azonban mégis jelentős eredményeket hozott a színháztörténet számára is. Bibliográfiai vo-

* *Fontes ludorum scenicorum in scholis S. J. Hungariae. Pars prima. 504 l.* (A magyarországi iskolai színjátékok forrásai és irodalma I. kötet.)

natkozásban többek között Mátray Gábor, Bayer József, Nagy Sándor és Takács József nevét említi. A szövegkiadás terén Bayer mellett Alszeghy Zsolt, Kardos Tibor, Dömötör Tekla, Varga Imre és Kilián István munkásságát értékeli. Az egyes iskoladrámák eredetét és összefüggéseit elemző tanulmányok bibliográfiailag már feltárt hosszú sorát pedig egy jövőző irodalomtörténeti szintézis alapfeltételeként jelöli meg.

Az eddigi eredmények ellenére is nyitott kérdésnek tekinti azt, hogy az egyes kollégiumokban mit, hol, mikor, kik és kinek, milyen nyelven játszottak, milyen darabok voltak műsoron milyen szcenikai megvalósításban. Mindezek ismeretére pedig feltétlenül szükség van, mivel az adott két évszázadon keresztül a hazai iskolai színjátszás volt *egyedüli formája* a színháznak és jelentős mértékben járult hozzá a hazai és magyar nyelvű hivatásos színjátszás formálódásához. Európa más országaiban (Franciaország, Itália, Ausztria, de még Lengyelország is) az iskolai színjátszás mellett ekkor már hivatásos *commedia dell'arte*-társulatok működtek. Magyarországra — az állandó háborús helyzet miatt ilyen társulatok nem mertek eljönni. Így a hazai iskolai színjátszás „társtalan megáramaradottsága” még inkább kiemeli annak művelődéstörténeti jelentőségét s indokolja azt az alapos feltárást, melyet a kötet (egy sorozat első darabjaként) elvégzett.

A színháztörténiész által felállított igen magas mércének természetesen csak rendkívül mélyreható forrásfeltárással lehet eleget tenni. Ilyen (ill. ehhez hasonló) munkát eddig csupán Franciaországban, Ausztriában és Lengyelországban folyt, ill. van folyamatban, — Staud kötete azonban mélyebbre nyúl és földrajzilag is szélesebb terület átfogására törekszik. Forrásbázisa az elérhetőség határain belül teljesnek mondható. Legfontosabb forrásai az egyes kollégiumok szigorú előírások szerint vezetett „*historia domus*”-ai. Ezek meghatározott fejezeteiben az előadások jellegére, nyelvére, közönségére, szereplőire vonatkozó utalások, leírások olvashatók. Jelentős forrásbázis az éves rendi jelentések, a „*litterae annuae*” is, melyeket az egyes rendtartományok (esetünkben az osztrák tartomány) készítettek, s melyek nem csupán a római központi rendi levéltárba jutottak el, hanem (közözés útján) a rendtartomány valamennyi rendházába is. Így ezek tudomást szerezhetek a máshelyt tartott színlelőadásokról is. Az említett forrásokot esetenként a naplószerű „*diarium*”-ok is kiegészítik.

Színháztörténeti szempontból elsőrendű forrásnak számítanak a nyomtatott programok és szövegekönyvek is. Ezek közlik a darab címét, az iskola patrónusának (néhol az előadás jelesebb vendégeinek) nevét, az előadás helyét és idejét és (sajnos, csupán ritkán) a szereplők nevét is. A kisszámú megmaradt libretto-jellegű szövegekönyvek, dráma-kéziratok, ill. a felosztott rendházak könyvtárainak katalógusai szintén jelentős források.

A három kötetre tervezett kiadvány első kötete az alapítás évének sorrendjében tíz jezsuita kollégium (Nagyszombat, Kolozsvár, Gyulafehérvár, Nagyvárad, Vágsellye, Turóc, Homonna, Pozsony, Szepeskáptalan és Komárom) színelőadásainak anyagát tartalmazza, az egyes kollégiumokon belül az előadások időrendjében. A kollégium történetének rövid ismertetése és a legfontosabb források jelölése után kerül sor az egyes előadások ismertetésére. Az adatok: az előadás időpontja, a mű címe (témája), a darabot bemutató osztály megnevezése, ill. annak említése, ha az előadás nem latin nyelven folyt. Ezt követi az előadásra vonatkozó forrás teljes szövege, majd az esetenként megmaradt program, ill. kézirat címléírása, végül pedig a darabra vonatkozó korábbi szakirodalmi utalás.

Adott keretek között nem véljük szükségesnek az egyes adatok aprólékos vizsgálatát, a kisebb hiányok felderítését. Hangsúlyoznunk kell azonban a forrásanyag lehető teljességét s azt, hogy — ahol erre mód nyílt — pasztikus képet kapunk az előadás lefolyására vonatkozóan is. Így p.o. a Nagyszombatban 1649-ben tartott előadásokról Esterházy Pál személyes visszaemlékezéseit olvasva jól láthatjuk, hogy a kollégium akkori növendékei — később az ország vezető politikusai — milyen elmélyülten éltek át egy ilyen előadást, — melyet a források szerint sokszor kísért a közönség „applausus”-a.

Befejezésül a szerzői bevezetés egy fontos szempontjára kell a figyelmet felhívunk: ezek a latin, német, magyar, szlovák és román nyelven előadott színdarabok 16—17. századi művelődésünkben különleges jelentőségűek voltak, mivel „ebben a korban a nyelvi különbözőségek még nem jelentettek politikai jellegű nemzetiségi ellentétet”. Helyesen járt el tehát a szerző akkor, amikor a nem magyar nyelvű színjátszást is a korszak művelődésének egyenértékű, meghatározó tényezőjeként fogta fel.

Az első kötet láttán kíváncsian várjuk a folytatást a többi szerzetesrendek és más felekezetek vonatkozásában is. (MTA Könyvtára, Bp. 1984.)

TÓTH ANDRÁS

BETHLEN KATA ÖNÉLETÍRÁSA*

Meglehet, Bethlen Kata nem a legjobb emlékirója régi évszázadainknak, ma azonban az olvasók szélesebb táborában bizonyára a legolvasottabb. Az életmű „karcsúsága”, a férfi-kortársak latinizmusai-

* (A szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta Bitskey István.)

val kevésbé megterhelt nyelve, a neki osztályrészül jutott zaklatott életút mellett elsősorban érzelmeinek magasfokú izzása, kínzó és önkínzó őszintesége, az évszázadokon átsütő hevülete az, ami ma is vonzza és megragadja a vele ismerkedőt. Indokolt és főleg időszerű volt, hogy a múltunk értékei iránt érdeklődő s egyre gyarapodó olvasóközönség népszerű formában kézhez kaphassa — ha folyton növekvő számú leveleit, egyéb irományait nem is — legalább önéletírását, önálló formában is megjelentetve az ugyancsak a Szépirodalmi Könyvkiadónál, ugyancsak Bitskey István gondozásában kiadott, *Magyar emlékirók. 16–18. század* (Bp. 1982. Magyar Remekírók) c. kötet Bethlen Katára vonatkozó részét. A mű legutóbbi kiadása, 1963 óta ismét felnőtt egy új, nemzeti hagyományaink értékei között önállóan tájékozódni kívánó nemzedék, s az önéletírás fontosságával, népszerűségével megérdemli a különálló kiadást.

Az új redakció annál is szükségesebb volt, minthogy a szaktudomány lényeges pontokon lépett túl a negyedszázaddal korábbi állapoton. A Markos András által fölfedezett, a mondat közepén megszakadt írásművet ugyanazon mondat közepén folytató töredékek az önéletírás határát 1751-ről 1754-re tolták ki; további kiegészítésük — az író halála évének közeledtével — egyre kevésbé remélhető, így a csonka szöveget most már egésznek kell tekintenünk. A föllelt kiegészítés a nyomtatott mű csonkaságának rejtélyét is föloldotta, s a kiadás körülményeire is új fényt vetett. Nemcsak azzal, hogy a kiadás helyét, idejét, nyomdászának kilétét újra meghatározta (Sárdi Sámuel, Szeben 1760.), hanem főleg azzal, hogy az autográf és a Bod Péter által lemásolt, sajtó alá rendezett szövegrészek viszonyát tisztázta. (Érdekes, hogy Markos András közleményének második, az ItK-ban nem közölt részéből [RefSz 1965. 330–341.] milyen kevés hasznosul kiadványainkban.) A különálló ívekre, lapokra esetlegesen följegyezgetett műben ma kevesebb szerepet kell tulajdonítanunk az átgondolt, tudatos megkomponálásnak, többet a spontán önvallomásnak, s ma már bizonyítva látjuk, hogy a kicsiszolatlan, helyenként darabos írást Bod Péter (esetleg Málnási Lászlóval együtt) finomította műalkotássá, bár a beavatkozás mértékét meghatározó, tüzetes vizsgálatok még váratnak magukra.

Legfőképpen pedig megváltozott a Bethlen Katáról alkotott képünk a társadalmi háttér pontosabb megismerésével, a viszonyítás jobb lehetőségével. Bethlen Kata megítélését erősen befolyásolta a kor, amiben írói értékeit fölfedezték: a két világháború közötti időszak atmoszférája. A „nemzetietlennek” tekintett 18. században az „ősök vallásához” való ragaszkodás a nyelvi-nemzeti identitás megőrzésével látszott egyenlőnek, s a fenyegetettséggel szemben tanúsított hősie, végletes elzántság különleges értéket, „helyzeti energiát” kapott. Ma, amikor gazdagabb, több pontról megvilágított képünk kezd

kialakulni a 18. századról, Bethlen Kata szerepét is árnyaltabban látjuk. Az író műve alkotó évtizedeiben, a század közepén a felekezetekben való gondolkodás már nem volt időszerű, s már nem fejezte ki a kor lényegét, fő problémáit. Ez az időszak, amikor a hit fokozatosan az egyes ember személyes ügyévé, magánügyévé válik, éppen a felekezettől független, a mindennapi érintkezésben megnyilvánuló állampolgári erkölcs kialakulásának kora, s benne időszerű a polgári egymásmellettetés, a társadalomalkotás erkölcsi szabályainak fölismerése, tisztázása, a „mórestelenség”, az „incivilitás” megszüntetése. A sokvallású, soknemzetiségű államban centrális kérdéssé, értékévé válik a valódi tolerancia — amelyet Bethlen Kata nem ismer. Bethlen Kata számára a „tolerancia” a saját vallása számára kivívott türelem; maga türelmet mások másféle vallásával szemben nem gyakorol. Élete legnagyobb, vissza-visszatérő rettenete, hogy haldokló, magatehetetlen állapotában a katolikus vallás utolsó szentségét erővel adják föl neki — ő maga katolikus férjének nem törekszik megadni a katolikus vallás szerinti utolsó vigaszt. Világlátása egyéni létsorsával magyarázható, s kegyetlen következetességében tiszteletreméltó — a relativumok világában az abszolút —, de konzervatív és időszerűtlen; ez is okozza, hogy törvényszerűen marad magára a maga szigetén a más eszményeket követő, az ő szemében „külső dolgokkal törődő” világban.

A társadalmi fejlődés megrekedése, a nemesség perspektíva-vesztése, a társadalmi élet immobilitása szétzilálja a korábbi barokk emlékirások fejlődésvonalát. A történetírói és szépírói elemeket, anekdotákat és forró önvallomást korábban egységes koncepcióban ötvözni képes műfaj most elemeire hullik szét. A vallomások típusa legművészebb megtestesülése Bethlen Kata önéletírása, s ez egyúttal a fejlődési ág végpontja is. Kemény, Bethlen Miklós, Rákóczi önvallomásai mintegy „az Istennek az emberek előtt” tett gyónások voltak, ám a közösségi érvény, amit az emberek ítélete alá bocsátás szándéka kifejez, egyre szűkül; Bethlen Kata megnyilatkozásai (Markos András fölfedezése óta tudjuk igazán) már esetlegesek, s még egy lépéssel tovább a *vallomás* mint irodalmi műfaj önmagát szünteti meg bezárkózásában, még az időnkénti följegyzés kivetítő szándékát is elveszítve, ahogy Bethlen Kata zárkózott be ágyasházába Istennel való társalkodása idejére. Már Bethlen Kata világa is nagyon zárt világ, amelyben a történetek csak mint Isten sújtó vagy enyhítő kezének eszközei kaphatnak helyet. A történelem — és nyilván egyéni hajlandósága — megfosztotta őt a kollektivitás élményétől, és sokszor emlegetett kegyessége ennyiben gyökeresen eltér a pietisták első, még más történelmi körülmények között felnőtt nemzedékétől. A biblia példázata, a rábízott talentumot elásó szolga Petrőczy Kata számára a közösséggért érzett felelősség igazolásául szolgált; Bethlen Kata szemében csupán az Isten mindenhatóságát példázza. Jótékonykodását nem a társadal-

mi felelősség, hanem saját kiválasztottságának igazolása vezérli; az identifikációs készség, a mások élményvilágával való azonosulás képessége hiányzik belőle. Sajátos szolipszizmus az övé, amiben minden esemény, tűz, árvíz, betörés és ismerősök halála azért van, hogy az ő lelkét próbára tegye, vagy megerősítse. Ebből a bezárkózó, csak az Isten számára megnyilatkozó önvallomásból nem visz tovább irodalmi út, a fejlődés folytonosságát az emlékirás egyéb, kisebb művészi igényű, de a megváltozott körülményekhez jobban alkalmazkodó ágai biztosítják.

Az *Önéletírás* új kiadása törleszt valamit abból az adósságból, amely irodalomtörténetírásunkat és könyvkiadásunkat Bethlen Katával szemben még mindig terheli. De nem pótolja, nem pótolhatja azt a nagyon hiányzó, az új eredményeket hasznosító kiadást, amely tartalmazná a részletes tárgyi, személyi-földrajzi jegyzetekkel ellátott önéletírást (a jegyzetek száma Sükösd Mihály kiadásához képest alig nőtt, s egy népszerűsítő kiadvány közönségének eligazítására aligha elegendő), s emellett Bethlen Kata szép számmal előkerült egyéb iratait is. Sok levele vált hozzáférhetővé az 1922-es „levél-őskiadás” óta. Már a meglevő levelek alapján is érzékelhető Bethlen Kata egyénisége két oldalának, a kegyes vallomástevedőnek és a gyakorlatias gondolkodású gazdasszonynak kettőssége, s ezek alapján világlik ki, hogy egyoldalú a köztudatban az *árva Bethlen Katáról* alkotott kép. Az „árva”, a „gyámoltalan” csak szerep volt a számára, fikció, amelyet önmagáról kialakítani kívánt, inkább taktika, semmint céltudatos, kemény egyéniségének valódi jellemzője. Mennyivel plasztikusabban, sokszínűbben rajzolódhatna ki az alakja, ha az eddigi féltucat címzett helyett az egész rokonság viszonylataiban foglalhatna helyet, ellentmondó érdekek és bonyolult emberi kapcsolatok között!

A kis kötet csökkentette, de teljesen nem küszöbölte ki a korábbi szövegközlés hiányosságait, például a rövidítések föloladatlanságát, a szövegátírás következetlenségeit (páreáltat, rezolúció, promóció; de causa, adessor, sőt sentencia). Zökkenőt okoz a Markos közölte, más átírási elveket követő szövegrész is például az így keletkezett következetlenségekkel (ekklészia — Ekklésia), a fölös számú szókezdő nagybetűvel (Mennyei Társaság, Boldogult Seregek stb.) és a fonetikus helyesírási elv beszüremelésével (egésség, láttya, állapottya). Népszerűsítő kiadvány lévén nagyon hiányzik belőle az idegen szavak és kifejezések magyarázata.

† Bitskey István utószava (a *Magyar emlékirók* kísérő tanulmányában írottakat is hasznosítva) jól oldja meg az ismeretterjesztés és népszerűsítés feladatát, és rövidségében is képes műfaj történeti áttekintést és irodalmi értékelést adni, összefoglalni Bethlen Kata életének legfontosabb eseményeit és írásművének fő jellemzőit, fölillantani egyéniségének összetettségét. Reméljük, sikerülni fog a boldogtalan felesé-

gen sajnálkozó vagy a szörnyeteg anyát kárhoztató, felszínes ítélezők helyett értő olvasókat szereznie a régi magyar próza élvezőinek táborába. (Szépirodalmi, 1984).

S. SÁRDI MARGIT

MAGYAR KÖLTŐK (18. SZÁZAD)

Faludi Ferenctől Berzsenyi Dánielig ível a magyar költészetnek az a fejlődési vonala, amelyet a Magyar Remekírók sorozatának Mezei Márta által válogatott és sajtó alá rendezett kötete átfogott. Az antológia címe a 18. század költői termésének áttekintését ígéri, valójában azonban szinte minden darabja a század második felében keletkezett, sőt egyes művek már a 19. század elejére datálódnak. Érdekes, hogy egyetlen költője sincs a kötetnek, aki még a korábbi, a 17. században született volna, de ez természetesen nem zárja ki azt, hogy egyes művek mégis e korábbi évszázad szellemét tükrözzék. Végeredményben csak helyeselhető, hogy a felvilágosodás korának poézise — amely szerves egészet alkot — egy kötetbe került, s nem a merev kronológiai határok, hanem a tartalom döntött az egyébként már régóta igényelt kötet arculatának kialakításában.

A Mezei Márta által összegyűjtött versanyag láttán még szembeötlőbb az a különbség, amely a 18. század első és második felének költészete között fennállott. Irodalomtörténetírásunkban már több esetben folyt vita az 1772-es korszakhatárról, arról, hogy ez az év megfelelő cezúrának tekinthető-e a kései barokk, illetve a felvilágosodás kezdete között, szükséges-e, valós jelenségeket takar-e a század irodalmának — és művelődésének — ez a periodizációja. Éppen Mezei Márta írt külön tanulmányt erről (*Irodalom és felvilágosodás*, Bp. 1974. 143–175.), ő jutott igen körültekintő vizsgálódás után arra az álláspontra, hogy 1772 helyesen maradt meg korszakhatárként, „nemcsak az évszázados hagyomány folytatásaként, hanem a legmodernebb eredmények, a marxista kutatási módszer alapján is”.

Természetes, hogy egyetlen korszakhatárt sem értelmezhetünk mereven, a fejlődés sohasem egyenes vonalú, hanem kitérőkkel, visszalépésekkel, buktatókkal tarkított, üteme sem egyenletes. A korabeli magyar poézis fejlődési tendenciája mégis eléggé világosan felismerhető: a század első felének jobbára kéziratossá váló közköltészete még egyértelműen a korábbi évszázadhoz csatlakozik, majd az eleinte csak bátortalanul, később egyre erősebben előtérbe nyomuló személyes líraiság, egyéni hangvétel kiteljesedése hozza meg a század utolsó harmadára a korszerű költészetet. Mint Mezei Márta egy korábbi tanulmányában írta: „Személytelenség, időtlenség, kevésbé lírai mű-

fajok, laza szerkezet, objektíváló, leíró módszer, képek, díszítés jelentéktelensége — csupa oly vonás, melyek egy nem lírikus jellegű költészet sajátosságai. S mégis ezekben a kezdeményekben kell keresnünk kibontakozó líránk alapjait, Csokonai költészetének előzményeit” (*Mesterség és alkotás*. Bp. 1972. 48.).

A most közreadott antológiának nagy érdeme, hogy ezt a folyamatot szinte kitapinthatóan illusztrálja, versszövegek révén hozza közel az olvasóhoz a korábban csak szaktanulmányokban kifejtett korszerű fejlődésképet. Faludi költészete még a rokokóban, a római Árkádialkör poézisében gyökerezik, de vitathatatlan költői tehetsége, korszerű, világi témák iránti fogékonysága, népies-archaikus képkincse egyaránt alkalmassá tette őt arra, hogy a legjelentősebb Csokonai-előfutárok egyikévé váljon. Még akkor is így van ez, ha kettejük költészetét valóban éles határvonalak választják el, eszmeviláguk végeredményben gyökeresen eltérő. Vele és Amadé Lászlóval kezdődik az antológia, amelyet folyamatosan olvasva, egyre-másra tűnnek elő azok az elemek, amelyek a felvilágosodás jegyében születtek, modern költői szintézist, Csokonai munkásságát előlegezik. Szőnyi Benjámint, Fekete János, Teleki József és Bessenyei György ennek a világiasodó eszmélkedésnek egyes állomásai, noha még bennük is inkább a didaktikus szándék, mint a személyes kitárulkozás, az egyéniség feltárása dominál. Orczy Lőrinc és írói köre (Bartsai, Ányos Pál) jelent egy újabb lépcsőfokot e téren, noha még ők sem lépték át azt a küszöböt, amelyen túl már az aufklärismus túlsúlyba jutásáról beszélhetnénk, az új elemek alapvetően rendi gondolkodásmódjukon belül jelentkeztek egyelőre.

A kötetnek — miként a korszaknak is — egyik érdekes alakja Ráday Gedeon, akinek mecénási tevékenysége ösztönzően hatott Kazinczy Ferencre, Dayka Gáborra, Földi Jánosra is. Poétai tehetségben azonban messze elmaradt mind tőlük, mind pedig a klasszikus triásztól, Baróti Szabó Dávidtól, Rájnis Józseftől és Révai Miklóstól, akiknek költészete méltán kapott megkülönböztetett helyet, jelentős terjedelmet az antológiában. Az már viszont elgondolkodtató, hogy a század messze kimagasló költőjét, Csokonait érdemes volt-e mindössze 14 versével a kötetben szerepeltetni, ugyanis így az arányok — Révai például 25 verssel van jelen — meglehetősen egyenlőtlenek. Az utolsó utal ugyan arra, hogy Csokonai művei csak jelzésszerűen kaptak helyet, mivel az ilyenfajta körképből kihagyhatatlanok, s ez kétségkívül figyelembe veendő érv. Vele szemben viszont az említhető, hogy Debrecen költőóriása a Magyar Remekírók sorozatának külön, teljes kötetében kapott helyet, így az innen történő kimaradása kétségkívül magyarázatot kaphatott volna. Ez persze már sorozatszerkesztői fel-fogás kérdése, s korántsem csak ennek a kötetnek a problémája az itt-ott tapasztalható átfedések megszüntetésének módja.

A kötetben ötvenhat ismert nevű költő szerepel, valamennyiök felsorolására természetesen ehelyütt nem vállalkozhatunk. Hozzájuk csatlakozik még a név szerint nem ismert poéták kéziratos költészete, valamint a debreceni diákirodalom, amelynek legjobb darabjaiból — legalábbis nézetünk szerint — bőkezűbben is érdemes lett volna válogatni. Olyan sajátos bájú versekre gondolunk többek között, mint *A színek felett való vetélkedés* (Bán—Julow: *Debrecen diákirodalma a felvilágosodás korában* Bp. 1964. 203—210).

Összességében véve végül is megállapítható, hogy ez a költői szöveggyűjtemény rendkívül gazdag anyagból készült, szerencsés, hiányt pótló válogatás; arányai ugyan helyenként másként is alakíthatók lettek volna, amit azonban a kötet közreadott, az mindenképp nyeresége a korszak iránt érdeklődő olvasóknak és szakembereknek egyaránt. Nem csekélység, hogy azt mondhatjuk: a kötet méltó reprezentánsa a magyar költészet egyik leggazdagabb, legsokszínűbb korszakának, egy olyan poétai vonulatnak, amelynek csúcán Csokonai áll. (Szépirodalmi, 1983.)

BITSKEY ISTVÁN

VÁRDY HUSZÁR ÁGNES: KARL BECK ÉLETE ÉS KÖLTŐI PÁLYÁJA

Az utóbbi időben ismét feltámadt az érdeklődés a Vormärz magyar vonatkozásokban gazdag német nyelvű (ausztriai, csehországi, magyar- és németországi) irodalma iránt. Turóczi Trostler József *Lenau-monográfiája* és Mádl Antal *Politische Dichtung in Österreich 1830—1848.* c. könyve jelezte az érdeklődés kezdetét, amelyet résztanulmányok egész sora követett, Martinkó András, T. Erdélyi Ilona, Sziklay László, Kiss József és mások tollából. A magyarországi német sajtó kutatásáról is jelent meg tervtanulmány, Johann Nepomuk Vogl is több dolgozatnak lett címszereplője. Ebbe a vállalkozássorozatba kapcsolódott be Várdy Huszár Ágnes, aki „Karl Beckből” doktorált Budapesten 1970-ben s lényegében e disszertációt rendezte sajtó alá, és adta ki most könyvformában.

Előljáróban hasznosnak minősítjük a kis kötetet, mint amely alaposan tájékoztat egy jellegzetes költő pályájáról. Ez a jellegzetes költői pálya a Vormärz korszakában különféle kapcsolódási pontokat talált a legnagyobb költőkkel, egyéniségekkel, felhívta magára a költőnél sokkal fontosabb egyéniségek figyelmét, és — számunkra ez is fontos — formálta a Magyarországról alakulóban levő német és osztrák képet. Ez a kép rokonszenvről árulkodik, és jókora félreismerésekről; lelkesedésről, ám legfeljebb közepes és hamar kifulladásos tehetségekről.

Ismeretekről, ám egzotikumkeresésről. S ami talán még érdekesebb: ez a jellegzetes költői pálya éppen azért és attól törik meg, ami a 20. században majd írói pályákat arra készítet, hogy rendkívüli módon fontos felismeréseket mondjanak ki, fogalmazzanak regénnyé, verssé, drámává: ti. az identitáshiány, a sehová nem tartozás előbb megjártszott, majd megtapasztalt érzése, „tudata” az, ami kedvét szegi a forradalmi lendületnek, lapos részvétté csitítja a lázadó hevet, megalkuvásra az elszántságot. Beck: magyarországi német zsidó költő egy olyan korszakban, amelyben a magyarországi némettség az asszimiláció vagy a német nemzeti eszme választójára látszik kerülni, a zsidó-emancipáció harcosainak igyekezete ellenére még sok előítélet, babona, féltreértés, rosszindulat veszi körül a zsidóságot, amelynek éppen a magyarországi városi némettség az egyik ellenfele, konkurenciát látva a zsidó kereskedőkben, vállalkozókban. Ugyanakkor, német költőként ott van Heine példája vagy Lenaué, akikkel szemben nehéz tehetséggel bírni a versenyt, a másodvonal Anastasius Grüntől Meissnerig, Hartmantól a páratlan népszerűséget a magáénak mondható J. N. Voglig szintén leküzdhetetlen konkurenciát jelent. Beck magyarországi volt Németországban, német nyelvű Magyarországon, zsidó a magyarországi németek között: ennyi „idegenségből” majd a 20. században Kafka vagy Werfel fog irodalmat kicsiholni. De akkor már az európai gondolkodás túl lesz Kierkegaard-on, Schopenhaueren Nietzsche-n, a cionizmus kezdeti stádiumán, benne az első világháborúban, az „izmusok”-ban, egyszóval nem a biedermeier jelentette a kihívást, nem a Szent Szövetség lélekgyilkos szisztémája a bírálendő hatalmat. A biedermeier vonzotta és taszította a költőket, a polgári (kispolgári) életforma elől legfeljebb a zsurnaliszta bohémvilágába menekülhetett a költő. Sem nemzeti mozgalom, amivel azonosulhatott, sem eszme, amelyet a magáénak mondhatott, nem vonzotta. Pontosabban szólva: sem a német egységmozgalom, sem a magyar nemzeti eszme nem jelentett számára oly vonzerőt, amely Beck költészetét a magasba emelhetné volna.

Jellegzetes ez a költői pálya, éppen ezért érdemes a tüzetesebb elemzésre. A témaválasztást joggal dicsérhetjük, a feldolgozás módjával azonban nem vagyunk teljes mértékben elégedettek. S ennek okát abban jelölhetjük meg, hogy éppen a följebb említett problematika érvényesítése hiányzik a kismonográfiában. Kevesebb ún. verselemzéssel és több kortársakkal történő egybevetéssel talán plasztikusabb lenne a Beckről rajzolt kép. Beck ugyanis — ma már — nem önmagában érdekes, hanem típusként, a magyarországi németégből kiszakadt költőként. Aki *jelenségként* fontosabb, mint alkotóként. Akinek élete számos más életet is megvilágíthat. Tehát nem az egyes versek érdekesek, mégcsak nem is az egyes kötetek, hanem az a típusú költészet, amelyet Beck (és sok mindenki más) képviselt, az a fajta nosztal-

gia, képzelgés, amely Becket (és például Voglt) elfogta, ha Magyarországra gondolt; az a pótcselekvésnek minősíthető rajongás a magyar „környezet” iránt, amely olykor még Lenaunál is zavarólag hat; az az általánosabb kelet-európai érdeklődés, amely nemcsak Becket, hanem Voglt és Lenaut is jellemezte. Igazságtalanok lennénk, ha mindezt Várdy Huszár Ágnes kisonográfijában kérnénk számon, hiszen a magyarországi német sajtó feldolgozása még nem történt meg a kívánatos mértékben, bár az elvégzett előtanulmányokról kár volt lemondani. S ugyancsak e sajtónak tágabb, „birodalmi” összefüggéseit sem tisztázta a kutatás, pedig milyen jó volna tudni, hogy pontosan miben különbözött a cseh- és a magyarországi német sajtó egymástól. Még a kisonográfíából sem tetszik ki feketén-fehéren, hogy milyen mértékű volt Beck részvétele a *Der Ungar* c. lap szerkesztésében, mennyire határozta meg, illetve meghatározta-e a lap arculatát.

A nyolc fejezetből álló kötet, amelyet bevezetés és műjegyzék keretez, Beck életpályáján vezet végig, időrendi sorrendben adva a kötetek elemzését (részletes ismertetésre kerül sor), majd összefoglalólag két fejezetben Beck magyarsághoz fűződő viszonyát, „magyarságát”, utolsó éveinek „kettős kötődés”-ét kapjuk. A leginkább kielégítetlenül a korrajz hagy, minthogy nagyon kevésbé támaszkodik a biedermeier egyre bővülő nemzetközi szakirodalmára (Vö.: *Begriffsbestimmung des literarischen Biedermeier*. Darmstadt, 1974.). Ugyanis Beck költői tónusát, verseinek hangvétélét — érzésünk szerint — a biedermeier-költőkével lehet a leginkább rokonítani. A mára erősen megfakult Beck-versek kortünetként tartandók számon, majdnem „szociológiai” jelenségeként, ezért lett volna szükséges az esetleges egybevetés más, hasonló jellegű költővel. Még magyarsághatását is szívesen láttuk volna pl. a J. N. Vogléval összehasonlítva, vagy a Würtembergi Sándoréhoz mérve. Ekkor tetszhetett volna ki, mennyire önálló Beck magyarságképzete, vagy pedig mennyire illeszkedik be egy konvencióba, amelynek végső formálásán talán az ő magyartárgyú művei is munkálkodtak.

Az anyag feldolgozatlansága miatt nem szemrehányásként, pusztán kutatási tapasztalatként mondjuk el, hogy Mailáth János, Mednyánszky Alajos és Gaál György nem „csak” németül írt (21.), Gaál éppenséggel magyar íróként debütált, Mailáth később, a 40-es években harcos magyar újságíró lett. A két- és háromnyelvűség problémája az, ami megkülönbözteti a felsorolt három szerzőt Beckettől, továbbá az, ahogyan Hormayr birodalmi patriotizmusához viszonyultak. Az 1810-es években még mondhatott valamit ez a birodalmi patriotizmus a pályájukat kezdő íróknak, Mailáth még az 1820-as években is talán ennek szemléletében adta közre magyar tárgyú műveit. Mikor Beck belépett az irodalomba, már ez a fajta birodalmi patriotizmus is kiüresedett, tartalmát veszített ideaként lebegett bizonyos osztrák körökben, Magyar- és Csehországban — a német nyelv-

ven alkotók között — teljesen kiszorította a „hungarus-patriotizmus” és a „Böhmisch-deutscher Landespatritismus”. Más kérdés, hogy ezeknek létjogosultságát a magyar és a cseh nemzeti mozgalom nem ismerte el, türelmetlenül kért rajtuk számon oly hazafiságot, amely nem ismert a nyelvkérdésben kiegyezést.

Nem hiszem, hogy Petőfinek fájt volna, hogy Pyrker és Mailáth nem magyarul írt (134.). Petőfi gondolkodásában nem volt helye a kétnyelvű, vagy különösen nem a Magyarországon élő német nyelvű írónak; s azt sem érezzük helyesnek, ha valaki azt állítja, miszerint Széchenyi István, Eötvös József vagy Pulszky Ferenc „eredetileg nem magyar nyelven működött” (112.) Ismét a többnyelvűség problémájába ütközünk, s ennek differenciáltabb felfogása vezet el a célhoz. A gyermekkori németnyelvűség nem jelenti a nem anyanyelvű működés kezdetét, még a nem magyarul vezetett Széchenyi-naplók vagy szülőknél küldött levelek sem vonhatók a „működés” körébe. Jó darabig a német volt Magyarországon a „Bildungssprache”, a váltás a 19. században történt. Még Jókai is volt német nyelvtanulás céljából cseregyermek, ahogy a Felvidékről több gyermek jött pl. az Alföldre magyar szót tanulni. Óvatosan kell tehát mérlegelnünk mind a kétnyelvűség, mind pedig a nem magyar nyelven „működő” magyarországi szerzők kérdését. Nem hiszem, hogy Eötvös József stílusában több germanizmust (17.) lehetne találni, mint a korszak bármely más írójában, azt meg különösképpen helytelenül kiélezett és igazságtalan megfogalmazásnak érezzük, hogy: Eötvös József „szépirói stílusán mindvégig maradt egy bizonyos német idegenség.” (Uo.)

A magyarországi némettség kulturális törekvéseit is némiképpen elrajzolja a kismonográfia. Való igaz, hogy e némettség a német nyelvű kultúra terjesztéséhez hozzájárult, bár nem tudom, hogy mit értek azon, miszerint „a középkori magyar királyok székhelyén(!)” . . . „német kultúrintézetek (?) terjesztették a német nyelvet és irodalmat”. Mikor? Nevezne meg a szerzőnő akár csak egy „német kultúrintézetet”; nyilván nem a pesti és budai német nyelvű színjátszásra gondolt, hiszen azt külön említi, nem a német lapokra, ezek is kapnak egy félmondatot. Talán a magyarországi németektől tervezett tudós társaságokra, amelyeknek olykor csak a tervezete német nyelvű? Ezzel szemben érdemes lett volna belelapozni a pest-budai német nyelvű sajtóba, pl. Schedius Lajos Zeitschrift von und für Ungernjéba vagy a Pannoniába, az Irisbe, hány magyar költő mennyi műve került német fordításban az olvasó elé, hány ismertetés mutatja be a magyar irodalom újabb fejleményeit Csokonaitól Kazinczyig, Kisfaludy Károlytól Vitkovics Mihályig, Vörösmartyig. Talán jó lett volna fellapozni levelezéseket is, mennyire szándékában állt a magyarországi némettség egy részének (többségének!) a *közvetítés*: nemcsak német szellemi javakat hoztak magyar földre, hanem magyar szellemi javakat is prezentáltak

a német nyelvű közönség számára. Pl. Schedius Lajos és a jeles történész, Engel János Keresztély jénai, Rummy Károly György számtalan (weimari, hildesheimi, gothai, göttingai stb.) folyóiratban, lapban mutatta be a magyar irodalmat, művelődést. Még Mednyánszky Alajos tevékenységét sem sorolnám mindenestül be a Hormayr-típusú birodalmi patriotizmusba. (Vö. e kérdésekről, tőlem: *Über die Kultur des deutschen Bürgertums von Pesth-Ofen am Anfang des XIX. Jahrhunderts*. Arbeiten zur deutschen Philologie, Debrecen 1975. 95–110.; *A magyarországi német nyelvű sajtó kutatásának kérdései*. Magyar Könyvszemle, 1983. 89–101.) S egy apró elírás: Hormayr Archívja nem volt kifejezetten irodalmi lap (82.), megjelentek ott történeti, nyelvészeti, néprajzi értekezések, viszont ehhez képest viszonylag kevés a szép-irodalmi szemelvény. A Taschenbuch für vaterländische Geschichte kötetekben – ellenben – megváltozik az arány, itt még a történelmi értekezések is szépirodalmi jellegűek.

A 81. lapon zavaró sajtóhiba: Hormayr évszámai nem 1705–1779, hanem: 1781 (1782?)–1848. S ha már a kisebb elírásoknál tartunk, hadd jegyezzük meg, hogy az osztrák és német költők lengyel tárgyú műveiről Csapláros István alapos tanulmányt közölt, és ebből is, máshonnan is tudható: a lengyel szabadságmozgalmat nem lehet „kisebbségi”-nek (71.) minősíteni (Vö.: Der Wiederhall der Polenbegeisterung österreichischer und deutscher Dichter in der ungarischen Literatur im Zeitalter der Romantik, Germanica Wratislaviensia 34, 1978. 163–178.). Továbbá: Beck egyik cikkét Turóczi Trostler József nem fordította magyarra (21.), mivel a kiváló germanista tanulmánya német nyelven jelent meg, és ezt a német nyelvű tanulmányt tolmácsolta Berczik Árpád és Komor Ilona magyarul. Igaz, a Magyar irodalom – világirodalom II. k. 541–542. lapján is található magyar idézetek Beck írásából, de éppen nem azok, amelyeket a szerzőnk könyve 21. lapján említ. Az „irányköltészet” problémájában aligha lehet a „Hóman–Szekfű” az eligazító (35.); egyfelől a magyar irányköltészet 1840-es évekbeli vitájának van magyar szakirodalma, másfelől talán Heine *Irányköltészet* c. verse vagy *Atta Troll* c. komikus eposza is hitelesebb útmutató lehetett volna. Nyert volna a szerzőnk, ha Beck *Die Eisenbahn* c. költeménye mellé idézte volna (47.) Petőfi Sándor *Vasúton* c. költeményét, vagy pedig hivatkozott volna arra, hogy a népeket összekötő kereskedelmi vonalokról már Novalis és Goethe is írt megfontolandó sorokat. Kissé leegyszerűsítés Heinében a „Weltschmerz” nagy német költőjét látni (63.); valamint ha már megnevezi, ne Stanisław Poniatowskiként, hanem Stanisław August Poniatowskiként emlegesse a lengyel királyt (73.)

Nemigen tudunk mit kezdeni olyan jellemzéssel, mint: „Beck a külvárosok nyomorúságos életét rajzolja meg naturalizmusba csapó realitással és részletességgel” (124.). A naturalizmust hagyjuk meg

annak, ami: a 19. század második fele egyik irodalmi-művészeti stílusának. Tévedés, hogy Kazinczy Ferenc Pyrker *eposzait* fordította volna magyarra (21.); Szent hajdan gyöngyei címmel, 1830-ban csupán a Perlen der heiligen Vorzeitot ültette át. Vitánk van a romantika minősítésében is a szerzőnővel, aki ezt írja: „A romantika mint stílus-irányzat először a német, angol, majd a francia irodalomban lépett fel a 18. század vége felé . . .” (9.). Legyünk pontosak: ismerjük a német korai romantika első folyóiratának megjelenési dátumát (1798–1800.), ismerjük az angol tavi iskola jelentkezésének időpontját (*Lirai balladák*, 1798.), s ha Chateaubriand-t — vitatható módon — mindenestől a romantikához számítjuk, az *Essai sur les révolutions* 1797-es keltezésű. Azt továbbra sem hiszem, hogy a „német nemzeti széttagoltság és a velejáró helyi despotizmus a német romantikusokat is a nemzeti egység, politikai függetlenség és társadalmi haladás irányába terelte; mozgalmuk a magyar romantikával közeli rokonságban van, a két romantika tartalmát tekintve sok párhuzamot mutat fel” (9.). Jó lett volna először is tisztázni, hogy a német romantikának fázisai, csoportjai voltak (jénai, heidelbergi), hogy Novaliséknak nincs sem időbeli, sem eszmei megfelelője a magyar romantikában, amelynek kezdeteit a kutatás az 1810-es évek közepére teszi. Emellett a német egységtörekvések és a magyar reformellenzék törekvései között sem igen mutatható ki meggyőzően túl sok párhuzam; Uhland ugyan pl. Garay János számára sok tekintetben utánzandó mintakép (balladaforma!), de a német romantika még a 30-as években is másfelé tart, mint pl. a mégis csak Vörösmarty által „fémjelzett” magyar romantika. A Kazinczy Gábor vezette „Ifjú Magyarország” viszonylag kevés eredményt mutathatott föl, Petőfi majd egészen új minőséget fog képviselni.

A 10. lapon olvashatjuk: „Beck — a szintén magyarországi születésű Lenau mellett — a korabeli magyar életforma és szellemiség leghatásosabb európai hirdetője volt”. Ennek a fejezetzáró megállapításnak maga a szerzőnő adja cáfolatát könyvének további részeivel, amelyekben helyesen mutat rá arra, hogy Beck rablóromantikája, egzotikumkeresése a magyarságról alkotott *tévképzeteknek* is „hatásos európai hirdetője volt”.

Ismertetésünk a kismonográfiának inkább — sajnos, valóban létező — negatívumaira mutatott rá, és nem értékelte eléggé hangsúlyosan az anyaggyűjtést, az alapos korismeretet, az előadás egyneműségét és kiegyensúlyozottságát. Inkább azt emeltük ki, hogy milyen lehetőségek elmulasztása tette hiányossá ezt a könyvet; s egyben a további kutatás számára adtunk néhány — talán használható — szempontot. Hogy Várdy Huszár Ágnes hasznos munkát végzett, ezt ismételtel leírjuk, már csak a bírálat megfelelő egyensúlya kedvéért. Amiért elmarasztaltuk: az legalább olyan mértékben róható föl a kutatásnak, amely nem szentel elég időt és energiát a magyarországi németiség

költőinek, lapjainak, mozgalmainak. Beck megnyugtató értékelése is csak komparatistikai módszerrel történhet: mit sikerült neki és Hartmann-nak vagy Herloßsohnnak teljesíteni a vállalt feladatokból; mennyire sikerült neki és pl. a csehországi német poétáknak egy határhelyzetet költőileg megértetni a németül olvasó közönséggel. Vagy: mit jelentett az ő közvetítő munkája és — mondjuk — Siegfried Kapperé.

Várdy Huszár Ágnes kevésbé művelt területen keresett új ösvényt, szorgalmas feltáró munkájáért elismerés jár. Könyvével hozzájárul a magyarországi németiség „természetrájzá”-nak ismeretéhez, és ez sem csekély érdem. Tőle is várjuk a mélyebben szántó, tágabb körképet fölfestő, összehasonlító elemzéseket, nem kevésbé a *filológiai* jellegű közléseket. Ezek nélkül ugyanis még a költői pályák megrajzolása sem történhet meg. Ami hiány, hiba adódik ebben a kismonográfiában, az szintén ide vezethető vissza. (Akadémiai Kiadó, 1984.)

FRIED ISTVÁN

IRODALMI ÉS NÉPI LÍRÁNK TERMÉSZETKÖZELSÉGE

HERMAN OTTÓ:

ARANY, TOMPA, PETŐFI ÉS A NÉPKÖLTÉS MADÁRVILÁGA

Herman Ottó (1835—1914) nem tartozik az elfeledett tudósok közé: a természettudományok, a néprajz és a politika kutatói is szinte nemzedékenként (1920, 1955, 1971) összefoglalják gazdag, változatos és színes életét; műveiből szemelvények és válogatások jelennek meg, így ismertetendő kötetünkkel egyidejűleg *A pokol cséplője* címmel adott ki gyűjtőnaplójából, hírlapi cikkeiből és leveleiből egy válogatást a Magvető Könyvkiadó, Erdődy Gábor gondozásában.

E lankadatlan és folyamatos érdeklődés egyáltalán nem véletlen: Herman Ottó olyan autodidakta polihisztor volt, aki több tudományágban is iskolát alapított, nemzedéket nevelt, és közéleti szereplésével példát is mutatott. Nyomtatásban közzétett műveinek száma ezen is jóval felül van, szerteágazó érdeklődése minden lehetséges műfajban megnyilatkozott. Szinte hihetetlen, hogy kéziratos hagyatékában

* Válogatta, sajtó alá rendezte Schelken Pálma. Az utószót Kósa László írta. A kötetet tervezte és az illusztrációkat készítette Kakasy Éva.

éppen fél évszázadig lappangott e teljesen ismeretlen, mostanáig kiadatlan kézírata: az irodalom és a népköltés madárvilága.

A századforduló után Sebestyén Gyula néprajzi kutató vállalta a különféle néprajzi közlemények gondozását, így kerülhetett hozzá *Herman Ottó* szóban forgó kézírata is. Időközben Sebestyén sértődötten visszavonult, a nála levő mintegy fél mázsányi kéziratot mindenki elől elzárva tartotta. Jóval halála után jutottunk csak hozzá, de ezek közt már nem volt Herman kézírata, véletlenül a fiú: Sebestyén László birtokába került, aki a családi iratok között *véletlenül* ezt is felhozta Pestre. Ismét elég hosszú idő telt el, amikor Schelken Pálma a kézíratra rábukkant, azonnal (már 1965-ben) hírt is adott róla, de majdnem két évtizednek kellett eltelnie, mire végre meg is jelenhetett. A kéziratot Schelken Pálma szerkesztette, csak a legszükségesebb javításokat és kiegészítéseket végezte el, így megmaradt a mű frissessége, de egyúttal kissé nyers, átfedésszerű szerkezete is. Kósa László írt hozzá rövid tájékoztató utószót, melyben kijelöli Herman Ottó helyét a korabeli tudományosságban, ill. e kéziratát művei egészén belül. A fontosabb madarakat Kakasy Éva szép, hagyományos stílusú rajzai mutatják be.

Herman Ottó két tévtizednél is tovább dolgozott e madarokról szóló kéziratán, aligha tudta azonban végleges formában befejezni, a kissé széteső szerkezet mindenestre erre vall: a bevezető után felsorolja költőink madarait, majd madártani szempontból újlag elemzés alá veszi ugyanezeket, s végül összegezi is. Hasonlót tervezhetett a népköltés madaraival is, ám ez a rész kissé rövidebbre sikerült. Mind a költőknél, mind pedig a népnél utal a *másik* nagy lírai tartományra is. Végül különféle jegyzékek (madárnevek, közmondások és találósok madarai stb.) zárják a sort.

Herman Ottó kora tudósa volt, aki szorgosan bábáskodott új tudományágak megszületésénél, meglehetősen ismerte az irodalmat és más művészeteket is. E *köztes* témáját olyan tudós szemszögéből írta meg, aki lelkesedett 19. századi lírikusainkért és ismerte a korabeli népeletet; kissé mindkettőt idealizálta is. A 12. old.-on pl. így ír: „... a magyar költészet korszakot alkotó, megingathatatlan háromsága: Arany, Tompa, Petőfi.”

Herman szerint népünk és lírikusaink egyaránt természetközeli, a népköltészetben „... a madár felfogása kongruens a három költő felfogásával, ami természetes is, mert hiszen a költők a népszellem alapjára helyezkedtek”, írja (88.). E közismert és a korban sokak által elfogadott gondolatot másutt tovább fejtegeti: „... a költőben nemcsak saját egyénisége, saját szelleme, hanem a nemzeti is megnyilatkozik, innen származik hatásának mélysége és tartóssága.” (33.).

Herman Ottó választása nem véletlenül esett a madarakra: könyvei és kisebb közlései jelentek meg e fajról, helyesen ismerte fel azt is, hogy bizonyos emberközeli fajtáik mind a népi, mind pedig az irodal-

mi lírában központi helyet foglalnak el. Röviden utal rá, hogy más népek költészetében és irodalmában ez nem feltétlenül van így, de példái gyerekek és kevéssé meggyőzők. Az újabb stílusvizsgálatok azonban igazolták felismerését: a finn, a keleti szláv népköltészetben pl. erdei és mezei állatok, de a háziak is legalább olyan hangsúlyos szerepet kapnak, mint a madarak. A magyar népi lírában azonban „egyeduralkodók”, nálunk csak a mesék, mondák, továbbá a gyermekfolklór ismernek és kedvelnek más állatokat is.

Líránk két tartományának szemléleti rokonságát még a száraz statisztika is igazolja, melyet Herman Ottó nagy gonddal állított össze: eszerint a székely népi lírában 29, az egész magyar népi lírában 33 fajta madár szerepel, tehát a különféle fajtáknak mintegy az ötöde; meglepően egybevágók az irodalmi adatok is: Petőfi 32, Arany 44, Tompa pedig 54 madárfajta szerepeltet.

Herman Ottó észreveszi, hogy a népi-irodalmi lírikusok egyformán „válogatnak”: a tolvaj szarka, a fészekrabló vércse és más „ellenszenves” madarat alig szerepeltetnek, ellenben a ház körüli, családias gólya személyválogatás nélkül egyformán kedvelt; egyébként is antropomorfizálják a madarakat, ill. sok kifejezést visznek át róluk az emberi társadalomra. Nép és költői egyaránt a szabadság, a hűség, a családi boldogság, a gondtalan élet és a kedvesség bemutatására énekelnek a megfelelő madarokról, állapítja meg (94.) A gerle, galamb, gólya, valamint a pacsirta mindkét nagy daltartományban a hűség, szerelem, család jelképei, a holló és más gyászos madarak pedig a bánatéi.

Herman Ottó az általános hasonlóságokon túl költőinket egyenként is jellemzi. Aranyról megállapítja: felfogása realiztikus, ábrázolásmódja plasztikus; pl. a *Bolond Istókban* a levegőbe „... belerajzolja a madarat ... minden kornak leghíresebb tájképfestői is ilyenek (ti. barna szemöldökívnek) látták” (47.). A *Vörös Rébék*, elemzése során pedig zenei hasonlattal él: Arany a károgó varjúhanggal „... megteremti a költemény alaphangját, akárcsak egy muzsikusz...” (44.), majd ugyanerről még nyomatékosabban: „Akár egy szonáta, mely el-elkalandoz, hogy alaptémája ismétlésével újból visszavarázsolja kedélyünket abba a hangulatba, amelynek keltése célja is.” (45.). Ezek után utal Arany népköltészeti párhuzamaira.

Herman szerint Tompa a részletek embere, ugyanakkor nála a madár nemcsak motívum, hanem a költemény fő tárgya is, pl. *A gólyához* c. allegorikus versben, melyet hosszabban is elemez. „... A madár úgyszólván ürügy emberi érzelmek, helyzetek festésére” írja (56.), és talán kissé túlhangsúlyozza, hogy az említett vers nagy hatását főként természetközelségének tulajdoníthatjuk. (Másutt éppenhogy kioktatja Tompát: nem a fülemile bűg, hanem a vadgalamb.) Tomparól összefoglalóan megjegyzi: „... bizonyos lágyág jellemzi, s a rege embere itt is az allegória felé hajlik.” (87.).

„Petőfi a madarat szubjektíve fogja fel; képzelete izgékony lelkületének hullámmásához idomítja . . .”, pl. a csalógány annyira alakot ölt, ahányat Petőfi érzelmei, a 19 említésből a többség szerelmi; „. . . kedvesének kedélye egy kis cinege, szerelme csalógány, lelke ifjú sas . . .” stb (85.), mondja *Herman*. Petőfi kedvenc madara a magasan zengő pacsirta, a fenséges és szabad sas, a családias gólya, állapítja meg. „A madár Petőfinél sokszorosan, majdnem legtöbbször, hasonlat tárgya . . .” (85.), csupa tűz és forrongás minden ábrázolás, zárja elemzését.

Kósa László utószava szerint Herman Ottó e műve érdekes olvasmány azoknak, akik szeretik a költészetet és a madarakat (208. old.); talán alkalmas arra is, hogy mindkettőt meg is szerettesse! Erre ugyanis égető szükség lenne! Nemrég a Népfrontban jártam egy barátomnál; a nyitott ablakon át madarak trillázását hallva lelkes dicséretbe kezdtem. Fiatal barátom erre a következőket mondta: minden korosztályból sok a látogatója, de a 40 év alattiak közül eddig csak egy-kettő vette észre a szép madárdalt, egyikük éppen hogy bosszankodva, ellenben az idősebbek mind gyönyörködő elismeréssel. Jókor jelent meg ez a kis könyvecske! (Szépirodalmi, 1983.)

KATONA IMRE

HORVÁTH KÁROLY: MADÁCH IMRE

A Nagy magyar írók sorozatának köteteit — szakmai zsargonban — „emelt szintű ismeretterjesztő szöveg”-nek szoktuk nevezni, azaz olyan jegyzetek nélküli kismonográfiák jelennek meg itt, amelyeket egyformán haszonnal forgathat a tanár és középiskolás diákja, az irodalom értője és csak bizonytalan ismeretekkel rendelkező élvezője. Az életrajzi kronológia az egyes kötetek végén eligazít, a bibliográfia továbbolvasásra készlet.

Mi emeli Horváth Károly könyvét a népszerű sorozat átlaga fölé? Mindenekelőtt a szerző személye. Olyan irodalomtörténészt kértek fel a kötet megírására, aki több mint egy emberöltőn át folytatott kutatásokat és vitákat Madách jobb megismeréséért és megismertetéséért. S ez még akkor is megkülönböztetett elismerést érdemel, ha mára az akadémiai Madách-vita (1952) éppúgy bibliográfiai adattá szelődött, mint Lukács György nagy tévedése, a Szabad Népbe írott cikk (1955), melynek nyomán adminisztratív intézkedések születtek. De Horváth Károlyban nemcsak az egykori Madách-polémia következetes és mindig szakmai érvekkel vitatkozó résztvevőjét tisztelhetjük (hiszen ez csupán etikai és tudománytörténeti szempont lenne), hanem az ismereteit, felfogását állandóan csiszoló, az újabb kutatások eredményeit naprakészen ismerő és továbbépítő irodalomtörténészt is.

A másik említendő tényező a kötet várható nagy hatása. Mezei József egyéni nézőpontú monográfiája (1977) a madáchi életmű elmélyült ismeretét feltételezi, András László nagy port felvert esszé-vitairata pedig (1983) műfajánál fogva alkalmatlan a kézikönyv szerepére. Ez a munka viszont hosszú ideig alapműnek fog számítani; addig mindenképpen, amíg elkészül a *Tragédia* kritikai kiadása, Madách tudományos igényű, tüzetes életrajza, a *Tragédia* színháztörténetének új, korszerű összefoglalása.

Ami az életrajzi vonatkozásokat illeti, a szerző szerencsés pillanatban vállalkozhatott a korrekciókra: elsőként építhette tovább a biográfiát mindazokkal a kutatási eredményekkel, amelyek Madách pesti egyetemi éveiről, megyei tevékenységéről, 1848/49-es aktivitásáról, letartóztatásáról és peréről, 1861. évi politikai szerepléséről szakfolyóirati cikkekben, múzeumi évkönyvekben és helytörténeti kiadványokban megjelent tanulmányokban 1959 óta felhalmozódtak, de az irodalmi köztudatból és az oktatásból mindmáig nem tudták teljesen kiszorítani a beteg, a közügyektől emiatt visszavonult Madách túlhaladott képét. Most végre a valós, a korában és korszakában élő költő-politikus portréját kapjuk.

Néhány újabb és próbált adatot nem is ezekből a döntő fontosságú, embert formáló és próbáló életrajzi szakaszból, hanem elsősorban családtörténeti vonatkozásban ajánlunk pontosításra vagy javításra (7., 8., 10., 103.) egy leendő második kiadás számára. A kor és az életrajz összefüggésében többet is szívesen olvasnánk Madách apjának vármegyei, főként kulturális szerepléséről (8.), Sréter János alispán, a nógrádi mentor és principális ellenzéki jelentőségéről (37. és 47.), a Mózes-példázat reformkori előzményeiről (252–3.).

Ugyanakkor számos kitűnő példát idézhetünk viszont a kötetből az életrajz és a művek világának kapcsolatáról — anélkül, hogy mindez didaktikussá válna, erőltetettnek hatna. Kivált Madách kevésbé ismert versei és drámái szolgálnak jó bázisul új összefüggések kimutatására. Közülük is emeljük ki Madách házassági válságának higgadt, körültekintő, a versháttérre építő elemzését (118–26.).

Az új Madách-könyv legfőbb erényét egyébként is jó, céltudatos elemzéseiben jelölhetjük meg. Horváth Gyöly határozottan vonja meg az életmű fővonalát, az egyetlen lehetséges irányt, a *Tragédia* felé vezetőt követve — kitekintése a hazai irodalmi-politikai-művelődési folyamatokra és a világirodalom jelenségeire seholsem hiányzik; mintaszerű forráskritikával használja a terjedelmes szakirodalom korábbi eredményeit. A „magányos költő” hamis legendája után a „magányos remekmű” mítoszt cáfolja itt meg fölényes tárgyi tudásával az irodalomtörténész. De nem esik az 1960-as évek túlzásainak hibájába sem, amikor néhányan már-már a madáchi életmű egészét tartották a *Tragédiával* egyenértékűnek.

Természetesen minden Madách-könyv meghatározó fejezetei *Az ember tragédiájáról* szólnak. Horváth Károly egyszerre lát és láttat a Műben 19. századi emberiségkölteményt és sajátosan magyar szellemi produktumot; a reformkor, 1848/49 és a kezdődő dezillúziós korszak összegezését: „Minthogy Madách egyfelől lényegében nem tud lemondani eszményeiről, melyek már ifjúkori liberális romantizmusa alatt kialakultak, másfelől cáfolni sem tudja az ezzel ellenkező álláspontokat, a romantikus-liberális haladás vágyát és eszméjét etikummá változtatja, ezáltal mintegy klasszicizálja a romantikát.” (243.)

Horváth Károly a könyv 30 százalékát kitevő *Tragédia*-elemzésében gyakorlatilag minden lényeges szempontot és megállapítást összefoglalt, ami az utóéletben felmerült. Ideértve saját alapvető kutatási eredményeit a *Tragédia* műfajelméleti kérdéseiről, komparatistikájáról és Madách romantizmusáról. Kevésbé kapunk képet a drámai költemény maradandóságának és remekmű-voltának esztétikai vonatkozásairól; arról a szerepről, amelyet Madách szövege az intellektuális stílus és a verses-költői forma egyesítésével játszott az irodalmi folyamatban. Mindazonáltal a szerző szintetizálási igénye és eredményei jó módszertani alapot adnak egy majdani kritikai kiadás előmunkálataihoz. Ugyancsak igen jól sikerült az utóélet legfontosabb eseményeinek és irányzatainak tömörítése is (273–85.). Itt egyetlen tollhibát kell feltétlenül helyesbítenünk: a Nemzeti Színházban 1879-ben volt Vörösmarty *Csongor és Tündéjének* a *Tragédiáét* sokban előlegező színrevitele, Paulay Ede rendezésében.

Feltűnően hanyag munkával véteti észre magát a belső szerkesztés. Többhelyütt találunk eltérő dátumokat és névalakokat (208. és 102–3.; 288. és 141. 159.; 272. és a 160. utáni képmelléklet) – valamennyi esetben az utóbbi a helyes. Kevés jó mondható el a kötet képszerkesztéséről is. Miközben a szegényes kínálat benyomását kelti sokadik közlésével, Madách ismert négy fényképe közül hiányzik kettő; nem látjuk szüleit, testvéreit; egyet sem reprodukáltak Madách ritkán látható közel félszáz rajzából, festményéből; hiába keresnénk személyes okmányait (pl. diplomáját, bizonyítványait, rendőri megfigyelőlapját, útleveleit az 1850-es évekből, akadémiai és Kisfaludy Társaság-i oklevelét stb.). Hiányoljuk a költő névalírását, példának okáért a *Tragédia* egyik dedikált példányán; Zichy Mihály illusztrációi mellett szívesen látnánk a mai művészek néhány lapját (annál is inkább, mert a szerző említi-felsorolja őket a 284–5. oldalon . . .), egy montázst az idegen nyelvű kiadásokból és színlapokból és így tovább. Egyáltalán: ideje lenne tudomásul venni az olvasáshoz kedvet csináló kiadványok esetében, hogy a látványközegekre hangolódott korunkban a képmelléklet megválasztása, sőt tördelése nem fölösleges rossz, hanem fontos mesterség, aminek hatása, befolyása van a könyv egész sorsára, még – uram bocsá! – kelendőségére is. Mindez

pedig nem pénzkérdés, hanem szakmai felkészültség és odafigyelés dolga.

Ritka kivételként, ugyanabban az évben megjelent kiadványok is szerepelnek a kötet — szemlátomást még a korrektúrában is kiegészített — bibliográfiájában, adataik részben beépültek a főszövegbe. Szép jelképe ez Horváth Károly irodalomtörténeti munkájának — egyúttal jelzi, hogy a Madách iránti kutatói érdeklődés folytatódik, minden irodalmi és színházi évfordulótól függetlenül is. (Gondolat Kiadó, 1984. Nagy magyar írók)

KERÉNYI FERENC

ANGOL NYELVŰ KISMONOGRÁFIÁK 20. SZÁZADI MAGYAR SZERZŐKRŐL

A müncheni egyetem finnugor szemináriumának főként nyelvészeti, néprajzi és kultúrtörténeti témákat feldolgozó kiadványsorozatában a múlt évben két irodalmi tárgyú könyv került angol nyelven a nyilvánosság elé amerikai magyar szerzők jóvoltából: Dalma Hunyadi és Stephen Brunauer társszerzésében egy Kosztolányi-monográfia (*Dezso Kosztolányi*), Marianna D. Birnbaum tollából pedig monografikus tanulmány Radnóti Miklósról (*Miklós Radnóti*). Felesleges hangsúlyozni, mennyire örvendetes a magyar irodalom felbukkanása a finnugor kultúra különböző aspektusaival foglalkozó sorozat témái között. Az eddig megjelent kötetek inkább a finnugrisztika, illetve a hungarológia szakembereinek és tudós művelőinek szólnak, semmint az érdeklődő és művelődni vágyó közönségnek; a Kosztolányi- és Radnóti-kötet viszont szélesre tárja a magyar kultúra kapuját mindenki előtt, aki vonzódik az irodalomhoz, s aki — bármilyen okból — ismerkedni akar az angolszász világban még mindig oly szegényesen képviselt magyar költészettel.

A *Kosztolányi*-könyv — szerzőinek az előszóban kinyilatkoztatott szándéka szerint — tisztán és egyértelműen ismeretterjesztő céllal íródott: „... bemutatni Kosztolányit, a költőt és az írórt az angol nyelvű olvasónak, olyan teljességgel, amilyen csak lehetséges egy rövid kötetben.” E célkitűzés elgondolkoztatja az embert — kritikust és olvasót — afelől, milyen esetben indokolt és célszerű ismeretterjesztő monográfiát írni egy költőről a nagyközönség számára. Általában két körülmény szokott ilyen céllal tollat adni az irodalomtörténész kezébe: ha olyan íróról van szó, akinek műve többé-kevésbé ismert a közönség előtt, s a kritikus munkájával a mű teljesebb megismertetését és mélyebb megértését akarja elérni, vagy ha egy jobbra ismeretlen

íróra kívánja felhívni a közönség figyelmét s ezzel készíteni a potenciális érdeklődőket a műveivel való megismerkedésre, magyarán: azok elolvasására. A Hunyadi—Brunauer szerzőpáros esetében azonban egy harmadik és merőben szokatlan tényállás-kombináció forog fenn: olyan író iránt kíván érdeklődést kelteni, akinek művei ismeretlenek és legnagyobbbrészt ismeretlenek is maradnak a befogadóul szánt olvasók előtt, abból az egyszerű okból, hogy az olvasó előtt ismeretlen nyelven íródtak és fordításban sem megközelíthetők, hiszen Kosztolányi hatalmas oeuvre-jéből mindössze két regény, két elbeszélés és nyolc vers jelent meg angol fordításban. Ez pedig azt jelenti, hogy az angolul olvasó irodalombarátok — legalábbis jelenleg — a legjobb akarattal sem olvashatnak Kosztolányit, bármilyen ékesszóloán hívják is fel rá az irodalmi egzotikumok iránt fogékony figyelmüket.

Ez a rendhagyó helyzet teszi a monográfiaszerzők vállalkozását különösen tiszteletreméltóvá — ha nem egyenesen heroikussá — s egyben megszabja a könyv felépítését és módszerét is. A szerzők ugyanis a csaknem megoldhatatlan feladat egyetlen megoldási módjára találtak rá, amikor tanulmányukkal lényegében a fentebb vázolt okokból lehetetlen Kosztolányi-olvasást pótolják a feltételezett olvasó számára a versek mondanivalójának angol nyelvű körülírásával, illetve a prózaművek részletes tartalmi ismertetésével. Ilyen módon alaposan kidolgozott Kosztolányi-képet állítanak az olvasó elé, amely kétségkívül összehasonlíthatatlanul többet nyújt annál az ismeretnél, amellyel az angolszász közönség eddig rendelkezett a magyar íróról és költőről, adekvát azonban a dolog természeténél fogva nem lehet — ám erről a monográfia írói a legkevésbé sem tehetnek. Éppen ellenkezőleg, minden lehetőt megtesznek annak érdekében, hogy sokooldalúan mutassák be tárgyukat: nemcsak Kosztolányit reprodukálják hanem Kosztolányiról is írnak, mégpedig oly módon, hogy érdekesség és vonzóvá tegyék a feltételezett befogadó számára.

Életét, egyéniségét impresszionista színésszeggel és elevenséggel tárják az olvasó elé, külön fejezetben foglalkoznak költői és drámaírói munkásságával, szigorúan szem előtt tartva a kronológiai elrendezést, szépprózájával, újságírói és esszéírói tevékenységével, sőt — ami az adott körülmények között a legnehezebb — műfordítói teljesítményével. Szemléltetésképpen az Edgar Allan Poe-féle *A holló* mesteri fordítását tárgyalják és elemzik, abban a reményben, hogy a műfordítás erényeinek értő kifejtése helyettesíti a magyar szövegnek az eredetivel történő összevetését. A műfordító Kosztolányi ismertetése kapcsán kitűnő érzékkel hangsúlyozzák azt a nyereséget, amelyet a *Modern költők* és az *Idegen költők* jelentettek a külföldi modern költészet magyarországi meghonosítása és a magyar költészet modernizálása terén.

A lírai és elbeszélő művek bemutatását értelmező és értékelő kommentárok kísérik, amelyek során a szerzők bőszegesen merítenek a magyar Kosztolányi-szakirodalomból, de nemegyszer hozzáteszik — olykor szembeállítják vele — a maguk meglepően eredeti véleményét, például amikor az *Édes Annát* a lélektani motiváció kidolgozatlansága miatt Kosztolányi „leggyengébb regényének” (170.) minősítik, vagy amikor újrakategorizálják Kosztolányi egyes műveit stílusirányok szerinti hovátartozásuk szempontjából, s ennek kapcsán a konvencionálistól többnyire eltérő megállapításokra jutnak. Első verseskötetét, a *Négy fal között*et impresszionista-dekadens-szimbolista tényezők egyedülálló kombinációjaként határozzák meg — bár ez az összefonódás nem mondható szokatlannak a századforduló európai irodalmában —, *A rossz orvos* c. kisregényben mélabús és lehangoló, „mélyen megindító” hangulata okán az egzisztencializmus atmoszférájának előképét látják (121.), a *Nero avéres költőt* pedig a „romantikus expreszszionizmushoz” rendelik hozzá azon az alapon, hogy az író figuráit „egy bensője mélyén levő forrásból vetíti ki” (138.).

A szerzők leleményességére mutat az a törekvésük is, hogy a Kosztolányi-írások milyenségét angol irodalmi analógiák révén érzékeltessék az angol nyelvű olvasóval. Az összefoglaló zárófejezetben hasonlóképpen történik Kosztolányi elhelyezése a világirodalomban, Oscar Wilde, Rilke, Thornton Wilder szellemi-művészi rokonaként.

Végeredményben a monográfia írói mindenképpen hasznos munkát végeztek, különösen ha elismerésreméltó erőfeszítésük elősegíti a gyér Kosztolányi-fordítások megszaporodását az angol műfordítás-irodalomban.

A Radnóti-kötet szerzője összehasonlíthatatlanul előnyösebb helyzetből vág bele vállalkozásába, hiszen mondanivalójának illusztrálásában egészen kitűnő angol műfordítás-gyűjteményre támaszkodhat. Birnbaum a szokványos monográfia-szerkesztéstől eltérő módon, sajátos koncepcióra alapozva építi fel tanulmányát, amit már az alcímbe is jelez: *Költészetének biográfiája*. Az előszóban kifejtettek szerint az alcím a szerzőnek azt a szándékát fejezi ki, hogy Radnóti életének eseményeit és élményeit abban a vonatkozásban vizsgálja, mennyiben voltak hatással költői művére, következésképpen párnuzamosan tárgyalja a társadalmi kontextusba ágyazott életrajzot a művet strukturáló poétikai rendszerrel.

Ez a koncepció határozza meg a módszert, amelyet a tanulmány használ s amely — a célkitűzés természeténél fogva — nem lehet egységes, hanem többfajta megközelítésből kombinált. A rendelkezésre álló s a szerző által kiválóan ismert források nyomán pozitívista alapossgággal rekonstruálja a költő életének tényeit, majd ugyanezen tényeknek, mint „az extratextuális valóság” elemeinek megjelenését és

funkcionálását a költeményekben. Ezzel a módszerrel eljut maguknak a verseknek a vizsgálatához, amelyekben most már a nyersanyag műalkotássá formálódásának mikéntjét fedi fel. Ugyanakkor azonban a fordított utat is követi: a költői műbe bújtatott megnyilatkozásokból következtet vissza biografikus tényekre, illetve szembeesíti a szövegen kívüli forrásokból eredő információkat a lírai önvallomásokkal, hogy a kettő összevetésével derítsen fényt az objektíven érvényes igazságra, vagyis a költői műalkotást dokumentumként használja a szövegvilágon kívüli valóság rekonstrukciójához.

Maguk a művek, amikor dokumentum-szerepükből kiemelten, önmagukban képezik a vizsgálat tárgyát, megint csak kettős aspektusból kapnak megvilágítást. Tartalmi szempontú elemzést és értelmezést alkalmaz a tanulmány olyankor, amikor a képnyelvbe kódolt mondanivaló köznyelvi parafrázálása elősegíti a megértést; ezt azonban minden esetben alapos — olykor talán túlságosan is aprólékos — formai elemzés egészíti ki, amelyet az szerző komplex módon végez, felhasználva az antik és a modern poétika és stilisztika módszereit éppúgy, mint a Jakobson-féle strukturalista és a Lotman-féle szemiotikai megközelítés eszközeit.

Mindennek eredményeképpen a szerző oly rendkívüli gondossággal járja körül témáját, oly sokoldalúan tapogatja le legkülönbözőbb vonatkozásait, sőt kicsiny részleteit, hogy a teljesség illúzióját keltő képet állít elő Radnóti költészetéről és magáról a költőről. Ebben egyrészt segítségére van a magyar Radnóti-kutatás alapos ismerete, másrészt saját kritikai érzéke és lényeglátó képessége, amely hathatósan támogatja a bőséges anyag ésszerű szelektálásában, rendezésében és értékelésében, valamint irodalmi iskolázottsága, fogékonysága és invenció-gazdagsága, amely elsősorban a verselemzésekhez adott egyéni hozzájárulásaiban nyilatkozik meg.

Az anyagrendezést tekintve a monográfia szimmetrikus szerkezetű. Az *Élet* címet viselő első fejezet a költő halálának motívumával kezdődik: a holttest megtalálásának és azonosításának körülményeit mondja el, s ennek kapcsán bevezeti és elemzi a négy *Razglednicát*. Az *Epilógus* című zárófejezet ehhez a kezdőponthoz kanyarodik vissza, amikor tényszerűen ismerteti Radnóti halálának történetét. Az egybeeső kezdet és vég között sorakoznak fel a költőt és költészetét változatos szempontokból bemutató fejezetek. Az életrajz részben az *Ikek havára* s Radnóti egyes, önéletrajzi mozzanatokát művé formáló verseire, részben dokumentumokra támaszkodik. Megkülönböztetett figyelmet szentel a szerző Radnóti szegedi éveinek, kapcsolatának a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumához, viszonyának a politikai baloldalhoz. Forrásainak ide vonatkozó megállapításait összevetve, s a köztudat számára kevésbé ismert tanúkra (Berczeli Anselm Károly, Buday György, Ligeti Magda, Kárász Judit) hivatkozva, végül segít-

ségül hívja az ebben az időben keletkezett költeményeket, annak igazolására törekszik, hogy Radnóti szocialista elkötelezettsége inkább az ifjúkori lázadás időleges tünete volt, semmint tudatos és szilárd forradalmi meggyőződés. Bizonyító eljárásának végkövetkeztetésekppen a költő politikai magatartását az értelmiségi baloldal humanista pozíciójával azonosítja. A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának ismertetését a harmincas évek népi orientációjú ideológiai-kulturális törekvéseinek felvázolása és értékelése egészíti ki, majd a népi és proletár elemek nyomon követése Radnóti lírájában. Az életrajzban fontos szerep jut a költő párizsi utazásainak is: ennek kapcsán a tanulmány Radnóti és a nyugat-európai avantgarde viszonyára világít rá. A szerző ide vonatkozó számos helyálló megállapítása között azonban akadnak erősen vitathatóak is, így az az általános érvényűvé tágitott állítása, mely szerint „Mindazok, akik egy új 'szocialista művészet' megteremtésére vállalkoztak, de az avantgarde táborából közelítették meg, végül elértek egy kritikus pillanathoz, amikor felmerült a csaknem paradigmikus konfliktus elkötelezettség és esztétikai törekvések között.” (43.) Úgy véljük, szükségtelen belemenni ennek a megállapításnak a cáfolatába, hiszen kézből lehet sorjáztatni szinte számtalan példát a világirodalomból, amelyek ragyogóan bizonyítják a társadalmi-politikai elkötelezettségnek és a művészi formaadás új tartományait meghódító törekvéseknek termékeny együttélését.

A Radnóti líráját tematikai csoportosításban tárgyaló fejezet legérdekesebb része az, amelyet a szerző a költő önmagáról alkotott imago-jának szentel. Érzékeny elemzéssel hántja ki a bizonyágul hívott költeményekből a költői én magateremtette képét és annak változásait. Önálló fejezet foglalkozik — igen részletesen — Radnóti szín- és képhasználatával, különösen hangsúlyt vetve a halálmotívum képi megjelenítésének különféle módjaira, majd ismét külön fejezet vizsgálja a különféle hatásokat, amelyek Radnóti költészetét formálták. Figyelemre méltó, hogy a szerző nemcsak irodalmi hatásokra terjeszti ki vizsgálódásait, hanem a tág értelemben vett komparatiztika szellemében Radnóti egyes verseit képzőművészeti stílusokkal, sőt konkrét festészeti alkotásokkal hozza vonatkozásba, és sort kerít az eszmei-kulturális környezeti hatások tárgyalására is. Így megkülönböztetett figyelmet fordít Radnóti vallási eszméire, a zsidó-keresztény problematikának érzelmi és eszmevilágában elfoglalt helyére, ennek kapcsán magyarságtudatának, hazafias érzületének gondos és árnyalt megvilágítására. Nem maradnak ki a szerző látóköréből Radnóti nem-belletrisztikai prózaművei, műfordításai és a műfordításra mint művészetre vonatkozó elméleti-kritikai nézetei sem.

A rendkívül alapos és körültekintő monográfia kiválóan egyeztetni össze az ismeretterjesztő célt a tudományos igényvel. A szerző szakirodalmi jártassága és erudíciója szerencsésen párosul a nemcsak

világos és érthető, de az érdeklődést vonzó és lebilincselő előadás-móddal. Ilyenformán magas színvonalon tesz eleget a szerző elsődleges célkitűzésének: megismertetni egy jelentős huszadik századi magyar költőt az angolszász világgal.

H. SZÁSZ ANNA MÁRIA

MÓRICZ ZSIGMOND: TANULMÁNYOK II – III.

ERKÖLCSI SARKANTYÚ – A TIZENKETTEDIK ÓRÁBAN

Az irodalomszerető nagyközönség igazán örömmel nyugtázhatja a Szépirodalmi Kiadónál megjelenő Móricz Zsigmond – tetszetős kivitelű – életműsorozatát. A sorozat áttekinthető, mert műfaji csoportosításban, és ezen belül időrendben jelennek meg a regények, kisregények, elbeszélések, drámák, riportok, tanulmányok. Mindenki ízlésének megfelelően válogathat a kötetek között, s az összes művek kedvelői, gyűjtői is jól forgatható könyveket vehetnek kézbe. Jó lenne ha gyorsabb ütemben jönnének, s nagyobb hírveréssel, mert lassan sikk lesz Móriczot „avultnak” és csak „irodalomtörténetnek” tekinteni.

Az életmű-sorozat Móricz tanulmányait három kötetben jelentette meg. Mindhárom olvasható már (elég nagy időkülönbséggel jelentek meg I. 1978., II. 1982. !, III. 1984.). Az első kötet Móricz irodalmi és művészeti tárgyú írásait tartalmazza. Lényegében felöleli a kék-sorozat hasonló témájú cikkeit, kiegészítve a Réz Pál szerkesztette hagyatéki kötettel. Így egy kötetben jutnak el az olvasóhoz e témakörben írt cikkek az első írásoktól az utolsókig, Szabó Ferenc szerkesztésében.

A *Tanulmányok* II. 1903–1930 között, a III. kötet 1931-től az író haláláig adja közre a cikkeket – a kötetekre és Móricz gondolkodására is rendkívül találó – *Erkölcst sarkantyú* és *A tizenkettedik órában* cím alatt. Mindkét kötet szerkesztője Nagy Péter. Az első kötetnél is van gond a műfaji sokszínűséggel, de ott talán könnyebb cezúrát vonni. A II–III. kötet szerkesztője e műfaji sokszínűségből fakadó problémákat így összegzi: „Móricz sajátos munkamódszere miatt igen nehéz pontos határvonalat húzni tanulmány és publicisztika, publicisztika és riport, riport és novella – bármelyik s a másik között . . . Magunk ahhoz próbáltuk tartani magunkat, hogy azokat az írásokat gyűjtsük itt össze, amelyekben a gondolati elem az uralkodó vagy a túlnyomó, a közvetlen ábrázolással szemben.” (II. 785.)

Nyilván ez a dilemma okozta – vagy a kiadói/nyomdai átfutási idő miatt a belső szerkesztő titka volt?! –, hogy az új sorozat I. és II. kötetében olvasható a *Ludas Matyi* (1905), a *Magyar költő dicsősége* (1926) és a *Vallomás* (1927). A filológiai pontosság kedvéért: a *Ludas*

Matyi nem 1904-ben, hanem 1905 március 1-én az Urániában jelent meg, a *Vallomás* pedig nem 1927 május 22-én, hanem 25-én a Pesti Naplóban. E cikkek a szerkesztés elvei alapján mindkét kötetben helyet kaphattak, de nem ártott volna egy szerkesztői vagy kiadói megjegyzésben jelezni, s a megjelenés időpontját egyeztetni.

Az életmű-sorozat törekszik a teljességre, sok új írást olvashatunk az egyes kötetekben. Igazi meglepetéssel azonban a II–III. kötet szolgál. Néhány számadat csak! Az előző (ún. kék) sorozat 1910-től közöl Móricz-cikkeket, tanulmányokat, de üres éveknek tűnik: 1914, 1916, 1917, 1920. Az *Erkölcsei sarkantyú* az első írást 1903-ból közli, s csak 1906-ból és 1907-ből nincs Móricztól cikk e kötetben. Tegyük hozzá, hogy a legteljesebbnek tűnő Móricz-bibliográfia (Pesti Ernő, 1979) szerint ezekben az években ilyen jellegű publikációk nem is kerültek ki az író tollából. Mintegy nyolc év termése lát itt először összegyűjtve nyomdafestéket! Úgy tudtuk, hogy Móricz ezekben az években alig van jelen cikkeivel, írásaival a sajtóban, az irodalomban, mert felőrlik a napi gondok. Ez a kötet egy kissé mást mutat az indulásról. A II. kötetben több mint 50 először publikált írás olvasható, a III-ban több mint 70! Ez a 120–130 cikk a további kutatás számára sem érdektelen, mert ezekhez a folyóiratokban elszórt cikkekhez nagyon nehéz hozzájutni. Tudományos szempontból sem nélkülözheti az irodalomtörténeti, (sőt az eszmetörténeti) kutatás sem, mert Móricz gondolkodásának útját differenciáltabbá teszi e két kötet új anyaga. Haladjunk kötetenként, s időrendben.

Igazi öröm azokat a tanulmányokat olvasni, amelyekről idáig csak közvetve tudtunk. Nevezetesen, amelyeket Móricz a Monográfiai Társaságnak írt Szatmár, Bács-Bodrog, Esztergom és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéről (ez utóbbit Nyilas István álnéven). Ezek mintegy 370 oldalnyi terjedelmet jelentenek. Ennek elolvasása mit adhat az eddigi Móricz-képhez? Elég sokat! Sok esetben szellemi izgalmat jelent, pl. ahogyan a vékonyan csordogáló tényanyagot felhasználja, ahogyan a saját élményét, megfigyelését, gyűjtését is beledolgozza, sokszor szinte újra átéli. Ezek a tanulmányok az író szociális érzékenységéről vallanak, és történelmi kutató szenvedélyéről is. A száraz tényeket élvezetesen, igazi írói vénával jeleníti meg. Néprajzi, nyelvjárási feljegyzései — legalábbis saját korában — hézagpótlónak mondhatók. Mindenesetre nyelvészeti bűvárokodása, a magyar történelem tanulmányozása, forráskutatói szenvedélye innen ered, s ezen előtanulmányok nélkül nem képzelhető úgy el az *Erdély* trilógia vagy a *Rózsa Sándor*, mint ahogy megíródott. (S ha már az *Erdélyt* említettük, a regényről, Bethlenről — aki egy életen át foglalkoztatta Móriczt — az eddig csak közvetve idézett cikkek publikálásával, most árnyaltabb képet kaphatunk/adhatunk néhány vitás kérdésre).

Visszatérve a monográfiára. Móriczról szinte önportrét ad a megyék népéletének megrajzolása. Itt a népélet még leíró jellegű, de az életműben a későbbiek során ezek a megfigyelések már nemcsak leírások maradnak, hanem elmélyült társadalomkritikává válnak, kiinduló pontjai lesznek mélyebb összefüggések keresésének. Lényegében egy élvezetes és tárgyyszerű írás-sort olvashatunk történelemről, népeletről, népszokásokról, a megyék nemzetiségi és vallási összetételéről, városok, vármegyék ellentétéről, mezőgazdaságról, az iparról, kereskedelemről, a megyék társadalmáról, művészetéről, a nagybányai festőiskoláról, jeles emberekről, babonákról, természeti viszonyokról – és sorolni sem lehet a témák sokaságát. Mindezt látható élvezettel írta – vagy talán csak pénzszerző szorgalommal (?) –, de jó iskola volt s a móriczi életmű sokat nyert vele.

Ezek a tanulmányok szemléletben nem térnek el a korabeli magyar történetírás szemléletétől. Móricz legfeljebb egy-két hangsúlyt tesz máshová, de ezek is inkább a vallási és a különböző népszokások, a népélet leírásánál figyelhetők meg. Nem kritizál, nem vitatkozik, nem mutat rá társadalmi ellentétekre, hanem elfogad egy mentalitást, ehhez sok forrásanyagot összegyűjtve igazán élvezetesen írja meg a vármegyéről szóló mondandóját. Ha egy-egy jeles emberről ír sokszor ragyogó portrét kapunk; ha adódik egy anekdota, elmondja; a tudós anyagba humort, iróniát lop be. Valószínű, hogy később másként írná le a milleneumot, a főispánválasztást stb, de az is valószínű, hogy a megrendelő ennek a Móricznak már nem fizetett volna. Elolvasva ezeket az írásokat, tetten érhetően tudjuk bizonyítani, hogy ha hozzászól nemzetiségi, politikai, történelmi kérdésekhez a pálya későbbi szakaszában, ehhez alapos történelmi ismerete van. Ezeknek az írásoknak a közreadása kötet elévülhetetlen érdeme. Ösztönző lehet a kutatásnak, s roppant érdekes, élvezetes olvasmány a nagyközönségnek.

Ezen kívül is több mint 50 új Móricz-írás van a II. kötetben. Az eddig ismeretlen, vagy kevesek számára ismert cikkek feltűnnek tematikai sokszínűségükkel, oknyomozó szenvedélyükkel, provokatív kérdésfeltevésükkel. Ezekről csak jelzésszerűen. 1903-ban feszegeti a népdal-műdal születését, terjedését, recepcióját. Felteszi azt a kérdést, hogy városi népdal miért nem születik, sajnálva azt, hogy „a szocialista eszmék nem tudnak magyar zenei megnyilatkozást találni”. (II. 8.) Gondoljunk csak arra, hogy mikor kezd a városi folklór kérdésével a zenetudomány foglalkozni. 1903-ban sürgeti a magyaros verselés megújítását! Ugyancsak 1903-as könyvrecenziójánál szinte önmagát figyelmezteti egy „tudományos célzatú” könyvnél: „Gyermeknek írni . . . szép és magas cél, de csak olyan író éri el, aki ezen a téren éppen úgy teremteni tud, mint ahogy teremteni kell a művet 'felnöttek' számára . . . Ne ő szálljon le a gyermekhez, hanem azt emelje föl magához”. (II. 1.)

A *Nyelvtörténet Szótár* kapcsán írt bírálatában (1904) a tudósok személyeskedését elutasítva a tudományt, a tudományos igazságot védi. Író elődökre novellisztikus hangon emlékezik (Kisfaludy Károly, Szemere Miklós), olvashatunk színi kritikát, sürgető cikket Debrecen monográfiájának megíratására. *Az élő vértanú* (1912) c. írásban a köz-tudatban élő „aruló-Görgey”-kép ellen ír szenvedélyes hangú cikket. (Görgey alakjával egyébként többször is foglalkozik.)

A világháború idején született írásaiban — melyeket most olvashatunk először — a háborúhoz való kettős viszonyának képét rajzolhatjuk meg. Kezdetben hisz a győzelemben, nem ellene, hanem érte szól, mert hisz abban, hogy újjászületést hoz magával. 1917-ben a lelkesedésének nyoma sincs, megkeseredik, kiábrándul.

1919-es szereplése, majd elhallgatása közismert. Figyelmet érdemel — a kötetcímét is adó — 1920-as cikke, amikor kilép visszavonultságából, magányából, tollával újra bekapcsolódva a politikai küzdelembe, szociális és politikai érzékenységgel reagálva a kor kérdéseire. „Egy év óta százszor megfogadtam, hogy politikára vonatkozó ígét tollam le nem ír. Mivel azonban életünk e napjaiban, a nagypolitika miatt hiányzik a magyar íróknak a szépirodalmi megnyilatkozás lehetősége is, ezért nem tehetem, hogy meg ne szólaljak, mikor most, az első emberséges hangot hallom egy politikustól”. (II. 515.) Ez a politikus: Bajcsy-Zsilinszky Endre.

Főlöslleges lenne és lehetetlen is az összes újonnan és először publikált cikket, tanulmányt megemlíteni. Az előzőeknek is csak az volt a célja, hogy a kevésbé ismert korai írásokról jelzésszerűen szóljon, hangsúlyt téve itt-ott azokra, amelyeket a további Móricz-kutatás használhat, jelezve azt, hogy Móricz-publicisztika palettája milyen sokszínű.

A következő jelzések a II–III. kötetből mindössze arra utalnak, amelyek az első kötetet is teljesebbé teszik. Olvashatunk a Vígszínház jubileumáról, Bródyról, Csokonairól, egy nyilatkozatot a decentralizált irodalomról és az „Új Munka” c. lapról. Recenziót Bibó Lajos könyvéről és kritikát egy drámájáról, Györy Dezső verseiről, Kodolányi színdarabjáról. Vallomást Vízvári Mariska és Vaszary alakításáról. Rövid eszmefuttatást a szobrászatról. A III. kötetben sok nekrológ olvasható, s ezeknek zömmel társadalmi töltése is van, szinte kortörténeté bővülnek. Néhány név: Légrády Imre, Miklós Andor, Kozma Andor, Lehr Albert, Pakots. Meghatóan szép Komáromy Andrásról való búcsúja, hisz sokat forgatta köteteit, közleményeit az *Erdély* anyaggyűjtésénél. S itt is folytatódnak a recenziók, ismertetések. Jelzésszerűen: A 25 éves *Az Est* — sajtótörténetileg is érdekes írás; recenziót írt Hegedüs Lórántról, a *Puszták népéről* és a *Tardi helyzetéről*, Bánffy Miklós könyvéről, Sinka *Vád* c. kötetéről Jócsik Lajosról, Márairól, Zilahyról, a Magyar Csillag és a Nyugat közti különbségről,

köszönti a 60 éves Szabó Dezsőt. S a felsoroltakkal még közelről sem teljes az a kép, ahol irodalomról és művészetről adnak hírt, vagy recenziót az írások.

1931–1942 között írt cikkeket olvashatjuk a *Tanulmányok* III. kötetében, melynek alcíme *A tizenkettedik órában*. Találó cím, hisz ekkor katasztrofális jelek mutatkoznak a társadalomban, amelyre Móricz változó tartalommal, de mindig érzékenyen reagál. Saját publicisztikáját, önmagát is jellemzi ez a sor „átfordul magamról gondolatom, . . . az ország sorsára.” (I. 587.) E kötet ennek a dokumentumna, Az ország sorsa mindig központi kérdés volt Móricz Zsigmondnál, s az maradt élete végéig. A társadalmi kérdéseket nemcsak felveti, de szenvedélyesen keresi a megoldást is. A harmincas évek derekától — ez olvasható ki az újonnan közölt írásokból — több arcú választ keres és ad. Úgy érezte, hogy javult az ország kulturális és szociális helyzete, ezt félti. „Azért ma én is *jobb levegő jöttét érzem*. Csak arra gondolj, hogy ma a kormányzat legfőbb feladata: küzdelem a szegénység ellen! Szociális küzdelem a szegénység létezése ellen. (Mert eddig csak rendőri küzdelem volt . . .) De most micsoda öröm, hogy abban a pillanatban, mikor a kormányzati elv megváltozott, az egész ország tele van szakképzett vezetőkkel . . .” (III. 581.) Remény mellett ott a félelem is. Félti a nemzetet a forradalomtól („*Forradalomra nincs szükség*. Amit a forradalom elér, azt a kormányzat könnyebben tudja átadni a tömegnek.” III. 360.). Fél és félti a nemzetet a háborútól, keresi a járható utat, a megoldást, de kereséseinek iránya sokszor körvonalazatlan, illuzorikus és a kérdésekre adott válaszai olykor furcsák, bizonytalanok. Egyre sűrűbben ír a „magyar fajról”. „Isten óvjon bennünket újabb katasztrófától: a magyar faj életképes, ha egy európai összeomlás nem jön, utunk egyenes és a jobb jövő felé van nyitva.” (III. 312.) Vagy: „Keresem azokat a faji kvalitásokat, emelyeket a félelmesen fenyegető jövő helyzetekben a további évezredet biztosíthatják a magyar számára.” (III. 222.) És: „A magyar kálvinistaságnak nemzeti feladatai vannak s most, amikor a faj megmentése a kor nagy problémája, nem szabad vallási részletkérdésekkel visszatartani a faji egybetömörülést.” (III. 412.) Persze ezek nem változtatják meg alapjában a Móricz-képet, de mutatják az itt-ott jelentkező felhangokat, a változatlan alaplallam mellett.

Csak ismételni lehet, és az utolsó tanulmánykötetben is bizonyítja, hogy talán nincs az életnek olyan területe, amelyre az író ne reagálna nagy érzékenységgel, sokszor erős kritikai szellemben. Ismét — az először olvasható írások alapján — a témagazdagság a legfeltűnőbb. Legtöbbet persze a faluról ír változatlanul. Olvashatunk a mezőgazdasági technika fejlődéséről, a megváltozott szokásokról, táplálkozásról, egykérőlről, méhészetéről, a falusi

papság új szerepéről. Szót emel a munkanélküliség ellen, egy cikkben megírja a tisztviselők nehéz életét. Mégis, a városi szegénység életét — hiába él nagyvárosban — alig veszi észre, vagy ha igen, belülről nem érzi át úgy, mint a parasztságét.

Kisebb írások és nagy lélegzetű tanulmányok sora sok problémát, gondot vet fel, s mindegyiken átüt az író humanizmusa, írjon a nemzeti önismeret, vagy a frázismentes ismeretterjesztés fontosságáról.

A két kötet, *Az erkölcsi sarkantyú* és *A tizenkettedik órában szerkesztőjének* Nagy Péternek gondos kutatómunkáját dicséri; a szép kiállítású, a viszonylag kevés hibát (kár, hogy épp a tartalomjegyzékben!) és nyomdahibát tartalmazó kötetekért a kiadó belső munkatársait illeti köszönet. Csak egy kérdés még. Egy 1982-es kiadású könyvnek miért csak 1983 tavaszán kell a könyvesboltokba kerülni, és minden Móricz-könyvnek ilyen „illedelmes” csöndben? (Szépirodalmi, 1982, 1984)

CSÁKY EDIT

MAGYAR ISTVÁN: „FELHÁBORODOM, TEHÁT VAGYOK”

BÁLINT GYÖRGY ÉLETE 1906—1943

Röstelkedő félelemmel írom le azt a két szót, amely Magyar István: „*Felháborodom, tehát vagyok*” című könyvére elsőként visszhangzott fel bennem. Röstellem, mert azt lehet rá válaszolni: okosabb nem juttott eszembe, csak ez a közhely. Félek is, mert a két szó, egymáshoz kapcsolva, fölvetheti a kérdést; miért említendő ez? Vagy talán ritkaságnak kellene tartanunk? S mert csakugyan létező, s gyakran megalapozott szópár ez, félttem Magyar Istvánt, hogy dicsérni akarván őt, megbántom, mert a mondottak ellenére mégsem ritkaság az, hogy ajkbiggyesztés a válasz egy komoly könyv, jelen esetben egy irodalomtörténeti monográfia ilyen méltatására.

Mert az első két jelző, amely a könyvet letéve eszembe jut (dehogy akkor jut eszembe, már korábban gondoltam rá, csak most makacsul előretolakszik), az első két szó: ez a mű *tárgyilagos* és *olvasmányos*. Meglehet, nagyobb elismerés volna, ha félelzerényi jegyzetét dicsérném, adatainak dokumentált igazságát, életrajz és műelemzés tudományos szintű elegyítését, azt a korszerű méltatási és elemző módszert, amely az író életét műveiben, műveit pedig életében értelmezi. Hiszen ez természetes, hallom máris a választ, pedig sajnos nem az: az életrajz és az életmű bemutatása gyakran kettéválik. S akkor lehet bármilyen kitűnő, megalapozott és esztétikailag vagy történetileg hiteles, nem lesz meggyőző, mert nem olvasmányos. Nem szívesen használok esztétikai jelzőként az *unalmas* szót, mert szubjektív volta miatt mérle-

gelésre és értékelésre alkalmatlan; most mégis azt kell mondanom: életrajz és életmű-leírás unalmas lesz akkor, ha egyszersmind nem olvasmányos is.

De ez a könyv olvasmányos. Igaz, Bálint György életére rámondható egy másik közhely, az ugyanis, hogy „kész regény”, ha tehát írástudó veselkedik neki az életút időrend szerinti leírásához, élvezetes könyv kerekedik belőle. Ez a jelző már megint nem ideillő: élvezetesnek igazán nem mondható Bálint György életútja, amelyet oly sok bizalmatlanság, anyagi gond, de legalábbis függőség, nézeteinek büntetése s végül a rettenetes halál jellemez. Magyar István azonban — a legnagyobb tisztelet hangján — élvezetesen szól Bálint Györgyről. Sokat idéz tőle magától és másoktól ő róla, idézeteit szinte észrevétlenül szövi bele a maga gondolataiba, nem is annyira az idézőjel, mint inkább a jegyzetapparátusra utaló kis szám véteti észre a citátumot.

Az a véleményem, hogy Bálint György életéről és műveiről *valóban így* kellett írni. Hiszen így írt ő maga is. Így írt mint író, mint költő, mint kritikus, mint közíró. Kiváltképp ez az utolsó meghatározás illik őrá, tudta ezt már ő maga is, megvallotta. Ironikusan, mint könyvének első oldalán Magyar István mondja. „Megállapítások és vélemények a világról, megjegyzések az egyetemesről, az emberiség nagy, közös magánügyéről” — ez Bálint György meghatározása, s nyilván azért ironikus, mert korának publicistái között oly ritka volt az, aki ennek a meghatározásnak ízig-vérig megfelelt, mint fehérek közt az európai.

Sokféle mondható el Bálint György életéről, műveiről is. Magyar István sorra veszi az eseményeket (noha Bálint György nagyon nem szerette az eseményeket), párhuzamosan szól a művekről (sőt, másokéiról is, mert beleszövi az életrajzba, az életműbe Bálint György barátságát József Attilával és Radnóti Miklóssal, s így a róluk és műveikről írottakat is megemlíti), és Bálint György életéről, amely éppúgy nevezhető gazdagnak (nem pénzügyi értelemben), mint hányatottnak. Elő-előfordul, hogy Magyar István megismétel egy-egy mozzanatot, visszatér valami már említettre, ha ezt az előzőtől eltérő környezetben teszi, más összefüggésben mondja ki és írja is le.

Voltaképpen minek tartsuk Bálint Györgyöt? Író volt, könyvei jelentek meg, újságíró (ebben a minőségben Mihályfi Ernő tanítványa és munkatársa), költő, novellista, kritikus, szerkesztő — s aztán katoná, végül munkaszolgálatos. Valamennyiről ír Magyar István (néha vitatkozik is), s könyve ettől az illusztrált sokféleségtől válik első renden érdekessé, letehetetlenül olvasmányossá. Ez azonban egymagában lehetne a kor következménye, még inkább bűne, hiszen Bálint György oly korban élt, amikor joggal írhatta: „Veszélyek hangtalan gyülekezését érzem” (később aztán megjött a veszélyek hangja is, nagy hangja). Értékké a sokszínűség Bálint György írásművészetében azért vált,

mert számára minden újabb gondolatok sorát indító ok volt, s mert gondolataiban gazdag műveltsége és igazi tehetsége nyilvánulhatott meg. Magyar Istvánnak sikerült ezt a tényt nem egyszerűen nyilvánvalóvá vagy bizonyítottá tennie, hanem saját munkájának színezőjévé is.

Említettem, hogy Bálint György nem szerette az eseményeket. „Régi, titkos vágyam egy olyan szerkesztőség, mely nem foglalkozik az eseményekkel” — idézi tőle Magyar, s ezt bizvást érthetjük úgy: bárcsak olyan volna a világ, amelyben nincsenek események. Bizonyosfajta események, természetesen. Olyan élet kellene, amelyben az események nem bűnjelek. Bálint Györgynek nem adatott meg, hogy ilyen értelemben eseménytelen legyen az élete, s ezért kellett élete értelmének tekintenie ezt a maga-alkotta mondatot: „*Felháborodom, tehát vagyok*”. Ez a felháborodás — Boldizsár Iván szavával élve — Bálint György *szerepe* volt akkor, feladata, munkájának értelme. „Mi nem keseredünk el, ő Diogénész” — írta Bálint —, „mi felháborodunk, és ez lényeges különbség. Elkeseredni annyi, mint káromkodni, vállat vonni, hátat fordítani, elvonulni, elzárkózni. Felháborodni pedig egyszerűen csak annyi, mint szembeszállni”.

Sok mindennel szembeszállt Bálint György, mesés szóval azt kellenne mondani (s így derül ez ki a könyvből is), hogy nem is csak hétfejű, hanem hetvenhétfejű sárkánnyal vívott ő párbajt, s ha nem volna ennek a kifejezésnek már elrongyolódott előélete, azt írnám: szópárbajt vívott. Hitt ugyanis a szó erejében, s e hite készítette arra, hogy szépen, magyarosan, szabatosan írjon, illő s találó kifejezéseket keressen. Cselekvésnek tartotta az írást, mi több: tettnek, ami túléli az embert. (Úristen, egy villanásnyira eszembe jut: mi lett volna, *ha* . . . Bálint György menedéket kap Londonban, túléli a háborút, még negyven sincs, amikor hazajön, és . . .)

Idéznem kell néhány mondatát. „Nem lehet menteni azt a kritikust, aki hisz az irodalom és a kritika elnépszerűtlenedésében, a közönség antiintellektuális hajlamainak erősödésében.” „Ha mindenki gyűlöli a magasabbrendű szellemi életet, a kritikuskak imádnia kell. Ha mindenkinek unalommal és megnemértéssel fordul el az igazi irodalomtól, a kritikuskak lelkesednie kell érte.” És: „Most már tudom, mi az entellektüel feladata: konokul hirdetni az igazságot, a tömeg igazságát, akár van tömeg a közelben, akár nincs. A jövőhöz beszélni, bármilyen gúnyosan szól is közbe a jelen. Vállalni — szükség esetén — a legnehezebbet, az egyoldalú szolidaritást.”

Úgy gondolom, hogy ezek a maguk korához kötött igazságok valóban minden idők írástudójára érvényesek. Meglehet, más és más az, amin időben vagy helyben különböző körülmények között az „entellektüelnek” föl kell háborodnia, „konokul hirdetni az igazságot” és „a jövőhöz beszélni” — de a feladat, a „szerep” mindig csak ez lehet.

Bálint György művei éppen azért remekművek, mert bármit látott, hallott, tapasztalt, igazságok jutottak eszébe s ezeket az igazságokat — olykor komolyan, olykor gúnyosan — úgy tudta elmondani, hogy mindenki érthette és értette is. „A valóságot értelmezte, szenvedélyes valóságpárti volt, a 'tünetek' az apróságnak tetsző 'bűnjelek' csak alkalmat szolgáltatottak gondolatai kifejtéséhez” — írja Magyar István. Ezért volt mindig miről írnia: „Ijedten állapítom meg, hogy jelen vagyok mindenütt” — szól a rádióról —, „menthetetlenül fültnújá lettem a világnak, és nemsokára szemtanúja is leszek, ha elterjed a televízió”.

Miért is írom én most ezeket, miért nem mérlegelem, elemzem Magyar István munkáját (bár, hiszem, azt teszem), miért nem pécézem ki a szépen megírt jó könyv apró pörsenéseit, főként azt, hogy Bálint Györgyről hitelesen írván az *akkori* tetteik szerint értékeli ellenfeleit vagy vitatársait, miért nem hiányolom, hogy ezekben az esetekben legalább utalna arra a változásra, amely legtöbbjük fejlődésében bekövetkezett? Nem azért nem teszem ezt, mert valóban jelentéktelen hibái ezek egy jó könyvnek. Nem ezért. Azért teszem, mert Bálint György nem csak irodalomtörténeti adat, emlék, hanem mindenekelőtt *példakép*, vagy elkötelező erő. Magam és kortársaim személyünkben vagyunk érintettek, ha Bálint Györgyről olvasunk. Kivált mindazok, akik egyébként — róla vagy koráról, vagy a jelenről vagy a jövőről — írunk.

Végül is azon kell röstelkednünk, hogy a közíró szerepét Bálint Györgynek is öniróniával kellett vállalnia s képzettársításként a közveszélyes szó juthatott eszébe. Végül is azon kell röstelkednünk, hogy a közíró társadalmi megbecsülése (és tisztos hatása) a világban azóta nem javult, csak romlott. Végül is attól kell félnünk, hogy az írás — elmúlik, talán már akkor is elmúlt, amikor leírjuk. Attól kell félnünk, hogy csak élünk az események közepette, fül- és szemtanúként, de teszünk-e tanúvallomást is? Lehajtom fejem: Bálint György az életét adta a szavaiért. Azokért a szavakért, amelyek mindig szárnyra keltek s fölébe emelkedtek az eseményeknek, vagy mélyükre láttak, igazság magasából. Jól tettem-e, hogy Magyar István Bálint-könyvről szólván, elrugaszkodtam az eseménytől, amely írásra készített? Mentségemül mondjam: így tett, helyesen, Magyar István is. Jó, hogy könyve hiteles, jó, hogy érdekes, de igazán azért jó, mert Bálint György ars poeticáját választotta mércéjéül. (Kossuth, 1984.)

ZAY LÁSZLÓ

BENEDEK ELEK IRODALMI LEVELEZÉSE II.*

(1925–1928)

Személyes élménnyel kell kezdenem. Múlt év tavaszán lenn jártam a Székelyföldön, és meglátogattam a kisbaconi Benedek Elek emlékházat. Már a felirat jó érzéssel töltött el: „Az állam nyelvét meg kell tanulnotok, az édesanyátok nyelvét nem szabad elfelejtenetek.” Ezt üzenete valamikor Kisbaconban szerkesztett gyermeklapjával, a Cimborával több generáció Elek nagyapója, és ez az üzenet ma aktuálisabb mint valaha. Beljebb kerülve a házba szinte mozogni se lehetett a sok gyerektől, akik a közeli vagy távolabbi iskolákból az emlékházba özönlöttek, hogy néma csöndben hallgassák tanárnőjük okos és szívet-melengető magyarázatát. Kifelé jövet már másik iskola jött velünk szemben. Öröm volt személyesen meggyőződni róla, hogy Benedek Elek szelleme él a Székelyföldön, és talán a távolabbi Erdélyben is.

Most, hogy Szabó Zsolt odaadó munkája nyomán kézbe vehettük Benedek Elek irodalmi levelezésének második kötetét, most látjuk csak igazán, milyen emberfeletti munka és mennyi hit kellett hozzá, hogy az öreg, megfáradt Benedek Elek egy eldugott kis faluban, rossz közlekedési és postaviszonyok közt, magára hagyva, haláláig szerkessze a Cimborát. Micsoda erkölcsi erő kellett ahhoz, hogy haszonleső kiadókkal, súlyos anyagi gondok közepette ne hátráljon meg, és a szerkesztés mellett tovább írja könyveit, meséit. „Ha nekem nem volna egy darab földem, s nem csordogálnának régibb könyveim új kiadásaiából a koronák, az erdélyi irodalom adta jövedelmemből éhen halhatnék.” — írja egyik levelében. És emellett még jutott ideje arra is, hogy az erdélyi írókat műveik magyarországi elhelyezésével segítse, és antológiát szerkesszen az erdélyi irodalomból (*Erdélyi történetek*, 1921). Mert a nagy irredenta propaganda ellenére igen sok nehézségbe került idehaza az erdélyi írók műveit lapoknál és kiadóknál elhelyezni, és könyörögni kellett, hogy a magyar kormány a Cimborából 2–300 (!) példányt iskolák számára átvegyen. A harmincas években persze megváltozott a helyzet, mikor Révaiék halinába öltöztették az erdélyi írók könyveit, de ez már üzlet volt, és nem irodalompartolás.

Az emberfeletti munka mellett nem kevés bántást is el kellett viselnie. A Magyar Párt lapja egy primitív magyarországi gyermekújságot reklámozott a Cimborá ellenében. Nem hívták meg az erdélyi írók seregszemléjére, Marosvécsre, a Helikon alakuló gyűlésére, pedig legkedvesebb fiai közül sokan ott voltak. Csak üdvözlő táviratot küldtek neki. Bármilyen fájdalmas is ez számára, de belenyugszik. „Ebből persze, természetesen, nem következik, hogy én ne őszintén kívánjam Isten áldását a helikonisták munkájára, viszont magától értetődő,

* Közzéteszi: Szabó Zsolt

hogy a nyilvánvalóan perfid eljárásból a magam személyét illetően levonjam a konzekvenciát, visszahúzódjam mindenféle akciótól, s többet az íróasztal mellől ne mozduljak el.” De nem vonult vissza. És amikor a Magyar Párt „jóvöltából” megszüntetett Újságnál dolgozó fiai kenyér nélkül maradtak, velük együtt vonatra, némelykor székérre ült, bejárta Erdélyt, és előadóesteken, felolvasásokon vett részt. A bántásokért pedig bőségesen kárpótolta a gyerekek és az írók egy részének felé áramló szeretete, amiről a levelezés bőséggel tanúskodik.

A levelezésgyűjtemény hű képet ad a polemikus Benedek Elekről is, aki kiállt Makkai Sándor erdélyi ref. püspök Ady-könyve mellett, melyet a „püspökfi” Szász Károly a radikális métely terjesztésével vádolt. Pamfletjét, melyet a Püspök és a püspökfi címmel adott ki, a Brassói Lapok csak feliben merté vállalni, azzal a meglepő indoklással, hogy olvasóinak 90%-a Ady-ellenes. Ez egyébként fogalmat ad arról is, milyen szép számmal volt még ekkor a konzervatív-jobboldali hivatalnokréteg Erdélyben.

A levelek jegyzetei nagyon tanulságosak, és a lehetőségig pontosak. Látszik, hogy a jegyzetelő nem kímélte a fáradságot, hogy néhány homályos adatot felderítsen. Közli például Szabó Dezső 1925-ös erdélyi látogatásának sajtóvisszhangját, de arra még így sem kapunk választ, hogy miért rövidítette le az író hat hónapra tervezett látogatását néhány napra. A Szabó Dezső–Hatvany-ellentéttel kapcsolatban viszont kiegészíthetjük a jegyzetet azzal, hogy ez az antagonizmus Hatvany részéről kettős gyökerű: egyrészt az októberista emigráns indulata az Elsodort falu szerzője ellen (aki ugyan akkor már némileg eltávolodott a kurzustól), másrészt pedig személyes természetű: Hatvany érthetően nem vette jó néven, hogy Szabó Dezső, akit házába fogadott, a Tanácsköztársaság alatt arra biztatta, hogy cselédeit, hogy gyűjtsák fel a házát. (Hatvany erre vonatkozó emlékét Nagy Péter is közli Szabó Dezsőről írt könyvében.) Egy megfajított utalásban is segíthetnek: az „Allerkedő” egy Magyarországon akkoriban divatos bulvár heti- vagy havilapra, az Aller Képes Családi Lapra utal.

A levelezés második kötete a várakozáson felül nagy mennyiségű levél felbukkanása miatt a sajtóalárendező eredeti tervétől eltérően 1927-tel zárul. Még két esztendő levelezése van hátra addig, míg Benedek Elek kezéből végleg kiesik a toll, és teste visszatér az édes anyaföldbe, ahogyan Ignotus írta „mintha egy tiszta forrás, egy életes kút szívódnék vissza a székely bércek titkaiba”. (Kriterion, 1984.)

VEZÉR ERZSÉBET

FÉJA GÉZA: MAGYAR HALÁLTÁNC

Mennyivel egységesebb, mennyivel hitelesebb gyűjteménye ez Féja írásainak, mint a legutóbbi, a *Lapszélre* (vö. It, 1984/4.), s mennyivel rokonszenvesebb képet ad a szerzőjéről! Még maga tervezte, maga adta a címet, meg is kezdte cikkeinek javítását, stilizálását, de csak most, fiának, Féja Endrének gondozásában jelent meg. Az ő utószavából kiderül, hogy a tervbe vett cikkek címjegyzéke ugyan elkallódott, a gyűjtemény mégis — nem egészen világos számomra, miképpen — „az eredeti szerzői elképzelések szerint lát most napvilágot”. Nem vethettem össze a hírlapi közléseket a könyvbeli változatokkal, de remélve, hogy a javítás, stilizálás valóban csak nyelvi jellegű volt, s tartalmi mondandót nem módosított, sem nem toldott bele, sem nem húzott ki belőle lényeges szövegeket, azt állapíthatom meg, hogy a népi írói mozzalom korának értékes, szemléletében egységes és alapjában haladó életműdarabot kapunk ebben a válogatásban. Az első cikk (*Esze Tamás földjén*) az Előőrs 1930 augusztus 9-i számában jelent meg, az utolsót (*Egy munkásasszony levele*) a Reggeli Magyarország 1943 március 28-án közölte.

Java része a *Viharsarok* forrásvidékére vezet el bennünket, különösen az 1934 és 1936 közt írott cikkek. Van, amelyikből a *Viharsarok*-ban önálló fejezet lett (*A mezítlás kán*). Fia szerint Féja e gyűjteménnyel épp azt akarta megmutatni, hogy a *Viharsarok* nem előzménytelen; ezt sikerült is bizonyítani. Legalább ennyire érdekesek azok a cikkei, amelyek *Ellenőrző körúton a Viharsarokban* címmel 1937 decemberében jelentek meg: Féja — jórészt pörei után — végigjárta könyvének színhelyeit, s új helyzetjelentést adott róluk. Legtöbb írása a Magyarországbán jelent meg (1934–1943), de eleinte az Előőrs (1930–1932), a Szabadság (1933–1935), majd a Szabad Szó (1938–1939) adott teret írásainak, sőt akad a gyűjteményben cikk, amely először a Gondolatban, Az Est Hármaskönyvében, az Új Korban, a Válaszban, a kassai Tátrában vagy a prágai Új Szellemben látott napvilágot.

Jékey Ferenc szabolcsi főispán vádjával szemben, hogy a falukutatók a pesti kávéházak márványsztalai mellől keltek föl, Féja önértzetesen sorolja föl Illyés Gyula, Veres Péter, Kovács Imre mellett a maga származását is: „e sorok írója pedig a Bars megyei Szent János pusztáról indult el” (236). 1934-ben írta: „Évek óta járom vonaton, gyalog, autón és parasztszekéren a magyar vidéket. Kutatom a rengeteg halál közt az élet biztos erőit” (254). E társadalomrajzi cikkgyűjteményéből föltrajzolható *itinerárium*.

Első útja talán az lehetett, amelyet 1930 nyarán Bajcsy-Zsilinszky Endre társaságában tett meg: „Elkísértem Bajcsy-Zsilinszky Endrért tarpai útjára, és életemnek egyik legútmutatóbb, legelhatározóbb

élménye ez az út” (151). Bereget (Tarpát, Gulácsot stb.) járta be, jövet Debrecen is meglátogatta ekkor. 1931 októberében Szegeden járt. Később azt írta, hogy a *Viharsarok* szegedi fejezetéhez nyolc ízben utazott Szegedre, és együttesen egy hónapnyi időt töltött a városban (338). 1932 júniusában Hajdúböszörményben, októberében Borsodban nézett körül.

1934-ben megsűrűsödtek útjai. Ekkor szabadult meg a pezsztent-erzsébeti polgári iskolai tanárságtól, s lett Zilahy lapjának, a Magyarországnak belső munkatársa. Cikkeinek megjelenéséből nehéz pontosan követni útvonalát, de valószínű, hogy február végén Hajdúböszörményben, Halápon és Balmazújvárosban járt. Ekkor készített interjút Veres Péterrel, a „parasztíróval”. Bizonyára most találkoztak először. Ezekben a napokban járta be Debrecenen kívül Szoboszlót, Karcagot, sőt lement Vésztőig. Március közepén ismét Szegeden volt: itteni cikkein kívül ezt más forrásból is tudjuk, hiszen a Szegedi Fiatalkor Művészeti Kollégiumának tagjaival ekkor látogatta meg önkéntes börtönében Juhász Gyulát, s ekkor született a költő utolsó verseskötetének, a *Fiatalkor, még itt vagyok!* címűnek a terve (vö. It 1962. 305–308). Ugyanekkor kereste föl Tápét és Sándorfalvát. Innen ismét Szabolcsba ment, de lehet, hogy március eleji útjának riportjai jelentek meg utóbb, március végén: Nyíregyháza, Mándok, Kisvárd, a tudósításainak színhelye. Áprilisban a Dunántúlon volt: a visszavándorló amerikaiak nyomában járt Sárváron. Május elején megint Szegeden találjuk, innen ment Kistelekre, Vásárhelyre, Makóra, Orosházára, Rákóczi-telepre. Júliusban Kecskeméten, Bugacon, Kisnyíren, Lakiteleken járhatott, szeptemberben a Sárközben, Szekszárdon és a Felsőíreg melletti Muth-pusztán. Augusztusban újból Szegeden, majd Szentesen, Mezőtúron.

Októberben kezdett ismerkedni a Pallavicini-uradalommal. „Sövényháza: valóságos rémregény” (58). Háromszor tanulmányozta ezt a falut, a nagybirtokrendszer e jellegzetes termékét, „az eszmei községet”; negyedszer már könyvének megjelenése után, 1937 decemberében nézett körül, hogy megállapítsa: „Sövényháza helyzete tehát lényegében változatlan” (324). Ez az országrész és a feudális hitbizomány tette rá talán a legnagyobb hatást. „Ismerős tájak és arcok vonulnak el előttem. Sövényháza, Ányás, a tiszai komp Mindszentnél. Engem is valami megmagyarázhatatlan erő húzott ide mindig” (281).

1935 februárjában a mezőföldi Lajoskomáromba látogatott, s ekkoriban járt Kákicson is Kiss Gézánál. Júniusban megint Szoboszlón, augusztus elején Izsákon. Augusztus végén részt vett a nevezetes „vásárhelyi találkozón”. Harminc író, újságíró látogatott 25-én Vásárhelykutasra, a mai Székkutasra, hogy találkozzék az ottani gazdákkal, és együtt tárgyalják meg a parasztság gondjait, jövőjét. (Vö. Nagy Gyula: *Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán*. Békéscsaba,

1975. 121). Féján kívül ott volt Illyés Gyula, Nagy Lajos, Sinka István; Szabó Pál is; Illyés, Nagy Lajos szintén beszámolt élményeiről. Féja Gregus Máté mintagazdaságáról írt riportot, és erről adott képet a *Viharsarok Vásárhely-Kutas* című fejezetében is. Ekkor járt a vásárhelyi határ másik részén, Batidán is, Szabó Pál társaságában, noha csak december 1-én jelent meg cikke, amelyben Czirok József viszonzásos sorsáról számolt be (*Czirok Józsefék mosolya*). De ekkor kereste föl a vásárhelyi munkásotthont is, és foglalkozott cikkében a munkásság sanyarú helyzetével, egyebek közt a modern berendezésű Kokron gyár elmaradott szociális viszonyaival (211).

Valószínű, hogy 1936-ban is gyakran megfordult a Viharsarokban könyvéhez gyűjteni újabb adatokat, de ebben a gyűjteményben ez nem tükröződik; vagy nem ért rá frissen megírni ekkori élményeit, vagy nem kerültek a kötetbe. Augusztusban azonban már ismét cikkezett gyulai, gyulavári, dobozi és újkígyósi tapasztalatairól. „A nyáron — írta 1937 elején — tizenhat kilométeres gyalogút után egyik este Újkígyóra érkeztem” (277). Másnap a jegyző nemcsak a kért fölvilágosítást tagadta meg tőle, hanem ki akarta utasítani a faluból. Csak az alispán telefonjára juhászodott meg (278). December elején Kunágotán és Pitvaroson fordult meg Féja.

1937 márciusa jelentős fordulat mind a népi írói mozgalom, mind Féja életében. Szinte egyszerre jelent meg a *Viharsarok* és Kovács Imre könyve, *A néma forradalom*, és 15-én a Nemzeti Múzeum lépcsőin meghirdette tizenkét pontját a Márciusi Front. Féja egyik szónoka volt az eseménynek (erről is beszámolt), majd május 10-én Pécssett, október 5-én Makón toboroztak híveket programjuknak. (Március idusa előtt, február 28-án, ugyancsak Makón és ugyancsak Féja vázolta már föl a Márciusi Front céljait.) Júliusban Stájerországban pihent; Übelbachból válaszolt K. Nagy Sándor szentesi polgármester vádindítványára, amely a *Viharsarok*nak a városról írt fejezete miatt bünvádi eljárást követelt az író ellen (300). Decemberben Féja újból Makóra ment, ám most szomorú változásokat tapasztalt: a hagymások szövetkezetének éléről lemondatták Erdei Ferencet, és ismét az „egykez” kaparintotta kezébe a kishagymás társadalmat. Ekkor, „ellenőrző körúton” járt Dévaványán, Endrődön, Sövényházán is. 1939. március elején ismét Makón, augusztusban Dorogon.

A gyűjtemény, amelynek egységét a népi írói mozgalom szolgálata teremti meg, három műfaji csoportra osztható. Az uralkodó a *társadalomrajzi riport*, amely a földkérdésen kívül a paraszti nyomorúság minden válfaját föl tárja, az uradalmak terrorjától az egykén, a szektákon, kivándorlason át a közegészségig. Már a *Viharsarok* elleni vádakra válaszul is hangoztatta Féja, hogy nem csak a rosszat írta meg, hanem fölmutatta a jó példákat is. Cikkeiben szintén: Makón, Orosházán, Kecskeméten, Vásárhelykutason, Szoboszlón, mindenütt el-

hírelte, ami jót lelt. 1934-ben elismeréssel szolt a szegedi gyermekklinikán Waltner Károly professzornak és társainak munkájáról: hét-ezer gyermek szűrővizsgálatát végezték el, és küzdelmet indítottak a gyermektébécé ellen (38). E csoporthoz tartoznak a mozgalomról írott tudósításai; az utolsó cikkek egyike pl. a Györffy-kollégiumról.

A másik csoport *publicisztika*. Ez nem annyira látott, hallott, mint inkább olvasott eseményre adott válasz, elmélkedés. Vitázik Bethlen István miniszterelnökkel, ismerteti Berzsényinek száz év múltán is időszzerű mezőgazdasági nézeteit (*A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairul*); követeli, hogy az egyház mutasson példát szociális felelősségből; összefoglalja az általános titkos választójogra vonatkozó helyzetet és kilátásokat; fölveti a parasztság nyugdíjának kérdését; méltatja a néprajzi hanglemek jelentőségét; ismerteti a falukönyvtár-mozgalmat; több cikkben ismerteti a szövetkezés, a szövetkezetek fontosságát, sűrgeti létrehozásukat; fölveti — már 1936-ban — a parasztpárt szükségességét; ismerteti a földreformterveket (1939), s így tovább. Néhány cikkben (*Törzs vagy kultúrnemzet*, 1938; *Haza és élettér*, 1939) nem egyszerűen németellenes, hanem határozottan hitleristaellenes álláspontot hirdet. Idetartoznak cikkei a *Vihar-sarok* körül folytatott vitáiban.

Már riportjaiban is föl-föltűnnek harcostársainak nevei. Sándorfalvára Buday György kíséri el, Balmazújvárosba Kertész Dániel; Orosházán Bakó Józsefet, Gyulán Marék Dénest emlegeti. 1934 májusában Makón Erdei kalauzolja: „Aki a lovakat hajtja, néhány hét múlva doktor lesz a szegedi egyetemen” (45). „Barátom, ki most fejezte be Makó szociográfiáját, meséli . . .” (47.) Ahogy Veres Péterrel, úgy Vésztőn Sinka Istvánnal is interjút készít (258). Györffy Istvánról nem csak mint tudósról, hanem mint a népi mozgalom harcostársáról is emlékezik, amikor búcsúztatja (357).

A gyűjteményben jól elkülönülő csoportot alkotnak küzdőtársainak *könyveiről* írott méltatásai. Kodolányi János *Sötétség* (1933), Kovács Imre *A néma forradalom* (1937), Erdei Ferenc *Futóhomok* (1937), Veres Péter *Számadás* (1937), Balázs Ferenc *A rög alatt* (1937), Remenyik Zsigmond *Bűntudat* (1937), Darvas József *A legnagyobb magyar falu* (1937), Kiss Lajos *A szegény ember élete*, (1939) Illyés Gyula *Külön világban* (1939), Somogyi Imre *Kertmagyarország felé* (1939) című könyveit ismerteti, méltatja egymással összefüggésbe hozza, s mint a népi írói mozgalom különféle, mégis egy irányba mutató alkotásait propagálja. Talán ő az első, aki az utóbbi két évtizedben szélesebb körű nyilvánosságot elért paraszti önéletírásokra már 1939-ben fölfigyelt, és *A magyar nép vallomásai* címmel három cikkből álló sorozatot szentelt nekik (73).

Féja Endre nem a legegyszerűbb és leglogikusabb közlésmódot, a cikkek megjelenésének időrendjét választotta, hanem — bizonyára

nagy, de fölösleges fáradtsággal — öt csoportra osztotta föl a cikket, s ötször kezd új, párhuzamos időrendbe. De ez az öt csoport sem vág össze az előbb említett, műfaj szerint önmagától elkülönülő három résszel. Egyedül a *Budapest mostohagyermek* című ciklus, amely főként pesterzsébeti és néhány más Pest környéki település életéről készült riportot tartalmaz, üt el némileg a paraszti tárgyú társadalomrajzi írásoktól, és az ezekben is megtalálható munkástémát külön is fölmutatja. (Ámbár nagyüzemi tárgyú nincs; a java a cselédsorssal, a borhamisítókkal, az orvosi ellátás bürokratizmusával, a nyomorlákásokkal, budafoki barlanglakásokkal, a külvárosi gyermekek sorsával foglalkozik. 1939-ben fölveti Nagy-Budapest megvalósításának szükségességét [402], s időrendben is utolsó cikkében leírja ezt a fontos fölismerést: „A magyar munkásságban, főként a fiatalabb nemzedékben egyre tisztábban s erőteljesebben megy végbe a magyarság és a szocializmus találkozása” [405]. Ez a megállapítása — szövegkörnyezetéből kitetszően — nem elsősorban a hazai szociáldemokráciának addig tapasztalt nemzeti közömbösségét bírálja, mint inkább a szélsőjobboldal fertőzetétől mentes munkásosztályt dicséri.)

A többi cikluscím (*Magyar haláltánc, Homokvárak, Honi látkép, Űtközetből űtközetbe*) nem sokat mond, és az alájuk csoportosított írások jellege alig különbözik egymástól. Áttekintésüket, Féja gondolkodásmódjának fejlődését, egységes időrendi közlésük jobban szolgálta volna, s még az óhatatlan ismétlődések is érthetőbbek volnának.

Nem hiszem, hogy számon kérhetnénk Féja Endrétől, amit édesapjától joggal várhattunk volna a *Lapszélre* című kötete kapcsán, hogy valamiképpen — a teljes kép megismerése végett — jelezze Féja Géának a háború éveiben kifejtett publicisztikai tevékenységében megmutatózó torzulásokat. Azokra célok, amelyeket Juhász Gyula könyvében és cikkeiben idézett, s amelyek miatt a fõlszabadság után Féja ellen a polgári radikális és szociáldemokrata tábor támadást intézett, és 1957-ig elhallgattatta. Nyilvánvaló, hogy ezeknek a cikkeknek újraközlésére e gyűjteményben semmi szükség sem lett volna.

Néhány apróságban Féja téved. Szegeden Móraváros nem Móra Ferencről kapta nevét (39), hanem hasonló nevű régi szegedi patricius családról. Kiss Lajos 1939-ben már rég nem vásárhelyi, hanem nyíregyházi múzeumigazgató volt (350). A Györffy-kollégium nem a Veres Pálné, hanem a Királyi Pál utcában kezdte tevékenységét (363). Nem tudhatom, Fájától, az első közlést szedő hírlapnyomdától vagy a kötetet előállító Kner nyomdától származnak-e a nyelvi és olvasati hibák. Féja, akár Móricz, nem tudott eligazodni az ő-zés rejtelmein, így olykor az ő riportjaiban is képtelen nyelven beszélnek Szeged környéki hősei (*lehõtséges, megyök, legyõn békõsség* stb.). Zavaró sajtóhiba előbb az „eszmei közösség” (34), utóbb az „eszemi község”

(35), a helyes „eszmei község” helyett. Minden bizonnyal nem „szöke Bécsen keresztül” ment a névtelen önéletíró, hanem „szökve” (79). Hibás néhány név is. Nem Püspökszele, hanem Püspöklele (ma Maroslele) a helyes (46); s nem Laky-telep, hanem Lakitelek (118). A vásárhelyi parasztpolitikus sem Kárász Péter, hanem Karasz Péter (129); a szentesi főispán, majd fölsőházi tag nem Cicatritis, hanem Cicatricis (310).

Szépek Müller Miklós szociofotói. Egyik, a kubikosé (*Nehéz teher* . . .), a *Viharsarok* címlapját díszítette. Földrajzi és személynévmutató növelte volna a kötet használhatóságát.

A Kner nyomda jó munkát végzett. De a tipográfusnak nem lett volna szabad olyan fattyúsort benneahagnia, mint a 324. lap alján. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984.)

PÉTER LÁSZLÓ

THURZÓ GÁBOR: NAPLÓ HELYETT

Valóban csak „helyett”, mert az 1969-ben elhunyt Thurzó Gábor saját gyónása szerint „sosem tudott” naplót írni. Személyes gyónását tárcákra, kritikákra, visszaemlékezésekre, sőt alkalmi hanglemez-bírálatokra bízta. A katolikus író nem a papírnak szokott gyónni, hanem lelkiatyjának — a lelke titok is maradt valamennyi írásában, hiszen csupán szemérmesen és átköltve, a próza távolságtartásával engedett betekintést abba a drámába, amely az élete volt.

Az Ezüstkor nemzedéke, amelyhez tartozott, valójában csak „töredezett” életet mutathat fel — a történelmi cezúra éppenséggel alkotópályájukat metszette ketté. A Nyugat harmadik hullámával indultak újtjukra, s igazából sohasem tudtak nemzedékké szerveződni. Bár úgy rémlett, kritikusaik megvívni az előttük járó nemzedékekkel,¹ ám ugyanakkor a saját nemzedékükkel minduntalan elégedetlenek voltak. Ha Babits a harmadik generáció költészetéből a határozott karaktert hiányolta,² akkor Halász és Szerb Antal³ a nemzedék új klasszicizmusában voltaképpen — bármily erős a szó — új unalmat, vagy az elveszített játékoskedv csüggesztő tüneteit fedezte fel.

Ebben a bizonyos klasszicizmus-vitában Thurzó szava a legérzékenyebb és a legsértettebb, Rónay György, Mátrai László és Sötér István felszólalásáé mellett.⁴ Hiszen ki más lett volna ő, mint elsőren-

¹ Pl. Halász G.: *A nemzedékvitában*. Nyugat, 1935, 117–121.

² Babits M.: *Nyugat*, 1934. 175

³ Szerb A.: „Új klasszicizmus?” Korunk Szava, 1938. 625.

⁴ Thurzó G.: „*Klasszicizmus*”. Napkelet, 1939. 297 és tovább.

den Szerb Antal játékoságának tanítványa: nem véletlenül érzi úgy, hogy a tegnapi forradalmának eredményei fölszívódtak egy *örök realizmus* eszményképeiben.

E nemzedék útját nemzedéki viták sora szegélyezi. Jól látja Rónay László,⁵ hogy az *Ezüstkor* csoportja a nemzedékké szerveződni képtelen fiataloké; s nem azért, mert hiányzott belőlük az elszánás vagy az akarat, hanem mert hiányoztak a nemzedékké szerveződés objektív feltételei. Egyfelől túlságosan is sokgyökerű volt az olyan nemzedék, mely Vas Istvántól Zelkig az avantgarde és Kassák felől érkezett a klasszicizmusba, míg Jékely Zoltán az erdélyi líra örököséként, Weöres a filozófiai játékoság megszállottjaként, Rónay és Thurzó pedig a katolicizmus igéivel az ajkukon. Hogyan foghatott volna össze egy nemzedék olyan alkotókat, mint Sötér István és Grandpierre Emil, Sárközi György és Hajnal Anna? A hasonló évjáratokon belül külön szekértáborok szerveződtek, s ha valaki, mint Babits már 1934-ben a „Nyugat harmadik nemzedékéről” beszél, akkor talán azért, mert minden távolság és különbözőség ellenére még mindig csak egyetlen mérce ált a magyar irodalomban — és ez csakugyan Babitsé és az első nemzedéké volt.

E tragikus nemzedék képviselőinek útjai mégis gyakorta keresztezték egymást. Példásképp volt e találkozás, így a rövid életű *Perspektíva* című lap körül, Thurzó Gábor, Rónay György, Jékely Zoltán és az akkor színinövendék Várkonyi Zoltán ihletésére, vagy éppen a Szolgálat és Írás munkatársaság, a Cserépfalvi könyvkiadó körül Boldizsár Iván szeme alatt, ahol a szociográfia és a szépirodalom sajátos szövetségére került volna sor, oly módon, hogy Szabó Zoltán *A tardi helyzet* sikere nyomában felvonul Thurzó Gábor novelláinak sora a belvárosi életéről, vagy Rónay György irodalomtörténeti munkája ezzel a jellemző címmel: *Hivatás és szolgálat a magyar irodalomban*.⁶

A nemzedék névadója, az *Ezüstkor* ugyan valóban megszületett, ám nem véletlen, hogy maguk az alkotók, például a *Perspektíva* fiataljai a harmincas évek irodalmát „az elaludt Magyarországot” vas-korszaknak bélyegezték.

Különös csoda hát, hogy a vaskorszakban mégis sikerült legalább ezüstre lenni, hogy megszülettek a művek is annak a sajátos hagyománynak a feltámasztásával, melyet a frissen felfedezett Krúdyé jelentett; külön csoda, hogy ez az új Krúdy-kép irodalomtörténetébe fogalmazódott a *Ködlovagok* gyűjteményében, és éppen Thurzó Gábor gondozásában 1941 derekán.⁷

⁵ Rónay L.: *Az Ezüstkor nemzedéke*. Bp. 1967.

⁶ Ld. Rónay László: i. h. 52. p.

⁷ Thurzó G. (szerk.): *Ködlovagok*. Írói arcképek. Márai Sándor bevezetésével. Bp. 1941.

A *Ködlövagokban* az elődök és példaképek jelentek meg — Sőtér Krúdyt állította nemzedéke elé, Lovass Gyula Cholnoky Viktort, míg Thurzó Gábor Török Gyula tragikus sorsát, meg nem értettségét magyarázta.

Ha most a *Napló helyett* jegyzeteihez mérjük e lázas ifjúkort, akkor csupán a nosztalgia fájó búcsújára lelünk. A kísértő múltra, amelyhez a jelen, úgy rémlik, csak fájdalmat adott hozzá. A fiatalon meghalt Lovass Gyula vagy Molnár Kata „elvált” a nemzedéktől; volt, aki elhallgatott, mint Soós László, volt, aki a szépirodalmi működést az irodalomtörténeti munkával koronázta meg, s ezzel nemzedéktársaitól egy időre elszakadt, mint Sőtér István; Rónay György a Vigilia, védőbástyái mögé vonult vissza, a jóval fiatalabb Pilinszky János a nemegyszer ezoterikus költészetbe, míg Thurzó — az Élet című katolikus lap egykori szerkesztője — a színház és a film vízeire hajózott át.

A Perspektíva című időszak, rövid életű folyóirat keletkezéstörténeténél felvillan egy név: Várkonyi Zoltáné. Az otthontalan Thurzó Gábornak az 1945 április 1-én kapuit nyitó polgári magánvállalkozás, a Várkonyi Zoltán vezette Művész Színház kínált menedéket. Nem térítette el a regényírói pályától Thurzó Gábort a dramaturg? A második világháború befejeztéig Thurzónak öt regénye jelent meg a belvárosi patricius világ népéről. A következő évtizedben kevesebb. Ám a mennyiség itt nem perdöntő. Thurzó egy irodalmi centrum alkotójából a periférián megkapaszkodó íróvá lett.

Vajon csakugyan Mauriac lett volna a mestere?⁸ Sokféle mesterektől tanult Thurzó, Krúdytól és Szerb Antaltól elsőnek, s Thomas Manntól, akit oly korán ismertetett — bár az ismertetés itt nem bizonyított, hiszen Thurzó, épp az *Ezüstkorban*, még Hans Carossáról is szólt. A katolikus írók ihletői sokan lehettek, a nagy tragikusok, mint Julien Green, a nagy játékosok, mint Giraudoux, Supervielle. De egy író nemcsak a gyökerei magyaráznak, hanem az, amit e gyökerekből felszívott; és Thurzónak olyannyira saját világa volt a belvárosi-patricíusság, hogy annak ábrázolásához nehéz lehetett mintát találnia.

Thurzó amikor a Művész Színházzal cserélte fel a Franklin társulat lektorságát, vagy az egyházi lapok szerkesztését, voltaképpen kivált a nemzedékéből és önálló útra lépett. Akárhány regényt írt a továbbiakban, akárhány nemes jegyzetet és tanulmányt — az irodalom szemében megmaradt az „átszabónak”, a hozott anyagból dolgozónak; a sikerei gyanússá tették, a bukásaival pedig kevesen törődtek.

Könnyű volt ráhúzni mindenféle mintát. A belvárosi Rutterschmidt pékség friss kenyereit és zsömléit a Centrál kávéházban hajdanán Schöpflin Aladár ropogtatta; de egy Schöpflin jóindulatával már alig-

⁸ Pomogáts Béla: *Az újabb magyar irodalom, 1945–1981*. 304.

ha rendelkeztek azok, akik Thurzóra a háború után a „polgári” bélyeget sütötték rá. Hajdani társainak már nem volt elég „nonkonformista” míg az új élethez igazodóknak megmaradt polgárnak — így adódott, hogy terebélyesedő életműve, az *Akár a vltözön* (1949), a *Hamis pénz* (1956), a *Sóbálvány* (1957), majd végül *A szégyen* nem hozta meg igazából azt a hírt és dicsőséget, melyet a mű önnön súlya szerint megérdemelt.

Rónay György egy kései versében (Thurzó is idézi) „Vert had maradékainak” keresztelte el a nemzedékét (490). De Rónay jól tudta, hogy itt nemcsak valamely külső erő verte e nemzedéket — mindig ott volt a csapda, melyet egy-egy alkotója önmagának vetett. Amikor most Thurzó felidézi a Művész Színház után a filmgyári működését, akkor már látható, hogy itt sajátos esettel van dolgunk: aki törbe esett, az megszerette új otthonát, a dramaturgi munka alázatát. Thurzó, bár ironikusan, de a „boldog ötvenes évek”-ről beszél, (232.) a korról, amikor a Gyarmat utcai iparvállalatban Aczél Tamástól Zelk Zoltánig minden magyar íróból megpróbálták „kigyötörni egy sztorit”. Születtek a *Semmelweis*- és az *Erkel*-filmek, a *Gázolás*, a *Budapesti tavasz*, az *Egy pikoló világos* és az *Életjel* ma már, valamennyi tévedésükkel együtt klasszikusok, de készülésük idején többet árultak el fogyatékoságaikból, mint most, amikor magyarazzák is korukat.

Ki vádolná utólag Thurzót cinizmussal? Annyi azonban megállapítható, hogy a Parnasszus ama magaslata után, ahol Sőtérrel vagy Pilinszkyvel, Rónay Györggyel vagy — hajdanán — Lovass Gyulával társalkodott, most Keleti Márton vagy Bán Frigyes társasága várt rá.

A *Napló helyett* így egyszerűsrimd önigazolás. A többszörösen felerősülő panasz: „Miért nem írtam munkanaplót?” (260.) elárulja, hogy sok volt itt az elvesztegetett esztendő, a szolgáltatnak áldozott idő. Különös, hogy Thurzó jószérivel sértetlenül vándorolt át a filmgyári zezzugokon és a tévé dramaturgiáin — azzal a tökéletes hasadtsággal, hogy egyfelől megmaradt igaz regényírónak, másfelől a „magyar Hollywood” beszolgáltató mesterének. Szabó Pál és Illés Béla az ő tolla segítségével került a vászonra — tegyük hozzá, hogy nemegyszer legjobb arcukat mutathatták ott. De nem kideríthető, mennyi sorvadt el abból a Thurzó Gáborból, aki tucatnyi regényével egy nemzedékért készült helytállni.

Többféle ember volt, s ezt jól mutatja, hogy hátrahagyott naplójegyzetei sem rendeződnek egészszé; egyik fele interjú, hangjáték, vagy éppen alkalmi cikk, a másik pedig a lemezkritikusnak felcsapó és már beteg Thurzó Gábor búcsúja a sajtótól. E végső cikkek közül kiemelkedik mindaz, amit a tegnaphoz való hűség adott a tollára: Rónay György, Birkás Endre, Toldalagi Pál portréjában s a stílus pontossága és szépsége okán mindaz, ami a filmgyári élményekből a nyilvánosság számára elmondható.

Kell lennie azonban egy igazi, titkos — bár meglehet megíratlan — Thurzó-naplónak e *Napló helyett*. Ez egy sértett s magában el-elnémuló művészeről szól, akit a múltba vonzanak a tegnapok ködlovagjai, s aki a jelennel csak alkut köt, de nem békül. Ez a napló feltárja, legalább egy gyónás erejéig annak a művésznek a drámáját, aki *A szent* című regényében igaz hívőként perel a fanatizmussal; és aki a fanatizmus gyógyszereként talán még a cinizmust sem utasította volna vissza.

Ezt a Thurzó-naplót most már csak a regényekből és az elbeszélésekből rekonstruálhatjuk, az olyan halhatatlan remekművekből, mint a *Rapid necrosis* vagy a *Varázsos nyári éj*, mely Bettina von Arnim látogatását meséli el Beethoven betegágyánál.

Férfikora delén, mint azt Rónay László kitűnő Thurzó-életrajz⁹ elmondja, egy északi asszonyt vett el feleségül és egy szigetre költözött.

Az a sziget vele úszott hazáig. Úgy hiszem, szövetségesek és irodalmi társak nélkül, a közöny vagy olykor az ellenézés óceánjában úszva csak a sorakozó művekre hivatkozott, mint örök felmentésre.

És ezt a felmentést a művek megadják.

UNGVÁRI TAMÁS

„E KOR NEKÜNK SZÜLÖNK ÉS MEGÖLÖNK”

BÉCSY TAMÁS: AZ ÖNISMERET KÉRDÉSEI
ÖRKÉNY ISTVÁN DRÁMÁIBAN

Könnyű dolga lenne az ismertetés írójának, ha elhinné Bécsy Tamás bevezetésbeli témamegjelölését; hiszen akkor egyetlen idéző mondattal összegezhetné a Műelemzések Kiskönyvtára sorozat új kiadványát: „... Örkény István drámáiról lényegében csak egyetlen szempontból szólunk: az egyéni és a nemzeti önismeretre vonatkozó kérdéseket vizsgáljuk.” Természetesen a könyv akkor is megérdemelne figyelmünket, ha valóban csak egyetlen szálon fejtené fel korunk egyik legjelentősebb drámaírója műveinek szövetét.

A vizsgálódás középpontjába állított kérdés eléggé újszerű műelemző, drámaértelmező nézőpontot képvisel. Napjaink szociológiai, pszichológiai irodalmában meglehetősen divatos kiindulópont az önismerettel kapcsolatos témakör: ma már egy színvonalasabb művelődési ház, ha „ad magára”, akkor önismereti kört hirdet. Ez a kötet azonban nem a divat miatt közelít ezen az úton Örkény drámáihoz. Ezt jelzi az is, hogy hivatkozott forrásai I. Sz. Kon, E. Aronson, G. W. Allport a kérdés igényes alapműveit adták. Bécsy Tamás, aki közismert a — még nem fordított — irodalomban való jártasságáról

⁹ Rónay László: *Thurzó Gábor*. Kortársaink, Bp. 1974.

is, bizonyára tudatos igényességgel választotta az értelmezésnek ezt a nehezebb, járatlanabb útját. Nem készen kapott elemzési, értelmezési eljárást követ tehát, hanem az önismeret filozófiai, szociológiai és pszichológiai útján jut el saját következtetéseihez. Tegyük hozzá, hogy ezt a nezezebb munkát elvégzi a szerző, az olvasó már a szellemesen könnyednek tűnő eredményt kapja kézhez.

Nem véletlen, hogy a minősítést „könnyednek tűnő” fordulattal jeleztük. A gyanútlan olvasó vigyázzon már az elején! A könnyű olvasat csalóka. Általában mindent megértünk ugyan már az első olvasásra, de csak akkor, ha jól ismerjük Örkény drámáit. Még így is előfordul, hogy miután fejtörés nélkül végigolvastunk egy bekezdést, a biztonság kedvéért visszalapozunk. Természetesen megkönnyíti az olvasó dolgát, ha ismeri Bécsy Tamás korábbi drámaértelmezéseit is, különösen a drámamodellekről szólót; jóllehet ez az írás éppen azt bizonyítja, hogy a szerző támaszkodik ugyan gazdag tapasztalatára, de új aspektusokból közelít Örkényhez, sőt minden Örkény drámához keresi a leginkább illő kulcsot. Míg tehát Bécsy Tamás korábbi művei igyekeznek a drámaelemzéshez általában járható utat kijelölni, itt még az „egyetlen” szempont végigvitele is azt jelzi, hogy Örkény művei sokrétűek, „mint maga a sors”.

Sajátos a könyv szerkezete is. A gondolkodó gondolkodtatás már a bevezetőben elkezdődik. Odairhatnánk tehát a tisztelt olvasónak figyelemztetésül: a bevezetés is elolvasandó! A nyolc fejezet külön-külön önálló témát jelent, de — az utolsó, az összegező kivételével — minden fejezet egy-egy drámát tárgyal, összesen tehát hét Örkény művet. Mélységben és terjedelemben a *Voronyezs*, a *Sötét galamb*, a *Macskajáték*, a *Tóték* és a *Kulcskeresők* nagyjából hasonló terjedelmet kap; a *Pisti a vérzivatarban* már jóval többet, a legnagyobb figyelmet a szerkezetben is lényegében középpontba állított *Vérrokonok* értelmezése kívánja.

Érdekes a befejező rész kettőssége. A fejezetben előbb egy arisztoteleszi szemléletből indított, Lukács György, Heller Ágnes és mások véleményével alátámasztott elméletibb jellegű összegezést kapunk a sorsról, végzetről, halálról, véglegességről, értékről stb. „Tehát azokat az eseményeket tekintjük drámai sorsnak, amelyek nemcsak véglegesé tesznek bizonyos dolgokat, hanem amelyek úgy véglegesek, hogy a véglegesség emberek között kialakult viszonyrendszerek következménye. Enélkül a sors epikai vagy epikában ábrázolható sors lesz. Ám ez azt is jelenti, hogy a drámai sors nem lehet független az adott embertől, az erők nem lehetnek csak olyanok, amelyek kívülről érik.” A fejezet nagyobbik része azután az elméleti megállapításoknak Örkény drámáira való gyakorlati alkalmazását végzi el.

A fejezetcímek önmagukban is olvasásra csábítanak: *A nemzeti önismeret és a virtus*, *A manipulálás és önmanipulálás*, *A magyar tulaj-*

donságok, magatartások stb. Ezek a belső témamegjelölések azonban ismét óvatosságra intenek. Úgy alkotnak önálló részt, úgy boncolgatnak egy-egy drámát, hogy igénylik az előző vagy a következő fejezet elolvasását is. Az egyes művek teljes jelentésvilága a másikra való vonatkoztatásban tárul fel, mint ahogy az önismeret is csak a más ember jellemének ismeretével válik értelmessé. Vigyázzunk tehát olvasás közben ezekre a sajátos „átlábalásokra”. Miközben ugyanis minden fejezetben valóban arról van szó, amit az alcím ígér, de az új téma lényegében már hamarabb elkezdődött, mint ahogyan azt az oldal-szám jelezte, és a fejezetek nem zárultak le a végükön. Ez az eljárás természetesen nemcsak a szerzői látásmód eredménye, hanem Örkény műveinek logikája, dialektikája is megköveteli a folyamatban való értelmezést. Ez különösen kiemelt hangsúlyt kap a *Vérrokonok* és a *Pisti a vérzivatarban* kapcsolata bemutatása közben.

Milyen meglepetést tartogat még a szerkezet? Mintegy 12 oldal jegyzetet. A jegyzetíró Bécsy Tamás ismét rászedi az olvasót. Jegyzetei ugyanis három alaptípust képviselnek. Van szokványos utalás az idézett művek kiemelt toposzaira, azután néhány esszé ötlete tömörítve, amelyeket ismét csak el kell olvasni a főtémához való szoros kapcsolódásuk miatt. A leginkább óvatosan a megjegyzéseknek azt a változatát kell kezelni, amelyek olyan gondolatokat villantanak fel az egyetemes drámairodalomból, a társadalom etikai, nevelési összefüggéseiből, vagy akár az akarat szabadságáról, amelyek újabb vitára vagy egyszerűen csak további gondolkodásra, búvárkodásra készítenének.

A bemutatásra szánt műről eddig — látszólag — csupa olyan megjegyzés hangzott el, ami a kényelmesebb olvasót akár el is riaszthatná. Ellensúlyozásul több olyan gondolatot emelhetnénk ki, ami azt a figyelmeztetést erősíti, hogy el kell olvasni. Hivatkozhatnánk a legtermészetesebb összefüggésre, a görögök óta élő meggyőződésre, hogy a dráma nevelő erőt hordoz, és hozzásegít az önismerethez. Ezen a téren a mai drámától még ennél is többet várunk: arra tanítson, hogyan találhatjuk és valósíthatjuk meg egyéniségünket. Az emberben ugyanis épp az a csodálatos, hogy egyedi, megismételhetetlen, csak erre nagy erővel rá kell olykor döbbsíteni. Örkény maga mondja a *Vérrokonok*-ról, s ezt a szerző is idézi: „... azokról és azokhoz szól, akik hisznek valamiben: segítsünk nekik, hogy önmagukra ismerjenek.” Az *én* világának tudatos kialakítása feltétele egy más szintű, bonyolultabb *ő* világa, *ő* világuk — mi világunk fogalomkör elfogadásának, hiszen az egyén igazi kiteljesedése csak a társadalomban valósulhat meg.

Van azonban a drámákban az önismeretnek, nemzetismeretnek egy másik nagyon fontos örkényi következtetése. Ezen az úton el lehet jutni az egyéni és közösségi magatartások feltárásához, megértéséhez, de ez soha nem jelentheti a felelősség alól való felmentést sem az egyes ember, sem a nemzet számára.

Bécsy Tamás gondolatsorának egyik legfontosabb következtetése, amellyel Örkény helyét jelöli ki a magyar drámatörténetben. Sokan emlékezünk még arra, milyen türelmetlenül várta, követelte a hivatalos irodalompolitika az ötvenes években a kiemelkedő mai magyar dráma megszületését. Aztán kevesebb szó esett a várakozásról is, és a kelletténél erőtlenebb figyelem kísérte a megjelenő új alkotásokat is. A szerző így ír a *Pisti a vérzivatarban*ról: „Az 1969-ben írott művel Örkény István — véleményünk szerint — olyan drámát alkotott, amely a Bánk bán, a Csongor és Tünde és Az ember tragédiája mellé helyezhető, mint a negyedik magyar dráma-remekmű.” Mindezzel a szerző nemcsak lelkiismeretet ébresztget, hogy addig-addig vártuk a „nagy” drámát, amíg észre sem vettük megszületését, hanem az „én világa drámájának” történelmi erővonalai feltárása közben bizonyít is. Bizonyítása különösen izgalmas szellemi játék akkor, amikor érveivel a dráma világirodalmi jelentőségét határozza meg.

Azt talán felesleges megjegyeznünk, hogy Bécsy Tamás könyve megőrzi nyitottságát. Művészeti megközelítésekben ma szinte elmaradhatatlan a nyitottság felvetése. Egyszerűen szólva a nyitottság az — éppen Örkény megfogalmazta — füstcsóva elvet jelenti, a továbbgondolás lehetőségét. Nem arról a nyitottságról van tehát szó, amely a művek félbemaradottságát, lezárhatatlanságát akarja menteni és magyarázni. Az ilyen mű nem nyitott, hanem egyszerűen zsákutcába vezetett, mert a művész rossz úton járt, esetleg már a premisszái is tévesek voltak, vagy — ami ugyancsak gyakran előfordulhat —, nem igazi művésszel, nem valódi műalkotással van dolgunk.

Az igazi nyitott mű alkotója tiszteli a befogadót, és eleve tudja, hogy sok-sok tényező összejátszása miatt az üzenet sokféle és sokrétű lesz. Örkény művészetéhez illően Bécsy Tamás könyve is nyitott, azaz az egyetértésen túl számít az olvasó ellenvéleményére és mindenképpen kényszerít a továbbgondolásra. Újszerű műértelmezésének megbecsülése mellett ezért az „édes” kényszerért érdemes kézbe venni és mértéktartó adagokban befogadni a Tankönyvkiadó 52519/15. raktári számú kézikönyvét.

BÁCSKAI MIHÁLYNÉ

AZ ELMULASZTOTT LEHETŐSÉG

TARJÁN TAMÁS: KORTÁRSI DRÁMA C. KÖTETÉRŐL

Hadd kezdjük a jól kifejtett kritika-indítási közhellyel: az olvasó nagy várakozással veszi kezébe Tarján Tamás könyvét. A szerző gyakran és talán minden folyóiratban publikál; s a megjelentetett sok írásban felcsillannak érdekes gondolatok, megállapítások. Az olvasó

reménykedik hát, hogy a kötet révén többet kap, mint az egyes, már megjelent cikkekből. Reméli, hogy *húsz* kortárs magyar drámaíró arcképe és pályarajza részletesebben felvázolja a kortárs magyar dráma arcát és pályáját is. Nem is mindennapos vállalkozás jószerével minden magyar drámaíróról írni, hiszen a húsz szerző skálája minden tekintetben igen széles. S ha valaki arra vállalkozik, hogy Sarkadi Imrétől — időben — Bereményi Gézáig; Szabó Magdától — a stílust tekintve — Hernádi Gyuláig; Fejes Endrétől — az írói szemléletmódot értve — Eörsi Istvánig mindenkiről írjon, akkor attól azt várjuk, hogy vállalkozása — legalább valamely nézőpontból — egységesen szemléli a kortárs magyar drámát, s így adja meg határozott vonásokkal arcképét és pályáját.

Ezek után nyilvánvaló, hogy az olvasó csalódott. Az arcképek és pályarajzok meglehetősen elszigeteltek egymástól, s a kötet nem több, mint alkalmi írások egymás mellé helyezett gyűjteménye.

Az egyes írókról elmondottak pedig — így a kötetben, egymás mellett — annyira vázlatosak, hogy általánosságoknál jóformán alig kapunk többet. Pl. Sarkadi Imre *Szeptemberéről* azt, hogy „nem különösebben cselekményes dráma”, s hogy emlékező részei „sok helyütt lírai telítettségűvé” (32.) teszik a művet. A *Tótékről* megállapítja, hogy „igen rugalmas színdarab”, mert előadásakor „nem kötelező ragaszkodni” „sem a Mátra vidéki falucskához, sem a II. világháború háttérkörnyezetéhez”. (67.) Hubay Miklóssal kapcsolatban olyat olvashatunk, ami minden valamirevaló író esetében igaz: „Sok minden izgatja — de művei mélyén egy problematika: a nembeli lét és a partikularitás ellentéte” (102.); míg az ezután azonnal következő mondata Ibsent is, Németh Lászlót is eszünkbe hozza: „Hősei küldetéses emberek, akik nem képesek kivédeni a közéleti, művészeti cselekvés, alkotás és a személyes, családi élet konfliktusait”. (102) És vajon hány egyfelvonásosról állapítható meg: Karinthy Ferenc „Egyfelvonásosaiban a hétköznapi, közlő-informáló beszédszituáció fokozatosan vagy éles fordulattal vált át áttételesebb, játékosabb beszélgetésbe”. (233. Kiemelés tőlem, B. T.) Néha még sajnálatos önellentmondások is felbukkannak az általánosságok között: „A befejezésekkel általában nincs szerencséje Csurkának”, olvasható a 251. lapon, míg a 266-on ez: „A hatásos kezdést szerető Csurka szereti a hatásos befejezést is”. Találkozunk olyan metaforákkal, amelyek ugyancsak általánosságok; pl. Fejes Endre hőseinek életcéljára vonatkozóan „A *Rozsdatemető* az ébrenlét, a *Vonó Ignác* a féltálm, a *Mocorgó* az álom drámájaként kutatja a választ”. (273.)

Sajnos a drámaelmélet szemszögéből is leír kusza dolgokat. „Dramaturgiai értelemben merészségnek tetszik, hogy Örkény a színházi előadás szünete előtti pillanatra időzíti a bomba robbanását.” (64.) A *Tótékről*, s Gyula halálát közlő mozzanatról van itt szó. Köztudott,

hogy minden jól megcsinált színdarab a színházi szünet előtti pillanatra időzíti a maga bombájának robbantását. *Ebben* a tekintetben nincs semmi merészség a *Tótékban*. Görgey Gáborral összefüggésben írja, hogy „az abszurdra alapozta műveit. Nem az abszurd világszemléletre, hanem az abszurd drámaszemléletre: nem a filozófiát vette át, hanem a technikát”. (359.) Ez a megállapítás vagy azt hirdeti, hogy a forma és a tartalom kettő; vagy azt, hogy a drámaszemlélet különbözhet a világszemlélettől; avagy azt, hogy a drámaszemlélet azonos a technikával. Drámaelméletileg azután végképp nem lehet mit kezdeni az ilyen megállapításokkal: „A drámatizáló kedv és a párbeszédes fogalmazásmód az *Úrügyeim* számos írásában feltűnik. Némi túlzással azt is állíthatni, hogy Eörsi legtermészetesebb *drámai műfaja a dialógus*”. (381. Kiemelés tőlem, B. T.) Mert mit jelenthet a mondatban rejlő azon elméleti állítás, hogy a dialógus az egyik drámai műfaj? Mintha létezne olyan dráma, amelyet nem dialógusban írtak. Ez az elméleti rendezetlenség tűnik fel az *Adáshiba* kapcsán is: „Ha van konfliktus, az éppen a konfliktus hiánya”. (335.) A monodramáról pedig pusztán ennyit ír: „... *más* — és részben korlátozottabb — lehetőségekkel bíró színpadi megszólalás, mint a — bármilyen típusú — több szereplőt mozgó dráma”. (388., 389. Kiemelés tőlem, B. T.) Máskor ezt az elméletileg ugyancsak „nagyvonalú” kijelentést teszi: „Spíró egyelőre fél- és negyeddrámákat ír.” (420.)

A mai magyar drámák, valamint a mai magyar valóság kapcsolatáról jóformán alig tesz említést; arról pedig talán sehol nincs szó, hogy ezt a néhol kényes összefüggést elemezze. Nem állapítja meg szinte soha, hogy a különböző drámákban megjelenő életjelenségek, problémák, tények közül melyek a társadalmi-történelmi értelemben lényegesek, melyek a felszínesek, illetve melyek azok, amelyeket csak az írói szubjektivitás minősít lényegessé. Említi Sarkadi Imre drámai alakjainak foglalkozását, s még azt is hozzáteszi, hogy egy részük „cinikusan, közönyösen, középszerűen” (21.) végzi a dolgát; míg a másik csoporthoz tartozók „számára a munkatevékenység: életkedv, filozófia. A munkához való viszony harmonikus vagy diszharmonikus volta döntően szabja meg az élet minőségét” (21.), ami persze igaz. De megmarad a leírásnál, noha pl. épp Sarkadi Imre drámáinak *elemzéséhez* alapvetően kínálkozna ez a szempont. A valósággal való összefüggéseket Örkény István drámáiról írva is csak megemlíti, elemzések, tanulságok levonása nélkül. Sütő András pályarajza egyik fejezetének a címe: „Kitekintés: a testvérek-konfliktus”. A témát éppen csak megemlíti; leírja, hogy pl. Gyurkó Lászlónál a testvérek „a győztes forradalom *után* nem értenek szót egymással” (150. Kiemelés a szerzőtől.); Illyésnél a két testvér különbözőségének a leírása is éppen hogy csak utal a történelmi-társadalmi helyzetre. Ám ennek a témának, a testvér-konfliktusnak, és a mai, felszabadulása utáni

magyar valóságnak az összefüggése is hiányzik, nemcsak ezen összefüggés elemzése. Olvashatunk a dokumentumdrámáról, a miliő újabb kori fontosságáról (mindkettő Karinthy Ferenc műveinek tárgyalásakor kerül elő), de mélyebb jelentése, a kor jellegzetességéből és problémáiból való eredeztetése elmarad. De ugyanez a helyzet a „lumpenromantikával” Csurkáról szólván és a parasztság osztályhelyzetének változásával kapcsolatban a *Majális* című darabjának említésekor; továbbá a szerepjátszást illetően Fejes Endre *Jó estét nyár* . . . c. műve említésekor.

Furcsának, paradoxonnak hathat, ha azt mondjuk, az általánoságokat-közhelyeket, az elméleti kuszaságot és a társadalmi-történelmi összefüggések elemzésének a hiányát azért említettük negatívként, mert mindez benne van Tarján Tamás írásaiban. Ha ugyanis nem venné észre mindazokat, amelyeket közhellyé fordít és amelyeket megemlítettünk, más kategóriába sorolhatnánk kötetét. De észrevette, de tudja, hogy a megemlített kérdések ott vannak a művekben. És éppen ez teszi az olvasót elégedetlenné: ha látja, miért nem elemzi, miért nem bontja ki, történetileg és elméletileg miért nem rendezi?

Dolgozatai — egy bizonyos szinten — iskolapéldái a pedáns dolgozatoknak. Tudja, miként kell elkezdni valami érdekességgel, hogyan kell a problémák megemlítésével bonyolítani és frappánsan befejezni. De csak éppen érint mindent, csak megemlít és az iskolapéldás dolgozat máris gördül tovább. Még azokat a kérdéseket is csak futó érintéssel tárja elénk, amelyek pedig igen jó szemről tanúskodnak. Kis János szövegei alapján kiszámítja például, hogy az *Oszlopos Simeon* „október 22-én és 23-án játszódik; a második napon következik be a tragédia”. Ám ennek „elemzése” pusztán ennyi: „Sarkadi bizonyára szándékkal helyezi erre az időpontra a történet” és hogy ezzel közvetve utal hőse sorsának és az ellenforradalmi eseményeknek az összefüggésére. (38.) Pedig, ha nem véletlen, az irodalomkritikai írásoknak az egyik feladata éppen az efféle dolgok elemzése. Igen jó megfigyelés Örkény Istvánnal kapcsolatban, miszerint „Mevolt benne a ritka képesség, hogy — metaforikus formában — végérvényesen kereszteljen el tényeket, sajátosságokat, jelenségeket” (56.); de ezek után ismét csak kimondja a példákat, anélkül, hogy a végérvényesen elkeresztelt dolgok történelmi-társadalmi aspektusát feltárván bizonyítsa az elnevezés pontos pompásságot. Ugyanez a helyzet, amikor Páskándi Géza drámáinak jellegzetességét adja meg jól, de persze metaforikusan: „A képtelenség, az észellenesség, a véletlenek uralmát logikusan, a *fogvatartottság* tudatában, érzésében éli át az író”. (160. Kiemelés a szerzőtől.) A mondat kiemelt kulcsszava érdemelne tisztességes kifejtést. Igen fontos, valóban érvényes, létező életjelenséget vesz észre Pék Mária és Mák Lajosné sorsában: férjeik „mellett ők robotolnak három ember helyett: őket dicséri a tiszta

ruha, nagy néha egy-egy új — használtan vett — használati tárgy . . .” (275.) Érinti tehát annak az asszonynak-nőnek a sorsát, aki az élet — széles skálán értett — piszkait eltakarítja. De beéri ennyivel. Olyan témakör is akad, amely pedig mindenképpen megérdemelte volna, hogy kibontsa, általánosan, konkrétan is. Spíró György íróelődeiről, példaképeiről — Shakespeare, Wyspianski, Krleža — megemlíti, hogy „valamennyien, legsötétebb műveikben is a *van merce* tudatával közelítettek tárgyukhoz”, Spíró drámái „viszont csak és kizárólag az értéktelenség rendszeréről: az értéktelenről és még értéktelenebbéről szólnak”. (412—413. Kiemelés a szerzőtől.) Vagyis Tarján Tamás könyvében mindenhol elköveti azt, amit pedig ő vetett Gyurkovics Tibor szemére: „. . . nem egyszer esik abba a tévedésbe, miszerint elég valamit kimondani, s az rögtön analízis is”. (353).

A dolgozatok példás mivoltához tartozik még, hogy felsorolja az adott szerzőnek pályája elején írt műveit, és azokat, amelyekről nem tesz említést. Egy-két esetben még olyan külföldi szerzők neveit is leírja, akik kapcsolatba hozhatók az adott magyar íróval. Persze ebből is látszik Tarján Tamás tájékozottsága, de sajnos az is, hogy témáival-szerzőivel a könnyed ismeretterjesztés szintjén foglalkozik. Könyvének ez a jellege fejezetbeosztásaiból is látható. Csak római számokkal és nem summázó szavakkal jelölt fejezetcímei vannak. A három fejezet között az összefüggés annyi, hogy nagyjából időrendbe szedi az írók jelentkezését, működését. Így ebből sem rajzolódik ki a magyar dráma arculata. De leginkább azért nem, mert Tarján Tamásnak — úgy tűnik — nincs egységes szempontrendszere; illetve, ha van, rejtve marad. Ez adott esetben még erény is lehetne, az eklektikusság erénye, ha olyannyira belebújna témáiba, hogy szempontjait az adott drámákból merítené. De írásai a leírás szintjén maradnak, így a kötet sajnos olyan mozaikokból áll, amelyek nem adják ki a magyar dráma karakterisztikus arcát; lévén, hogy maguk a mozaikok sem rajzolják föl egy-egy író arcának egyediségét. Pedig Tarján Tamásban sok lappang. Csak jelenleg elmulasztotta a saját magának adott lehetőséget valóra váltani. (Magvető, Elvek és utak sorozat — 1983.)

BÉCSY TAMÁS

TAKÁTS GYULA: HELYÉT KERESŐ NEMZEDÉK

KÖLTŐK LEVELEI 1934—1949

Elégikus hangra hajló iróniával csendült Szerb Antal sokat idézett tanulmányának summázata 1938-ban: „De hol a dac, a szekta, a jelző, a révület, a mánia?” A későbbi korok szándékában ítéletté mere-

vedett vélemény kísérte útján a harmincas esztendőök fiataljainak irodalmát jórészt az elmúlt évtizedekig, nemegyszer hallgatást is parancsolva a „vasba öltöztetett” idők eljövetelekor.

A hozzájuk tapadó vád — a közösségi feladatokat megtagadó lírai ezoterizmus — az egykori kritikákból is táplálkozhatott volna. Jószándékú — már-már sajnálkozó megbocsátásba hajló — lenézés, értetlenség egyként fogadta ezt a különös sorsú generációt. A különös — a Nyugat első két nemzedékétől eltérő — sorsot a történelem adta. Örökségük egy cserepeire törött ország, hol gazdasági válságtól, tudati széttagoltságtól megvert korban, szellemi nagykorúsodásuk bölcsőjénél válsághangulattól terhelt eszmék kavarogtak, nyomukban — többük számára a fizikai létezés is megsemmisítéssel fenyegetve — a század „ordas eszméivel”. „Rosszul érzik magukat a világban, számkivetettek a társadalomban” — írta róluk Halász Gábor. Művészetük öntörvényű módon szorult a „belső körre”. A személyiségre fölhajtó erővel ható történelmi, társadalmi élménytapasztalatok híjával nem hihettek — az elődök módján nem! — az irodalom társadalomformáló szerepében. Nem váteszek, csak költők akartak lenni, konokul bízva a művészet értéképítő erejében. Ignotus 1930-ban elhangzott mondatát szó szerint értették: „. . . nemzeti a költészet csak akkor lesz, ha nem törődik azzal, hogy nemzeti-é, s csakis azzal törődik, hogy költészet-é.”

A szokatlan költői magatartás, az újmódi mívség kivívta a kritikuskok hadának fejcsóválását. Szerb Antal, Korvin Sándor, Kassák Lajos, Németh Andor, Kelemen László mondott véleményt róluk. Férfiatlan, erőtlen, kiábrándult, formai mutatványok tartalom nélkül, atmoszférátlan, elmosódó hangulatok, a műfaj látszátéletét tartják fenn: hallatszott mindenfelől. Évtizedes vita kerekedett a kritikák nyomán, mígnem a tehetséget soha nem tagadó, de saját eszményeit keresve igaztalan bírálatot mondó Halász Gábor — szavait, vitázva Rónay Györggyel, a nemzedéknek címezte — határozott hangon befejezettnek tekintette az egészségtelen hadakozást: „. . . sem bevezetések, sem tiltakozások nem segíthetnek, csupán a kötetben magában csendben felsorakozó versek.”

S a tiszta művészet erejének bizonyítékaként — a történelem sűrűsödésének esztendeiben védő gesztussal egymásra hajolva a nemzedékek — a Magyar Csillag, a Sorsunk, az Ezüstkor hasábjain együtt szóltak egy nép szellemiségének lelkiismereteként. Az értetlenségeket elmosta az idő, a mű — s vele a példa — megmaradt.

A sokszínű — tágabb számíthatások szerint 20–25 író is magáénak valló — nemzedék törzstagja, Takáts Gyula újszerű könyvet adott az olvasó kezébe. Barátai, társai hozzá írt leveleit egy kötetben, szám szerint 223-at. A válogatás nem önkényes, a múltó idő adta. Ennyi van, ennyi maradt. Weöres Sándortól 64 levél, Szabédi Lászlótól csak egy, Radnótitól két képeslap.

Az utószó — Pomogáts Béla árnyalt, az eddigi eredményeket összefoglaló munkája — „levélregényt” emleget, de a levelek okán Takáts Gyula könyve dokumentumanyag is. A kötettel szembeni elvárás ehhez is kell, hogy igazodjék.

„Stílus, történelmi szituáció, tizenöt év szellemi mozaikja és társadalmi tablója és az esztétikai, etikai szigorú következetesség parancsa vibrál ezekből a sorokból.” Takáts Gyula — a vallomásos előszó költői hitellel idézi a barátok egykori jellemvonásait — sokat ígér.

Az „... oly sokszor rosszul megközelített, értelmezett, és még máig sem helyére tett nemzedéknek” 1934 és 1949 között kelt leveleit közli a somogyi költő. Állításának második része — Vas István, Várkonyi Nándor önéletírása, Kenyeres Zoltán és Rónay László munkái ismeretében — ugyan módosítható, de tény, hogy a kialakult kép árnyalása-élesítése sosem felesleges. A kérdés most már az: mit tesz hozzá eddigi ismereteinkhez ez a levélanagy. Megtudunk-e valami újat a generáció költői hitvallásáról, kísérleteiről, történelmi tájékozódásáról, a korszak irodalmához való viszonyáról, a levélírókról, a barátságokról? Kerülnek-e az akkori szellemi élet térképére új vonások?

Takáts Gyula levelei hiányzanak, így a kötet kissé féloldalas lett. Csak a társak utalásaiból hámozható ki, mi lehetett Takáts — barátainak szánt — mondandója. A levelek majd egyharmadát Weöres Sándor írta, méltán — s nyilván a közeli barátság okán is — kerültek az első helyre. Ám ezt követően az elrendezés — valószínűleg — teljesen ötletszerű. Igaz, az egyéni arcélek így jobban kitűnnek, de a történeteknek, eseményszálaknak, közös gondoknak — melyek föl-fölbukkannak — hosszabb időre nyomukvész. Többek közt ezért is nehéz „levélregényként” olvasni. Észszerűbb lett volna tán az egyszerű kronologikus sorrendet az egész levelezésre alkalmazni. S ha már a kronológiánál tartunk: Weöres Sándor levelei közül a 42. és a 43. számú összekeveredett, Vas István negyediként közölt üzenetének helye a 7. és a 8. között van. A szövegösszefüggésből is kiderül, nemcsak — az egyébként jó — datálásból. Toldalagi Pál elsőként közölt levelének borítékján a bélyegző már elmosódhatott — inkább 1946 lehet, s nem 1936 — különben nem magyarázható ez a mondat: „Az Ezüstkor szeptemberben újra feltámad poraiból.”

A levelek dokumentumértéke változó (Radnóti képeslapjait, az újsztendei üdvözlőket, Kiss Tamás eljegyzési értesítőjét csak a kegyelet, illetve a teljességre való törekvés sorozhatta a kötetbe), de sokszínű, apró momentumokban is érdekes képet kapunk a nemzedék tizenöt fontos esztendejéről. Baráti közlemények ezek jobbára, a levélírók gyakran hónapokra, évekre nem látták egymást. A térképre pillantva látszhatik: az akkori Magyarország szellemi életének vázlatát is kaphatnánk, úgy, ahogy azt a huszon- illetve harmincévesek

látták. A nemzedéki szerveződés, a helykeresés esztendei voltak ezek — értetlenkedő bírálatoktól, elboruló szellemi horizonttól is szorítottan — így érthető, hogy az egymásra való figyelés, a jóindulatú elismerés, a biztató szó az uralkodó motívum. Küldd el kötetedet, külddöm verseimet, írdál rólam, irtam rólad. Kiss Tamás majd minden levelében azt tudakolja, hol van Weöres, mit csinál. Magasztaló kritikák, kritikákért való köszönetek váltják egymást, csupán Weöres és Vas István formai igényessége jelzi a hiányérzetet. Apró tények, villanások ezek — dokumentumértékük csekély — de a szövődő barátságokon át bepillantathatunk a generáció költői törekvéseibe, formálódó művészi hitvallásába is.

Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Vas István, Kiss Tamás levelei a leggazdagabbak. Számuk miatt is persze. Itt részletes és hiteles vázlatot kapunk a helykeresés, a szerveződés apró momentumairól. A pécsi műhely törekvéseiről, az Argonauták körüli gondokról, a Nyugathoz és a Válaszhoz való viszonyról, a debreceni és kolozsvári kísérletekről lényeges tudnivalókat közölnek a baráti tudósítások. Forgács Antal már-már elfelejtett alakja különösen sokat gazdagodik, s rácsodálkozhatunk a sokáig „marslakónak” tudott Weöres Sándorra. Kenyeres Zoltán könyve már sokat sejtetett abból, ami itt világossá válik: Weöres irodalomszervezőnek sem volt akárcsi.

„Akik most 5–10 évesek, el se tudják képzelni majd, ha megnőnek, hogy mi milyen nyomasztó és mindent-megfojtó körülmények közt töltöttük ifjúságunkat” — írta Weöres Csöngéről (64.). A kor által meghatározott közérzet rányomja bélyegét a mondandóra. Kevés a bizakodó hang — néha csak baráti évődésben hallik —, a szorongó keresés a gyakori. A külső világ történései csak olykor-olykor szűrődnek be a levelekbe. Csak nagyritkán találkoztak, üzeneteikben politikáról, közéletről mégis alig cseréltek szót. A történelem hajtűkanyarjaiból, kataklizmáiból lecsapódott érzések a lélek belső körein rezdültek. Ők a maguk nevében beszéltek másokért.

Weöres 25. és 60. levele a nemzedéki ars poeticához is fontos adalék, Kiss Tamás protestáns elkötelezettsége pedig jelzi, hogy a nép, a magyarság gondja sem tűnt el a szemhatárukról. Hamis hangokat nem tűrő értékteremtés és értékvédelem volt a programjuk. Innen adódik, hogy — a levelek helyenkénti információszegénysége ellenére is — a kötet mélyáramából kiscsendül a nemzedék etikája. A kor szorításában etikummá is váló esztétikai törekvés.

Az 1945–1949 közötti korszakról sajnos kevesebb levél beszél (Csorba Győzőéi a leginkább), így forgácsok jutnak csak az olvasónak. A Magvetők nevű egyedi kísérlet megemlítése fontos adalék.

Gondolhatott arra Takáts Gyula, hogy könyve dokumentumként is forgatható. A levelekhez jegyzeteket közöl, a kötet végén pedig amolyan kislexikont ad, személyekről, lapokról.

Nem kritikai igényű kiadás ez, mégis illendő megjegyezni (akad, ki forrásmunkaként használja), hogy a legtöbb hiányt itt érezzük. A jegyzetelés elég szűkös, nevek, fontos megemlített események maradnak homályban. A „függelékben” pedig több téves adat, elírás található (születési, halálozási dátumok hiányoznak, szerkesztők névsora pontatlan, Gombos Gyula lapjának neve nem Magyar hét, hanem Magyar Út stb.).

A bevezetőben ígért teljesség talán elmaradt, a kötet mégis hasznos olvasmány. Egy nemzedék útkeresésének, hitvallásának magánemberi szférái is kibontakoznak, s megpendül az a húr, melyen egy mostoha sorsú mikro-közösség kristálytiszta dallama hallatszik. Egy hangon szóló, de száz színű húr ez, s hiányként élő értékeket tudatosít.

Külön érdem, hogy a jórészt indulása óta Kaposváron élő Takáts Gyula — már 1942-ben a Diárium vitájában súllyal szólt a vidék kulturális fölemeléséért — jó néhány, az irodalomtörténet lapszéleiről is lecsúszott mozzanatot újra az emlékezetbe emel. (Magvető, 1984.)

N. PÁL JÓZSEF

SZAKOLCZAY LAJOS: DUNÁNAK, OLTNAK

„AZ ÖTÁGÚ SÍP JEGYÉBEN”

Illyés Gyulának az egyetemes magyar irodalmat jellemző metaforájával ajánlja szerzője „szerény kísérletként” másfél évtizedes munkásságából közreadott válogatását. Az írások többsége a hetvenes években jelent meg. Aktualitásuk éppen mondandójuk fontossága miatt — mit sem vesztett frissességéből.

Szakolczay Lajos pontosan behatárolható tematikájának egyetlen átfogó témakörén belül rendkívül változatosan és sokoldalúan ad hírt mind a vizsgálódása tárgyát képező művekről és alkotóikról, mind önmagáról.

Ez az átfogó témakör, ahogyan a címből is következtethetünk, a magyar irodalom határainkon túl megjelenő alkotásait és azok létrehozóit — írókat, költőket, közírókat, drámaírókat — vizsgálja és értékeli. A szerző minden sora elmélyültségről, tárgykörének alapos ismeretéről tudósít. Olyan otthonosan mozog a szomszéd országok magyar irodalmi köreiben, hogy az egy ottlélőnek is dicséretére válna. A műfajilag is sokrétű — recenzió, tanulmány, színikritika — kötet alapján az olvasó ismételtelen levonhatja a következtetést: múltját és jelenét tekintve, a külsőszági magyar irodalom *önálló értékeket létrehozó* irodalom.

Szakolczay azt is bizonyítja, hogy a közvetlen szomszédos országokon túlmenően Londonban (Cs. Szabó László, Határ Győző),

Torontóban (Faludy György, Vitéz György), Münchenben (Borbándi Gyula), Párizsban (Albert Pál) és a világ más tájain is figyelemre méltó alkotások születnek, amelyek szervesen illeszkednek a szűkebb értelemben vett magyar irodalom történetébe. Még akkor is, ha közülük csak keveset van módunkban megvásárolni könyvesboltjainkban vagy leemelni a könyvtárak polcairól.

Öt fejezetre tagoltan 33 írás igazolja a szerző író- és műismeretét. Átfogó jellegű munkáiban — írók, közírók életútját idézve — felszínre hozza és felszínen tartja a történelmi tudatot, a folytonosságot, a nemzedékek kapcsolódását. Számptalan — általa értékelt művekben és értékekben jelentkező — névvel ismerkedhetünk meg, hogy arcpíróan rossz lelkiismerettel állapítsuk meg: mennyire hézagos a tudásunk ezen a területen, milyen keveset is tudunk! Ha Szokolczay könyvének más érdeme nem is lenne — már ez elegendő ahhoz, hogy értékessé váljék szemünkben.

Az „egységben láttatás” végső célkitűzésének eredményeként összefogott, markáns képet kapunk a határokon túli magyar írók és közírók azonossági és elkülönítő jegyeiről, fejlődésében érzékelve a lényegi mozzanatokot.

A kötet jellegéből fakadóan a szerző nem mestere a filológiai aprómunkának, nem búvárkodik a levéltárban, nem kutatja a kéziratok hagyatékait. Az „itt és most” elve alapján azonnal reagál és meglátásait, a mindig új jelenségeket a nagy összefüggések folyamatában láttatja velünk. Érdekes példája ennek az írásmódnak a Nemzedékek kapcsolódása, a romániai, jugoszláviai és csehszlovákiai magyar irodalom generációiról adott „helyzetjelentése”, de ugyanígy nyilatkozik meg a *Kárpáti Kalendárium irodalmi mellékletei 1970—1973.* elemzése közben is. Ezt a tendenciát követhetjük nyomon a *Balogh Edgár hűsége, az Esszé hitvallás- emlékezés (Méliusz József)*, és a *Cs. Szabó László az esszéíró* című munkákban is.

A válogatás többsége recenzió. De olyan magasra emelt mércével dolgozik, hogy nemegyszer többet tudunk meg belőlük, mint sok máshol olvasható, tanulmánynak jegyzett írásból. Igaz ez a Bori Imre: *Irodalmunk évszázadai*, (Fórum 1975), Kántor Lajos és Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalomtörténete 1945—1970* kapcsán csakúgy, ahogy a kötet egyik kitűnő portrérájza: *Kapcsolattörténet és magatartás, Vonások egy ungvári tudós arcképéhez* — Várady Sternberg János felvázolása során. De ugyanezt állapíthatjuk meg a Hervay Gizella költői világát feltáró *Hervay Gizella lírája* című ismertetésben vagy Páskándi Géza és Sütő András műveinek értékelésekor.

Alig térnek el ettől a drámai bemutatókról szóló, külön fejezetbe zárt színikritikák. Többségükben nyomon követhetjük a drámák színházi sorsát több városban. Szokolczay mindenekelőtt műcentrikus, előnyben részesíti az irodalmi megközelítést, de ez nem zárja ki, hogy

betekintést nyújtson a „rendezői töprengésbe”. (Ezen az oldalon, Gion Nándor, Bemutató Újvidéken, A csillag a máglyán Budapesten és Kolozsvárt stb.)

Mindenre van szeme és tolla, ami tárgykörébe tartozik. És nagyon jó a tolla. Szépen ír. Képei, hasonlatai tiszták, sehol egy fogalomzavar, egy erőltetett kifejezés. Esetenként líraian fogalmaz. Bálint Tibor 28 novellát tartalmazó kötetének ismertetésében, a *Nekem már nem fáj az utazásnak* olvasása közben megragad ragyogó stílusa és elhithető ereje.

Mert, a novelláskötet olvasása nélkül, — de a Zokogó majom ismeretében is — elhisszük Szokolczaynak, hogy Bálint Tibor „író Krisztus összes sebével”, hogy „. . . bölcs öregek tapasztalta-mesélte történelem újat mutató távlatával próbálja érzékeltetni erény és bűn, szeretet és gyűlölet, élet és halál mindenkori dilemmáját”, „és azt is, hogy Bálint Tibornál „valami mindig átragyogja a szöveget, s a szavak jelentésén túl hangulati erőt kölcsönöz az ábrázolt tárgynak. Sosem volt történelem félnék kisemberei táltosodnak meg, elporladt világok és élethelyzetek kapnak feltámadásnyi fényt.”

Szilágyi István: *Kő hull apadó kútba* című regényének bemutatásakor már nem a hitre hagyatkozunk, hiszen jól ismerjük a könyvet. Ebben az esetben már csak egyetérthetünk: „. . . a kisváros . . . egy önmaga mércéjét nem ismerő, félbevágott világ. Ady bibliás átka mintha örökérvényű süllyesztőbe terelte volna azt, ami már a századvégi ellentmondások-felemelkedések és zuhanások közepette nemcsak az idő, hanem a provincia önmaga pusztá hurokjával is halálra ítéltetett.”

Szokolczay Lajos a „hídverő” nemzedék kései utóda. Tudja, amit ők tudtak és hirdettek: a hídnak állnia kell. Szokolczaynak nem is kell igénybe vennie, ő már híd nélkül közlekedik, a túlsó parton is otthon van. De ácsolja és erősíti ezt a hidat mindazok számára, akik, reméljük — mind nagyobb számmal át akarnak rajta kelni: a túlsó partról hozzánk és tőlünk a túlsó partra. (Szépirodalmi, 1984.)

URBÁN NAGY ROZÁLIA

DOBOS LÁSZLÓ: GONDOK KÖNYVE

Az író, aki az újabb csehszlovákiai magyar irodalom megteremtésének feladatait válogatás nélkül vette magára, s gondolkodásának mai álláspontja az, hogy az öngazolás helyett az igazmondásnak van egyedül értelme, tanulságos könyvet adott ki. Cikkeiből, tanulmányai-
ból, útirajzaiból és egy vele készített interjúból jelentetett meg törté-

nelmi metszetű válogatást. Az irodalomteremtés gondjában élő Dobos László közel negyedszázad írásaiból szerkesztette a *Gondok könyvét*. Nem arra vigyázott, hogy vonzó képet adjon önmagáról, törekvéseiről, hanem hogy minél pontosabban, hűségesebben mutassa be az idő történelmi útirányát, kanyarait, buktatóit, s a történelemmel együttélő ember és nemzetiség szellemi életének gondjait. Kiszolgáltatja magát, hiszen ha megállapításainak mai mértéket tartunk, gyakran fanyaloghatunk a korai írások egy-egy vonásán: naiv pártosságán, stílusának szocialista pátoaszán, úti jegyzeteinek bőbeszédűségén, szemléletének csodálkozó lelkesültségén, olykor értékítéleteinek nagylelkűségén is. Ezek azonban apró és felületi vonások, hiszen ezt a könyvet történetiségében kell nézünk, mert iránya és jellege azt kívánja. Így nézve pedig az újabb csehszlovákiai magyar irodalom és kultúra fejlődésvonalait megvilágító könyv. Mert nagyon tanulságos az, hogy a vert állapotból, a teljes emberi kiszolgáltatottságból, megalázott nemzetiségi tudatból, szégyenkezésre ítélt történelemből, szétzüllesztett, szinte megsemmisített kultúrából hogyan lehetett igazi szellemi erők nélkül, azokat is teremtve két évtized alatt figyelmet érdemlő kultúrát, irodalmat életre ápolgatni. Fontos tehát mindaz, ami ma már jórészt nem aktuális.

A *Gondok könyve* a küzdelem rajza, a szemlélet tágitásának folyamatos igényét vállaló írónak, irodalmárnak is fejlődéstörténete. Dobos László előbb az intézmények megteremtésének feladatát vállalta magára, a csehszlovákiai magyarságnak fórumokat kellett adni ahhoz, hogy önmagára eszméljen; táncsoportot, folyóiratot, könyvkiadót, az ahogy lehet törvényei szerint. Az író — aki gyerekkorában Sárospatakra szökdösött középfokú ismeretekért, majd volt tanár, kulturális mindenes, írószövetségi titkár, egy évtizeden keresztül az Irodalmi Szemle főszerkesztője, rövid ideig a Madách Kiadó igazgatója, miniszter, majd kiadói munkatárs — úgy érezheti magát, mint az általa jellemzett nemzetiségi értelmiségi: több is, kevesebb is önmagánál. Több, mert szűkebb hivatásán túlmenő feladatok sokaságát bízta rá a történelem és a nemzetiségi állapot, s kevesebb, mert legfontosabb dolgaival csak éjszaka tud foglalkozni. Pályájának igazi értéke innen tűnik elénk: nemcsak a csehszlovákiai magyar irodalom legjobb regényeit írta meg, hanem szemlélettágitó, botladozó próbálkozásokból irodalmat nemesítő munkát végzett az egész nemzetiségi irodalom érdekében. A csehszlovákiai magyar irodalom újabb történetét is minősítik írásai. Az ötvenes és hatvanas évek fordulóján még azért küzd, hogy elválasszák végre az újságírástól az irodalmat, szűnjék meg az irodalom ideológiai túlhajtottsága, a prózairodalom teljes szubjektivitása, a történelemszemlélet korlátolt szűkössege, az irodalmi tradíciók megcsonkítottsága, a szociális témák, az osztályszemléletű ábrázolás kizárólagossága. Igen, innen, ebből a problémakörből

kellott indulni és kinőni, s ez csak olyan emberek önfeláldozó munkájával történhetett, mint Dobos László, akinek különös érzéke van ahhoz, hogy az idő igényét betöltve meg is haladja azt. Írásai mindig a jelen állapot reális felmérésére, összetett szemléletére ösztönöznek, de a realitások közvetlen tapasztalását folyamatosan egészíti ki a nagyobb igénnyel, felismervén azt a törvényt, hogy „minél kisebb egy irodalom, annál inkább a minőség útját kell járnia”. Ehhez pedig nyitottság, összevetési képesség, távlattudat kell. Egy kis nemzetiségi kultúra önmagát fokozza le, önmagát teszi erőtlenné, kilátástalanná, ha bezárkózik.

Dobos László irodalomszemléletének erős vonása a történelmi érzék: írásainak visszatérő gondolatköre, hogy a nemzetiségi irodalomnak és kultúrának minél gazdagabb nemzeti hagyománykincs birtokába kell jutnia, történelmét nem korlátozhatja nemzetiségi történelmére, nem rekedhet meg sérelmeiben. Ő is megírta a sérelem könyvét, a *Földönfutókat*, mert meggyőződése, hogy a múltat reálisan és összetetten ki kell vallani, addig nem lehet továbblépni, de elutasítja a sérelmek ápolását. Szemléletének másik fontos vonása az aktivitás, a cselekvés lehetőségének kiküzdése és föl vállalása. Ez azt is jelenti, hogy írásait az elégedetlenség, a jobb, nagyobb igények fogalmazása hatja át. Kritikus szemmel vizsgálja a nemzetiségi társadalmat, így figyel meg azt, hogy a nemzetiségi létállapot struktúrája kedvez a szellem bezűkítő állapotainak, a mechanikus utánzásoknak, könnyű átvételeknek, egyfajta alkalmazó, végrehajtó magatartásnak. A csehszlovákiai magyar nemzetiségi értelmiség nem eléggé alkotó jellegű a már említett mindenek szerep miatt, s egyéb gátló tényezők következtében. Nagy kultúrához a tudomány organikus művelésére éppúgy szükség van, mint a szépirodalmi alkotó tehetségek szüntelen pallérozására.

A csehszlovákiai magyarság lehetséges magatartásmódját Fábry Zoltán a vox humanában, az emberséges hang megtalálásában, az emberséges magatartás gyakorlásában jelölte meg. Dobos László mélyen érti és megbecsüli ezt a programot, de megfontolt törekvése, hogy ezt az „aktív védekezés”-t történelmet alakító emberi küzdelemmé nemesítse, hogy túllépjen egy korábbi idő kiküzdött magatartás-normáján. A védekezés helyébe a cselekvést állítsa. Így lép túl a nemzetiségi kultúrák híd-szerepének értelmezésében is Fábry koncepcióján. Szükségyszerűnek ítéli a híd-szerepet, a közvetítést, de világosan kimondja, hogy egy kultúra végső célja nem lehet a tolmácsolás, az eszköz-szerep. Ez a felismerése egybehangzik Sütő András és Gáll Ernő nemzetiségi koncepciójával, melynek sarkalatos pontja a sajátosság méltósága. Dobos László eszmélkedése régóta ebbe az irányba mutat. Már az 1966-os jugoszláviai úti jegyzetben hosszan foglalkozik a bakatörténelem embernymorító tudatával, a kisebbrendűségi

érzéssel. A hetvenes évek elején írt regénye, az 1976-ban megjelent *Egy szál ingben* szinte szó szerint hozza újra elő ezt a gondot, koncepciójának lényege pedig az, hogy meg kell tagadni ezt a bakatörténelmet, saját magának kell alakítania a sorsát a nemzetiségi embernek, közösségnek. A regény címe is a lázadás szükségére utal, maga a könyv pedig nagy művészi erővel, összetetten motiválva jeleníti meg a történelem alá került emberek torz magatartásformáit, hogy megtagadja az emberhez méltatlan eszköz-szerepet. A *Hólepedő* a személyiség felelősségét hangsúlyozza az élet minőségének kialakításában.

Dobos László regényeinek és cikkeinek, jegyzeteinek szoros párhuzamára is utalnak ezek az összehangzások. Tudatos, gondolkodó, önmagáért és közösségéért felelősséget érző emberség mutatói. Ebből a szempontból érdekesek az úti jegyzetek is a kötetben: önértékük viszonylag kevés, de mindegyikben ott munkálkodik a szellemnek a tájékozódási, viszonyítási igénye, a nagyobb távlat megszerzésének a szüksége a pontosabb önismerethez. Benne van ezekben a végre a világba szabadult ember csodálkozó öröme és naivsága is, de fontosabb az otthoni dolgokra tekintő mérték működése: a közös történelmű kis népek fiainak rossz közérzete egymás társaságában, a félszegség, s a kis világ és az egyetemesség kapcsolódásának a szükségesége mint igény és felismerés.

Dobos Lászlóban is ott van magyarországi kortársainak, a fényes szellők nemzedékének a rossz érzése ifjúkori naiv hitének megtépázása miatt. De benne is ott van az önkorrekciónak ereje: a felismerések után is a cselekvés módozatait kutató művész ő, aki a „jelzők inflációját” tudatosítva, egyre megfontoltabban, összetettebb szemlélettel keresi az újabb idők új eszméit, feladatait. Könyve személyiségének is fejlődésrajza. Gondolkodásának törvénye vezette ahhoz a felismeréshez, hogy a mélyen, összetetten tudatosított nemzetiségi történelemből azt kell folytatnia, ami abban nem volt meg: a történelmi meghúzóadás tehetetlensége helyett a történelmi jelenlétet, sorsot alakító szembenézést. (Madách, 1983.)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

TURCZEL LAJOS: KÉT KOR MEZSGYÉJÉN

Turczel Lajos kötete a Csehszlovákiai magyar írók sorozata tagjaként jelent meg; immár második kiadásban. Az első — 1967-ben. Joggal írja a kötet szerzője — a második kiadás előszavában —, hogy a több mint másfél évtizednyi idő sem kezdte ki könyve szerkezetét. Gyarapodott is; elsősorban Turczel Lajos saját kutatásainak eredményeivel, melyek kötetekben is realizálódtak: *Portrék és fejlődés-*

képek (1977); *Hiányzó fejezetek* (1982.), illetve az olyan antológiákkal, mint az *Örökség*. (1968); *Az éhség legendája*. (1975.); *Szlovenszkói vásár*. (1980.), továbbá *Fábry Zoltán nyomán — az Ady igaza*. (1977.).

Nyilvánvalóan most is, miként a kötet első megjelenését követően: vitára adhatott okot könyvének szokatlanul nagy jegyzetapparátusa. A magunk részéről úgy látjuk: Turczel Lajos könyve tudományos mű; alcíme szerint *A magyar irodalom fejlődési feltételei és problémái Csehszlovákiában 1918 és 1938 között*. A kötet önmagáért állt helyt, s kettős célkitűzése van: 1. a tudományos-feltáró munka (ilyen jegyzetapparátussal egyetemi jegyzetként is közkezen foroghat); 2. aki csupán érdeklődéssel, irodalomsergetetből olvassa el — annak elegendő a főszöveg. Tehát osztjuk és elfogadjuk Turczel Lajos szempontját, amely a fejcsováló kétkedőket Pázmányhoz utasítja (10.).

Ma, másfél évtized múltán is úttörő jellegűnek tartható Turczel Lajos könyve. Célszerű és jogos volt második kiadása. Nincs összefoglalás az 1918–1938 közötti csehszlovákiai magyar kulturális életről. Egészen pontosan: míg Turczel Lajos a társadalmi-kulturális-irodalmi folyamatokat, a szervezeti kereteket, s azok változásait vizsgálja és elemzi, Csanda Sándor — ugyane korszak egyéni portréit vázolja fel *Első nemzedék* című kötetében (1968., illetve 1982.). A kettő együtt már igen nagy lépést jelent a kívánt szintézis megteremtéséhez. Rajtuk kívül — mindenki — más csupán adalékokat nyújtott, esetleg rájuk hivatkozik. Turczel Lajos nem változtatott kötetének módszerén; igyekezett megőrizni az egykorú (a két világháború közötti) forrásanyagokat, s ahol tehette — erre hivatkozik is — a legújabb kutatások eredményeivel gazdagította (legjobb példa erre a kétrészes felsorolás a Sarló-mozgalommal kapcsolatban — 212–214.).

Hangsúlyozzuk: Turczel Lajos folyamatokat mutat be; ezt tekinti elsőrendű feladatának. Módszere kizárja az esszéírás lehetőségét; tényszerű, marxista szempontú vizsgálattal deríti fel a két világháború közötti csehszlovákiai magyar kulturális és irodalmi élet legfontosabb jellemzőit. Ugyanakkor — erre is felhívja a figyelmet — a forradalmi hagyományok mellett a progresszív polgári irányokat is éppoly fontosnak tartja; ti. ennek figyelmen kívül hagyása — mint megjegyzi — „hagyományképünkben és hagyományébresztési kísérleteinkben strukturális és értékelési aránytalanságokat idézett elő” (9.). Ezek a szempontok vezették kötetének második kiadásakor is.

A folyamatok bemutatása mellett, végeredményben, három portréra bukkanunk, ám ezek is mintegy belesimulnak a kulturális folyamatok, az irodalmi élet egészébe: Fábry Zoltán (94–98), Balogh Edgár és Györy Dezső — ők jelentik a portrékat, arcképvázlatokat.

Ami pedig a csehszlovákiai magyar irodalmi élet előzményeit illeti, úgy tűnik, Turczel Lajos véleménye közelébb áll Fábry Zoltánéhoz, aki — tudvalevő — azt vallotta, hogy a korabeli erdélyi irodalom gazdag

hagyományokkal indult, szemben a csehszlovákiaival. (E nézettől eltér Dobos Lászlóé és még inkább Tózsér Árpádé, akik határozottan állítják, hogy a csehszlovákiai kulturális-irodalmi élet, igenis, épülhetett bizonyos hagyományokra; épülhetett, de ez nem jelenthetett oly szerves kapcsolódást, mivel az erdélyi hagyományok rendkívül markánsak voltak).

Turczel Lajos kötete hét fejezeten keresztül — I. *A kisebbségi helyzet kialakulásának és fejlődésének determináltságai*; II. *A kisebbségi önvédelem politikai-világnézeti formái*; III. *Az iskola és az iskolán kívüli népművelés*; IV. *Ifjúsági mozgalmak*; V. *Az irodalom kialakulásának sajátos körülményei*; VI. *A tudományos élet, a művészetek és a sajtó*; VII. *Folyóiratok és szerepük az irodalmi életben* — mintegy fúgaszerűen építi fel könyve szerkezetét, az egykorú tények és történelmi események hű tükréként.

Az a tény, hogy folyamatokat mutat be a szerző, s nem csupán az irodalomra koncentrál — a korabeli életet összetettebben és a mélyebb régiókba ásva méri föl, talán leginkább pregnánsan (példaként kiragadva) a Sarló-mozgalom megítélésében mutatkozik meg. Az első kiadás után Turczel Lajos több ízben is foglalkozott a Sarlóval, pl. az *Alföld* 1972. 3. számában (*A sarlós mozgalom kibontakozása és az irodalommal való kapcsolata*. 60–66.), valamint az említett *Portrék és fejlődés képek* c. kötetében (*Észrevételek a Sarló irodalomszemléletének és irodalompolitikájának kérdéséről*. 112–125.). Ami mindhárom tanulmányában, ill. tanulmányrészletében (ez utóbbi a *Két kor mezsgyéjében*) rendkívül meggyőző: a Sarlót nem elsősorban irodalmi mozgalomnak fogja fel. Olyan társadalmi-történelmi produktumnak, amelynek megvoltak a maga sajátos irodalmi szempontjai. De — nem szűkíti le csak irodalmi mozgalomra. Talán éppen ez utóbbi törekvés cáfolatára írta meg Dobossy László *Ez volt a Sarló* 1978. című tanulmány- és dokumentumkötetben, hogy a Sarló szélesebb bázison nyugodott, semmint csak egyetlen pilléren, az irodalmin. Mert a mozgalomnak szélesebb, társadalmilag és nemzetiségileg tágabban körülhatárolható szerepe és jelentősége volt; éppen ez rejti magában szerepének történelmi értékét. Az irodalom része egy-egy korszak társadalmi-történelmi fejlődésének; megőrizve a maga sajátos, esztétikailag igazolható és dokumentálható felépítmény-szerépét. Viszonylagos önállóságát is amennyiben erősen feltételekhez kötött; nem mozoghat tetszés szerinti határok között, szabadon.

Már az első kiadás előszavában megírja Turczel Lajos: nem kifejezetten irodalomtörténetet szándékozik írni, „hanem az irodalmi fejlődésnek, az irodalmi életnek feltételrendszerét rajzolja meg”. Ez pontosan megfelel Turczel Lajos irodalomszociológiai törekvésének. Az is, hogy bátran szembenéz a nemzetiségi-kisebbségi problémákkal, s ezeket marxista módon, nem nacionalista mázzal bevonva

vizsgálja. Azért nem kerül zsákutcába, önmagával ellentmondásba, mert tudomásul veszi és tárgyilagosan elemzi azokat a tényeket, melyek 1918 után a Duna-medencében kialakultak, s nem felejtí azt sem, hogy a nemzeti-nemzetiségi törekvéseknek igen fontos szerep jutott; olyannyira, hogy annak nemzeti tragédiához vezető mozzanatai is bőségesen akadtak. Ezek tanulságait is mintegy beleépítete könyvébe, és kellően, higgadtan kamatoztatta a csehszlovákiai (speciális) történeti folyamatokra. Könyvének egészét így kell értékelnünk, és haszonnal forgatnunk. (Madách, 1983.)

KOVÁCS GYÖZŐ

PENAVIN OLGA:
JUGOSZLÁVIAI MAGYAR NÉPMESÉK. I., II.

Az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozat sorsa főszerkesztőjének, Ortutay Gyulának halála után eléggé bizonytalanak tűnt. Ortutay halála után megjelent második változatlan kiadásban a sorozat legelső kötete: a *Fedics Mihály mesél* (1940.), amelynek első kiadása még a háború alatt jelent meg és bizony nagyon régen elfogyott. Kár, hogy Ortutay nem érte meg ezt az új kiadást, nagyon örült volna neki, hiszen e kötetrel indult útjára az ún. budapesti „egyéniségkutató” módszer.

A most ismertetendő könyv *első* kötete szintén másodszor jelenik meg, mert először már 1971-ben napvilágot látott; a *második* kötet viszont eddig publikálatlan anyagot tartalmaz. Azonban az újvidéki Fórum kiadó kívánsága volt, hogy mindkét kötet együtt jelenjen meg. Sőt, tervbe vették egy harmadik kötet kiadását is.

Az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény célja kezdettől fogva az volt, hogy kiváló mesemondók, vagy kisebb táji csoportok esztétikailag is kiemelkedő, költői igényű alkotásait, pontos nyelvjárás szerint, tudományos kiadásban, jegyzetelve publikálja. A *Jugoszláviai magyar népmesék* kötet ettől az elvtől azonban némileg eltér. Jugoszláviában ugyanis különböző nyelvjárású és eredetű, magyar nyelven beszélő csoportok élnek és élő mesekincsük egymástól eléggé eltérő. Néhány csoport még klasszikus, szép stílusú, felnőtteknek szóló népmeséket ismer; másoknál már inkább csak mesevázakat, vagy láthatólag iskolakönyvből visszaszivárgott népmeséket tudtak felszínre hozni a gyűjtők.

A tudományos tanulság, amit e két kötetből levonhatunk, néha megfelel várakozásunknak, máskor azonban meglepő. Meglepő pl., hogy a nagyon archaikus szlavóniai magyar falvakban alig van élő mese, holott a népművészet más ágai még eleven életet élnek. Az vi-

szont már nem meglepő, hogy a legtökéletesebb, legszebben elmondott meséket a Bukovinából átköltözött székelyek és (a 2. kötetben) a „szegedi kirajzásnak” nevezett csoport mondta el.

A kötetekből levonható tudományos tanulságokat Penavin Olga, ill. a jegyzeteket készítő Kovács Ágnes összegezik. Alig hiszem, hogy van még sok mesekiadvány, amely olyan fontos műfaji, történeti tanulsággal szolgálna, mint ez a jelen kötet. Azonban a tündérmesék eltűnése nem jelenti ugyanakkor a magyar nyelv, vagy a magyar tudat elvesztését. A tündérmese egész Európában tűnőfélben van és a rövidebb, prózai elbeszélések maradnak fenn tovább. Kár, hogy a kötet, nem tartalmaz több hiedelem-történetet, mert tapasztalatom szerint ez a csoport még mindenütt élő, nyilván a jugoszláviai magyarok körében is.

Érdekes a történeti mondák helyzete is. A két kötetben gyakorlatilag két pozitív történeti hőssel találkozunk: az egyik közülük Mátyás király, a másik pedig a legkedveltebb jugoszláviai népi hős: Márkó király, vagyis Kraljević Marko. A kettő alakja viszont összekeveredett a jugoszláviai magyarok népi emlékezetében. Pl. *A jugoszláviai népmesék*, II. 423. oldalán található elbeszélés (*Márkó király és a szerbiai bíró*) történetében egyszerű névcseré történt, mert hiszen ugyanezt a történetet hazánkban, (sőt még a jugoszláviai magyarok körében is) Mátyás királyról szokták mesélni.

Mindenesetre ez a könyv egyszerre tükrözi a Jugoszláviában élő különböző magyar csoportok prózájának mai helyzetét és a klasszikus népköltési műfajok változásának, alakulásának folyamatát és ilyen szempontból egyedülálló és hiánypótló.

Reméljük, hogy a sorozat következő köteteire is hamarosan sor kerül és az UMNGY újabb, már régóta nyomdában levő kötetei is egymás után megjelennek, irodalomtörténészek és folkloristák közös kívánságára és okulására. (Akadémiai Kiadó — Fórum Könyvkiadó 1984. — Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XVI., XIX.)

DÖMÖTÖR TEKLA

HOPP LAJOS: A LENGYEL LITERATÚRA BEFOGADÁSA MAGYARORSZÁGON 1780–1840

Hopp Lajost idáig mint a Mikes-szövegek kitűnő gondozóját, a Rákóczi korabeli magyar–lengyel irodalmi kapcsolatok szorgalmas kutatóját ismertük. Most egyszerre két irányban is tágítja, bővíti, fészíti tudományos érdeklődésének körét. Időben visszafelé haladva *Az «antemurale» és a «conformitas» eszméje a Báthory előtti magyar–*

lengyel hagyományban (Literatura 1983. 1–4. sz. 160–176) c. dolgozatában I. Ulászló koronáztatásától kezdve kíséri figyelemmel a nemzeti hivatástudatot (a keresztény civilizáció és kultúra védelmezése), amely sokban hozzájárult a rendi nemesi lengyel–magyar közösségtudat megerősödéséhez, a törökellenes háborúk missziótudatához. A tudós szerző e munkájával majd két évszázaddal bővíti a magyar–lengyel hagyományokról szóló ismereteinket. Hasonló tanulmányt közölt a Báthory utáni korszakról (ItK, 1983/ 1–3.).

Az eddigi fő kutatási körét az Irodalomtörténeti Füzetekben megjelent 129 oldalas könyvecskéjével korunk felé közeledve tovább bővíti (a felvilágosodás és a reformkor jelentékeny részére kiterjedően) a magyar közvélemény Lengyelország iránti érdeklődésének bemutatását. Célkitűzésében ezt írja: „... vizsgáljuk a lengyel irodalom interpretációjának közvetlen előzményeire s kezdeteire szorítkozó föltáratlan fejezetet, amely a lengyel–magyar hagyományok történelmi láncolatában a felvilágosodástól a romantikáig vezet” (7.).

Minthogy még nem is olyan régen magam is szándékoztam monográfiát írni irodalmunknak Lengyelország iránti érdeklődéséről az ország első felosztásától kezdve egészen az utolsó nemesi vezetésű felkelésig (1772–1864), nagy izgalommal vettem kezembe e kapcsolatok feltáratlan fejezetét ígérő igényes munkát. Az első meglepetés akkor ért, amikor a bevezető részben nem találtam meg a kérdésre vonatkozó eddigi irodalom bemutatását. Ez persze a későbbiek folyamán a lapalji jegyzetekben meg is található.

Hopp Lajos új könyve hat nagyobb fejezetben tárgyalja mondani-valóját.

A Lengyelországi példa — magyar analógia (8–34.) voltaképpen az irodalmi interpretáció társadalompolitikai háttérét adja. A Lengyelország iránti érdeklődés Orczy és Barcsay költészetében, a bécsi testőrírók körében, majd a szabadkőműves mozgalomban, Gvadányi Voltaire-rel folytatott vitájában, a négyéves szejm hazai visszhangjaiban, Batsányinak és Pálóczi Horváthnak a lengyel eseményekre írt verseiben, a jakobinus mozgalom írásos dokumentumaiban, Bessenyei politikai tárgyú írásaiban, a 19. század elején Kazinczy és társai levelezésében, Dessewffy fürdőleveleiben, valamint Berzeviczy Gergely, Toldy Ferenc és Széchenyi úti feljegyzéseiben nyilvánult meg. Már ennek a fejezetnek futólag elolvasása is a *déjà vue* élményét váltotta ki belőlem. 1961-ben Varsóban megjelent habilitációs értekezésem számos témájával találkozhattam újra . . .

A lengyel irodalmi kultúra megismerésére (35–41.) csak töredékes adataink vannak a felvilágosodás korából. 1780-ban jelent meg Nagykárolyban St. Konarski *Opera lyrica* c. kötetének hazai kiadása (bizonyára innen van a dolgozat kezdő korszakhatára). Az első irodalmi híreket Molnár János apát Magyar-Könyv-házában (nem könyves-

házában!) olvassuk Bohomolecről és Naruszewiczről. És most kezdődik a Galíciában szolgáló magyar katonatiszt-értelmiségiek közvetítő szerepe. Már irodalmi kapcsolatot jelent Virág Benedek *Theophila éneke* (a *Visztula partján*) c. verse, amelyet a magyar költő Csehy József Galíciában állomásozó magyar tiszt nyersfordítása alapján újraköltött. Csehy rendszeresen értesítette magyar barátait a lengyel irodalmi és kulturális élet egyes eseményeiről, megpróbálta Naruszewicznek *A hazához* írt ódáját is lefordítani.

Az ugyancsak Galíciában állomásozó Kiss Károly hadnagy már vázlatos áttekintést ad a régi lengyel irodalom történetéről Egy a lengyel literatúrát tárgyzó kérdés c. cikksorozatában, amely Hopp könyvében *Az anyanyelv és nemzeti művelődés* (42–50.) c. fejezet kiinduló pontja. Kiss már jórészt lengyel nyelvű források alapján dolgozott. Hopp kiegészítésként bemutatja a Közhasznú Esméreték Tára VII. kötetének (1833) lengyel címszavait, ami a korabeli tájékozódás számára kétségtelen hasznos, de magyar interpretációnak (hacsak befogadás értelmében nem) alig számítható. Ez a lexikon a német *Conversations-Lexikon* alapján készült. E fejezetben jut el a szerző fontos következtetésekhez: a nyelvművelés nemzetteremtő és nemzetfenntartó szerepének hangsúlyozásához.

Ezen inkább bevezető jellegű fejezetek után érkezik el a könyv olvasója fontos részhez, *A politikai szolidaritás irodalmi-publicisztikai kifejezéseihez*. Itt elsősorban az 1830–1831. évi ún. novemberi felkelés egykorú magyar visszhangjairól szól jelentékeny mértékben Kovács Endre *A lengyel kérdés a reformkori Magyarországon* c. műve alapján. A korabeli lengyel rokonszenvek nemcsak a politikusok, írók, költők lengyelbarát közéleti (megye- és országgyűlések) szereplésében, de Sárosi, Vörösmarty Bajza, Erdélyi verseiben is nyilvánultak meg. (Vörösmartynak *Egy kibujdosott vég ohajtása*, 1833 c. versikéjéről a kortársak nem tudhatták, hogy lengyel vers, azonosítását 1971-ben én végeztem el). Részletesen elemzi Hopp az *Apotheosis* (nem Apotheozis!) c. költeményt, melynek első megjelenési helyét és idejét a *Kocham twój kraj* c. antológiám (ehhez Jan Reychman csak e l ő s z ó t írt) jegyzetapparátusában közöltem. A fentemlített valamennyi költő lengyelbarát verseiben olvashatunk a könyvben szemelvényeket, csak Kölcsey Hős c. verse maradt ki, amelyről rövidesen megbizonyítom, hogy a felkelésre vonatkozik. A Szerző egy mondatban megemlíthette volna, hogy a novemberi felkelés nyomán létrejött szolidaritásköltészet rövidesen tömegméreteket öltött (eltérően a német Polenliedektől), szinte Lengyelország feltámadásáig irodalmunkban állandóan jelen van (Jerzy Jakubiuk szakdolgozatában az első világháború éveiből 130 ilyen verset mutatott ki).

A harmincas évek hozzák meg a lengyel romantikus irodalom nagyjainak felfedezését és átültetésének kezdeteit. Ebben az irányban

az első jelentős lépést Toldy Ferencnek a lengyel literatúráról közölt, németből fordított cikkei (81–96.) jelzik. Nagyra értékelem Toldy irodalomközvetítő szerepét (magyar irodalmat is közvetített a lengyelek felé, Handbuchja bécsi recenziójának lengyel fordítása, 1830, volt az első részletesebb híradás irodalmunkról lengyel földön), de interpretálást elsősorban Toldy lapalji megjegyzéseiben látok. Viszont vitatkoznom kell a Szerzőnek azzal az állításával, hogy: „... a mi és a szláv irodalmak kapcsolatában az 1848-as forradalom előtti években Magyarországon a lengyel irodalom állott az érdeklődés központjában” (84. l.). Fenyő Istvánnak *Az orosz irodalom fogadtatása a reformkori hírlapirodalomban* c. tanulmányának ismeretében másként kell látnunk ezt a kérdést. A hazai Mickiewicz-kultusz területén járt utakon haladhatott a szerző, hiszen Palóczy Edgar, a Mickiewicz Társaság főtitkára, Kozocsa Sándor és Kovács Endre előkészítették a talajt számára. E téren nem hagyható figyelmen kívül Radó György sem (Mickiewicz et l'idée de la liberté, *Studia Slavica*), az igazi Mickiewicz-interpretációt jóval később végzi majd el Sziklay László kis Mickiewicz-monográfiájában.

A harmincas évek második felében következik csak be a döntő fordulat a lengyel irodalom magyarországi befogadásában, végre hiteles és sokoldalú érdeklődésnek lehetünk tanúi (*A polonofil irodalompolitikai tájékozódás új elemei* 97–127.). E korszakban már magyarra fordított lengyel, ill. külföldi lengyeltárgyú darabokat is láthatott a színházba járó közönségünk. Sárosi Gyula 1835-ben lefordította Mickiewicz *Przypomnienie* (Emlékeztetés) c. szonettjét. Ugyanő a *Konrad Wallenrod* mintájára Dózsáról *Népkirály* címen verses regényt tervez. Lengyel katonadalokat is fordított . . .

A másik csúcsot Kazinczy Gábor éri el. *A lengyel nép és a lengyel zarándokság* könyveinek teljes fordításával. Itt már lehet a témával való azonosulásról beszélni: a szerző és a fordító céljai fedik egymást. De teljes szövegközlésről szó sem volt. *A lengyel romantika a magyar reformkor irodalmában* (1969) c. lengyel nyelvű tanulmányomban, de a *Dobossy-Emlékkönyvben* is pontosan megadtam a nyomtatásban megjelent szövegrészeket. Viszont a fordítás-kézirat teljes szöveget ad. Megvan ottan *A lengyel nép könyveiről* szóló (bevezetésnek tekinthető) rész (3–16.), tehát a mickiewiczzi mű Kazinczynál sem *A lengyel zarándokság* könyveivel kezdődik, sőt mi több a 70–73. kéziratos oldalakon betétként szerepel Bajza *Apotheosisa* is!

A nemegyszer másodkézből merített anyagok nem egy csapdát is jelentettek szerzőnk számára. Közülük csak néhányat említek. Az ún. „történelmi jellegű írások” (104. l. 201. sz. jegyzet) voltaképpen korabeli ügyről, a Konarski-féle összeesküvés (1838) és annak ítéletéről (1839) szól. — Nedeczky Elek *Hungari ad Polonos* (1794) nem szólítja fel honfitársait (azaz a magyarokat) a fegyveres felkelés követésére

(24.) Visszatérve a történelmi témákra, szépen voltak a reformkor irodalmában romantikus ihletésű költemények, elbeszélések, pl. *Béla királyfi* (a Kisfaludy Társaság pályázatán!), Hedvig, I. Ulászló, Jagelló Izabella, Báthory, Sobieski stb. — Téves a wolhyniai irodalomról szóló Kraszewski-írás értelmezése (106.), a „munka titánja” éppen a hazai irodalom iránti érdeklődés hiányáról panaszkodik. Sárosi ifjúkori szerelmei között nincsen Laura nevű (99. l.). — A magyar íróknak Słowackival való kapcsolatai nincsenek kellőképpen bizonyítva (100–101. l.). — A számokkal sincs minden rendben: apróság, hogy a Toldy készítette próza fordítás pontosan 36 sor (90. l.) de nagyon nyugtalanító az a közlés, hogy „a bécsi kormányzó hivatal 1811–12-től másfél-két évtizedig nem hívott össze országgyűlést” (28–29.) — Hollók Imre könyvének pontos címe: *Nexus nationis hungarae* (nem Hungariae!) *cum polonica*. A könyvnek tulajdonított hatás túlzott (59.), ez sem az 1831. febr. 28-i előszóból, sem pedig a könyv utolsó oldalainak (185–186.) szövegéből nem derül ki . . .

Lenne néhány megjegyzésem a jegyzetapparátushoz is, amely a maga adatbőségével nemegyszer félrevezető. Nem derül ki belőle mindig világosan, mit vett át a szerző másoktól, melyik jegyzetadat tartalmazza fő forrását, a pontosvevő elválasztás nem helyettesítheti a hagyományos ld. vagy vö.-jelzést. S ami a legjobban bántotta a sorok íróját, hogy a szerző számos helyen nem idézi a recenzens munkáit, jöllehet bebizonyíthatóan tőlem vett át nem egy témát, adatot. Ugyanez a sors jutott osztályrészül a másik főforrásnak, Kovács Endrének, a 171, 173, 177, 182, 183. sz. jegyzeteiben a reformkor szakértőjének neve nem olvasható. A jegyzetapparátusban hiányzanak a nevek kezdőbetűinek feloldásai. A 162. sz. jegyzetben levő S. L. J. rövidítés a lengyel Gulyás, azaz Bar Słownikja szerint nem más, mint Stanisław Jaszowski, a Rozmaitości 1831. évfolyamának munkatársa, aki elsőnek fordított lengyelre magyar költsöket 1821-ben, és pedig Kisfaludy Sándort és Versegly Ferencet (ld. Csapláros: *A felvilágosodástól a felszabadulásig*. 1977. 91 skv. lapok).

Talán részletesebben foglalkoztam Hopp Lajos könyvével, amelynek annak ellenére, hogy kitaposott utakon jár és helyenként az elsie-tettségek bélyegét is viseli magán — komoly értékei is vannak. Összegezi és részben kiegészíti a felvilágosodás és reformkorból a lengyel kérdésre vonatkozó ismereteinket, többi között olyan részletekkel, amelyek idáig csak a lengyel nyelvű szakirodalomban voltak hozzáférhetőek. Szilárd elméleti alapvetése új a 18. századvégi és a 19. század első négy évtizedének lengyel–magyar kapcsolataiban. A fővonalonhoz ragaszkodik a lengyel irodalom magyarországi befogadása első szakaszának leírásában, tehát elsősorban az úttörő Kiss Károly cikksorozatáról és a következő irodalmi népszerűsítő Toldy Ferenc munkásságáról ír. Hasonló helyes elv érvényesül a lengyel irodalom

első fordítóival, Sárosival és Kazinczy Gáborral szemben, valamint a lengyelbarát költők verseinek bemutatásában (Sárosi, Vörösmarty, Bajza, Erdélyi).

Mindent összefoglalva Hopp Lajos új könyve anyagbősége és koncepciója alapján is nyeresége a magyar—lengyel komparatiztikának.

CSAPLÁROS ISTVÁN

VARGHA BALÁZS: JELEK, JELKÉPEK, JELLEMEK

A tanulmánygyűjtemény játékos ötletként ható címének összefoglaló értéke a kötet végigolvasásakor világosodik meg és teljesedik ki igazán. A szerző többirányú érdeklődését tükröző irodalmi és nyelvészeti tanulmányokat jelez az alcím, de mint kiderül, a teológia, művelődéstörténet, folklór, stilisztika, szemiotika területén való tájékozottság és a nyelvi formák, árnyalatok, művészi és játékos lehetőségek iránti fejlett érzék színezi és gazdagítja e tárgyköröket. Vargha Balázs jellegzetesen filológus alkat, de nem a vakondként egyetlen témába ásó típus; széles körben csapongó érdeklődése, kutató kíváncsisága, nyomozó kedve nemcsak problémákra, hanem rejtett összefüggésekre, izgató talányokra is bukkan. Mint a fülszöveg is írja, „nyomolvasás” volna a találó összefoglaló megnevezés a szerző tanulmányaira. A nyomok azonban néha fölismerhetetlenné mosódnak, a semmibe enyésznek, vagy zsákutcába vezetnek. A megtorpanó nyomkereső ilyenkor legalább azzal próbálkozik, hogy föltevések, kérdések megfogalmazásával ösztönözzön másokat a megoldás keresésére. Adatait és eredményeit, félig föltárt problémáit nem dugdossa féltékenyen a tovább-nyomozásba bekapcsolódó kutatók elől.

Az irodalmi és nyelvészeti témák terjedelmi megoszlása meglehetősen egyenlőtlen; az arányt javítja azonban az előbbiek sok nyelvi, stilisztikai vonatkozása. Történelmi rendbe sorakoztatva, csoportot alkotnak a 16–17. századi protestáns egyházi írókat elemző, a 18. századi világi irodalomról szóló és a szerző eddigi munkásságának központi alakjával, Csokonaival foglalkozó tanulmányok.

A vizsolyi biblia új, hasonmás kiadása volt a róla közölt terjedelmes, sokoldalú elemzés szülő alkalmá. Az eredetinek kinyomtatását tartja Vargha Balázs a 16. század legnagyobb magyarországi technikai teljesítményének. De hatását tekintve is páratlan a jelentősége: nemcsak művelődésünk és irodalmunk történetében, hanem nyelvünk fejlődésében, egységessé alakításában is.

E tanulmányban párosul a szerző teológiai tudása és filológus képzettsége; e kettős adottság teszi lehetővé, hogy elmélyedjen a korá-

nak szóló szöveg szellemében, s ugyanakkor mai szemmel, kívülről, kritikával is szemlélje. Kiemeli Károlyi racionalizmusát, javító szándékát az értelmezésben, de a félreértések és a nyomda okozta hibák szinte napjainkig tennivalót adnak gyomláló elméknek, a hitelesség, pontosság érdekében fáradó szöveggondozóknak. Kitér a tanulmány arra a megrovásra is, hogy Károlyinak aggályos hűségre törekvő fordítása sokszor idegenszerű, szószaporító, és egyik forrása nyelvünk latinizmusainak. Vargha Balázs azonban úgy véli, a vizsolyi bibliafordítást nyelvújítási kísérletnek is tekinthetjük; ma szokatlanul ható mondatfűzése, nyelvi furcsaságai korának népnyelvében és folklórájában is gyökerezhetnek. Végeredményben pedig nem annyi benne az idegenszerűség, hogy nyelvünknek kárára vagy épp veszedelmére lett volna; sőt stilisztikai értéket teremtett: szövegének századokon át tartó tekintélye nemcsak a stílus egy rétegét alapozta meg, fordulatai, szólásformái által a köznyelvet is gazdagította.

Hasonló jelentőségük van Szenczi Molnár Albert zoltárfordításainak. Vargha Balázs áttekinti a bibliai énekek különböző eredetét, a kereszténység egyházi kultuszában való szerepüket, az átköltések divatját és hatásukat a középkor himnuszköltészetére. A verses fordítások megzenésítése, a közös éneklés a protestáns szertartásrend fontos elemévé lett, annak ellenére, hogy az idegen mintákról átültetett szövegeket és amazok prozódiajára szerzett dallamokat nem sikerült igazi összhangba olvasztani. A zoltárok hatása és összetartó ereje mégis igen jelentős; bizonyítja ezt a 16. századtól fölvirágzó zoltárköltészetünk sajátosan magyar, „átpolitizált” műfaja: a magyar népnek a zsidókéhoz hasonló hányattatását, némettől–töröktől sanyargatott keserves sorsát panaszló, segélykérő fohász.

Nyelvünk vonzását és hathatóságát bizonyítja II. Rákóczi Ferenc írói életrajzának eddig kevésbé föltárt fejezetet is: levélírói tevékenységének elemzése. Vargha Balázs tisztázza Rákóczi magyar tudásának vitatott voltát. Javarást szabadságharcának kilenc éve alatt született politikai és hadi levelezését azonban főként stílus szempontjából elemzi: hogyan tükröződik szóképeiben, hasonlataiban, csataleírásaiban és főembereivel való vitázó-érvelő, rendreutasító vagy megnyerő szándékú leveleiben a fejedelem emberi egyénisége, gondolkodásmódja, a kor viszonyaira, szociális és történelmi feszültségeire reagáló felelősségérzete: a nemzeti és az egyéni jellem (a címben szereplő *jellemképek* megjelölés illusztrációjaként).

A 18. századi írói arcképekben is kiemelkednek a nyelvi vonatkozások. A szerzetesi pálya külföldi állomáshelyein tevékenykedő Faludi Ferenc, mint jegyzetei mutatják, módszeres anyanyelvi edzést tart; fordításainak egyik célja is az, hogy ki ne kopjon élő nyelvünkől, melynek folytonos változása tudatosodik benne. (Utána Kazinczy hangsúlyozza majd: „Egyedül a kiholt nép nyelve nem változik többé”,

bár ennek is cáfolata a latin.) De Faludi stílusban is képes az alkalmazkodó fordulatosságra, kísérletező megújulásra. Az úri olvasókhoz szóló könyvei korának udvari szellemiségét, a választékosságot tükrözik, de emellett megszólal — főként népdalokra formázó verseiben — néha póriasan nyers hangon, a zamatos-játékos élőbeszéd. Így lesz Faludi termékenyítő hatása a népiesség kibontakoztatója.

Verseghy Ferenc a jozefinista korszak szabadabb, természetesebb levegőjében a világias, életközeli költészet, a könnyed, dallamos vers vonzásába kerül, s ezzel — akárcsak Faludi — Csokonai útját készíti elő. Révai Miklóssal való harcra pedig, a történetiséggel szemben az élő nyelvhasználat elsőbbségéért, szintén az irodalom megújulását szolgálta.

Sajátos helyet foglal el mellettük Kazinczy, akinek pályája áthidalja a 18—19. századot, s a nyelvújítás győztes vezéréként voltaképp ő a kiegyenlítő a két tábor közt. Esztétikájának alapelve az egyöntetűség, de életművében épp a tarkaságot értékelhetjük — állapítja meg Vargha Balázs. Két fő munkáját, a Pályám emlékezetét és a Fogságom naplóját azonban mintha lebecsülné, holott ő is rámutat a „fordítás vagy eredeti” megtevesztő dilemmájára, s véleménye szerint Kazinczy akkor igazán remekíró, mikor nem is irodalmi szándékkal, a közlésre vagy az utókorra gondolva ír, hanem önmagának vagy levelezőtársának veti papírra a szavakat. Kazinczyt azonban irodalmunk európaiságáért buzgó programja és széplélek volta másolásra és folytonos csiszolgatásra készítette. Ezért is fordult szembe Csokonaival, akinek életes lírája zavarta érzékenységét, s természetességét durvaságnak tartotta. De viszonyuk alakulásában szerepet játszhatott a megkésett-ség érzéséből fakadó féltékenység is: az ő pályáját megroppantotta a hosszú fogság, s elébe kerülhet egy fiatal, nagy tehetség (mert ezt kétségkívül meglátta Csokonaiban); hagyatékának kiadása körül ezért is furcsa, sőt kétes Kazinczy szerepe. És egy másik féltékenység is, egy fiatal szépasszony körüli vetélkedés (Batsányi volt a harmadik érdekelt), amelynek történetét Vargha Balázs külön fejezetben bogozza ki. És itt kerül ismét szóba a jellemkérdés.

Így érkezünk el Csokonaihoz; a vele foglalkozó anyag csaknem negyede a kötetnek. Az ide tartozó tanulmányok közt van verselemzés, a Karnyóné keletkezésének és előadásának taglalása, a belőle kibontakozó kor- és társadalomrajznak sokoldalú bemutatásával; A hádi oskoláról c. költemény tárgyi háttérének és szerkezetének föl-tárása, az említett szerelmi vetélkedés regénybe illő története, a Lilla-dalok kassai kiadásának talányos ügye s a „csapot-papot” felejtő Csokonairól szóló adoma irodalmi kihatása Adyig, aki így azonosul — jelképesen is — csodált elődjével.

Életrajzi vonatkozású, de Berzsenyi egyéniségfejlődésére és költészetének jellegére meghatározón kihat az a homályos szerelmi és

családi bonyodalom, amely előzménye lehetett gyors megházasításának és meghasonlásának, amely pszichiáteri elemzésre is érdemes volna. Vargha Balázs régi egyházi iratok, prédikációszövegek és levelek nyomán kibányászott adatokkal és érdekes következtetésekkel próbál fényt deríteni az esetre, bár csak föltevésekre jut. (Megjegyezzük, hogy a történetek színhelye, a Vas megyei Kissomlyó és a költő szülőhelye, Egyházashetye, szomszéd községek, de evangélikus temploma és lelkésze csak az előbbinek volt.)

Az Arany-levelezés kritikai kiadásának ismertetését, gazdagságának és fatális hiányainak számbavételét summázza a kegyetlen-igaz megállapítás: „Arany János hagyatékát agyonörizték”. Voinovich Géza szerepében Vargha Balázs ismét a jellemkérdést érinti: a becsvágyon céltudatos irodalmár benősül Arany családjába, hogy kizárólagos birtokosa és gazdája legyen majd a hagyaték szellemi kincsesházának, s e kisajátító, féltékeny önzés okozta Arany kéziratainak és levelezésének háborús pusztulását.

Egy Kosztolányi-költemény, a *Szeptemberi áhitat* élményi és értelmi háttérének föltárása irodalomtörténeti szenzációként hatott. A feleség írta életrajzból tudtunk ugyan a költőnek élete utolsó évében, haláltudat és életvágy szorításában föllobbanó egzaltált szerelméről, de megszólal a másik két fél is: a szenvedélyt kigyújtó asszony emlékezése és Kosztolányinak hozzá írt levelei egészítik ki hitelesen a feleség közlését. A dokumentumok bővebb kommentár nélkül is teljes képet adnak, bár hiányoljuk az asszony leveleinek mellőzését; azt a megokolást kapjuk, hogy Kosztolányi már nem olvashatta őket, Stockholmból felbontatlanul kerültek vissza. De ezek mégis az ő üzeneteinek, vallo-másainak visszhangjai, az asszony magatartását, érzéseit tükrözik, s megvilágíthatják a kapcsolat kölcsönös őszinteségét, érzelmi mélységét. Elhallgatásuk tehát, akár túlzott tapintatból is, a filológiai teljességet és hitelt sértő hiány.

A szorosán vett nyelvészeti tanulmányok egyike Arany szórendi fejtegetéseivel foglalkozik (szellemes címe: Szórendi Arany-szabályok), A magyar nemzeti versidomról írt értekezés alapján. Hasznos kiegészítés és figyelemfelhívás ez, mert általában Aranynak a szórendet tárgyaló ismertebb cikkeire szoktak hivatkozni. (A próza és a vers ritmikai-szórendi különbségével kapcsolatban Vargha Balázs „a régi mondás”-ra hivatkozik, mely szerint „a versírás bilincsből táncolás”. Alighanem Kosztolányinak a fordításról mondott aforizmájára emlékszik: „Műfordítani annyi, mint gúzsba kötöten táncolni”. Á-bécé 186).

Úgy vélem, hasznos vitát keltett a szerző két bírálata A magyar nyelv történeti-etimológiai szótáráról. Pontosabban: ennek szótörténeti részéről, a 16–19. századi első előfordulások adatközlésében mutatkozó feltűnő hiányosságokról, megtevesztően kései időpontok-

ról. E hiba forrását Vargha Balázs abban látja, hogy nem végeztek külön anyaggyűjtést a fenti időszakra vonatkozólag, csak a meglévő szótári adatokat használták föl. Farkas Vilmos válasza hangsúlyozva magyarázza, hogy kényszerűségből is e megoldáshoz kellett folyamodniok, de nem is volt sem szándékuk, sem lehetőségük egy korszerű nyelvtörténeti szótárt is adni, mintegy kiegészítő mellékletként. Vargha Balázs számonkérése azonban megokolt annyiban, hogy a szótár előszava nem tünteti föl határozottan és világosan a forrás-használat kényszerű korlátait, sőt a szótár számára végzett „többrendbeli gyűjtés” említésével azt a látszatot keltik, hogy valóban hiteles, új adatokban gazdag képet kapunk szavaink történetéről. Az igazság valahol középen van tehát, s a tanulság: szükség van egy új, teljes, megbízható nyelvtörténeti szótárra, mint amilyen a monumentális Erdélyi magyar szótörténeti tár.

A változatos anyagú kötet néhány témáját vázoltuk föl; nemcsak a szerző sokirányú érdeklődését és tájékozottságát mutatják a tanulmányok, hanem azt a széles körű, összetett látásmódot is, amit a filológus szóval jelöltünk: irodalom, történelem, nyelv és stílus kérdéseinek — s szükség esetén még más ismeretek és szempontok — egységbe kapcsolását a kutatásban. Vargha Balázs mindig a szövegből indul ki, azt elemzi és értelmezi problémaérzékeny kérdésfeltevésekkel, s nyomozó ösztöne és asszociáló képessége viszi közelebb vagy juttatja el a megoldáshoz. Termékenyítő hatása pedig az, hogy újabb feladatokat látat meg, további kutatásra ösztönöz. (Magvető, Elvek és utak sorozat, 1984).

KOVALOVSZKY MIKLÓS

FÁBIÁN PÁL: NYELVMŰVELÉSÜNK ÉVSZÁZADAI

Korunkban láthatólag eléggé megnyugtató arányban oszlik meg az értelmes olvasók kulturális érdeklődése. Szívesen fordul egyrészt a nemzet, sőt más népek múltjának eddig mostohán kezelt szakaszai, izgalmas alakjai vagy mozzanatai felé. Legfőként mégis a mai létkérdések s a jövőt biztosító politikai, műszaki-gazdasági és művelődési teendők kötik le a figyelmet. Sőt a múlt tanulságait is nem utolsósorban a jelen s a jövő dolgaiban való biztosabb tájékozódás megalapozására keressük. Hogyan is ne éreznénk át — sok egyéb mellett — anyanyelvünk korszerű ápolásának és fejlesztésének „össznépi” súlyát s ebben a múlt—jelen—jövő összefüggésének helyes ismeretén alapuló felelősségünket?! Tudnunk kell tehát, mit s hogyan tettek eleink „a magyar nép viharos századai”-ban avégre, hogy eddig is, ezután is nyelvében éljen, ne nyelvével haljon a nemzet. Hisz őseink céltudatos fáradozásai nélkül ma aligha tudnánk helytállni a népek létért való

küzdelmében már azért se, mert hiányoznék legfőbb politikai, gazdasági, művelődési stb. összetartó erőnk: a korszerű magyar nyelv.

Fábián Pál éppen azt foglalja össze a Gondolat kiadta formás, 144 oldalnyi s mindössze 26 forintért kapható kis kötetében, hogy mi történt eddig, s mit teszünk ma anyanyelvünk óvására és korszerű szinten tartására, szükséges továbbfejlesztésére.

A szerző fő mondanivalóit maga a szerkezeti fölépítés is érzékelteti. A rövid *Előszó* után tömörségében is áttekinthető, dialektikus elméleti alapvetés következik *Nyelvfejlődés és nyelvfejlesztés* cím alatt (9–12). A II–V. fejezetek az 1772, azaz a társadalmi arányú nyelvfejlesztés előtti századok idevágó munkáit sűrítik (13–27). A szorosan vett nyelvújítás korát (1867-ig megtoldva) a VI. fejezet már súlyához mérten, kellő részletességgel festi: a harcok egyes hullámai s a nyelv-gazdagítás eszközei stb. világos tagolásban kerülnek szóba (28–66), érezhetően a mának szóló tanulságokra eső nyomatékkal. A VII. fejezetben *Nyelvművelés az ortológia jegyében* címen az 1867-től — ismét némi jogos, bár szokatlan megnyújtással — egész 1945-ig ismerteti Fábián a fejlesztésre alig-alig gondoló időköz főbb eseményeit (67–98), persze ugyancsak kisebb alpontokra osztva az egyenetlenebb folyamatot. A mához szólás, a jövőt építés eddig is érezhető törekvése még nyilvánvalóbbá válik már a tartalomjegyzéket átnéző előtt abból, hogy a *Nyelvművelésünk a felszabadulás óta (1945–1982)* című végső fejezet a 99. oldaltól a 140.-ig terjed, tehát a kötet gerincét ez tölti ki. (A 141–3. oldalon megadott, eléggé szűkre szabott szakirodalmi jegyzék szintén a három végső fejezethez közlő legbővebben forrásmunkákat.)

Az olvasóban tehát legvilágosabban az rajzolódik ki, hogy a nyelv-művelés ma igen széles körű társadalmi tevékenység, az öntudatos magyarság nemzeti önvédelmének szocialista jövőjét építő, tehát mindannyiunkra kötelező munkája, mely már nem elégszik meg a nyelv merőben spontán, olykor eléggé összevissza vagy éppen káros alakulásának pusztá tudomásulvételével. Nem is nyelvünk sajátos rendszerét lábbal tipró önkényes-szeszélyes nyelvalakítás, mint némely egykori töröksza-kad-újítónk erőszakolta; de nem is afféle romantikus-nosztalgikus fejlődésellenesség, mint olykor az ortodox „nyelvörkődők” gondolták (s itt-ott gondolják), hanem a nyelvi múlt és a változó szükségletek ismeretén alapuló sokoldalú, megfontolt és tervszerű dialektikus fáradozás. Nem egy kis értelmiségi körre szorító, belterjes és öncélú viták jellemzik, melyek egykor inkább a politikai vagy gazdasági, olykor más közművelődési feszültségek holtvágányra terelésére valók voltak. Ma már nem elsősorban egy-egy hiba kipellengérezése a célunk. Jóval inkább a helyesebb, szebb, korszerűbb közlési formák terjesztésére, az általános anyanyelvi műveltség fokozására, műszóval a „pozitív nyelvművelés”-re vetjük a hang-

súlyt. Tudjuk, hogy a használatot aligha lehet egyetemes érvényű normákkal szabályozni, mert ugyan művelt nyelvünk egységesítése-normalizálása egészében már a múlt század első felében végbement, de e szabályok érvénye csupán a szintén mozgásban levő közszokással szinkronban felelhet meg a mindenkori jelen igényeinek. S ha az akadémiai irányítású nyelvfejlesztés és szabályozás már kezdettől sok figyelmet fordított is a művelt írott és beszélt (rendesen *irodalmi és köznyelv* néven emlegetett) nyelvváltozatokra, emellett lelkiismeretesen foglalkozott az ipar, a szakmák, a tudományágak sajátos kérdéseivel is. Természetes tehát, hogy korunkban még inkább a figyelem gyűjtőpontjába került pl. az államigazgatás vagy az ifjúság nyelvhasználatának vagy — a harmincas évek kivételesen jó kezdeményét folytatva, kiszélesítve és elmélyítve — a sportágak szakkifejezéseinek egészséges korszerűsítése. Kodály korábbi intelmeit követve küzdünk a szép magyar kiejtés megőrzéséért. Szeretnénk csökkenteni a durva, sőt trágár társalgás divatját. Foglalkozunk a helyesírás gondjaival. S bár a németességek ellen hajdan irányuló harcoss purizmus (nyelvtisztítás) megszabadult vak, nacionalista hajtóerőtől: a túlzott idegen, többnyire angol szak- vagy divatszavak korlátlan átvételét most is igyekszünk megelőzni alkalmas újítások gyors elterjesztésével.

Folytathatnánk azzal, hogy — mint Fábíán teszi — felsoroljuk a mai, országhatárokon túl is érvényesülő, lényegében az MTA Anyanyelvi Bizottságától (jelenleg Lőrincze Lajos elnökségével) irányított és összehangolt, a Hazafias Népfronttól is támogatott magyar nyelv-művelés ágazatait, intézményes munkatársait, publikációit stb. De ezek jó részével mindenki találkozik napi- és hetilapjaink, szakfolyóirataink hasábjain, rádió- és tévéműsorainkban, az anyanyelv hetén vagy egyebütt elhangzó előadások meghallgatásakor.

Fábíán munkája mindezzel távolabbról beletartozik századok óta egységesedő irodalmi nyelvünk fejlődéstörténetének munkálataiba, amelyekhez valaha Pais Dezső 1952-i, szegedi előadása adta az első nagy lendítést, amelyeknek egyik legtanulságosabb szakaszát a szintén Pais szerkesztette *Nyelvünk a reformkorban c.* 1955-i tanulmánygyűjtemény dolgozta föl (ennek Fábíán is társszerzője volt), s amelyeknek legszebb, magas tudományos szintű terméke a Bárczi Géza készítette nagy összefoglalás: *A magyar nyelv életrajza* (1963).

Ha valamiről szívesen olvastam volna még Fábíánnak a maga nemében hézagpótló, színes könyvében, akkor csak a jövő nyelv-művelés néhány további teendőjének legalább vitaindító célú említésére gondolhatok. De ez alighanem csupán a kötet terjedelmének növelésével lett volna megoldható. (Gondolat, 1984.)

TOMPA JÓZSEF

OTTHONOS-E A KÖNYV OTTHONAINKBAN?

V. KULCSÁR JÚLIA ÉS MÁNDI PÉTER: KÖNYVEK OTTHON

Magyarország művelődési szokásairól újabb pontos és információkban gazdag térkép készült, ezúttal az otthonainkban található könyvekről. A kutatás, amelynek keretében 1978 végén a húsz éven felüli lakosságot képviselő ezer család olvasási szokásai és az otthonaikban található könyvek képezték a másfél-kétórás kérdőíves interjúk tárgyát, két intézmény közös vállalkozása volt: a Könyvtártudományi és Módszertani Központé és a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesüléséé. (A kutatás irányítója Gereben Ferenc volt.) V. Kulcsár Júlia és Mándi Péter ebben — a kutatás eredményeiről először tájékoztató — kötetben közvetlenül a könyvekkel foglalkozik, közvetve pedig művelődésünk történetének azzal az (1964 és 1978 közötti időszakával, amely egyszerre jellemezhető „eredeti könyvfelhalmozódással” és az olvasás esélye gyengülésével.

A könyvet nem olvasók aránya a 14 év alatt ugyan 41,5-ről 39 százalékra csökkent, de csökkent a rendszeresen olvasók aránya is, még jobban, 22,6-ről 17,2 százalékra. Csökkent valamelyest az olvasásra fordított idő is, és nyílt az olló szára, vagyis még jobban eltolódtak egymástól az olvasási kultúrájuk alapján már másfél évtizede is eléggé távol levő rétegek. Ha ehhez hozzávesszük még azt, hogy felére csökkent a könyvet nem vásárlók aránya, hogy több mint kétszeresére nőtt az átlagos kötetszám (85-ről 194-re) a könyvvel rendelkezők körében, akkor az pesszimistán elolvasatlan könyvek, optimistán az elolvasható könyvek növekvő arányára kell következtetnünk. Mivelhogy csak a vásárlási és a könyvgyűjtési szokásokkal foglalkoztak (és az olvasási szokások majd külön kötet tárgyát képezik, amelynek megírására Gereben Ferenc vállalkozott), a szerzők nem foglalkoztak az állótőkének forgó tőkévé, a helyzeti energiának mozgási energiává válásának vizsgálatával.

Még egy — a nyugati világban már két-három évtizede érvényesülő, de Magyarországon eddig késő, és éppen ebben a másfél évtizedben nekilendülő — változást jelez ez a kutatás: az ismeretközlő (a non-fiction) könyvek részarányának kétszeresére növekedését az olvasmányokban. A hatvanas évek első felében még csak 12, a hetvenes évek végén már 22 százalék volt arányuk. (1977-ben az NSZK-ban az olvasásra szánt időmennyiségnek már 70 százaléka fordítódik ismeretközlő olvasmányokra.)

A szerzők többféle metszetben vizsgálják a könyvgyűjtési szokásokat (ez adja a térkép domborzatát): a különböző foglalkozású, az urbanizáltság foka szerint különböző településen élők, a különböző jövedelműek, az összetételük szerint különböző típusú családok, és a

különböző rendszerességgel olvasók körében. Ezekkel a „kemény változókkal” — és ezt a szerzők is jól tudják — természetesen korántsem merül ki a magyarázó tényezők tára, kisebb-nagyobb mértékű magyarázó erejük azonban egyértelműen bizonyított. Egy meggyőző példa: a könyvek több mint egyharmadát a családok egytizedét sem kitevő évi 2000 forint felett vásárló családok szerzik be, és a könyvekre évi 300 forintnál kevesebbet költők — a családok egynegyede — csupán hét százalékát vásárolják a könyveknek.

A magyar családoknak csak 28 százaléka nem vásárol könyvet. Ez az átlag óriási eltéréseket takar, hiszen ez az arány az értelmiségiek körében 3, a mezőgazdasági fizikai dolgozó családokban ennek húszszorosa, 60 százalék. Kár, hogy nem szerepelnek fényképek is a könyvben azokról a „kacsalábon forgó csodapalotákról”, amelyekben nincs vagy csak alig van (olykor csak díszítésnek) könyv. Az átlagos 194 könyv, az értelmiségiek otthonában 683, a szakmunkásokéban 131, a mezőgazdasági fizikai dolgozók otthonában 65 százalék. Fogalmat alkothatunk az olló szárai nyílásának mértékéről.

A két vizsgálat között eltelt másfél évtized folyamán csaknem négyszeresére nőtt a lakosság könyvvásárlása, ami azt jelenti, hogy az egész könyvmennyiség 70–75 százaléka 1964 után vásárolt (zömmel ez után kiadott) könyv. Az otthonokban levő átlagos könyvszám tekintetében (ez — beleszámítva a könyv nélküli otthonokat is — 167) valamivel megelőzzük az NDK-t (143), és nem sokkal maradunk el az NSZK-tól (183). A családoknak öt százalékában van 300-nál több könyv, vagyis több, mint jó néhány üzemi letéti könyvtárban. Ugyanez az adat másképpen is értelmezhető: a családok 95 százalékában 300-nál kevesebb könyv van, ami ugyancsak indokoltá teszi, hogy keveselljük a könyvtárba járó magyar lakosok 20 százalék körüli arányát. Már amennyiben feltételezzük, hogy ahol könyv van, ott olvasó is, ami alaptalan, hiszen azoknak a családoknak egyharmadában is található könyv, ahol senki sem olvas. Az életmód alakulását figyelve, úgy tűnik, ez az arány még növekedhet is.

A családi könyvgyűjteményekben leggyakoribb olvasmányfajta a klasszikus magyar próza, amely a magyar családok 75 százalékában található meg, átlagosan 28 kötettel. Az 1945 előtti külföldi próza a családok 70 (34),* mai magyar próza 67 (18), krimi és kalandregény 56 (12), klasszikus magyar költészet 55 (6), ifjúsági irodalom 57 (13), életrajzi és történelmi regény 48 (9), mai külföldi próza (46 12), mai magyar költészet 23 (3), külföldi költészet 17 (3), a hetvenes évek magyar irodalma 8 (2) százalékában található. Az értelmiségiek, az

* A zárójelben az átlagos kötetszámok, a könyvvel rendelkező családokban.

alkalmazottak és a szakmunkások körében darabszámban a klasszikus világirodalmi próza vezet, a segéd munkások és a mezőgazdasági fizikai dolgozók körében pedig a magyar prózairodalom (elsősorban Jókai, Berkesi és Szilvási jóvoltából). A tudományos fantasztikus irodalom átlagos kötetszáma a betanított és segéd munkások körében a legnagyobb. Az értelmiségi otthonokban található a szépirodalmi könyvállomány 28 százaléka, a versek 35 százaléka és sci-fi 13 és a krimi 18 százaléka. A munkásoknál található a szépirodalmi állomány 33 százaléka, a versek 25, a krimik 41 és a sci-fi 58 százaléka.

Egy 73 tételes könyv-lista segítségével a kutatók behatóbban is tanulmányozták az otthoni könyvgyűjtemények tartalmi összetételét. Megállapíthatták, hogy a családok 64 százaléka rendelkezik Jókai, 56 százaléka Gárdonyi, 54 százaléka Mikszáth, 48 százaléka Petőfi, 45–45 százaléka Berkesi és Móricz, 41 százaléka Verne, 40 százaléka Rejtő, 37–37 százaléka Hemingway és Stendhal művel. A „Könyvek otthon” egyik legérdekesebb része a Függelék, amelyben több mint félszáz író, két tucatnyi ismeretközlő mű és ugyanannyi irodalmi mű előfordulásának aránya szerepel különböző társadalmi rétegek körében. Ebből a roppant gazdag adatanyagból csak néhány fontosabb összefüggést bányásztak ki a szerzők. Megállapították például, hogy vannak olyan könyvek, illetve szerzők, amelyek legnagyobb arányban az értelmiség körében találhatók, de körükben sokkal nagyobb arányban mint az alkalmazottaknál (akik az átlagos kötetszám tekintetében az értelmiségiek után következnek). Ilyenek a *Hangversenykalauz*, a *Magyarország* útikönyv, Illyés, Kafka, Milne, Nagy L., Pilinszky, Sánta, Sütő, Németh L., Weöres, T. Mann és Krúdy művei. Vannak olyan művek, amelyek az alkalmazottaknál is hasonló arányban találhatók, mint az értelmiségieké; ilyenek Berkesi, Cooper, Jókai, Mikszáth, Szilvási és Verne művei és a *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadnak olyan művek, amelyek az értelmiség körében nagyobb arányban találhatók, de az alkalmazottak körében jóval nagyobb arányban, mint a szakmunkások körében; ilyenek Ady művei, a *Biblia*, a *Filozófiai kislexikon*, Goethe, József Attila, Lenin, Marx és Engels, Örkény, Passuth és Radnóti művei. Azok a művek, amelyek az értelmiségiek körében a leggyakoribbak, de az alkalmazottak és a szakmunkások körében hasonló arányban fordulnak elő, a következők: Benedek Elek, Christie, Cooper, Fejes, Jókai, T. Mann, Rejtő, Sánta és Szilvási művei. Az alkalmazottak körében fordul elő legnagyobb arányban az *Elfújta a szél* (22 százaléknál), és van egy szerző, Herczeg Ferenc, akinek könyvei az értelmiségiek után a nyugdíjasok könyvespolcán találhatók meg legnagyobb arányban (13 százaléknál).

A vizsgáltak közül nyolc mű akadt, amely gyakorlatilag nincs meg (vagyis arányuk 1 százalék alatt van) a mezőgazdasági fizikai dolgozók

otthonaiban: *A legyek ura* című regény, Taylor *Biológiai pokolgép* című műve, a *Hét évszázad magyar versei*, a *Magyar népballádák*, a *Műszaki Lexikon*, a *Természettudományi Lexikon*, a *Hangverseny kalauz* és a *Minerva Nagy Képes Enciklopédia*. A vizsgált 73 tétel közül egy sem akadt, amely ne lett volna meg legalább minden huszadik értelmiségi családban. Az alkalmazott családokban 6, a szakmunkás családokban 16, a segéd- és betanított munkás családokban 20, a mezőgazdasági fizikai dolgozó családokban 39 ilyen mű akadt. Mindebből kitűnik, hogy az „eredeti könyvfelhalmozódás” gazdasága viszonylagos. Ha tetszik eléggé szegény ez a gazdaság, ha tetszik, olyan alap, amelyről nekilendülhet a *fejlődés*, amelynek azonban feltételei vannak. Ezekkel, sajnos, a szerzők nemcsak a kelletténél, hanem a lehetségesnél is kevesebbet foglalkoztak. Gondolom, ők is egyetértenek velem abban, hogy a fejlődés nem csupán a legutóbbi időben egyre csökkenő *vásárlóerő* kérdése, hanem feltétele azoknak a *céloknak* alakulása is, amelyeket *emberi tényezőknak* szoktunk nevezni, amelyek nélkül a könyvgyűjtés számára sem igen alakulhat ki kedvező „klíma”. Bonyolítja a helyzetet az, hogy a hiányzó vagy nem elég súllyal jelenlevő cél-értékek eszköz-értékeinek egyike maga a könyvolvasás. A bűvös kör bezárulhat az olvasatlanul maradó, nem igen növekvő „könyvtemetőkkel”, és feloldódhat, ha az olyan célok érdekében mozgósítják, veszik le a polcokról a nagy helyzeti energiával rendelkező könyveket, amelyek az olvasónak és az olvasásnak is ösztönzői lehetnek.

KAMARÁS ISTVÁN

VÉLEMÉNYEK ÉS VITÁK A MŰVÉSZETI PÁRTOSSÁGRÓL*

Az 1945 és 1956 közötti évtizedben az irodalmi közélet nyilvános fórumain, valamint a folyóiratokban és napilapokban vissza-visszatérő téma volt a pártosság érvényesülésének megítélése az irodalmi és művészeti alkotásokban. Erre alkalmat legtöbbször az egyes művek: regények, novellák, képző- és zeneművészeti alkotások adtak; de volt, amikor elméleti-esztétikai megállapítás — mint például Lukács György „partizánelmélete” a „pártköltővel” kapcsolatban — szolgált alapul a különböző vélemények kifejtéséhez. Az 1960-as évektől „a marxista művészetelmélet e legvitatottabb tartalmú fogalma”

* *A művészeti pártosságról. Vélemények-viták.* Szerkesztette: Bojtár Endre és Szerdahelyi István.

problémáinak tisztázása a tudományos intézmények alkotó műhelyeiben zajlik; aminek egyik oka az, hogy a kritikai gyakorlatból szinte eltűnt e fogalomra való hivatkozás. A fogalom eredete, a „pártos irodalom elvének” kifejtése Lenin nevéhez fűződik. Jelentősége és szerepe a proletárhatalom évtizedeiben vált sorsdöntővé művészet és művészek számára, amikor a művelődéspolitikai gyakorlatában szerettek érvényt megvalósításának. A magyar szellemi életben is a Tanácsköztársaság idején és az 1940–50-es évek fordulóján, a szocialista társadalmi viszonyok megteremtéséért folytatott küzdelem éveiben került központi helyre a művészeti-irodalmi alkotó munkában a pártosság mibenléte és követelménye. A dogmatikus politikai vezetés az irodalompolitikában a voluntarista és szubjektivista elméletnek és gyakorlatnak engedett szabad utat; s ennek revízióját kell elvégeznie a mai marxista tudománynak. Az 1960–70-es években született tanulmányokból kapunk válogatást a Kossuth Kiadó „Vélemények – Viták”-sorozatának újabb kötetében.

Mire terjed ki a kutatók figyelme? Alapvetően az irodalmi-művészeti pártosság fogalmának tisztázására, s ami ehhez szükséges: a fogalom történetének áttekintésére. A másik fő téma: a hatalom birtokába jutott kommunista pártok kultúrpolitikai gyakorlatában hogyan érvényesült az elv, továbbá napjainkban a hazai politikai vezetés hogyan értelmezi a pártosság követelményét.

Lenin 1905-ös — *A párt szervezete és a pártos irodalom* című — cikkének (melynek keletkezéstörténetét Gránicz István elemzi a kötetben) történelmi érvényét vitatják a tudósok. Szerdahelyi István megállapítása az, hogy „mind Lenin szándéka, mind pedig a korabeli értelmezés szerint e cikk elsősorban a publicisztikáról, a politikai irodalomról szól”. (391–92.) Vele szemben Szigeti József — Lukács György pártosság-értelmezését bírálva — azt mondja, hogy „a pártosság lenini elve azt jelenti, hogy az új művészet a forradalmi munkáosztály harcaiban születik, s azzal együtt fejlődik”. (131.) Létét szükségyszerűnek tartja, mint olyan alkotói magatartást, mely „tudatos elkötelezettség a munkáosztály forradalmi pártjával, a kommunista párttal”. (135–36.) Köpeczi Béla szerint ugyanakkor „a pártosság nem a művész *közéleti állásfoglalását* jelenti, hanem *a mű mondanivalóját* határozza meg” s ezáltal „lesz a pártosság esztétikai kategória”. (205.) Zoltai Dénes — azt vallva, hogy a vitatott Lenin-cikkben „a publicisztikai tevékenység kritériumait” fogalmazta meg Lenin — a filozófus Lenin írásaiban találja meg a pártosság „olyan lenini koncepcióját”, melyben benne található „egy általános esztétikai törvényszerűség”. Lényege ennek az, hogy „az események minden megítélésében közvetlenül és nyíltan egy bizonyos meghatározott társadalmi csoport álláspontjára helyezkedjünk”. (222.) Ez valósult meg — írja — Gorkij művészetében.

A pártosság elvének művészeti alkotások értékelésénél történő figyelembevétele gondjairól többen írnak a kötetben. Szili József megállapítja, hogy „az esztétikai szférában olyan összefüggésrendszerek vannak, amelyekkel kapcsolatban értelmetlen az igazságra és a vele egyértelműnek tekintett pártosságra vonatkozó kérdésfelvetés”. Bojtár Endre ezt egy másik összefüggésben hangsúlyozza: „a pártosságnak még a legtágabb, általános elkötelezettségszerű értelmezése sem alkalmazható a nem autonóm művészet legnagyobb részére”. (260.) Összegezõ véleménye pedig az, hogy „a pártosság fogalmát az irodalomra alkalmazni nem érdemes, mert igen kicsi az irodalomnak azon köre, amit a fogalom bevilágíthat”. (262.) Bonyhai Gábor ugyancsak negatív álláspontot képvisel. A pártosság igénye az alkotóval és művével szemben merülhet csak fel, s nem terjed ki „a befogadás dimenziójára”, melynek jelentőségét egyre jobban hangsúlyozzák a tudományban. Ezt látszik igazolni Kamarás István olvasás-szociológiai tanulmánya az összeállításban.

A proletárhatalom gyakorlatában a pártosság fogalmának egy másik összetevője: a pártirányítás érvényesülése a művészeti életben került előtérbe. Illés László a szovjetállam 1920-as évekbeni kultúrpolitikájáról szóló összeállításában azt mutatja meg, hogy miként jutottak el a „proletárirodalom” szűk koncepciójától a „szocialista irodalom és a szocialista realista módszer” követelményének megfogalmazásáig. József Farkas a Magyar Tanácsköztársaság irodalompolitikájának nyitottságával dokumentálja, hogy nem szükségszerű a bezárkózó s elidegenítő magatartás a szocialista programmal porondra lépő párt részéről. Agárdi Péter ezt az igazságot az 1930-as években Magyarországon zajló szocialista elméleti-esztétikai viták ismertetésével bizonyítja. (Ez a Fejtő Ferenc művészetelméleti nézeteit elemző tanulmány közben önálló kötetben is megjelent.)

Napjaink: az elmúlt két évtized kultúrpolitikájáról — s benne az irodalmi és művészeti alkotások megítélése elvi szempontjairól — két kollektív állásfoglalás ad képet a kötetben. Az MSZMP Kulturális Elméleti Munkaközössége vitaanyaga a szocialista realizmusról és tanulmánya az irodalom és a művészetek hivatásáról társadalmunkban a pártosságot, mint a marxista—leninista világnézet aktív, cselekvő jelenlétét az alkotásban határozta meg. Érvényesítésének és megvalósulásának kultúrpolitikai és alkotói gyakorlatáról Pándi Pál számolt be NSZK- és NDK-beli érdeklődők előtt. A művészi szabadság belső és külső konfliktusok leküzdésének folyamatában valósul meg. A szocialista politika gyakorlatában „a politika és a művészet, a politikus és a művész partneri kapcsolatának kialakításáért kell tevékenykedni, ezeket a kapcsolatokat kell megszilárdítani” ahhoz, hogy érvényesülhessék „a szabadság igazsága s az igazi művészet szabadsága” — összegezte előadását Pándi Pál. Király István egy alkotói életút be-

mutatásával, Bölöni György pályájának elemzésével szemlélteti a pártos elkötelezettség személyes gondjait, problémáit. A megélt és átélt történelmi viharok tanulságát Bölöni a következőben összegezte élete alkonyán: „Vannak eszmények, melyek nem homályosulhatnak el, vannak hitek, melyek nem variálódhatnak, vannak igazságok, melyeket nem lehet talmi igazságokkal kicserélni.” (364.) Ennek az etikai konklúzióknak politikái és esztétikai elvekkel való ütközése nyomán született életműről mond figyelemre méltó igazságokat Király István.

Veres András szerint „a pártosság elsősorban *gyakorlati* kérdés, nem elméleti probléma”; s hogy „az elméleti 'megalapozás' igénye valójában a *folytonosság* kimutatásának kényszeréből következett”. (371.) Ezen az elvi alapon állva bírálja tanulmányában a Kulturális Elméleti Munkaközösség állásfoglalását és az annak alapján ténykedő kultúrpolitikát. Felhívja a figyelmet arra, hogy „a többi orientáló kategória” jelentősebb szerepet tölthet és tölt be a művészeti és irodalmi alkotó munkában; s ezek jobban szolgálják az esztétikai értékek feltárását és tudatosítását. A kötet tanulmányainak szerzői nem is tértek ki a szocialista irodalom és művészet más elveinek megfogalmazása és problémáinak tisztázása feladata elől; s így nemcsak a pártosság bonyolult kérdéskörének tisztázásához járultak hozzá, hanem a marxista művészetelmélet egész érvrendszerét gazdagították.

A Kossuth Könyvkiadó Vélemények — Viták-sorozatának e kötete — az irodalom- és művészetelmélet más kérdéseit tárgyaló elődeivel — hasznos szolgálatot tesz az 1960-as évektől kibontakozó marxista elméleti és kutatómunka eredményeinek felmutatásával és hozzáférhetővé tételével, melyre különösen a felnövekvő új értelmiségi nemzedékeknek van szükségük. (Kossuth, 1983.)

M. PÁSZTOR JÓZSEF

BOJTÁR ENDRE: EGY KELET-EUROPÉER AZ IRODALOMELMÉLETBEN

Bojtár Endre munkája az utóbbi évek egyik legszínvonalasabb tanulmánykötete és talán legnagyobb szakmai könyvsikere a hazai irodalomtudomány területén.

A kötet a szerző 1971 és 1981 között megjelent írásaiból úgy ad gondosan megszerkesztett, jó válogatást, hogy a közreadott tanulmányok és esszék változatos tematikájuk és eltérő eredeti rendeltetésük ellenére egységes mondanivalójú, szépen felépített, izgalmas és gondolatébresztő művé állnak össze.

A szerző írásaiban három nagy kérdéskörrel foglalkozik: a) megpróbálja feldolgozni, és a mi, kelet-európai* viszonyaink között alkalmazhatóvá tenni a modern irodalomtudományi áramlatok tanulságait, mindvégig abból a kérdésből kiindulva, hogy mi az irodalomtudomány helye és feladata mai körülményeink között; b) az irodalomelmélet általános konzekvenciáit igyekszik a gyakorlati műelemzés területén hasznosítani; c) utal azokra a problémákra és feladatokra, melyek a kelet-európai irodalmakkal foglalkozó szakemberekre várnak. Ez nagyjából megfelel a kötet hármas tagolódásának: *Irodalomelmélet. Művek. Kelet-Európa*.

Az irodalomelméleti érdeklődés vezérfonalként húzódik végig az egész könyvön, ezt jelzik a kötet cím mellett az egyes művekkel foglalkozó tanulmányok címei is: *Értékelés és értelmezés . . . , A mű-szubjektum metamorfózisai . . . stb.*

Az elméleti írásokban főleg két kérdéskör szerepel: 1. Milyen jellegű, mi az irodalmi mű; milyen értéke van napjainkban az egyén és a közösség számára? (*Az irodalmi mű értéke és értékelése, Az irodalmi mű jelentése és értéke*). Itt elsősorban a lengyel Ingarden elméletére, az orosz formalista és a cseh strukturalista irányzat képviselőinek és néhány más, nyugati szerzőnek a nézeteire támaszkodik. Ezeket végiggondolva és továbbfejlesztve próbál a felvetett kérdésekről egységes képet kialakítani.

Az irodalomértékelés elméleti alapjait tekintve Bojtár a szélsőséges szkepszis álláspontjáról indul: „. . . az értékelés az irodalomtudomány módszereivel megoldhatatlan. Tudományunk legfeljebb e nem-tudás határait jelölheti ki, s azokat a módokat vizsgálhatja, melyekkel a tulajdonképpeni értékelést pótolhatjuk.” (13–14.) Továbbá: „. . . sem ugyanazon mű különböző esztétikai értékeinek, sem különböző művek (irodalmi) értékének az összehasonlítására nincs kritériumunk, . . .” (16). Hogy miért? Mert az irodalmi műalkotás végtelenül bonyolult jelenség, melynek egyetlen állandó faktora sincsen (ld. 13.).

Mi hát akkor az irodalmi mű? Nem az író által létrehozott és a befogadóhoz rendszerint könyv alakban eljutó szellemi terméket kell rajta értenünk — mint az hagyományosan történik —, hanem a művet és annak az olvasói tudatban történő realizációját együttesen. Eszerint az irodalmi mű áll egy holt és jelentés nélküli (40.) tárgy-műből, valamint a róla az olvasó tudatában kialakuló különböző (esztétikai, szemantikai, morfológiai) tárgyakból (34.), melyek a műbefogadás

* Bojtár nem bonyolódik bele az utóbbi években folyó terminológiai vitába, hogy az adott területet és irodalmát kelet-közép, közép-kelet, kelet- avagy csupán közép-európainak kellene-e nevezni, tudatosan, sőt tüntetően vállalja a „kelet-európaiságot”, annak összes — némileg stilizált — sajátosságaival együtt.

három különböző szakaszán (értékelés, értelmezés, leírás) jönnek létre. Ahogyan a műbefogadás e fázisain áthaladunk, úgy halványul el tudatunkban az eleven tárgy-mű: míg az esztétikai tárgy kialakulásánál az olvasói tudat egész valóságtapasztalata szerepet játszik, a szemantikai tárgyénál már csak az olvasói tudatban meglévő társadalmi kódrendszer, a morfológiai tárgyénál pedig a nyelvi és irodalmi kódok.

A műalkotásnak azonban akár csak részben az olvasói tudatba való helyezése eltorzítja annak valódi jelentőségét. Az egyik oldalon lefokozza a mű önállóságát: „*A tárgy-műnek . . . nincs jelentése*” (40, kiemelés B. E.) vagy: „Az irodalmi mű . . . 'kiindulási instrukció', valamiféle szöveggönyv, amely a konkretizációk, az olvasatok során . . . más-más jelentésre tesz szert.” (79.). A másik oldalon autonómiáját, hatáskörét önkényesen kitágítja: „. . . *a műalkotásjel maga teremti meg saját jelölőjét (a jelentést, a Sinn-t), jelentését (a nem esztétikai értékeket) s jelöltjét (a kódot).*” „. . . *megteremti magának, mégpedig szükségszerűen, a maga olvasóját és szerzőjét is.*” (43, kiemelés B. E.) Innen adódnak a könyvben az ilyen mondatok: „A látogató, a gyámügyi előadó felhagyott foglalkozásával, s író lett.” (139.) Vagy: Anyegin „hasonmása, Puskin kezével megírta a *Jevgenyij Anyegin-t.*” (175)

A műalkotásnak az olvasói tudatba helyezése széles kaput nyit a szubjektivistá műértelmezésnek; ezt az utat lényegében szerzőnk is járhatatlannak tartja. Viszonylagos objektivitást az egyén tudata helyett a közösségi tudatnak tulajdonít. „. . . esztétikai értéket csak közösség hozhat létre”, de ez úgy értendő, hogy „csak akkor válik valóságosan létezővé az individuális tudatban konstituálódó esztétikai érték, ha azt egy közösség szentesíti”. (10.) Máshol: „Ha egy olvasó elolvass egy könyvet, akkor az még nem jelent semmit. Csak akkor kezd jelenteni valamit, ha többen olvassák el, valamilyen módon eszmét cserélnek róla, s így jelentését többé-kevésbé szilárdan rögzítik, szentesítik.” (78.) Ha azonban a mű értéke és jelentése ennyire az olvasói köztudattól függ, akkor hogyan magyarázhatjuk az olyan kijelentéseket, hogy a műélvezet alapja „a csupasz valósággal való találkozásból fakadó gyönyör” (18.), vagy hogy „a műalkotás minden másnál hívebben, őszintébben, igazabban fejezi ki korát” (62.) — ezek ugyanis a műnek immanens valóságábrázoló értéket tulajdonítanak!

A másik vitatható pont a műalkotás feldarabolása és „tárgyakká” való kimerevítése. Itt lényegében a mű szervesen összetartozó elemeinek az értéknek, a jelentésnek és a struktúrának a merev szétválasztása történik. „Tekintve azonban, hogy az érték és az esztétikai tárgy, a jelentés és a szemantikai tárgy, a struktúra és a morfológiai tárgy lényegében azonos, felcserélhetjük őket . . .” (36.). Joggal felmerül a

kérdés, hogy akkor mi értelme van megkülönböztetésüknek. Továbbá: a műalkotás komplex folyamat, melyben az értékelés, az értelmezés és főleg az érzelmi befogadás — az átélés — nagyjából egyidejűleg játszódik le. (Bár az utóbbi mozzanatnak a szerző is fontos jelentőséget tulajdonít, rendszerébe mégsem veszi be.) A leírás szakasza, amennyiben megvalósul, ritkán korlátozódik a mű struktúrájára; „az olvasói tudat egész valóságtapasztalata” sem csupán az értékelés mozzanatánál hat, kell hogy hasson az értelmezésnél és a leírásnál is. Ha a mű értelmezésénél csak a tudatunkban levő „társadalmi kódrendszerekre”, a leírás aktusánál pedig csupán a „nyelvi és irodalmi kódokra” hagyatkoznánk, elveszne vele minden személyes kapcsolatunk, nem beszélve arról, hogy ezek a „kódok” korunkban különösen szeszélyes gyorsasággal változnak.

A szerző valószínűleg érezte ezeket a problémákat, mert szükségét látta, hogy a feldarabolással elveszett egységet a műnek valahogyan mégis visszaadja. Egyrészt hangsúlyozza, hogy a műbefogadás csúszdához hasonlít, melyen nincsenek rögzített pontok (22.) — ezeket csak a tárgyalhatóság kedvéért kellett létrehozni. Másrészt hangoztatja, hogy minden mű rendelkezik egy olyan „végső eredő, végső 'kicsengés', végső *minőségi együttes*”-sel, mely „egységet kölcsönöz a műnek” (46., kiemelés B. E.). Ezt Mukařovský szemantikai gesztusa nyomán és helyett Bojtár „esztétikai gesztus”-nak nevezi. És itt már lényegében bizonyos terminológiai különbséget leszámítva a szerző nem tér el (vagy visszatér?) a marxista irodalomfelfogás fogalmkörébe. „A műalkotás lehetővé teszi a valósággal való szabad találkozást” (54.), „a műalkotás minden másnál hívebben, őszintébben, igazabban fejezi ki korát” (62.) — írja Bojtár. Lukács György e vonatkozásban a művészetnek az ember integritásáért folyó harcáról, defetiszizáló küldetéséről, a költészetről mint az „élet kritikájá”-ról beszél.

2. A másik két elméleti jellegű írás (*Az irodalomtudomány újabb feladatairól, Strukturális és „metafizika” között*) az irodalomtudomány mai helyzetét és feladatait körvonalazza. A különböző irányzatokat irodalomszemléleti típusuk szerint osztja „metafizikus”, ill. strukturális csoportra. Az elsőnek (65.) felrója, hogy vizsgálódási köréből kihagyta és kihagyja a széles néptömegekre ható populáris irodalom termékeit, s főleg a „magas” művészet csúcsteljesítményeire összpontosítanak. Másrésztől viszont szűknek érzi az újabb irodalomtudományi ábrák adta kereteket is, melyek között az irodalomtudós szerepe „feloldódik az irodalomszociológuséban és pszichológuséban” (63.). A strukturális, mely az irodalomtudományt önálló, saját tárgyának kijelölésével valóban tudománnyá emelte, az „egyedivel szemben a művek állandó elemeit” (68.) vizsgálja, ezáltal elvben az irodalom szélesebb területét képes felölelni,

de nem képes az irodalmi érték mibenlétére választ adni. Bojtár szükségesnek találná a két irányzat összekapcsolását, ezt azonban mechanikusan úgy képzei, hogy egyes jelenségek vizsgálatánál az egyik, másoknál a másik módszert kellene alkalmazni. (Ez az álláspont korábbi munkájához — *A szláv strukturalizmus az irodalomtudományban*, 1979 — képest némileg visszalépésként értékelhető, mert ott még a strukturalizmus pozitív tanulságainak és a marxizmus történetiségének szerves egységbe foglalását tűzi célul.)

Végeredményben a kötetből a történeti-társadalmi szempont — mondhatnánk „szerencsére” — nem küszöböllődik ki. Ahogyan a valódi műalkotás befogadásakor „az ember az egész valósággal kerül érintkezésbe” (38.), úgy az igazán színvonalas irodalomtudomány sem zárkozhat el a társadalmi tapasztalatok elől, felrázó, öntudatra ébresztő szerepe kell hogy legyen. Ebben a legtöbbet éppen a halottnak kikiáltott irodalomtörténet teheti, ha képes lesz „a történelemben élő ember alakjáról, ’életútjáról’ beszámolni, úgy ahogy az az irodalomban kirajzolódik.” (62). E ponton a kételyek helyét az irodalomtudomány értelmébe, az irodalomtudós erkölcsi felelősségébe vetett hit veszi át: „az irodalomtörténésznek kutya kötelessége saját olvasatainak hinni” (62.) — ez, ha úgy tetszik gyökeresen „kelet-európai” vonás Bojtár könyvében.

Ennek a koncepciónak a jegyében értékelhetjük a kötet további részeit. Az egyes művekkel vagy szerzőkkel foglalkozó írásokban kimondott műelemzést csak ritkán kapunk — e területet egy-két finom érzékkel megírt tanulmányrészlet, s főleg az első Tandori-tanulmány képviseli. Egészében azonban inkább a nagy tereket és időszakokat átfogó, szintetizáló-tipologizáló szemléletmód érvényesül.

Bojtár biztos kézzel választja ki azokat a *csúcsteljesítményeket* (*A látogató, Termelési kissregény, A Mester és Margarita*, a késői József Attila és Norwid költészete), melyek révén lényegeset akar és sokszor tud is mondani az élet és az irodalom viszonyáról, az irodalom működési mechanizmusairól, az irodalom és az irodalomtudomány felelősségéről. A magyar irodalmi köztudatba bevezeti a katasztrofizmus fogalmát (legteljesebben ld. 199–200), mely irányzat a szerző szerint legmélyebben és legteljesebben fejezi ki korunk és földrajzi térségünk problematikáját. Éppen ezért írásai jelentős hányadában a katasztrofista életérzés és világszemlélet jelenlétét kutatja, ill. ez az a viszonyítási pont, melyhez az egyes műveket méri.

A kötet írásainak talán legfőbb sajátossága az eszmei tisztázás, leltárba vétel, besorolás és rendteremtés vágya. „E nemzedék legfeltűnőbb ismertetőjele, hogy rettentően okos: tagjai *tudják* a valóságot, s hiszik, hogy a dolgokat nevének nevezve, jellé emelve az ember eleget tesz tisztének.” (150, kiemelés B. E.) — írja Bojtár Konrád Györggyel kapcsolatban, de ez akár önjellemzés is lehetne. A beso-

rolás vágyának néha kissé a tárgyalt mű vagy jelenség is áldozatul esik (ld. *A látogatóról*, ill. a József Attiláról és a kelet-európai költészetéről írt tanulmányokat). A kitűnő részletek és a frappáns befejezés ellenére is erőszakoltnak érzem a *Termelési kissregény* és az *Anyegin* párhuzamba állítását. Az életnek és irodalomnak az az egymásba játszása, melyet a szerző Puskinnál elemez, nem ritka a kor verses epikájában, már Byron *Don Juan*jában is megtalálható, mely sokban hatott Puskinra is. Távoli párhuzamként jogosabban merülhetne fel Rabelais *Gargantuája* vagy Laurence Sterne *Tristram Shandyje*.

Végezetül a címhez képest a kötetben meglehetősen szerényen van képviselve a szűkebb értelemben vett kelet-európai problematika, de ez a tény némileg irodalmi közgondolkodásunk kritikája is, melynek nemzeti sors-testvéreink irodalma még nem igazán vált részévé. Itt az áttörés még várat magára. A kötet e téren is fontos gondolatébresztő és feladatmegjelölő szerepet játszik. (Szépirodalmi, 1983.)

HEÉ VERONIKA

TÁRSASÁGI HÍREK

MAKAY GUSZTÁV
1910–1984

„Ahhoz az irodalomtanári és irodalomtörténetési nemzedékhez számítom magamat, amely ifjúkorában, a két világháború között Ady és a nyugatos írók költészetén nőtt fel, majd József Attila és a népi írók vonzásába került, a felszabadulás után pedig – anélkül, hogy megtagadta volna régi rajongásait – a legmaibb irodalommal igyekszik lépést tartani” – írta önmagáról Makay Gusztáv *Tóth Árpádról* szóló könyvében.

Ebben a korszakban tanult és tanított. Mint tanár nem a hivatásosak, hanem a választottak között. Azok sorába lépett, akik személyiségükkel emelték az iskola, az irodalomnépszerűsítés tekintélyét. Nemcsak azért, mert magyar–francia szakos diplomájának rangját a budapesti Eötvös Kollégium és a párizsi Ecole Normale Supérieure fémjelezte, hanem azért, mert Pécs, Budapest, Eger, a felkészülés, az indulás állomásai, Horváth János hatása, pályakezdésének élményei mindvégig igényes feladatok elvégzésére sarkallták. Amikor a sorra alakuló kulturális intézmények az iskola táján is megkezdtek agyelszívó tevékenységüket, hűséges maradt a tanításhoz, majd nem négy évtizeden át volt a Trefort utcai gyakorló iskola vezető tanára. Nem sokkal kevesebb ideig tanított az Eötvös Loránd Tudományegyetemen módszertant.

Tapasztalatait az *Irodalomtanítás* c. könyvében foglalta össze – ahogy írta – „az átmeneti nyugvóponton”. „Versszemléletünk is sok mindenben más, mint egy-két évtizeddel ezelőtt” – olvasom *Édes hazám, fogadj szivedbe!* . . . címmel megjelent versértelmezéseinek előszavában. Módszertanában, verselemzéseiben megpróbálta állandóvá kristályosítani azt, ami az irodalmi alkotás elemeiben, fénytöréseiben változó. A műértelmezés időszerűségének kockázatát is vállalta a tanárképzés gyakorlati célja érdekében.

Tanári munkája állandó kísérője volt a tankönyvirás, ez az érzékeny, az iskolapolitikával együtt változó műfaj, amely a tudomány magasabb követelménye és a középiskola gyakorlatibb célja közötti ellentét miatt mindig hálás céltáblája „az adott világtól” elrugaszkodott filológusnak vagy a jegyzetémát kereső újságírónak. Makay mindezzel szembenézett. Évtizedeken át írta tankönyveit, miközben minden reform, minden tantervi változás után a docensi címmel is

kitüntetett vezető tanárnak trónfosztott királyként kellett körülnéznie a szaktárgy megtépzott tartományain, vállalva a szélmalomharcot a sorvadó óraszámú irodalomtanításért.

Mikor már évek óta nem irányíthatta tovább karmesteri könyvedséggel látványos bemutató óráit, a pálya szélére szorult játékos izgalmával figyelte az irodalmi életet. A betegség szorító fogságában cikkeivel, hozzászólásaival a költészet, az irodalom általa vallott eszméiért hallatta szavát.

Kedvelt szórakozása volt a fényképezés. Most, hogy búcsúzóban ezt a pillanatfelvételt készítem róla, sokezcr tanítványa jut eszembe, akik ez alkalmi arcképnél is jobban őrzik ősz haját megcáfoló fiatalos arcát, mosolyát, Makay tanár úr irodalomóráinak emlékét.

SZABLYÁR FERENC

KOLTAY-KASTNER JENŐ
1892–1985

A magyar tudományos élet nagy egyéniségét veszítette el: ez év márciusában meghalt Koltay-Kastner Jenő. Kilencvenhárom évet élt, munkássága szinte egész századunkat felölelte: 1909-ben lett az Eötvös Kollégium tagja, 1923-tól 1968-ig egyetemi tanszéket irányított, 1923-tól Pécssett, majd 1941-től nyugdíjba vonulásáig, Szegeden. E hosszú, munkában töltött élet során mennyiségben impozáns, magas színvonalú tudományos életművet alkotott: 14 könyve és 70 nagyobb tanulmánya jelent meg. Nevét a magyar és az olasz tudomány történetébe a két kultúra: irodalom és történelem kapcsolatainak kutatásával írta be. Érdeklődésének középpontjában két korszak: a reneszánsz kora és a tizenkilencedik század állt, munkái nagy része e két tárgykörből való.

Több tanulmányt szentelt a reneszánsz irodalom elméleti kérdéseinek; számos részlettanulmány mellett jelentős az olasz reneszánsz irodalomelméletét feldolgozó antológiája, amelynek hatalmas jegyzetapparátusa jól tükrözi Koltay-Kastner tudományos módszerének lényegi vonásait: kerüli az elméletieskedést, maximálisan tiszteli a tényeket, a történeti dokumentumokat, következtetései megfontoltak, az irodalmi jelenségeket a szó szoros értelmében vett interdiszciplináris igénnyel közelíti meg. Mert Koltay-Kastner több tudományterületen is otthonosan mozgott: Dantéről, Aretinóról, Giordano Brunóról, Bornemisza Péterről, Amade Lászlóról írt munkáiban irodalomtörténeti és esztétikai szempontok mellett figyelmet szentelt a

történelem és a kultúrtörténet aspektusainak is; Cola di Rienzóról vagy Machiavelliről értekezve viszont, életműüket elemezve kitekintett a kor művészeti életére is. A reneszánsz iránti érdeklődés végigkísérte egész életét. Túl a nyolcvanadik életévén kezdett el komolyan foglalkozni az olasz reneszánsz népi vonulatával, s nagy tanulmányban dolgozta fel Folengo ún. „makaróni nyelven” írt komikus eposzát, amellyel az olasz kritika korábban nem, vagy alig foglalkozott.

Életművének legjelentősebb produktumait mégsem a reneszánsz, hanem sokkal inkább a 19. századi magyar–olasz kapcsolatok területén hozta létre. Több évtizeden át tartó, módszeres levéltári munkával felkutatta és közzétette azokat az alapvető anyagokat, amelyek a két nép és kultúra múlt századi kapcsolatait széleskörűen dokumentálják. Művei sok mai kutató számára alapvető forrásmunkák, hiszen tartalmilag kiterjednek a 48-as magyar szabadságharc és az olasz nemzeti egységmozgalom, a Risorgimento legfontosabb közös pontjaira, a szó szoros értelmében feldolgozva a Kossuth-emigráció, és az ún. „magyar jelenlét” — Kossuth, Türr, Tüköry—Garibaldi. Mazzini, Cavour — írásos anyagát, a magyar emigránsok és az olasz politikusok egész kapcsolatrendszerét.

Koltay-Kastner jelentőset alkotott a magyar szótáriródalom területén is. A harmincas évek óta rendszeresen jelentek meg olasz–magyar és magyar–olasz szótárai, amelyek közül — egybehangzó vélemények szerint — kiemelkedik magyar–olasz nagyszótára.

Ennek anyagát állandóan fejlesztette, modernizálta, szavakat, kifejezéseket gyűjtve haláláig.

Koltay-Kastner Jenő a magyarországi italianisztika elismert és kimagasló egyénisége volt. Tudományszervező, több jelentős folyóirat szerkesztője és munkatársa volt Magyarországon és Olaszországban egyaránt. Tanítványok és kutatók nemzedékeit nevelte és irányította, akiket minden esetben a tudomány tiszteletére, az új iránti fogékonyságra ösztönzött.

NEMÉNYI KÁZMÉR

SCHEIBER SÁNDOR
1913–1985

Scheiber Sándort — polihisztorsága okán — sokan vallották és vallják a magukénak bibliakutatóktól a néprajzosokig, orientalistáktól a magyarországi és általában a kelet-európai zsidóság történetének szakértőikig. Mi is külön emlékeztünk meg róla, mint a klaszszikus ókor zsidó összefüggéseinek fáradhatatlan nyomozójáról, de ugyanannyi joggal búcsúztathatjuk a magyar irodalom lelkes híve-

ként és korántsem csak a zsidó vonatkozások megvilágítójaként. Tartsuk számon, hogy a nyelvek keletkezésének keleti hagyományairól írott értekezésével (1937) Horváth Jánosnál doktorált, hetvenedik születése napján elmondott számadásában (*Summa vitae*) pedig így indokolta helytállását és maradását: „Sokszori és csillogó csábitással szemben itthon maradtam. Marasztalt a magyar nyelv és irodalom szeretete, marasztalt a hivatástudat . . .” Tömegeket megmozgató temetésén is a Biblián kívül rajongásig szeretett költőjének, Arany Jánosnak a neve hangzott el a legtöbbször.

A *Folklór és tárgytörténet* c. tanulmánygyűjteményének II. és III. kötetéhez csatolt bibliográfia másfélezernyi tétele közül minden második vagy harmadik magyar irodalmi vonatkozású — a *Halotti beszéd* vitatott helyének („Ábrahám kebelében”) vitathatatlan értelmezésétől Kiss József, Ágai Adolf, Ujvári Péter, Kaczér Illés vagy Moldova György tudatos vagy öntudatlan képeinek, hasonlatainak, utalásainak *mesteri* magyarázataiig. Nemzeti irodalmunknak aligha van olyan olvasója vagy tudós kutatója, aki ezeket az általában rövid eligazításokat nem hasznosíthatná. Külön-külön elmondhatjuk róluk, hogy „csak” megjegyzések, glosszák, adalékok stb., de összességükben és módszerük jóvoltából üdvös és tanulságos egésze: a céltudatos motívumkutatás eredményeként a magyar irodalom szólamkincsének gazdag tárházává, főleg az ó- és középkori zsidóság világrészeket átható és összekötő kultúrájának tükörévé állanak össze. Lehet, sőt biztos, hogy irodalmunk egyik-másik jelenségét az illető kor szakértői szervezettebben tárgyalják, több oldalról világítják meg, társadalomtörténeti vagy esztétikai szempontból avatottabban taglalják, de Scheiber Sándor különleges reflektorfényeit akkor sem nélkülözhetik.

Nehéz volna megmondani, hogy melyik írónk kedvelői profitálhatnak legtöbbször a hebraisztika és judaisztika elhunyt kiválóságának tudós *escapade*-jaiból. Örvendetesen gazdag Bornemisza-kutatásunk a középkori és reformáció korabeli *exemplum*-gyűjtemények módszeres kiaknázása révén tovább gazdagodott; a sokáig — méltatlanul — elhanyagolt ponyvakiadványok bevonása szintúgy pozitívum; Arany és Mikszáth olvasmány-élményeinek nyomozgatása rengeteg váratlan tanulsággal jár; a zsidó folklór felderítése nemcsak zsidó írónk jobb megértését segíti elő. Kiemeljük Scheiber Sándor ikonográfiai vizsgálatainak fontosságát (pl. a Pápai Páriz-féle *Dictionarium* címkéjének forrásmeghatározását) is, de egyes részletkérdések sikeres tisztázásánál fontosabbak azok a megemlékezések (Goldziher Ignácról, Heller Bernátról, Löw Immánuelről, Kohlbach Bertalanról, Pfeiffer Izsákról) és áttekintések (pl. *A magyar zsidóság szellemi élete a századfordulótól*, benne a pozsonyi, szegedi, makói, nagyvárad, kolozsvári, temesvári, pécsi, keszthelyi, soproni és főképp a budapesti kulturális központok szellemi pezsgéséről, a pesti szalonokról,

Bécs hatásáról), amelyek művelődéstörténeti szempontból hézagpótló, de irodalomtörténészeink számára is nélkülözhetetlen összefoglalások.

Ha most arra gondolunk, hogy mindez csak csekélyke hányada elhunyt kutatótársunk és barátunk monumentális életművének, és hogy a magyarországi zsidó feliratok vagy a kötetstáblákból kifejtett héber kódektörédek gyűjteménye tulajdonképpen elválaszthatatlan irodalomtörténeti és folklór-munkásságától: adózzunk tisztelettel emlékének és a valamennyiünket gazdagító termés láttán örvendezzünk, hogy a magyar nyelv és irodalom szeretete *itthon* marasztotta.

BORZSÁK ISTVÁN

VARJAS BÉLA
1911–1985

Varjas Béla hamvai mellett megrendülten áll és a súlyos veszteséget pedig próbálja felmérni az irodalomtörténész, — közelebről a régi magyar irodalom kutatója —, az idők megváltoztathatatlan folyására gondol a szép, régi könyvek őre, és immár több mint negyven esztendő emlékeit rendezgeti az egykori egyetemista, aki először tanárként találkozott vele, és akivel most együtt érez az a mai hallgató, aki egy fél évvel ezelőtt még speciálkollégiumán vehetett részt, lassan felkészülve professzora dédelgetett tervének, a 16. századi régi magyar költők tárának folytatására.

Talán ma nem mindenki tudja már, hogy Varjas Béla nemcsak irodalomtörténész és a könyvkultúra ápolója volt, hanem szinte egész pályája során az egyetemen is tanított. Fiatal könyvtáros korában szemináriumokat vezetett Horváth János mellett. Van rá tanú, hogy kivette részét a régi Eötvös Collegium felvételi vizsgáiból, s ezek egyikén egyebek mellett azt tudakolva, hogy mi az irodalom, a Horváth János által megfogalmazott „irodalmi alapviszony” mibenlétére próbálta rávezetni a nála jelentkezőket: erről a tájról elindulva jutott el odáig, hogy új szemlélettel és módszerrel egészítve ki a régieket, a 16. századi magyar irodalom társadalmi gyökereiről írjon nélkülözhetetlen, úttörő könyvet.

Mint tanár vett részt később az egyetemi könyvtárosképzés megindításában, s ugyanakkor élesszemű tanárként figyelte és támogatta az Országos Széchényi Könyvtár fiatal könyvtárosainak tudományos próbálkozásait. Mikor Varjas Béla szerkesztette a Magyar Könyv-

szemlét, mindig ügyelt rá, hogy fiatal munkatársai publikálási lehetőséget kapjanak a folyóiratban.

Utóbb, évek múlva a régi magyar irodalomtörténeti tanszék keretében tért vissza az oktatáshoz. Hallgatóinak azt akarta átadni, amit talán a legfontosabbnak tartott: a körültekintő pontosságot, a szövegek tiszteletét, alapos megértését és a 16. századi kéziratok olvasásának korántsem könnyű mesterségét. Élete utolsó éveiben még képes volt arra, hogy a kéziratolvasás megkönnyítésére jegyzetet állítson össze, és úgy ismertesse meg kedvelt korszakának betűtípusait és ezeknek változatait: akik értették e munka jelentőségét, örömmel vállalkoztak segédkönyvének kiadására.

Egykori hallgatói és tanítványai, akik idővel munkatársaivá, barátáivá váltak, s a lehető legszorosabb személyes kapcsolatba kerültek vele, most megrendülten állnak hamvai mellett. Közös veszteségünk érzésének enyhítésére Justus Lipsius egy 1603-ban kelt leveléből idézek: „Ego e philologia philosophiam feci”. A nagy humanista valóban ezt tette, és — mutatis mutandis — Varjas Béla is, aki a filológiából kiindulva az állhatatos kitartást és a kitartó cselekvést egyformán magában foglaló constantia filozófiáját tette vezérelvévé: soha egy mondatot nem adott ki keze alól, amelyben akár egyetlen szót is feleslegesnek érzett, soha nem volt felületes, volt türelme és ereje mindent kiérlelni és a lehető legtökéletesebb formában közreadni. Azt hiszem, eme vonások miatt tartoznak majd művei akkor is az élő hagyományba, amikor az újabb kutatás — tárgyunk természeténél fogva — meghaladja eredményeit. Élni fog mondatainak méltósága és a bennük kifejeződő emberi magatartás: ez az, ami valóban „monumentum aere perennius” a tudományok általa is céltudatosan elősegített fejlődésében.

TARNAI ANDOR

MARKOVITS GYÖRGYI
1919—1985

Hosszú évekig volt egy ellenszenves intézmény rendkívül rokonszenves vezetője. A Széchényi Könyvtár zárt anyag osztályáról van szó. De Markovits Györgyi olyan szerényen és minden bürokratikus nagyképűség nélkül volt a titkok őrzője, hogy vezetése alatt ez a barátságatlan intézmény is barátságossá vált.

Igazi érdeme azonban az volt, hogy munkahelyének inspirációjára olyan hasznos és fontos kutatásokat végzett, melyeket talán ma már el sem végezhetne senki. A két világháború között tilosnak minősí-

tett irodalmat tette mindenki számára hozzáférhetővé. És nemcsak az írott dokumentumokat kutatta fel hangyaszorgalommal, hanem a még élő szereplőket is sorra kifaggatta, hogyan működött a cenzúra az ellenforradalmi Magyarországon. Emlékeik nyomán előbányászott a hatalom által annak idején betiltott, elveszettnek hitt irodalmi műveket, kiegészítve ezzel az antifasiszta és szocialista irodalmi alkotások sorát. Jelentős hozzájárulás volt ez a magyar irodalom teljességéhez.

De nemcsak az itthon üldözött irodalmi műveket kutatta fel, munkássága kiterjedt az emigrációban élt antifasiszták, baloldali szerzők frásaira is. Több tucat külföldön megjelent magyar újságot és könyvet tanulmányozott át, olyanokat, melyek a Horthy-korszakban, különösen pedig a második világháború idején egyáltalán nem juthattak el a hazai olvasókhoz. Ki hitte volna például, ha Markovits Györgyi ki nem bányássza, hogy a magyar antifasiszta emigráció még Algirban és Teheránban is magyar nyelvű újsággal segítette a fasizmus elleni nemzetközi küzdelmet.

Gazdag antológiára való anyagot „hozott haza” a világ minden tájáról, kiegészítve ezzel is magyar irodalmi tudatunkat. És a „hazatért szövegek” szerzőinek sora nem mindennapi nevekből áll: köztük van Károlyi Mihály, Jászi Oszkár, Fábry Zoltán, Illyés Gyula, Lesznai Anna, Bölöni György, Karikás Frigyes, Kassák Lajos, Moholy Nagy László, Németh Andor, Vámbéry Rusztem és még sokan.

Legutolsó, halála után megjelent könyve, *A magyar írók harca a cenzúra ellen 1919–1945* gazdag tárháza az ismeretlen dokumentumoknak. Ebben nemcsak a cenzúra irodalomellenes hatását és az ellene felemelt bátor tiltakozásokat veszi számba, de az öncenzúra csonkításainak szomorú nyomait is felkutatja a két háború közötti irodalomban.

Markovits Györgyi munkásságán érezni azt a nemes célzatú sietőséget, mely e korszak minden kutatóját hajtja, hogy minél több még élő tanút szólaltathasson meg. Pedig talán nem is tudta, hogy nemcsak a tanúk mennek el törvénytörően gyorsan, de ő is kénytelen lesz értelmetlenül hamar, munkaereje teljében abbahagyni a kutatást. Arra számítottunk, hogy gazdag és nélkülözhetetlen alap kutatásait még sok értékes tanulmányban, monográfiában dolgozza majd fel. Ki fogja most már ezt a fontos munkát helyette elvégezni ilyen lelkesen, ennyi hozzáértéssel és ilyen szeretettel?

VEZÉR ERZSÉBET

**A KISTELEKI-ALAPÍTVÁNY
PÁLYÁZATI FÖLHÍVÁSA SZEGEDI HELYISMERETI
MUNKÁRA**

A Kisteleki Ede emlékezetére alapított pályadíjat negyedízben 1987. május 11-én osztjuk ki. Fölvívjuk a Szeged múltjával, jelenével, jövőjével foglalkozó kutatókat, hogy pályamunkáikat 1986. december 31-ig ajánlottan küldjék meg.

A föltételek a következők:

1. Csak kiadatlan, a pályázat céljára első példányban készült, legalább 4, legföljebb 10 ív (egy ív 22 szabványosan gépelt lap) terjedelmű, Szegeddel kapcsolatos mű nyújtható be.
2. A pályamű tárgyát nem szabjuk meg. A tárgyválasztást (új tárgykörök földolgozását, új források föltárását, új szempontok érvényesítését) értékeljük.
3. A bizottság egy pályadíjat (12 000 Ft), két — egyenként 7000 Ft-os — és két — egyenként 4000 Ft-os — jutalmat ad ki.
4. A díjnyertes és jutalmazott pályaművek a Somogyi-könyvtár állományába kerülnek.
5. A pályázat jelíges; a szerző nevét a dolgozat nem tartalmazhatja. Nevét és címét zárt borítékban mellékelje.
6. Nem vehet részt a pályázaton, aki pályaművének tárgykörében korábban már közleményt jelentetett meg.
7. A bizottság döntését titkos szavazással hozza.
8. A díjazottakat levélben értesítjük, a közvéleményt pedig a díjkiosztásról a Délmagyarország és a Csongrád Megyei Hírlap hasábjain tájékoztatjuk.

Szeged, 1985. május 11-én.

*A Kisteleki-alapítvány
bírálóbizottsága
Szeged, Somogyi-könyvtár
441. pf. 6701*

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója
Műszaki szerkesztő: Sándor István
A kézirat nyomdába érkezett: 1985. X. 17. — Terjedelem: 10,8 (A/5) ív
86.14960 Akadémiai Kiadó és Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Hazai György

SZEMLE

BALÁZS JÁNOS: Tarnai Andor: „ <i>A magyar nyelvet írni kezdik</i> ” — <i>Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon</i>	660
KULCSÁR PÉTER: <i>Fragmenta Latina codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis</i>	667
VÁSÁRHELYI JUDIT: <i>Ecsedi Báthory István meditációi</i>	670
JÁNOS ISTVÁN: Zrínyi Miklós: „ <i>Mint Hektor Trójának . . .</i> ”	673
TÓTH ANDRÁS: Staud Géza: <i>A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai I. 1561–1773.</i>	677
S. SÁRDI MARGIT: <i>Bethlen Kata Önéletírása</i>	679
BITSKEY ISTVÁN: <i>Magyar költők (18. század)</i>	683
FRIED ISTVÁN: Várdy Huszár Ágnes: <i>Karl Beck élete és költői pályája</i>	685
KATONA IMRE: Irodalmi és népi líránk természetközelsége — Herman Ottó: <i>Arany, Tompa, Petőfi és a népköltés madárvilága</i>	691
KERÉNYI FERENC: Horváth Károly: <i>Madách Imre</i>	694
H. SZÁSZ ANNA MÁRIA: Angol nyelvű kismonográfiák 20. századi magyar szerzőkről	697
CSÁKY EDIT: Móricz Zsigmond: <i>Tanulmányok II–III.</i>	702
ZAY LÁSZLÓ: Magyar István: „ <i>Felháborodom, tehát vagyok</i> ” — Bálint György élete 1906–1943	707
VEZÉR ERZSÉBET: <i>Benedek Elek irodalmi levelezése II.</i>	711
PÉTER LÁSZLÓ: Féja Géza: <i>Magyar haláltánc</i>	712
UNGVÁRI TÁMÁS: Thurzó Gábor: <i>Napló helyett</i>	718
BÁCSKAI MIHÁLYNÉ: „E kor nekünk szülönk és megölönk” — Bécsy Tamás: <i>Az önismeret kérdései Örkény István drámáiban</i>	722
BÉCSY TAMÁS: Az elmulasztott lehetőség — Tarján Tamás: <i>Kortársi dráma c. kötetéről</i>	725
N. PÁL JÓZSEF: Takács Gyula: <i>Helyét kereső nemzedék</i>	729
URBÁN NAGY ROZÁLIA: Szakolczay Lajos: <i>Dunának, Oltnak</i>	733
GÖRÖMBEI ANDRÁS: Dobos László: <i>Gondok könyve</i>	735
KOVÁCS GYÖZÖ: Turczel Lajos: <i>Két kor mezszyéjén</i>	738
DÖMÖTÖR TEKLA: Penavin Olga: <i>Jugoszláviai magyar népmesék</i>	741
CSAPLÁROS ISTVÁN: Hopp Lajos: <i>A lengyel irodalom befogadása Magyarországon. 1780–1840</i>	742
KOVALOVSKY MIKLÓS: Vargha Balázs: <i>Jelek, jelképek, jellemek</i>	747
TOMPA JÓZSEF: Fábian Pál: <i>Nyelvművelésünk évszázadai</i>	751
KAMARÁS ISTVÁN: Otthonos-e a könyv otthonainkban? — V. Kulcsár Júlia—Mándi Péter: <i>Könyvek otthon</i>	754
M. PÁSZTOR JÓZSEF: Vélemények és viták a művészeti pártosságról	757
HEÉ VERONIKA: Bojtár Endre: <i>Egy kelet-európeér az irodalomelméletben</i>	760

Ára: 30,—Ft

Előfizetés egy évre: 120,— Ft

ISSN 0324—4970

TÁRSASÁGI HÍREK

Makay Gusztáv 1910—1984	Szablyár Ferenc	76 ⁶
Koltay-Kastner Jenő 1892—1985	Neményi Kázmér	767
Scheiber Sándor 1913—1985	Borzsák István	768
Varjas Béla 1911—1985	Tarnai Andor	770
Markovits Györgyi 1919—1985	Vezér Erzsébet	771
▲ Kisteleki-alapítvány pályázata		773

Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlappüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest V., József nádor tér 1., 1900, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetés bejelenthető az Akadémiai Kiadónál (1363 Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010).

Példányonként beszerezhető az Akadémiai Kiadó STUDIUM Könyvesboltjában (1052 Budapest V., Gerlóczy u. 7. Telefon: 188—633).

Előfizetési díj egy évre: 120,— Ft

1 szám ára: 30,— Ft

Külföldön terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat
H—1389 Budapest, Pf. 149.

Akadémiai Kiadó és Nyomda, Budapest